

O.

O, ó, mélyhangu magánhangzók, a megfelelő magashangzók: *ö* és *ő*. *O*, a vegytanban az oxigén (éleny) vegyjele; írlandi nevek előtt *O'* megfelel a skót »Mac« szócskának s a nemességet jelzi (= fi), pl. O'Brien.

Ó, régi, pl. ó-kor; származékai: avas, avul, avatag, ócska stb.

Oahu (Ovahi), Havaii sziget, ter. 1680 km², 28.068 lak. Főhelye Honolulu.

Oakland (oklénd), város Californiában San-Franciscoval szemben, 35.000 lak.

Oazis, a sivatagok termékeny, vízben gazdag területe, hol az utasok állomást tartanak.

Ob, hajózható folyam Nyugat-Szibériában, az Altai-ban a Katunja és Bija összefolyásából származik, átfolyik Tomszk és Tobolszk kormányzóságokon s fő mellékfolyóját az Irtist felvéve északnak kanyarodik s az Északi Jeges tenger alkotta Obi-öbölbe szakad.

Obadiás, zsidó próféta Jeruzsálem pusztulásakor; művének csak kis töredéke maradt meg az ó-testamentumban.

Oban (obany, oboban), japáni aranypénz; a *ki o ho* oban = 164'94, a *sin-o.* = 61'22, a *tempo-gori* oban = 40'301 aranyforinttal.

Ó-Bars, község Bars m., 1234 lak., a Garam balpartján; vele szemben Uj-Bars. Hajdan kir. város volt; vár és klastrom romjai.

Obbia (Obiat), szultánság a Szomali-félszigeten (Afrika), 1887 óta olasz fenhatóság alatt.

Obductio (lat.), bonczolás, hullavizsgálat.

Obedientia (lat.), engedelmség; a kánonjog szerint az az engedelmség, melylyel az alárendelt egyháziak a felebbvalóknak és a felettes hatóságnak tartoznak.

Óbégatni v. óvégatni, jajgatni, jajveszékeln.

Ó-Béla, község Torontál m., 3089 lak.

Obelisk (gör.), csúcsoszlop, különösen az ily alaku ó-egyiptomi emlékek, rendszeren egy kőből (*monolith*) előállítva.

Obér, község Vas m., 1300 lak.

Oberammgau, falu Felső-Bajorországban az Ammer m. Minden 10 évben, a XVII. szdban pusztító pestis óta hires passiójátékok. (L. még Ammergau.)

Oberdank Vilmos, osztr. merénylő, mint osztrák katonaszökevény Olaszországba ment s ott az irredentához csatlakozott, 1882. aug., mikor ő Felső-gét Triesztbe várták, több robbanó bombát csempézett osztrák területre, hol elfogták és decz. 20. felakasztották. Az irredentisták olasz nemzeti vértanuképen ünneplik.

Oberhalbstein (Val Sursess), alpesi völgy Graubünden svájci kantonban, melyet az o.-i Rajna átszel.

Oberhausen, város Düsseldorf porosz kormánykerületben, 25.000 lakossal. Kőszénbányák, vas- és aczéltipar.

Oberländer Adolf, német rajzoló, szül. 1845. okt. 1. Regensburgban. Előbb festéssel foglalkozott, de a hatvanas évek végén egészen a humoros és satirikus rajzolásra adta magát; a müncheni »Fliegende Blätter« egyik legkitünőbb rajzolója.

Oberndorf, város Württemberg királyságban a Neckar m., 3000 lak. Nagy fegyvergyár.

Obernyik Károly, magyar író, szül. 1816. Kömlődön, Komárom m. Tanulmányait Debreczenben végezte, azután Kölcseyék házána, özv. Kölcsey Ádáménál volt Kölcsey Kálmán nevelője. 1843. lépett föl a »Főúr és pór« cz. szomorujátékával, melyet az Akadémia 100 arannyal jutalmazott. 1855. Kecskeméten a klasszika-philologia tanára, onnan N.-Kőröse választották meg. Állását azonban nem foglalhata el, mert megbetegedett, s Pesten, hová orvoslás végett jött, † 1855. auguszt. 17. Főleg a drámát mívelte, s darabjain francia hatás érzik. Erős szenvedély, politikai tendentia, élőkre állított helyzetek jellemzik. Darabjai: Főúr és pór (1843.), Örökség, dráma 5 flv. (1844.), Nőtlen férj, vigj. (1846.), Anya és vetélytársnő dr. (1850.), Chelonya, szomj. (1855.), Brankovics György, szomj. 5 felv. (1855.). Irt beszélyeket is. Ezek is megjelentek külön. L. Ferenczy József: Obernyik. O. munkái I. 1879. Moravcsik Géza, O. K. Philologiai Közlöny (1889.).

Oberon (francz. Auberon = Alberich), középkori francia regékben a tündérek királya, Titánia férje. Shakespeare a »Szentivánéji álom«-ban és Wieland egy romantikus eposzban szerepeltetik, Weber pedig (1826.) dalművet írt róla (a szöveg Planchétól).

Oberschall Adolf, a kassai kir. ítélő tábla elnöke, szül. 1841. Rózsahegyén Liptóm., előbb ügyvéd volt Rózsahegyén, 1870. pesti táblai pótbiro, 1872. u. o. rendes bíró, 1885. curiai bíró, 1886. marosvásárhelyi, 1891 óta kassai kir. táblai elnök.

Oberstein, város Oldenburg fejedelemségben, 5000 lak. Nagy agátipar.

Obesitas (lat.), kövérség.

Ó-Bessenyő, község Torontál m., 6331 lak., az Aranka mellett.

Óbester (ném. Oberst), ezredes.

Ó-Besztlerce, község Trencsén m., 2599 lak.

Objectiva (lat), tárgylencse, távcsőben a meg-nézett tárgy felé fordított lencse.

Objectum (lat.), tárgy, külső valóság, tényleg létező vmi. *Objectiv*, tárgyi, tárgylagos, a mi a tárgynak valóságos, érzékileg mindenki által észlelhető tulajdonsága, ellentéte a *subjectiv*, alanyi, a tárgy által bennünk keltett állapot v. érzet. Vmit *objective*, tárgylagosan tekinteni annyit, mint azt magában véve, saját természete v. tulajdonsága szerint tekinteni, míg ha *subjective*, alanyilag, tekintjük, úgy az illető tárgynak hozzánk való viszonyát, az általa bennünk keltett érzetet v. gondolatot vesszük figyelembe. *Objectivitas*, tárgylagoság, vmely dolognak, tudományos v. művészeti kérdésnek önérdekektől mentes, elfogulatlan megítélése.

Oblata (lat.), ostya.

Oblatio (*jus offerendi*), felajánlás, felajánlási joga a záloghitelezőnek, hogy előzőjét követelésére nézve kielégítvén, ennek jogát a magáéval egyesítse. O.-k a kánonjogban az egyházi és istentiszteleti czélokra tett ajándékozások és alapítványok.

Oblatorium (lat.), új üzlet megnyíltát jelző körlevél.

Obligat (lat.) v. *obligatorius*, kötelező, a mire mindenki kötelezve van; pl. tantárgy; ellentéte a *facultativ*.

Obligatio (lat.), kötelem (l. e.).

Obligó (ol.), a fizetés teljesítéseért elvállalt kötelezettség; o.-ban lenni, adósnak lenni; o. nélkül, kötelezettség, szavatosság nélkül.

Obliteratio (lat.), eltömlés.

Öblítés, a kimosásnak egy neme, még pedig a chemiában a csapadékoknak sok vízzel való összekeverése s a csapadék leülepedése után a víz letöltése; edények ö.-e egyszerű vízzel való lemosás, a gyógyászatban néha gyomor-, bél-, torok-öblítéseket alkalmaznak vízzel v. bizonyos oldatokkal.

Obljaj, község Zágráb m., 1637 lak. Régi várromok.

Oblongum (lat.), hosszukak négyyszög.

Öblös cserép, vályu alaku fedélcserép, melylyel a tarajt és gerinczet szótkák letakarni.

Öblös körző, kifelé erősen hajlított szárrakkal, hengerek, stb. vastagságának megmérésére.

Obnatio (lat.), befedés, betakarás; o. *visus*, homályos látás.

Oboe, v. oboá, francia *hautbois*, fából készült fuvóhangszer, hasonlító a klarinéhoz.

Obok, megerősített francia kikötőváros a Bab-el-Mandeb-út déli kijáratánál, mely a kelet-indiai kereskedelem egyik állomása. O.-ból a francziák lassankint megszálltak 6000 km²-nyi (23.000 lak.) parti területet, mely 1886 óta deportáló helyül szolgál.

Öböl, folyónak kanyarodása v. tenger vizének a szárazföldre való nagyobb mértékű benyomulása.

Obolos, ó-görög pénzem, $\frac{1}{6}$ drachma, melyet a halottak szájába tettek, Charon az alvilági hajósnak viteldíjjal.

Obongo (Abongo, Babongo), törpe vándor vadász-nép Közép-Afrikában Asango országban a felső Ngunie m. Piszkos sárga színűek, magasságuk 132—42 cm. Du Chaillu fedezte fel őket.

Ó-Borlóvény, község Krassó-Szörény m., 1030 lak.

Oborovo, község Zágráb m., 1387 lak.

Obotriták (abodriták), a középkorban vend néptörzs a Keleti tenger, az Elbe és Odera folyók közt. Emlékei a neu-streltzi muzeumban vannak nagy számmal összegyűjtve.

Obradovics Dositheus, az új szerb irodalom megalapítója, szül. 1739. Csákován, † 1811. Belgradban. Önéletrajzán kívül több munkát írt.

Obrenovics, szerb fejedelmi, 1882 óta királyi család, alapította Milos (l. e.), Szerbia fejedelme, ki az O. nevet 1816. vette fel; követték őt a fejedelmi széken fiai Milos és Mihály (l. e.), 1868. Milán (l. e.), ki 1882. a királyi címet vette fel, s a most uralkodó Sándor (l. e.) kiskorú király.

Obrezs, község Szerém m., 1053 lak.

Obrésza, község Krassó-Szörény m., 1808 lak.

Obrok (orsz), bérlet, a bérletért fizetendő évi díj.

Obrovác, község Bács-Bodrog m., 2901 lak.

Obrutsev Miklós, orosz tábornok, szül. 1829., 1848. lépett a hadseregbe, 1857. tanár a Miklós-akadémián, 1877. a kaukázusi sereg vezérkari főnöke, 1881. a nagy vezérkar főnöke; a pánszláv irány híve.

Obscoen (lat.), sikamlós, fajtalan, trágár.

Obscurans (lat.), a ki a homályt szereti, átvitt ért. a felvilágosodottság ellensége; o.-ntismus, a felvilágosodott gondolkodás ellentéte.

Obscurus (lat.), homályos, alávaló, bizonytalan.

Obsecratio (lat.), esdeklés, könyörgés; egy stilisztikai alakzat, pl. Kőlcsey »Hymnus«-ában az: »Isten, áldd meg a magyart, Jó kedvvel, bőséggel« stb.

Observantes, a ferenczrendiek (l. e.) egyik ága, mely a régi szigorubb szabályokhoz hű maradvá, 1517. vált külön a minoritáktól.

Observantia (lat.), hosszas gyakorlat által kifejldött szokás, melyet hallgatag beleegyezés következtében az érdekeltek kötelezőnek ismernek el. Így keletkezett a kánonjog egyik különös forrása, az o. *ecclesiastica*, az egyes egyháztársulatokban a tagok egyforma eljárása folytán elismert szabályok összessége.

Observatio (lat.), megfigyelés; *observálni*, megfigyelni.

Observatorium (lat.) megfigyelő intézet; kül. csillagászati, meteorológiai intézet.

Obsidián, kovasavas agyagföldből és különféle aljakból, mészből, vasoxydból és magnesiából álló fekete v. színes ásvány. Hazánkban, Sziléziában, Szibériában, Mexikóban és Ausztráliában található; gomb, virágtartó, csésze stb. előállítására szolgál; régekte kést, tükröt, nyílhegyet készítettek belőle.

Obsitos, kiszolgált katona, ki elbocsátó levelét (németül Abschied) megkapta. A magyar népeletnek eredeti alakja, ki nagy föllentéseiről híres. Költőink közül Garay János »Obsitos«-ában (l. Háy János) és Petőfi »János vitéz«-ében dolgoztak fel obsitos-kalandokat. Színműirőink is gyakran szerepeltetik. Szigligeti E.-nek van egy népszínműve »Obsitos huszár«-czímmel (1857.).

Obsoletus (lat.), szokásból kiment, elavult, ó.

Obstetrix (lat.), bába, szülésznő.

Obstipatio (lat.), dugulás, székrekedés.

Obstipus (lat.), elhajlott, ferde; *caput obstipum*, előrehajlott fej; *collum obstipum*, ferde vagy konok nyak.

Obstructio (lat.), 1) dugulás, székrekedés; — 2) a parlamenti életben a házszabályokban rejlő minden eszközhöz felhasználása a parlamenti tanácskozások elnyújtására, vmely javaslat agyonbeszélésére; a kisebbség szokta használni oly törvényjavaslattal szemben, melynek törvényerőre emelkedését föltétlenül károsnak tartja a közügyre, v. oly kormányval szemben, mely a kisebbség jogaival nem törődik.

Obstruentia (lat.), székrekedést előidéző szerek.

Ó-Buda, az Aquincum helyén emelkedett királyi székváros, eredetileg Buda nevet viselve, csak a mongolok pusztítása után a várhegyen épült új város (*castrum novi montis Pestiensis*), a későbbi Budavár keletkezése folytán nyerte mai nevét. Ez az új város megfosztotta székvárosi jellegétől; a Szent-Péterről nevezett prépostság és káptalan tulajdonává lett, s csak 1355. szerezte vissza királyi városi jogait. Királyi vára ez időtől fogva a királynék birtoka volt és gyakran tartózkodási helyökül is szolgált. Erzsébet királynén, Nagy Lajos anyján kívül Szilágyi Erzsébet is huzamosabb ideig lakott itt. A mohácsi vész és Buda elfoglalása után elpusztulva, a törökök kiűzése után koronai mezőváros lett, míg nem az 1872: XXXVI. t.-cz. Budával és Pesttel egy várossá egyesítette. Jelenleg Budapest (l. e.) főváros III. kerülete. V. ö. Buda és Budapest.

Ó-budai ásátások, l. Aquincum.

Ocarina (ol.), agyagból készült, tojásdad alaku fuvó hangszer; csak újabb időben jött divatba.

Occam Vilmos, középkori bölcsész, szül. 1270. Occamban (Surrey), Duns Scotus tanítványa, ferenczrendi szerzetes, a pápa világi hatalma elleni támadásai miatt száműzték; † 1347. Münchenben. Melékeve doctor invincibilis.

Occasio (lat.), alkalom, váratlan esemény; alkalmi vételes v. eladás.

Occasionalismus, Descartes (l. e.) követőinek (Geulinx) azon tana, mely szerint a lélekben támadó képzetek és a testen jelentkező mozgások közt ok-sági összefüggés nincs, hanem a jelenségek mindkét sorát isten behatása idézi elő. **Occasionalisták**, e tan követői.

Occidens (lat.), nyugat, tágabb ért. a keresztény Európa, szemben a Kelettel; **occidentális**, nyugati.

Occiput (lat.), nyakszirt (l. e.); **os occipitis**, nyakszirtcsont.

Oculus (lat.), elzárás, befejezés.

Occulta (lat.), rejtett dolgok, titkok. **Occultismus**, így nevezik utjabban a spiritizmust, hypnotizmust, telepathiát stb., szóval a rejtélyes lelki jelenségekről szóló tanokat.

Occupált tartományok, így szokás Boszniát és Herzegovinát nevezni, melyeket Ausztria-Magyarország európai megbízás alapján tart megszállva.

Occupatio, foglalás, mely uratlan tárgynak v. területnek birtokbavétele, mint ilyen szoros jogi értelemben a tulajdonszerzés egy módja és pedig az u. n. eredeti szerzés egy neve. (Szabály: *res nullius cedit occupanti*, az uratlan dolog a foglalóé.) Államjogi értelemben ellenséges területek birtokba vétele, v. mely idegen terület megszállása nemzetközi érdekek védelme céljából.

Ocean (a görög okeanos-ból), világtenger.

Oceania, a Nagy oceánban fekvő szigetsoportok (Melanesia, Polynesia, Mikronesia) közös neve, ter. 37.500 km², 215.000 lak.

Oceánia, egy elsüllyedt világrész története, beszély Jókai Mórtól (1857.).

Oceanidák, tengeri nymphák, l. Okeanos.

Oceanographia (gör.), tengerisme.

Ochava (spany., ocsáva), 1) számadási pénz Castiliában = $\frac{1}{11}$ real de vellon = $\frac{1}{2}$ kr, Navarrában $\frac{1}{30}$ libra = 1 kr; Marokkóban = 2 ukia = 77 kr.; — 2) súlymérték, Paraguayban = $\frac{1}{3}$ onza = 3'594 g.; Spanyolországban mint arany- és ezüst-mérték = $\frac{1}{8}$ onza.

Ochavillo (spany., ocsavilyo), spanyol gabonamérték Cuba szigetén = 0'55 l., Madridban = 0'289 l. **Ochlokratia** (gör.), a csöselék uralma, a demokratia elfajulása, pl. a commune 1871. Párisban.

Ochodnicza, község Trencsén m., 1164 lak.

Ochotszk, helység Szibériában az O-i tenger (a Csendes oceán öble Kamszatka és a Kurilok közt) m., 300 lak. Bálnahalászat.

Ochotszki tenger, a Nagy oceán része Sziberia k-i részén Kamszatka és a tengerparti tartomány közt. Benne fekszik Szachalin sziget, belé ömlik az Amur.

Ochr'el gers, az 1885. nov. 15. egyiptomi érmé-törvény alapján vert érczpenz, mely a piaszter tized része = $\frac{1}{2}$ kr.

Ochrida, török vár Janina vilajetben az o-i tó m.

Ochroma, növény a mályvafélék (malvaceae) rendjéből, *o. lagopagnus*, fa Nyugat-Indiában és Közép-Amerikában, parafát és iparilag használható maggyapotot (édredon végétál, patte de lièvre) szolgáltat.

Ochopyra (gör.), sárgaláz.

Ochtum, az Ahtony (l. e.) régibb változata.

Ocimum, bazsalikom, növény az ajakosak (labiateae) rendjéből. Az *o. basilicum*, Kelet-Indiából és Afrikából, konyhafűszer.

Ocker, sárgaföld (l. e.).

O'Connell Dániel, ir politikus, szül. 1775. aug. 6. Carhenben, 1798. ügyvéd, 1830. az alsóház tagja, egyesületet alapított Angol- és Írország uniójának fölbontására s hazája, Írország érdekében, melynek javára az angol parlament több üdvös törvényt hozott, nagy és sikeres agitatót indított, miért honfitársai »liberator« (szabadító) czimmet tisztelték meg. Agitatói miatt perbe is fogták, utóbb meg az irek szélső töredéke elpártolt tőle. † 1847. május 15. Genuában. 1854. holttestét haza szállították. Több munkát írt; levelezése is megjelent.

Ócsa, község Pest m., 3247 lak. Járásbiróság. Ref. temploma a román ízlésből a csücsives stilbe való átmenetnek egyik legszebb emléke hazánkban. A Franciaországból telepített premontreiek a XIII. század első felében építették. Hatalmas kereszthajója kimagasló oromfalával; ny. homlokzatán ikertornyok. Még jó karban van.

Ócsény, község Tolna m., 3734 lak.

Ocskay László, kurucz vezér, II. Rákóczy Ferencz dandárnoka, szül. 1680 táján; 15 éves korában katoná, kalandos ifjúsága után 1703. Rákóczy Ferenczhez csatlakozott s ezredes-dandárnok lett, de 1708. elárulta s ezredével a császáriakhoz lépett át. 1710. jan. 1. Jávorka Ádám elfogta s Ujvárra szállította, hol hadi törvényszéki ítélet alapján lefejezték. Thaly K.: O. L. (Bpest, 1880.).

Ócsöd, község Békés m., 7875 lak.

Ocsova, község Zólyom m., 2925 lak.

Ocsú, a rostálás alkalmával kiváló kisebb, hibás gabonaszemek, a gabona alja; baromfi hizlalásra szolgál.

Octava, *iudicium, octavale*, nyolczados törvényszék, helyesebben törvénykezési nyolczad, *octava iudicialis*, a régi magyar törvénykezésnek az az intézkedése, melynél fogva az ország nagybírái, u. m. a nádor, országbíró, horvát bán és tárnokmester évenként bizonyos ünnepek után nyolczad napra ítélőszéket tartoztak hirdetni. Az Árpádok alatt meghatározott octavák nem voltak; a XIV. szdban találkozunk velük először, de számuk még ekkor nincs megállapítva, s később is nagy az ingadozás; a XV. szdban többnyire 4 nyolczad tartatott, 2 nagyobb, u. m. Szt-György és Szt-Mihály után, 2 kisebb, u. m. Vízkereszt és Szt-Jakab apostol után. A mohácsi vész után a nyolczadok száma kettőben állapított meg. Az intézmény a m. kir. curia mint állandó bíróság szervezésekor szűnt meg.

Octava (ol.), nyolczadhang, nyolczadik diatonikus hangköz, kétszer annyi rezgésű (1 : 2), mint az alapjául szolgáló hang, melylyel ugyanegy nevet visel. A kath. egyházban azon nyolcz egymásra következő nap, melyeken a nagy ünnepek: a karácsony, husvét és pünkösöd tartatnak.

Octavia, Octavianus nővére, Antonius felesége; férje Cleopatra miatt elhagyta, † 11. Kr. e.

Octavianus, l. Augustus.

October, l. október.

Octroi (francz., oktroá), kapuvám, helyi fogyasztási adó, kereskedelmi szabadság.

Octroyálni (fr.), véleményünket másra rá erőszakolni. A jogi életben bizonyos jogügyletek létrejöttéhez, bizonyos cselekmények véghezvitele, nyilatkozatok tétele szükséges, s ha ez utóbbiakról bebizonyítatik, hogy octroyáltattak a jogalanyra, gyakran az ügylet semmisségét vonják maguk után.

Octroyált alkotmány, a nemzet akarata ellenére a fejedelem által rá erőszakolt alkotmány, mely leg-

inkább absolutistikus kormányformával bíró államokban divik. Magyarországon 1861. akart az absolut kormány ily a.-t erőszakolni a nemzetre, mely törekvés azonban a magyarok erős szabadság- és jogéretén hajtótörést szenvedett.

Ocubaviasz, az Amazon folyó partján honos ocubapalma (*myristica Ocuba*) vörös gyümölcséből kifőzés utján nyert sárgás fehér növényviasz, a méhviasznál sokkal lágyabb és 36—40° C.-nál megolvad.

Ocularis (lat.), táv- és görcsőben a szemhez közelebb eső lencse; a szemüveget is gyakran így nevezik.

Oculatio (lat.), szemzés, beoltás.

Oculi (lat.), a kath. egyházban a nagybőjt harmadik vasárnapja; nevét az »Oculi mei semper ad Dominum« etc. (szemeim mindig az urra néznek stb.) kezdetű misétől vette.

Oculista (lat.), szemész, szemorvos.

Oculomotorius (lat.), szemmozgató ideg.

Oculus (lat.), szem.

Oceán, l. ocean.

Od, br. Reichenbach Károly természettudós által föltételezett rejtélyes erő, mely szerinte rokonságban áll az állati delejességgel és a villamossággal s mely iránt csak a »sensitiv« egyének főgékonyak.

Óda (gör., dal, ének), komoly, fenséges tárgyú lyrai költemény, lendületes, erőteljes előadással. Tárgya, épügy mint a dalé, érzelem, csakhogy magasztosabb, fenségesebb érzelem, mire csakis nagy és kiváló fontosságú események lelkesíthetik a szívet. Nem mulékony, egyéni benyomásokból táplálkozik mint a dal, hanem a közérzetből merít, fontos érdekektől, nagy eseményektől nyeri inspirációját. Kitűnő férfiak tettei és érdemei, győzelmes csaták, nagy erkölcsi v. szellemi eredmények, nagy eszmék azok, melyek a költőt ódára hevítik. Ennek megfelelően emelkedettebb, ünnepélyesebb hangot is használ, a mit válogatottabb, a köznapiaktól eltérő kifejezésekkel, merészebb költői képekkel, gyorsan szökellő gondolatmenettel ér el. Történelmi fejlődését tekintve meg szokás különböztetni klasszikus és modern ó.-t; amaz a gör. és római, ez a keresztény irodalmakban fejlődött ki. A klasszikai ó. az antik versformákat használja és kedveli a mythologiai vonatkozásokat; a modern ó. magyar nemzeti v. nyugat-európai rimes versalakokat használ, költői képeit és célzásait, utalásait tárgyát a mai világ felfogásából meríti. Kiválóbb magy. ó.-költők a klassz. nemben: Virág Benedek és Berzsenyi Dániel, a »magyar Horác«, a modern nemben Vörösmarty, Arany, Petőfi, Szász Károly, Ábrányi Emil, Vajda János stb. A vallásos tárgyú ódát hymnusnak (l. e.), a bor keltette érzelmekkel foglalkozót pedig dithyrambnak (l. e.) nevezik.

Odalin, mosdóvíz szepőlők, májfoltok stb. ellen, rózsaoajjal illatosított borax oldata higlycerinben.

Odaliszk, tulajdonképen o dalik (tör.), szolgálók, rabnők a szultán háremében.

Odd fellows (ang., od fellosz, = fölös legények, Independent order of O. f.), a szabadkőművesek módjára és hason czélok elérésére a mult század végén alakult titkos társaság, mely főleg az ész. am. Egy-Államokban és Ausztráliában van elterjedve. Célja: szegények, özvegyek s árvák gyámolítása. Németországban is meghonosult.

Ódds (ang.), a lóversenyeknél az egyenlőtlen fogadások elnevezése.

Ödenburg, Sopron német neve.

Ödenerdő, hegység Németországban a Neckar és Majna közt. Legmagasabb csúcsa a Katzenbuckel 627 m. magas.

Odense, Fünen dán sziget fővárosa az O. Aa m., 30.000 lak. Élénk ipar, gót székesegyházában dán királyok sirja. Külső kikötő Skibshusene.

Odera, hajózható folyó, Morvaországban a Kárpátokból és Szudetákból jövő források egyesüléséből támad, helyenként Morvaország és az osztrák s porosz Szilézia közt határol szolgál; Oderberg m. Poroszországba lép, áthalad Szilézián, Brandenburg és Pommeranián, Stettin m. a Damm tavat alkotja, innen a stettini haffba lép és a Peene, Svine, Dievenov ágakkal a Keleti tengerbe szakad; torkolata előtt Usedom és Wollin szigeteket alkotja. Mellékfolyói: a Warthe, Neisse, Bober, Katzbach, Weisritz stb. A Havellel és Spreeval csatorna köti össze.

Oderberg, város osztrák Sziléziában az Odera m., 1300 lak. A kassa-o.-i vasut egyik főpontja.

Oderint, *dum metuant* (lat.), gyűlöljenek, ha csak félnek tőlem! Accius római költő (Kr. e. 170—104.) »Atreus« cz. tragédiájából való szavak, melyeket Caligula jellegének választott.

Odescalchi (szerémi), hercegi család, olasz származású, régi főri nemzetség, melynek legnevezetesebb tagja, XI. Inceze pápa (l. e.) kiváló érdemeket szerzett Magyarországnak a török járom alól való felszabadítása körül. A pápa unokaöccse O. Livius ezért 1689. r. sz. bir. hercegi rangra emeltetett s 1698. a Szerémséget kapta hercegi czimmal, mely 1714. a családnak Erba ágára is kiterjesztetett. Ifjabb O. Livius hg az 1751: XL. t.-cz.-ben nyert magyar indigenatust. — 1) Arthúr herceg, a főrendiház tagja, szül. 1837. jul. 21. Szolcsányban Nyitra m. Az absolutismus alatt külföldön élt, visszatérve százados a honvédségnél, 1881—87. orsz. képvis. Több történelmi tanulmányt irt. — 2) Gyula hg, szül. 1828. Pozsonyban, mint nemzetőr-főhadnagy részt vett a szabadságharcban, menekült, visszatérve hosszabb ideig képviselő. Elnöke a felvidéki magyar közműv. egyesületnek.

Odessza, város Cherson orosz kormányzóságban a Fekete tenger m., 304.000 lak. A legkiválóbb orosz kereskedelmi piacok egyike, hol főleg a gabonaforgalom nagy arányu. Kikötő (hadi), tengeri fürdő, élénk ipar. Egyetem (1864 óta), keleti akadémia, muzeum, érsekség. 1792. alapított.

Odeur (franz. odór), szag, illat, illatszert, szagosító.

Odilia, szent, Elzász védasszonya, egy elzászi herceg leánya, a hohenburgi zárdá főnöknője; † 700 körül, emléknapja decz. 13.

Odin v. Odhin, ném. Wodan, a germán mythologiában a főistenség, a világ törvényhozója, az istenek és emberek atya.

Odinczi, a legszebb és legrágább fajta czobolygerezna neve.

Odi profanum vulgus et arceo (lat.), gyűlölem az avatatlan népet és távoltartom magamtól, Horác egy ódájának kezdete (III., 1.).

Odiom (lat.), gyűlölet, gyűlölség, ellenségeskedés.

Odius, gyűlöletes.

Odoaker v. Odovakar, a rugiai Edeko fia, 472. nyugat-római katonai szolgálatba lépett s csakhamar magas rangot nyert. 476. megbuktatta Orestes császárt ennek fiával Romulus Augustulussal együtt s patricius czimmal Itália önálló uralkodója lett; szerencsés harcok után a keleti gótok 489—90. meg-

verték; 493. a gótok foglya lett; királyuk, Theodorik maga ölte meg márczius 5. lakomázás közben.

Ódondászat, l. könyvkereskedés.

O'Donnell Lipót, Lucenas grófja, Tetuan hge, ősrégi ir család sarja, szül. 1809. Santa Cruzban Teneriffa szigetén, 1833. óta spanyol szolgálatban, a carlisták ellen harczolt, 1844—48. Cuba kormányzója, 1854. katonai lázadás élén állott és hadügy-miniszter, 1856. miniszterelnök lett, de csakhamar megbukott, 1858. a liberálisok segélyével ujra kormányra jutott, 1860. szerencsésen harczolt Marokkó ellen, 1865—66. harmadizben miniszterelnök; † 1867.

O'Donovan Rossa, ir forradalmár, szül. 1831.; 1855. a feniek titkos társulatának tagja és hirlapszerkesztő, 1865. életfogytiglani kényszermunkára ítélték, 1870. kegyelmet nyert, kivándorolt Amerikába, a hol ir lapot szerkesztett és dinamit-merényletekre izgatta angolországi párhiveit.

Odontalgia (gör.), fogfájás.

Odontine, 1) aetherikus olajok gyűjlete, fogfájás ellen használják; — 2) égetett osztrigahéjjal, ibolyagyökérrel, tajtkövel kevert szappan, mely szagosítva és megfestve fogtisztításra szolgál.

Odontoblast (gör.), fogsejt, fogképző sejt.

Odontographia (gör.), fogisme.

Odontolithek (gör.), emlősök megkövesült ásatag maradványai.

Odontologia (gör.), fogtan, fogászat.

Odontoma (gör.), fogdaganat.

Odontosis (gör.), fogzás.

Odontoterapia (gör.), foggyógyászat.

Odontotrinima, fogpor.

Odor (lat.), szag, illat; *odoratus*, szagos, illatos.

Odry Lehel, a bpesti operaház művésze, szül. 1837. nov. 30. Nemes-Militicsen; 1863 óta mint első rendű bariton-énekes tagja a nemzeti színháznak és a kir. operának. Irt vigjátékokat és más műveket.

Odu, üreg v. hézag vmely testben, kül. fában, sziklában, földben, fogban.

Odvas, üres, szivacsos, szuvas.

Odvas part, hol a víz a partba barlangszerű mélyedéseket mosott.

Odvorcz, község Pozsega m., 1425 lak.

Odvos, község Arad m., 1087 lak. Régi neve Ötvös.

Odyme (gör.), fájdalom.

Odyssea, Homér (l. e.) két világhírű eposzának egyike. Magyarra az egész költeményt az eredeti versmértékben Szabó István fordította (1846.), egyes részleteket átültettek Bakস্য Sándor, Szász Károly (mindketten rimés alexandrinusokban) és Radó Antal (rimtelen ütemes sorokban: V. ének 1—227., VI. én., XIII. ék. 1—240.), prózában Gyomlay Gyula (1861.). Az eposz ismertetését adta Szász K., A világirodalom eposzai, I. köt. 1882., Radó A., Görög költők, 1886.

Odysseus (a rómaiaknál Ulysses), Ithaka királya, Laertes és Antikleia fia, a legeszesebb vezér a Troját ostromló görögök sorában, neje Penelope, fia Telemachos. A trójai háborúból való viszontagságos visszatérésének kalandjait Homér Odysseája beszéli el.

O. é., az osztrák érték (l. e.) rövidített jele.

Oedema (gör.), vizenő, vízkór, savós duzzadás; o.-tosus, vizenyős.

Oedipus, Laios thebai király és Jokaste fia, szülei kitették a Kithaeron hegyre, mert azt jósolták nekik, hogy születendő gyermekök megöli atyját és nőül veszi anyját. A kisdedit egy korinthusi pásztor nevelte fel. Mint ifju, Thebéba térve az uton megölte atyját, kit nem ismert; azonban megfejtette a Sphynx

rejtélyét, a miért jutalmul Jokastet kapta nőül, ki neki Polynikest, Eteokleat, Antigonet és Ismenet szülte. Midőn megtudta, hogy atyagyilkos, kiszurta saját szemét, bujdosva, Athen vidékén, Kolonosban fejezte be életét. Hőse Sophokles 2 tragédiájának: O. király és O. Kolonosban (magyarul Csiky Gergely fordításában).

Oehlschläger Ottó, a német birod. törvényszék elnöke, szül. 1831. máj. 16. Jogot végzett, 1874-ben igazságügyminiszter tanácsos, 1889-ben államtitkár, 1891. a birod. tvszék elnöke; 1884 óta a porosz urakháza tagja.

Oeil de boeuf (francz., őj d'böf), kerek (padlás) ablak; kerekded ablaka volt Versailles-ban a királyi kastély várótermének s innen eredt e kifejezés: chronique de l'o.e., udvari botránytörténetek, pletykák.

Oeil de perdrix (francz., őj d'perdri), vörös-szabványos champagnei.

Oekonomia (gör.), háztartás, takarékoság, az államláztartás czélszerű gazdasági berendezése, földmívelés; oekonomika, gazdaságtan; oekonomus, gazdász; oekonomista, a physiokratizmus rendszereinek híve.

Oekumen (gör.), általános; o. zsinat, közssinat; o. patriarcha, a konstantinápolyi gör. kel. patriarcha czíme.

Oeneus, kalydoni király, kinek fia, Meleagros a kalydoni vadászat győztese volt. Neje Althaea, leánya Dejanaira, Herakles neje.

Oeneus, folyó a mai Fiumara v. Recsina római neve.

Oenologia (gör.), borászat (l. e.).

Oenometer (gör.), a bor alkoholtartalmának meghatározására szolgáló készülék.

Oersted János Keresztély, dán természettudós, szül. 1777. aug. 14. Rudkjöbingben, Langelandon; 1829. a kopenhágai műgyetem igazgatója; † 1851. márcz. 9. Felfedezte 1820. az elektromágnességet.

Oertel Miksa József, német orvos, szül. 1835. márcz. 20. Dillingenben, 1876. a gégyógyászat tanára Münchenben, új gyógymódokat (Oertel-féle soványító gyógymód) állított fel bizonyos keringési zavarok megszüntetésére. Erre és a diphteritisre vonatkozó számos művet írt.

Oeser Ádám Frgyes, német festő, szül. 1717. febr. 17., Pozsonyban; Bécsben és Drezdában tanult, később a festőakadémia tanára Lipszében, Goethe rajztanára volt. † 1799. Freskói a lipcsei Miklós-templomban.

Oesophagus (gör.), bárzsing, nyelőcső.

Oesterlen Frigyes, német orvos, szül. 1812. márcz. 22. Murrhardtban (Württemberg), tübingai, 1845—48. dorpati tanár. † 1877. márcz. 19. Stuttgartban. Az orvosi statisztika megalapítója. Gyógy-szertani tankönyveket és orvosi stat. műveket írt.

Oestratio (lat.), párosodás, üzekedés.

Oettingen Sándor, német hittudós és statisztikus, szül. 1827. decz. 24. Livlandban, 1856 óta tanár Dorpatban. Főműve: A morálstatisztika.

Oeuvre (francz., övr), mű; egy mestertől való összes rézmetszetek, festmények, zeneművek; oeuvriste, rézmetszet-gyűjtő.

Ofanto (Aufidius), folyó Apuliában, az Adriai tengerbe folyik.

Ó-Fehértó, község Szabolcs m., 1445 lak.

Ó-felnémet, l. német nyelv.

Ofen, Buda német neve.

Offenbach, gyárvaros Hessen német nagyhercegségben, a Majna m., 35.000 lak. Hintó- és híres

bőrárúk (tárca, bőrönd) gyártása, élénk kereskedelem.

Offenbach Jaka b, francia zeneszerző, szül. 1819. jun. 21. Kölnben, a párisi conservatoriumon tanult, 1850 óta a Théâtre-Français karmestere Párisban, 1855. a Champs-Élysées-en saját színházát építet, amelynek 1866-ig vezetője volt. † 1880. okt. 5. Egykor világszerte elterjedtek operette-bohózatai: Orpheus az alvilágban, Szép Helena, Párisi élet, Geneveva, A gerolsteini nagyhercegnő, Kékszakál stb. Ily műveinek száma meghaladja az ötvenet.

Offenbánya, község Torda-Aranyos m., 964 lak. Legrégibb bányahelyeink egyike; 1391. Umberg néven fordul elő, de már 1526. mai nevét viseli. A Mátyás alatt épült nagy templom rom. Bányászata hanyatlak. Egyik nevezetessége az itt előforduló sylvanit-érc.

Offensiv (lat.), támadó; *offensiva*, támadó fellépés, támadás.

Offerálni (lat.), odanyújtani, felajánlani; offert, ajánlat.

Office (francz. -fisz), szolgálat, hivatal, hivatali v. üzlethelyiség.

Officina (lat.), vegyészeti műhely, laboratorium; gyógyszerház.

Officialis (lat.), hivatalos, műtermi.

Officiosus (lat.), félhivatalos, vagyis minden, ami külső megjelenése után itélve nem viseli ugyan magán a hivatalos jellegét, de az intéző körök befolyása következtében ezek nézetnyilvánításával vehető. Ez értelemben szólnak o. lapokról, cikkekről, hírekről.

Officium (lat.), hivatal, tisztség, kötelesség; mise; o. *defunctorum*, halotti mise; o. *divinum*, nagymise; o. *matutinum*, reggeli mise; o. *vespertinum*, vespertine.

Offszencza, község Torontál m., 1168 lak.

Ofir, a bibliában aranyáról híres ország, valószínűleg Kelet-India v. Boldog-Arábia.

Ofterdingen Henrik, a wartburgi német dalmokverseny mondakörének egyik alakja; nincs bebonyolva, hogy csakugyan élt.

Ogar, község Szerém m., 1116 lak.

Oginszki-csatorna, a Dnjeper és Niemen közt, a múlt században O. gróf ásatta.

Oglio (oljó), folyó Olaszországban, az Ortlberben ered, az Iseo tavat alkotja és Scorzarola m. a Póba folyik.

Ogove, folyó Nyugat-Afrikában, 12° 35' k. hossz. alatt ered, több vizesést alkot s több águ deltában a Guineai öbölbe torkol. Mellékfolyói: Yvindo, Ngunie.

Ogulin, község Modrus-Fiume m., 4870 lak. Egykor az ogulini kerület székvárosa. Törvényszék, járásbíróház és adóhivatal. Közéleben a Dobra folyó egy 38 m. mély szakadéokban eltűnik s csak 4 km. távol-ságban buvik elő.

Ogyes, mythikus boeotiai király, alatta az országot hatalmas vizár (o.-i ár) pusztította. Ogygia, Boeotia neve.

Ohába, község Alsó-Fehér m., 1468 lak.

Ohaba-Forgács, község Temes m., 1790 lak.

Óhajtó mód, l. föltételes mód.

Óhát, a Hortobágyot alkotó puszták egyike. Hajdan falu volt, a török hódoltság idején pusztult el.

Óhegy, község Zólyom m., 2023 lak. Egykor virágzó bányászata hanyatlak.

Oheroly János, a budapesti állami tanítóképezde tornatanára, szül. 1844. Pakson, előbb a budapesti II. ker. főgimnázium, később a tanítóképző-intézet

tornatanára. Irt tornaügyi cikkeket és egy »Torna-zsebkönyvet« tornatanítók számára.

Ohio (ohájo), 1) állam az észak-amerikai Egy-Államokban, ter. 10.340 km², 3,672.316 lak. Földjén hegyek prairiekkal váltakoznak, a lak. főfoglalkozása a földművelés. Fővárosa Columbus; — 2) hajózható folyó az észak-amerikai Egyesült-Államokban, Pittsburg mellett az Alleghany és Mononghela egyesüléséből támad. Cairo m., Illinois államban a Mississippibe szakad. Az O. csatorna az Erie tóval köti össze.

Ó-hitű, a görög nem egyesült (keleti) egyház híve.

Öhlenschläger Ádám Gottlob, dán költő, szül. 1779. nov. 14. Vesterbroban Kopenhága mellett, 1810. okt. 14. az aesthetika tanára; † 1850. jan. 20. Főleg lírai és elbeszélő költeményeket, nemzeti színműveket (»Hagbart és Signe« stb.) s novellákat írt.

Ohm, elektromos mértékegység, l. elektr. egység.

Ohm György Simon, ném. physikus, szül. 1787. márcz. 16. Erlangenben, 1849 óta tanár Münchenben; † u. o. 1854. jul. 7. Tőle származik az Ohm-féle törvény (l. e.), mely szerint: az állandó villamám ereje egyenes arányban nő az elektromotorikus erővel és fordított arányban a vezetési ellenállással.

Ohm-féle törvény, az elektromosságról szóló legfontosabb törvény, mely az áramerősség, elektromos erő és ellenállás összefüggését fejezi ki, következőleg: az áram erőssége I az elektromotoros erővel E -vel egyenes, az ellenállással R -el pedig fordított arányban áll, tehát: $I = \frac{E}{R}$

Ohnet (oné) György, francia regényíró, szül. 1848. ápr. 3. Párisban. Előbb jogász, később hírlapíró, 1881. jelent meg első regénye: Serge Panin, mely óriási feltűnést keltett s melyet azután számos regény követet (A vasgyáros, Sarah grófnő, Akarat, Rameau orvos stb.) s szerzőjöknek nagy népszerűséget s dus jövedelmet hoztak. Irt színműveket is, több regényt pedig színrre alkalmazott. Majdnem minden műve le van magyarra fordítva.

Oh-Ren, a *coptis anemonifolia* gyökkérgének japáni neve; szemgyulladás ellen használják.

Oh természet! oh dicső természet! Mely nyelverne versenyezni véled! Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz, Annál többet, annál szebbet mondasz. Petőfi: A Tisza.

Oidium, penészgombafaj, melyhez különböző fajok tartoznak. Az o. *albicans* v. *saccharomyces albicans* okozza a soor v. szájpénész név alatt ismert betegséget; az *oidium Tuckerii*, szőlőpenész, a szőlő leveleits fürtjeit szállja meg s teszi tönkre; barnás foltokat okoz; ajánlatos ellene a kénporral való behintés.

Oil City (oil szitti), város Pennsylvániában, az Alleghany és Oil Creek egyesülésénél, 8000 lak. Gazdag petroleumforrások.

Oiron-fayence (franc., oáron-fajansz), l. Henri-deux.

Oise (oáz), a Seine mellékfolyója Franciaországban, róla nevezetik O. francz. depart., ter. 5855 km², 401.835 lak. Főhelye Beauvais.

Ojtozi szoros, 462 m. a Háromszéki medencéből a Bobiasi hágón át, 846 m., érhető el; a k. határ-kárpátokon egy mély szurdokban visz át, melyen az Ojtozi patak is folyik a moldvai oldal lejtőjére. A szoros a régi vámon alól kezdődik, magas hegyek szoritják össze; é. oldalon a Máglyakő, d.-n a Rakotyás, melyen a Rákóczy-vár romjai s az 1849. készült földszáncok maradványai láthatók. Az O. patak a keskeny fénéken sok rombolást tesz. A vámt-

hivatal és vesztéginézet most a határnál, Soósmező községénél van.

Ok, 1) *ratio*, a gondolkodásban mindaz, mitől vminek ismerete függ, pl. a feltételes ismeretben az előzmény, a bizonyításban az érv (azért ezt oksulynak is nevezik): »A kifejtett eszméket az okoknak gyöző ereje és az igazságnak hatalma vívja ki« (Deák Ferencz); — 2) *causa*, vmely jelenségnek, változásnak létrehozására szükséges ható erő; hatása okozat v. következmény nevet visel. Az ok és okozat közötti összefüggést okságnak v. okbeliségnek (*causalitas*) nevezzük. Hume és az empiristák szerint a tapasztalat csak annyit bizonyít, hogy egyik változás a másik után következik, de azt nem lehet bizonyítani, hogy egyik a másikkól következne, s az okság csupán tapasztalati igazság, melyet bizonyos jelenségek egymásra következésének megszokása által szereztünk. Kant szerint ellenben az okság egyike a velünk született alapfogalmaknak, a kategoriáknak (l. e.), melyek segítségével a külvilágról való felfogásunkat nyerjük s az érzéki jelenségekről alkotott képzeletünk összekapcsolására nélkülözhetetlen, de csakis az érzéki jelenségekre vonatkozólag bír érvényvel, a dolgok lényegére, a »magánvalóra« (Ding an sich) nem.

Oká, község Sopron m., 1586 lak.

Oká, hajózható folyó Oroszországban, Orel kormányzóságban ered. Nishnij-Novgorod m. a Volgába szakad.

Oká, 1) kereskedelmi súly, Magyarországon és Szerbiában 1'260 kg., Törökországban 1'285¹/₂ kg., Romániában 1'283¹/₂ kg., Egyiptomban 1'285 kg., Tripolisban 1'221 kg., Görögországban 1'280 kg.; — 2) gabonamérték Szerbiában 1'769 l.; — 3) folyadékmérték Bukovinában 1'275 l.; — 4) olajmérték Törökországban 0'65 l.

Okadás, l. hányás.

Okadatolni, vmit előadott okok, elvek által bizonyítani; vminek okát adni.

Okadó rag, régebb nyelvtanainkban az -ért rag neve (ma okhatarozó rag).

Okány, község Bihar m., 2943 lak.

Okányi Pál, főgymnasiunai tanár, szül. 1844. Szokolcán, Nyitra m. 1880 óta a kaposvári áll. főgymnasiunai tanára. Irt tört. dolgozatokat, régiségtant stb.

Ó-katholikus, a németországi katolikusok egy igen csekély töredéke, mely az 1870. közsszinaton kihirdetett pápai csalhatatlansági hitelvet nem fogadja el.

Okbeliség, *causalitas*, l. ok.

Okeanos, titán, testvére Tethys, kitől leányai az okeanidák (3000) a tengerek vidám nymphái és a folyam istenei származtak. Homerosnál folyó, mely a földet és tengert körülfolyja.

Ó-Kécske, község Pest m., 2985 lak.

Okel, a karavánszeráj és bazár neve Egyiptomban.

Ó-keresztény építészet és stílje. Első kezdete a katakombákban található, az l. szdtól a X. szdig virágzott és alapját képezte a középkori templomépítésnek. Helyi eredete, a római v. keleti befolyások szerint az ó-k. é. bazilika v. központi építészet. Az ó-k. bazilika hosszukák négyszög alakú, magasan kiemelkedő középhajóval, mely nyeregfedéllel van ellátva és félkör alakú apsisban végződik. A középhajó mindegyik oldalán alacsonyabb oldalhajó van, s gyakran kereszthajó is húzódik az építmény egész szélességén keresztül a középhajó magasságában. Az apsis kelet felé van irányozva, míg a bejárás

nyugat felől van, mely oszlopcsarnokkal kerített udvarba vezet. A bazilika mellé néha több szög-v. kerekalakú sir- és keresztelő-kápolnát építettek, mely kupolával volt fedve. Az ó-k. bazilika külseje egyszerű volt, de belsejét fényesen díszítették, különösen mozaikfestéssel (l. még bazilika). Hazánkban a kereszténység felvétele után bazilika mintájára építette Szt István a templomokat, de csak egynekének alapfalából találni némi maradványt, így a székesfehérvári, nagyvárad stb. Érdekes emléke e kornak a pécsi cubiculum, római katakombaszerű földalatti sirkápolna a székesegyház mellett, melyhez hasonlólt csak Olaszországban találni. — Központi építészet, l. bizánczi építészet és stílje.

Okfejő, *pragmatikus*, l. oknyomozó.

Okia, marokkói számadási pénz = 24 kr.

Okirat, minden oly irat, melynek tartalma bizonyítékul szolgál; bizonyító erejére nézve fontos az, vajjon valódi-e az o. Megkülönböztetnek magán- és közö-ot; amazt magánzemélyek, emezt közhivatalnok v. a kiállításra az állam által feljogosított egyének állítják ki. Perrendtartásunk értelmében a magán o. teljes bizonyító erejű, ha a kiállító maga írta és aláírta, v. ha aláírását két tanu előttemezi; közö. az ellenkező v. hamis volta bebizonyításaig teljes hitelnek vétetik.

Okirathamisítás, büntett; kétféle: közö. és magán o.; előbbi elköveti, a ki hamis közokiratot készít v. valódi közokiratot, tartalmának megváltoztatása által, meghamisít, ha ebből vkire jogsérelem háramlik v. háramolhatik, akár külföldi, akár belöldi az okirat (5 évi börtön); az utóbbit elköveti, a ki hamis magánokiratot készít v. készített, részben v. egészben meghamisít v. meghamisítat, ha azt arra használja, hogy ez által vmely kötelezettség v. jog létezése, megszüntése v. megváltoztatása bizonyíttassék. Btk. 391—407. §§.

Okka, oka (l. e.).

Okker, l. sárgaföld.

Oklahoma (= szép vidék v. ország), 1889 óta az é.-am. Egy.-Államok territoriuma, a Canadian River-től északra; ter. 101.080 km², 61.834 lak.

Oklánczolat, l. lánczkövetkeztetés.

Ökle (gögöröse, putra, karesu ponty, egri hal, tókhál), *phoxinus laevis*, hal a pontyfélék rendjéből. Hossza 9—12 cm., husa fehér; puha, kesernyész, nyár elején jóízű; kedvelt takarmány és csaléti hal. Fejlődése lassu; csak a 4-ik évben ivarérett. A legtöbb folyóban előfordul.

Oklevél, v. okmány, *diploma* v. *documentum*, jogi hatályu, határozott formák szerint kiállított irat. A magánentelől származó irattól megkülönböztetjük a hivatalos, uralkodóktól, főméltóságoktól, egyházi és világi, közigazgatási és bírói hatóságoktól, közjegyzőktől hiteles alakban kiállított, szoros értelemben vett oklevelet. Az oklevéltan (l. e.) tárgyát képező középkori o.-ek tartalmukra nézve az adománylevelek és ezekkel járó beigtatási, hártárjárasi stb. jelentések, peres iratok és örökvalló levelek (fessionalis) nagy csoportjaira oszthatók; az eredeti oklevél felől átirat alakjában kiadott másolat a transsumptum. Kiállításuk szerint voltak zárt (*clausa*) és nyitott (*patens*) alakban kiadott iratok és privilegialis levelek, melyek örök érvényű jogot v. végleges intézkedést tartalmaztak és függő pecséttel erősítették meg. Az oklevelek anyaga a hártya, a XIV. szdtól kezdve a papír is, de ünnepléses kiváltság- és adománylevelek mindvégig hártyan állították ki. Az eredeti okleveleken kívül

vannak még hiteles és egyszerű másolatok. Az oklevelek őrzésére rendelt helyiség a levéltár.

Oklevéltan, diplomatika, az oklevelekkel foglalkozó tudomány, melynek feladata az oklevelek hiteles v. koholt voltának, érvényének v. érvénytelenségének megállapítása, a kiállításuk körül divott szabályok és eljárások ismeretének rendszerbe foglalása, s az oklevelek anyagának, a szöveg hibátlan átírása és pontos oklevélkivonatok készítése által, a történetbuvárok és jogtudósok számára hozzáférhetővé tétele. E tudományt Maillon (l. e.) alapította meg a XVII. sz. végén; tovább fejlesztették Montfaucon, Tassin és Toustain, Németországban Gatterer és Schöneman, s az olasz Fumagalli. Ujabban a párisi École des chartes és Sichel Tivadar bécsi egy. tanár alapítottak új iskolát e tudományág művelői között. Hazánkban az o. művelésének kezdete II. Szilveszter pápa bullája és a pannonhalmi 1001. Szt. István féle oklevél hitelességének vitatásával áll összefüggésben; ez utóbbinál a harcztorn Cornides Dániel indította meg Koller Józseffel folytatott levelezésében, s Benczúr József, Batthyány Ignác gróf és Horvát István folytatták. A diplomatikai tanszéket 1777-ben állították fel a pesti egyetemen. Schvartner Márton 1790. adta ki latin nyelven az első rendszeres magyar diplomatikát, melyet Perger 1821. magyarra fordítva teljesen átdolgozott. A diplomatika érdemes tanárától Horvát Árpádtól, 1880. jelent meg a Bevezetés a magyar oklevéltanba. A Sichel-féle új iskolát Fejérpatak László képviseli hazánkban. A diplomatika anyagának gyűjtése körül nagy buzgóságot fejtettek ki a mult szdban Hevenesi, Kaprinai, Katona, e szdban Fejér György, Horvát István, gr. Telegyi József, Theiner Á., Horvát Árpád, Wenzel Gusztáv, Nagy Imre, Knauz Nándor, Szabó Károly, Csányi D., Kubinyi Fer., Nagy Gyula, Fejérpataki L., Schönherr Gyula, Karácsonyi J., stb.

Oklevéltár, *codex diplomaticus, diplomatarium*, oklevelek gyűjteménye, mely az oklevelekben rejlő történeti anyagot a diplomatika szabályai szerint szerkesztett kiadásokban tartalmazza. Hazánkban a legelső ilyen kiadvány Kaprinay, Koller és Katona munkáinak oklevéltanában kívül, a Fejér György féle 40 kötetes Codex Diplomaticus. Ennek folytatása az Akadémia által kiadott Árpádkori új okmánytár, az Anjoukori okmánytár s a készülőben levő Zsigmondkori oklevéltár, továbbá a Hazai Okmánytár 8 kötete s Kubinyi Monumentái. A családi oklevéltárak közül nevezetesebbek: a gróf Károlyi, gr. Zichy, gr. Sztáray családok oklevéltárjai, sajtó alatt van a Telegyi-codex. Becses középkori oklevéltananyagot tartalmaznak Knauz Okmánytárjai és Monumentái, a Monumenta Vaticana kötetei s a Történelmi Tár évfolyamaiban megjelent oklevélközlések.

Öklözés, l. boxolás.

Okmány, l. oklevél.

Okmánytár, l. oklevéltár.

Oknoi barlang, Liptó megyében, Verbiez város közelében a Gyömbér é. oldalán. Mészköben képződött barlang.

Oknyomozó, *pragmaticus*, a történetírás azon módszere, mely az események oki összefüggését és belső rugóit kutatja, s nem elégszik meg a tények egyszerű elmondásával, mint a chronologiai előadás.

Ököl, a kéz feje marokra szorított ujjakkal.

Okola havas (1203 m. m.), Máramaros megyében. K. oldalán van a Fekete-Tisza forrása; egy odvas

fatörzsből bugyog ki a kristálytiszta forrás s körülte asztalok, löcszak vannak.

Ökolampadius János, tkép Hussgen, svájci hitújító, szül. 1482. Weinsbergben, 1552 óta tanár és lelkész Baselben, hol 1528. a hitújítást keresztülvitte, † 1531. nov. 24.

Okolicsányi, régi magyar nemesi család. 1) Pál és Kristóf, II. Rákóczy Ferenc szabadságharczában szerepeltek. Az előbbi 1704. a gyöngyösi értekezleten azzal gyanúsította a kath. Rákóczyt, hogy a protestánsok érdekeit mellőzi; a szécsényi gyűlésen pedig 1705. a lutheránusokat fel akarta ingerelni a fejedelem ellen. O. Kristóf, Rakovszky Menyhérttel együtt Turóc vm. követe az ónodi országgyűlésen, ama vádak miatt, melyeket Turóc vm. 1707. január 1. kelt körlevelében a mozgalom vezetői ellen emelt, a junius 6-iki gyűlésen Rákóczy szemrehányásait vonta magára; az ennek nyomán kitört vérengzésben nehéz sebeket kapott s halálra ítéltetve, jun. 9. lefejeztetett. — 2) László, orsz. képv., szül. 1865. Zavarban Pozsony m., Lipsében, Berlinben és Bpsten hallgatta a jogot, 1891. ügyvéd, 1892. orsz. képvis.

Ököljog, azon állapot megjelölésére használt kifejezés, a midőn rendszeres igazságszolgáltatás hiányában mindenki csak annyi jogot élvez, a mennyit magának erőszakkal, öklével megszerez. Így nevezik Németországban a Habsburg Rudolfnak császárrá történt megválasztása előtti interregnum korát.

Ökölviadal v. öklözés, l. boxolás.

Okor, folyó a Dráva bal felőli mellékveze; támad Homok-Szt-György mellett a Besenyő és Lád közti erékből (Somogy m.). D.-k. irányban foly s több ágra szakadva egyesül a Drávával. Főmellékvezei: a Gyöngyös (l. e.), Almás az Abaligeti vízzel, a Pécsi víz v. Genest.

Ó-kor, azon történelmi korszak, melyet a legrégebb időktől a nyugatrómai birodalom bukásáig (Kr. u. 476.) szokás számitani. Klasszikus ó-kor alatt a görög és római nép ó-kori történetét értik.

Ökör, l. szarvasmarha.

Ökörítő, község Szatmár m., 1616 lak.

Ökörmező, község Máramaros m., 2321 lak., járb.

Ökörnyál, apró pókfajok által szőtt fonalak elnevezése, melyeken azok őszkor állítólag a szél által kedvezőbb éghajlat alá vitetik magukat.

Ökörszem, 1) esük v. esaláncsattogató, *trogodytes parvulus*, éneklő madár a rigók (turdidae) családjából. Európában él, színe vörösbarna, fekete harántcsikkokkal, torka fehér; hossza 10 cm., eger módjára bujkál tuskén-bokron, leginkább pókokból táplálkozik. A nőtény 6 apró, vörösen pontozott fehér tojást tojik. — 2) Más buvárok ökörszem név alatt a királyka, *regulus*, nevű, a czinkék (paridae) családjába tartozó madárkát, ismertetik. A sárgafejű k., *r. flavicapillus*, olajszínű, alul fehéressárga, a him fejetején aransárga színű, fekete szegélyű bóbíta van; szárnya sötétszürke; rovarokból s ezek tojásaiból él; művésziesen készített fészket a fenyőágak csúcsára függeszti s 9 borsónyi, halvány hússzínű tojást rak bele; fogságban teljesen megszeli. Ennek egy másik faja a tüzes-fejű k. v. tűzfejű ökörszem, *r. ignicapillus*, bubja oldalt sárga, közepén tüzvörös, 8 cm. hosszú, Európa legkisebb madara.

Okos, 1) gondolkozó tehetséggel felruházott, pl. az ember o. lény; 2) ki helyesen dolgozik, mintegy belát az okokba; 3) eszélyes, a körülményekkel

számot vető, pl. nehéz az o.-t megcsalni; o. a veréb, nem megy a tőrbe; o., mint a vén kos (köz.)>; 4) a népnél: tudós, tanult. Oktalan, az ész szabályaival ellenkező, pl. beszéd, tanács, javaslat; okot nélkülöző, pl. félelem, harag; észtehetséggel nem bíró, pl. állat.

Okos bolond, vigj. Szigligeti E.-től (1856).

Okoskodás, l. következtetés.

Okozat, l. ok.

Ökrész, v. bikahajcsár, csillagkép, l. Bootes.

Ökröndözés, erős bőfögés.

Ökrös, község Bihar m. 1060 lak.

Ökrös Bálint, kir. közjegyző, jogtudományi író, szül. 1829. febr. 13., igazságügymin. osztálytanácsos, később bpesti kir. közjegyző, 1869. a m. tud. Akadémia tagja. † 1889. Számos jogtudományi dolgozatot írt, alapította és szerkesztette a »Jogtudományi Közöny«-t, s később társszerkesztője volt a »Jogtudományi Szemlé«-nek. A szépirodalommal is foglalkozott. »Czinka Panna« cz. népszínműe a vidéken színe is került. L. Tóth Lőrincz, Emlékbeszéd Ö. B. felett. Akadémiai Emlékbeszéd.

Okság, *causalitas*, l. ok.

Oksúly, l. ok.

Okszerű, okokra alapított, helyes okokkal bíró, célirányos (pl. o. mezőgazdaság); okszerűség, *causalitas*, l. ok.

Oktaeder, nyolcz egyenoldalu háromszög által határolt mértani alak, az ásványtanban a szabályos rendszer alapalakja, jele: O.

Oktagon, az Egyesült-Államokban vert aranypénz, melynek értéke = 5 eagle = 51 dollárral.

Oktatás, a közönséges nyelvhasználatban egyértelműnek veszik a tanítással, de a paedagogia különbséget tesz a kettő között. E szerint a tanítás alatt az értelem képzése, bizonyos nemű ismeretek közlése értendő, melynél a helyes közlésmód és az elsajátítás ellenőrzése a főcél; ellenben az o. az ismeretek indokolását, a dolgok közti összefüggés kutatását, tehát a belátás eszközlését tekinti feladatának s a mennyiben az ilyen belátás arra képesíti a tanulót, hogy emberi rendeltetésének megfeleljen, az ily o. a nevelést szolgálja és ezért nevelő o.-nak mondatik, megkülönböztetésül a szakszerű tanítástól, melynek az egyetemen és a szakiskolákban van helye, míg népoktatási intézetekben és a középiskolákban egyedül a nevelő o. bir jogosultsággal.

Oktáv, nyolczadrét, könyvalak, melynél egy ivből 16 oldalt nyernek (jele 8°).

Oktáva, l. oktava.

Október (lat.), Mindszent hava v. őszhő, a régi rómaiaknál az év nyolczadik (innen a neve), nálunk tizedik hónapja, 31 nappal.

Októberi diploma, az 1860. október 20. kiadott cs. kir. rendelet, mely az osztrák császárság koronatorzságainak autonómiáját szabályozva, Magyarországának is visszaadta az 1848 előtti alkotmányt, de a birodalmi ügyek elintézését a birodalmi tanácsnak (Reichsrath) tartotta fenn. A magyar és erdélyi kancellária visszaállítottat, magyarországi kancellárnál br. Vay Miklós neveztetett ki. Ez engedmény nem elégítette ki a magyar nemzetet, mely a februári patens (l. e.) után összehívott 1861. országgyűlésen a birodalmi tanács intézményét határozottan visszautasítva, az 1848-iki alkotmány visszaállítását követelte.

Oktodecz, könyvalak, melynél egy iv papirból 36 oldalt készítenek (jele 18°).

Oktogon, nyolczszög, nyolcz egyenlő hosszú vagy egyenlőtlen oldal által határolt sík.

Oktondi, oktalan, ostoba, együgyű.

Okuláré, szemüveg, l. ocularis.

Ókumlálni, fűrészni, kutatni, találgatni.

Okvetetlenkedni, vmely szándékhoz erőnek erejével ragaszkodni; macakodni.

Öl, 1) hossz mérték, eredetileg az egyenes irányban kinyújtott férfikarok egymástól való távolsága; többnyire 6 lábba osztják; 1 bécsi öl = 1'896 m.; — 2) tűzfamérték, melynek hossza 1 1/2 m., magassága pedig különböző, többnyire 2/3 m.

Olaf, norvég királyok: 1) Trygvesön O., Harfagar Harald dedunokája, 995—1000 király, behozta a kereszténységet. — 2) Vastag v. szent O., szül. 995., 1017. király, terjesztette a kereszténységet, meghódította Izlandot és Skótszágot, 1029. dán Knut megfosztotta trónjától és megölte. 1164 óta Norvégia védszente.

Olafrend, norvégiai érdemrend, alapította 1847. I. Oszkár király; négy osztályból áll.

Oláh Miklós, esztergomi érsek, sz. 1493., Nagy-Szebenben, a Hunyadiakkal rokon családból. 1518. pécsi kanonok, majd Mária királyné titkára, kit 1530-ban Németalföldre is elkísért. Külföldi tartózkodása alatt megismerkedett Európa leghíresebb tudósával, Erasmussal, Melanchtonnal stb. 1543-ban zágrábi püspök és I. Ferdinánd kancellárja, 1548. egri püspök, 1553-ban esztergomi érsek. 1562-ben Nádasdy Tamás nádor halála után királyi helytartó. Erélyesen fellépett a protestantizmus ellen; 1561. N.-Szombatban jezsuitákat telepített le, 1566. az első papnevelő intézetet alapította hazánkban. A papi fegyelem megszilárdítására zsinatokat tartott. A tudományokat is buzgón művelte, írt több történeti munkát, levelezéseit az Akadémia Monumentáiban Ipolyi Arnold adta ki (1876.).

Oláh-Bogát, község Alsó-Fehér m., 1078 lak.

Oláh-Csaholy, község Szilágy m., 1010 lak.

Oláh-Dálya, község Alsó-Fehér m., 2052 lak.

Oláh eczet, vaczkor v. vadalma levéből készített eczet, honnan e gunyos mondas: erős, mint az o. e.

Oláhfalu, 1) Kápolnás-O., egykor kiváltságos taksás székely község Udvarhely m., 1699 lakossal; mellette — 2) Szentegyház-O., község 2045 lak., közelében Homoród fürdő.

Oláh-Girbó, község Alsó-Fehér m., 1191 lak.

Oláh-Homorog, község Bihar m., 1277 lak.

Oláh-Keczel, község Szilágy m., 1382 lak.

Oláh-Kocsárd, község Kis-Küküllő m., 1024 lak.

Oláh-Lápos, község Szolnok-Doboka m., 2708 lak. Hozzá tartozik a rogahidai bányatelep és öntöde.

Oláh-Laposhánya, község Szolnok-Doboka m., 1186. lak.

Oláh nyelv és irodalom, l. román nyelv.

Oláhok hazánkban. A Balkán-félsziget romanizált szláv fajú pásztornépei, a vlachok, a XIII. szdban II. András alatt tűnnek fel először Szörényben és Erdély déli határán, hol kenézeik alatt a hegyek között pásztorkodtak, baromfityenésztéssel foglalkoztak, itt-ott mint mész- vagy szénégetők a városok szomszédságában kisebb telepeket alkottak. Továbbterjedésük a délkeleti Kárpátok nyulványai irányát követte, fel Máramarosig, hova nagyobb számban Mátyás király korában jutottak el. Jóval később, mikor a pásztorkodó nép földművelésre adta magát, szállottak le a hegyek közül az erdélyi és délmagyarországi mezőségekre és lapályokra. A görög egyház hívei, de egyházi viszonyaik teljesen rendezetlenek voltak, s csak az erdélyi protestáns fejedelmek párt-

fogása adott életet egyes rövid életű püspökségeiknek. Liturgiájuk eredetileg szláv volt, az oláh nyelvű liturgiát I. Rákóczy György csak nagy nehezen tudta elfogadtatni velük 1648. A florenzi zsinaton 1439. létrejött uniót csak a Teofil oláh püspök által Gyulafehérváron 1696. tartott zsinaton fogadták el, de utóbb az oláhok egy része visszatért a gör.-keleti egyházhoz. Az erdélyi egyesült oláh püspök székhelyét 1721. Fogarásba, 1738. Balázsfalvára tette át; 1777. állítottott fel a gör.-kath. püspökség, míg a nem egyesült oláhok II. József alatt kaptak külön püspökséget Nagy-Szebenben. A balázsfalvi püspökség 1853. érsekségre, a nagyszebeni 1868. metropolitáságra emeltetett, s ugyanakkor két új püspökséget szerveztek: Szamos-Ujváron és Lugoson. Politikai jelentőségre az oláhok, Hora és Kloska lázadásától (l. e.) eltérvén, csak a 1848/49. szabadságharc és az abszolutizmus alatt tanúsított szomorú emlékü magatartásuk által jutottak, melylyel megvetették alapját a dákóromán mozgalmaknak. Az oláhok száma jelenleg az egész magyar birodalomban 2,591.905, — az anyaországban 2,589.066 — vagyis a lakosság 11,11% a. Réthy László: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása (1887.), Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája (1876.), és Die Rumänen (1880.). Miklosich, Über die Wanderungen der Rumänen (Bécs, 1879.).

Oláhország (Havasalföld), Románia alkotó része, a dunai fejedelemségek egyike, északon az Erdélyi havasok, é.-k. Moldvaország, délen a Duna zárja be, ter. 77.534 km², 3 mill. lak., kik oláhok (rumuny), magyarok, czigányok, németek, oroszok és lengyelek; jobbra a gör.-kel. egyház hívei. A tartomány nagyobb része róma, csak é.-i részét ágazzák be a Kárpátok nyulványai, melyekből a Sit, Olt, Ardzsis, Dimbovitza, Jalomnitza folyók erednek. A talaj termékeny, de kevésé művelt. A lak. foglalkozása földművelésen kívül állattenyésztés, bányászat (arany, só, petróleum), az ipar jelentéktelen. A bortermeles Pitesti és Dragasanin körül kiváló. Az Olt két részre osztja, a ny.-i Kis-O. és a k.-i Nagy-O. Feloszlik 17 kerületre. Főv. Bukarest. Az ország, Havasalföld, története a XIV. szd elején kezdődik, midőn a Magyarország függetlenségét tevő aldunai alföldön, a régi Cumania területén, megtelepült oláh törzsek egyik vajdája, Bazarát (Bassaraba), I. Károlytól virott szerencsés harcok után magát a magy. fensőség alól felszabadította. Utódai, a Bassarabák, a török részéről fenyegető veszéllyel szemközt ismét visszatértek a magyar király hűségére, de Mircea vajda (1386—1418), a tulajdonképeni fejedelemség megalapítója, 1411. a törökkel kötött szerződésben igyekezett országát függetlenségét biztosítani. Ez időtől fogva a török és magyar párt folytonos küzdelemben élt egymással; mindeniknek megvolt a maga fejedeleme-jelöltje, kik váltakozva török v. magyar seregek segítségével tartották fenn magukat. Vlad vajda alatt, kit az oláhok kegyetlenségei miatt hóhérnak (Czepes) neveztek, a törökök 1460. O. nagy részét elfoglalták. A XVI. szdban a fejedelemség már nem volt egyéb, mint Törökország hűbéres tartománya, melynek hospodárjait a szultánok kényük szerint helyezték be és üzték el az országból. Mihály vajda (1593—1601.) (l. e.) függetlenségi törekvései, s a Báthory Zsigmond alatt Erdélylyel és Moldvával létesült szövetség, melyet később Bassaraba Máté (1633—54.) II. Rákóczy Györggyel megújított. sikertelenek maradtak. Az utolsó Bassaraba, Konstantin Serbán (1654—58.)

halála után jobbra a Kantakuzeno család tagjai viselték a fejedelmi méltóságot. A törökök zsarnokságához a XVIII. szd végétől az oroszok terjeszkedési vágya járult, mely O.-t és Moldvát 1828. tényleges orosz fenhatóság alá hozta. Ghika Sándor (1834—1842.) és Bibesco György (1842—48.) fejedelmek után, a kik valóságos orosz helytartók szerepét játszották, a krími háboru határt szabott Oroszország gyámkodásának és előkészítette Moldvának és Oláhországnak (1861.) Románia fejedelemséggé történt egyesülését. (L. Románia.)

Oláh sör, kiköpült tejfölnök levéből, írójából készített ital.

Oláh-Szent-György, község Besztercze-Naszód m., 3023 lak. Fürdőhely; mésztufából felbuzgó vasas forrásokkal (16°8' C.).

Oláh-Szent-Miklós, község Bihar m., 2004 lak.

Oláh-Toplicza, község Maros-Torda m., 4929 lak. Szláv nevét a trachyt conglomerátnak meleg forrásaitól nyerte, melyek több helyen buzognak fel. A szén-savas, a trachytnak a mészzsel és csillámpálával érintkező repedéseiből előtörő 14—25° C. forrásoknál fürdők.

Olaj, közönséges hőmérsék mellett folyékony, a víznél könnyebb zsiradék, melyet olajtartalmu magvakból és gyümölcsökből nyernek v. sajtolás útján v. zárt helyiségben szénkénnel kezelve. De állatokból (állati o.) és ásványokból (ásványi o.) is nyernek o.-at. A sajtolás után olajpogácsa (l. e.) marad. A sajtolt o.-jat néha tisztításnak vetik alá s így nyerik a raffinált o.-at. Van záradó o., mely vékony rétegen a levegő oxigénjének felvétele által lassankint meggyantásodik. E tulajdonságát annak köszöni, hogy oleinsavat tartalmaz. Száradó o.: a gypot-, dió-, mák-, kender-, len-, napraforgó-olaj stb. Másfajta o. bármédig áll is a levegőn, be nem szárad, de hosszabb idő után megavasodik; ilyen a répa-, repce-, mandola-, sesam-, mogyoró-, mustár o. stb. A szénkénnel kivont o. jobb mint a sajtolt, melyet rendszerint 1% kénssavval vegyitnek, vízzel megmossák és átszűrik. Az o. a levegőn sötétebbé és sűrűbbé válik, ha hevítik, fokonként $\frac{1}{1000}$ — $\frac{1}{1300}$ -ad részével kiterjed, fajtsulya 0°91 — 0°93, 250 — 350°-ig hevítve forr. Világításra, cserzésnél, kenőcsül, szappankészítésnél és ételadaléknak használják. (L. még illó és kenő o.)

Olajfaj, az olajfa fajta, átvitt ért. a békének és a kengeszülődésnek jelképe, a mi bibliai adaton alapul: »Az (a galamb) pedig megjöve hozzá estvére, zöld levelű olajfaágat tartván szájában. Megérté azért Noé, hogy megszűntek volna a vizek a földön.« (Mózes I., 8.)

Olajbogyó, az európai olajfa (*olea europaea*) gyümölcse; husából nyerik sajtolás útján a faolajat (l. e.), sósvizbe v. ecetbe rakva mint ételadalék kerül kereskedésbe. A jó olajbogyó szép zöld színű, sima és szilárd husu; a legbecselesebb fajta a magtól könnyen elváló husu *piccolini*, mely Olaszországban és Szicíliában terem. Az olajbogyó vegyi összetétele 29,3% víz, 2,35% nitrogént tartalmazó anyag, 0,53% zsír, 2,72% szabad sav, 44,35% cukor, 17,9% nitrogénmentes anyag, 1,5% növényi rost és 1,4% hamu.

Olajcukor, porrá tört cukor illó olajjal keverve; a keverés olyképen történik, hogy $\frac{1}{2}$ —3 g. cukorporra 1 csepp olaj jut. Az o. frissítő italok, gyógyszer stb. előállítására szolgál.

Olajfa, *olea*, fa az olajfélék (oleaceae) rendjéből. A közönséges o., *o. europaea*, ázsiai cserje, mely a Földközi tenger mellékén és K.-Afrikában elvadult,

mint fát művelik D.-Európában, É.-Afrikában, Mexicóban, Chilében és Peruban különféle válfajokban. Fát és ehető gyümölcsöt (olajbogyó, oliva) szolgáltat, melyből az oliva- v. faolajat préselik. Az olajfa századokig él. Attikában s az olajfák hegyén álló olajfák állítógat már 2000 évnél idősebbek. A régi görögöknél Minervának volt szentelve, de már az ó-szövetségben is szerepel, midőn a bárkából kiküldött galamb Noénak egy olajágat hoz vissza, jeleül annak, hogy már a fák csúcsai a vizen felül állanak. Ma is a béke és barátság jelvénye.

Olajfák hegye, 830 m. magas hegy Jeruzsálemtől keletre a Jozafát völgyön túl.

Olajfahér, lenmagolaj-kenczével kevert ólomfehér. **Olajfekete**, lenolajból és kőszénkátrány v. kátrányolajból készült nyomdafesték.

Olajfesték, lenolajjal v. olajkenczével kevert festőanyag; a keverés többnyire gép segítségével történik; nedves festőanyagot az olajjal közvetlenül kevernek, mivel az olaj a nedvességet kiszorítja.

Olajfestészet, az olajfestékek használata tette lehetővé a festőművészetnek a legmagasabb tükölyre való kifejlődését; kísérleteket már 1000. Kr. u. tettek az o.-tel, de első művészies alkalmazása Hubert és van Eycknak sikerült. A többi festékek jó tulajdonságain kívül az olajfestékeknek különös fényességük van, jelentékenyen áttetszők és nagy kiterjedésű színárnyalásra alkalmasak; technikai kezelésük egyszerű, igen tartós képeket adnak, melyeken a színek idővel csak valamivel sötétebbek lesznek. Az o. Németalföldön 1440 körül már alkalmazásban volt, 1450. Antonello da Messina által Olaszországba jutott, s azóta a festő művészet alapját alkotja.

Olajgáz, nyers olajoknak száraz lepárlása által előállított légszesz (l. légszeszgyártás).

Olajkék, sötétkék festőanyag, mesterségesen előállított rézkénegből készül; főleg az olajfestészetben használják.

Olajkereskedés, a világ o.-forgalma évenként mintegy 270 millió frtra rug, melyből 150 millió frt a behozatalra, 120 millió pedig a kivitelre esik. A kivétel tekintetében első helyen áll Olaszország, melyre az egésznek majdnem harmadrésze jut, azután következik Anglia, Franciaország, Egyiptom, Németország, Hollandia, Belgium és Ausztria-Magyarország, melynek évi olajkivitele 3 millió frt értékű. A behozatal tekintetében első helyen áll Anglia, melyre az egésznek több mint kétötöde esik, továbbá Franciaország, Egyiptom, Németország stb. Az osztrák-magy. monarchia olajbehozatala évenként mintegy 6 millió frtra megy.

Olajkorom, olajfekete (l. e.).

Olajlámpa, olajjal való világításra készített lámpa (l. e.).

Olajmalom, gyár, melyben olajos magvakból olajt sajtolnak.

Olajmáz, mázolásra alkalmazott olcsóbb festőanyagból s olajból készített keverék.

Olajnövények, olajdus magvu növények, melyeket olaj nyerése céljából termesztnek. Ilyenek: a repce, mustár, kender, len, mák, napraforgó stb.; délibb országokban az olajfa, sesam, földi dió, moringa pterygosperma, ricinus, gyapot, olajpálma, kókuszpálma stb.

Olajnyomat, olajfejtésnek utánzása a chromolithographia útján; a színezés előállítására nagyon sok követ (30—60) használnak, melyek közül mind egy-egy szint ad.

Olajos növények, l. olajnövények.

Olajpala, bitumenes, kőolajtartalmu réteges kőzet. **Olajpálma**, *elaësis*, pálmafaj. Az *e. guinensis* Nyugat-Afrikában és Nyugat-Indiában, 6—9 m. m., termése szolgáltatja a pálmaolajat. Magvából Európában olajat ütnek, a maradékokból takarmányt préselnek.

Olajpogácsa, az olajsajtolás alkalmával visszamaradó magrészek, melyeket fogaskerek közt apróra törnek és lepény alakúvá sajtolnak. Marhahizalásra, trágyául, szénkénnel kezeve olajkészítésre szolgál. Az o. 10—40% fehérynemű anyagot és 5—20% olajat tartalmaz.

Olajsav (oleinsav) az olein alkotó részét tevő, szintelen, szagnélküli, iztelen folyadék, mely vízben nem, alkoholban és aetherben oldódik. 4°-nál megmerevül, 14°-nál megolvad. Ha oxigént vesz fel, sárga, savanyu és kellemetlen szagu lesz. Az o.-at a gyertyagyártásnál mint mellékterményt nyerik, olein név alatt jó kereskedésbe és kenő vmint tisztító olajul, gyapju bezsirozására, szappankészítésre használják.

Olajtej, olaj vízzel és gummival felelőztve, szépitőszert készítésére szolgál.

Olajütő v. külű, oly sajtó, melyben len-, kender- v. tökmagból olajat készítenek.

Olajvászón, olajkenczével itatott pamut v. lenszövet, melyet csomagolásra és hajóruházat készítésére használnak.

Olajvilágítás, a petroleum előtt általánosan alkalmazásban állott világítás; jelenleg az olcsóbb petroleum mind szűkebb tere szorítja; határozott előnye, hogy nem annyira tűzveszélyes, a miért a bányaszatban még most is gyakran alkalmazzák. Legjobb az o.-ra a repceolaj, mely legerősebb fényt, kevés füstöt és bűzt áraszt.

Olajzöld, berlini kék és chróm-sárga keverékéből előállított zöld festék.

Öland, a Keleti tengerben fekvő svéd sziget, a szárazföldtől a Kalmartengersoros választja el, ter. 1320 km², 38.000 lak.

Olasz borok, vörös és fehér borok, melyek nagyon jó ízűek, zamatos illatúak, de könnyűek és nagyon hamar romlanak. Az o. b. közt híresek a Lacrymae Christi, Falernumi, Caprii, a Monte Fiascon termő Est est est, a piemonti Asti stb.

Olasz fal, spanyolfal (l. e.).

Olaszfalú, község Veszprém m., 1529 lak.

Olasz fedél, l. fedél.

Olasz gesztenye, marone (l. e.).

Olaszka, község Zólyom m., 1269 lak.

Olasz káposzta, kelkáposzta, l. káposzta.

Olasz kutya, olasz agár, l. kutya.

Olasz nyelv és irodalom. Az o. nyelv a régi nepies latin nyelvjárásokból (sermo rusticus) fejlődött ki, tehát a latinnak leánnyelve. Sok ideig csak parasztnyelv volt, számtalan dialektusra különülve; egységes o. néppelnyv nincs is. Irodalmilag a XII. szdban kezdtek művelni; Dante és Petrarca a toscanai nyelvjárást irodalmi nyelvvé fejlesztették, melyet aztán Boccaccio, Ariosto, Tasso, Guarini tovább képeztek. Magyarok számára o. nyelvtant irtak: Okruczky J. (1863.), Oldal József (1862.), Palóczy Lipót, Somogyi Elek (1878); o.-magy. és magy.-o szótár, összeállították többen, Budapest, 1884.; 1887. Fiumében jelent meg o. és magy. szótár Benkő, Donáth, Kavulyák és Szigyártó közreműködésével. Az o. irodalom a leggazdagabb irodalmak egyike. Fejlődésében 5 korszak különböztethető meg. I. korszak: a XIV.

szd végeig. Az o. költői tevékenység a Hohenstaufok olaszorsz. hadjáratainak korában indul meg, midőn az olaszok a provencai troubadourokkal megismerkedve, ezek művészetét (kül. II. Frigyes sicíliai király udvarában) utánozni kezdték. A tulajdonképeni o. irodalomnak azonban Toscana a bölcsője, amennyiben Dante a toscanai népnyelv alapján alkotta meg az irodalmi nyelvet, minek érdemében Petrarca (lyrikus) és Boccaccio (beszélyíró) méltón osztoznak vele. A II. korszak a XV. szdot foglalja magában, melynek írói inkább a klasszikus tanulmányokban tüntek ki, a költészetben Petrarca és Boccaccio utánzásánál többre alig vitték. Említendő Bojardo, ki »Orlando innamorato« cz. befejezetlen eposzával Ariostonak volt előfutárja. Medici Lőrincz a szd végén alapját vetette az o. színészetnek, melynek számára Poliziano írta meg az első irodalmi színvonalon álló művet: a »Favola d'Orfeo« cz. pásztorjátékot. A III. korszak a XVI. szdra terjed s az olasz nemz. eposz virágkorát képviseli. Ariosto »Orlando furioso«-ja (Bojardo művének parodistikus izű folytatása) és Tasso »Gerusalemme liberata«-ja maradandó emlékei e kornak. Ariosto mint elégiai, Tasso mint szerelmi költő is kiváltak. A lyrában még Machiavelli, della Casa, Baldi, Alamanni s a nő-költők közt Veronica Gambará és Vittoria Colonna tüntek ki. Szatirikusok: Nelli, Vinciguerra, Teofilo Folengo (a maccheroni-költészet fő képviselője) stb. A magasabb színműirodalom (commedia erudita) a megelőző korszakhoz képest nem mutat haladást, ellenben élénk fejlődést találunk a népies színjáték terén, mely létrehozta az ugynev. commedia dell' arte-t, a bohózatos népszínjátékot, melyet az állandó maszkban (Pantalone, Pulcinello, Spavento stb.) föllépő színészek a költők utasításai szerint rögtönöztek. Valódi vígjátékokat, jobbatán szatirikus tartalommal, Ariosto, Machiavelli, Aretino stb. írtak. A fejedelmi udvarokban a pásztori színművek (Tasso »Amintas«) divatoznak szintén állandó maszkokkal és zenekísérettel. Ebből eredt az opera. Kedvelt műfaj volt a beszély, mely azonban a kor laza erkölceinek tükré. A politikai írók közt a legelső helyen Machiavelli áll. A IV-ik korszak a XVII. és XVIII. szd, a költészetnek az egyházi és politikai visszahatás következtében beállott hanyatlását mutatja, míg a tudományok terén virágzást látnak. Az általános hanyatlásból csak néhány név válik ki világító pont gyanánt: a lyrában da Filicaja, továbbá Parini szatira-költő, Goldoni, a jellemvígjáték megalapítója s mindenek felett Vittorio Alfieri, ki férfias érzületet lehelő és a zsarnokság iránti gyűlölettel égő tragédiáival korát felrázni igyekezett az erkölcsi és szellemi tespedésből. Említendő még Metastasio, az énekes színmű újalkotója, Tassoni, Bracciolini és Fortiguerra szatira-írók és Foscolo lyrikus. Az izlés romlottságát legjellemzőbben Marini és követői (a marinisták) mutatják, kiket az arcadiai költők (Guidi, Frugoni stb.) iparkodtak ellensúlyozni. Az V. korszak a jelen szd-bei irodalmi fejlődést öleli föl. A francia uralom nem kedvezett az irodalomnak, még kevésbé a rá következő restauratio kora. De megvolt az a haszna, hogy a népszellem erőt gyűjthetett s a közszellem föllendülésével együtt járt az irodalom emelkedése is. A második évtizedben indult meg a klasszicizmus és romanticizmus küzdelme, melyben a győzelem az utóbbi lett. A romanticizmus hozta létre a nemzeti irányu történeti és hazafias regényt, melynek Manzoni (»I promessi sposi«) a megteremtője. Mellette

Leopardi, szdunk egyik legkiválóbb lyrikusa, volt legnagyobb hatással a korra. Az újabb mozgalom jelesebb képviselői: Giusti (»az olasz Béranger«), Dall' Ongaro, Romani, Tomaseo, Arici, Borghi, Rossetti, Fusinato, Aleardi, Zandrini, Carducci, Stecchetti, Imbriani, Prati, Parzanese, Guadagnoli stb. a lyrában, Nicolini, Silvio Pellico, Revere, Dall' Ongaro, Tommaso Arabia a szomorujáték és színmű terén, Nota, Giraud, Rosini, del Testa, Bersezio, Bon és Fambri a vígjátékban. A Manzoni által megalapított tört. regénynek is sok művelője támadt: d'Azeglio, Rosini, Cantu, Guerrazzi, Grossi, Forti, Tigri, Farina; a családi és társadalmi regény képviselői: Carcano, Ranieri, Matilde Serao; kiválóbb beszélyírók: Dandolo, Bersezio, Verga, de Amicis. A legújabb o. irodalom a naturalizmus befolyása alatt áll, mely irányt az olaszok »verismus«-nak neveznek. Az o. irodalom történetére vonatkozólag I. Rényi Rezső, Italia költészete a középkorban, 1887., Radó Antal, Olasz költőkbi (anthologia irod. tört. jegyzetekkel), 1886.

Olaszok hazánkban, mint a kereszténység első terjesztői és a legrégebb városalapítók, a XI—XII. században játszottak főbb szerepet. A térítésben együtt működtek a németekkel, de a városok alapításában megelőzték őket. Legrégebb városainkat: Székesfehérvárt és Esztergomot ők alapították, és más helyeken is nagyobb számban telepedtek le, ámbar az Olaszai helynevek (O. Sárospatak mellett, O. ma Tornava, Olasz-Liszka, Szepes-O., Várad-O. stb.) nem engednek minden esetben olasz lakosságra következtetni, mert a magyarok a francia nyelv egy szójárását beszélő vallonokat is olaszoknak, latini, nevezik. A városok o.-ok a XIII. és XIV. szd folyamán teljesen beolvadtak a többilakosságba. Ujabban Fiume (l. e.) bekebelezése révén jutott a magyar állam olasz származású és nyelvű alattvalókhoz, kiknek száma azonban elenyészően csekély.

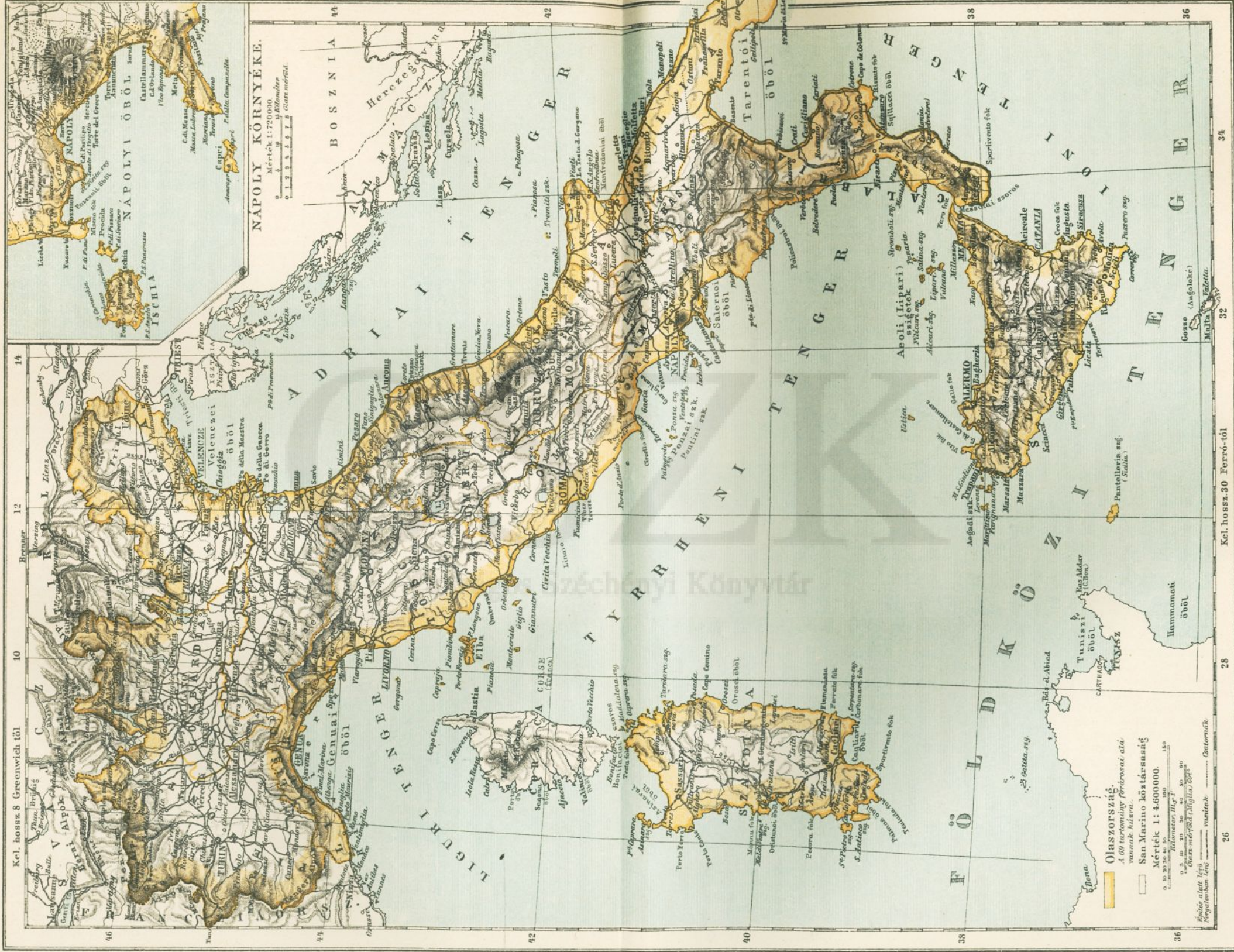
Olaszország (lat. Italia), királyság, az Apennini félszigetet öleli fel. Határai az Adriai és Földközi tenger, Franciaország, Svájc és az osztrák császárság, ter. 286.588 km², 30.158.408 lak. Északon az Alpések övezik, melyeknek itt elterülő részei a tengeri, cottiusi, graji, pennini, leppontini, rhaeti, Ortler, tridenti-cadori és karni Alpések; kitűnő utak vezetnek át a Monte Cenisén, Splügenen és a Ponteba hágón. Közép- és Alsó-O.-ot az Apenninek fedik, magasabb helyeiken kopárok és erdőtelenek. Közép-O.-ban az Abruzzok felföldjét kerítik be, mely épügy mint a calabriai Apenninek barlangokkal, vad sziklahasadásokkal van tele. Legnagyobb alföldje a lombard-velencei, kisebb lapályok a római, campaniai és apuliai. Tűzhányók a Vezuv és Aetna (Szicília). Nagyobb öblök: a genuai, gaetai, nápolyi, salerno, tarantói, Manfredoniai és velencei. Folyók: Po (Sesia, Ticino, Adda, Oglio mellékvizekkel), Adige, Bacchiglione, Brenta, Piave, Tagliamento, Arno, Tiber, Garigliano, Volturno. Tavak: Lago Maggiore, Lugano, Como, Iseo, Garda, trasimeni, bolsenai, bracciano. Éghajlata kellemes és meleg voltát déli fekvésének köszöni, csak a mocsáros partvidékek egészségtelenek, hol a malaria uralkodik; a legenyhébb a tél Dél-O.-ban, a legmelegebb vidékeken (Calabria és Szicília) a sirocco, földregés, tűzhányók kitérései, heves esők és áradások gyakoriak. A talaj minősége igen változó, csaknem mindenütt művelhető, néhol igen termékeny, különösen a lombard alföld (»Felső-O. kertje«) és Nápoly körül, míg Szicília földje, Romának egykori éléskamrája, teljesen elha-

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

OLASZORSZÁG.



Kel. hossz. 8 Greenwich 101

14

10

12

14

NAPOLY KÖRNYÉKE.

Mérték 1:720000.
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Kilométer

Olaszország.
A 69 tartomány fővárosai, a fővárosok hízei.
San Marino köztársaság.
Mérték 1:4.600.000.
Kilométer, 11/27
0 20 40 60 80 100
Olvas mértékű (Méglio, 1864)
..... vasutak Contorniák

26

28

30

32

34

36

Kel. hossz. 30 Ferro-tól

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár



nyagolt. A lak. (1 km²: 108), Italia ősrégi lakóinak utódai olaszok, kívülök francziák, albánok, szlávok, németek, görögök, cataloniaiak, angolok, őrmények és cigányok; fővállás a római kath., de teljes vallásszabadság van. Tanügy: 17 állami egyetem, 4 szabad egyetem, szemináriumok, akadémiák, muzeumok, gazdag múgyűjtemények, csillagdak, nép-, középiskolák, műszaki iskolák stb. Az államforma alkotmányos egyszemélyi, a korona a savoyai ház férfi-ágán öröklődik, jelenlegi uralkodó I. Umberto, (l. e.); a parlament a senatusból (317 tag) és képviselőházból (508 tag) áll. O. a hármasszövetségnek tagja; a hadi szolgálat kötelező a 20. évtől a 39-ig, a katonaság feloszlik álló, honvéd és területi seregekre, főhadi kikötő Spezzia, számos vár és erődítmény. O. 16 tartományra és 69 kerületre oszlik, a főváros Róma. Ujabb idő óta gyarmatai vannak Afrikában az u. n. Erythra (l. e.).

Gazdasági élet. A lakosságnak csaknem egy harmada földműveléssel foglalkozik. Legtermékenyebb a Pó partjai mentén elterülő földrész és Nápoly környéke. A földművelés termékei: buza 47·2 millió hl., rozs 1·3 millió hl., továbbá 2·7 millió hl. árpa, 5·7 millió hl. zab, 28 millió hl. kukorica, rizs 6·3 millió hl., burgonya 6¼ millió q., len és kender 935·000 q., dohány 61.325 q., bor 21·7 millió hl. 1 milliárd lira értékben; a déli részeken az észak-amerikai polgárháború óta termelnek gyapotot, kül. Apuliában, Calabriában, Szicília és Szardinia szigeteken (évenként mintegy 180.000 q.), sáfránt, epret, olajbogyót, citromot, narancsot. Az állattenyésztéssel is széleskörűen foglalkoznak. Van 660.000 ló, de ez a szükségesnek közelről sem felel meg, miért is folytonos bevitelre szorul; a szűkséget többnyire Magyarországból fedezi; 4·8 millió szarvasmarha, 8·59 millió juh, 1·15 millió sertés. Az állattenyésztéssel karöltve jár a nagyon fejlődött sajt készítés (parmezánsajt). A fejlettség magas fokán áll a selyemtenyésztés (évenként 34¼ millió kg. gubó). A bányászat jelentéktelen. Főbb termékek: aranyércz (10.759 tonna), ezüst (1639 tonna), ólom 398.410 q., réz 32.000 q., horgany, higany, vas 2·1 millió q., kén főleg Sziciliában (374.000 tonna), só, többnyire tengervizből főzve (évenként 292.000 q.). Az erdős terület az ország 12¼%-át teszi. A kereskedelem élénk és különösen jelentékeny a tengeri k., a mennyiben O. fontos összekötő kapocs Nyugat-Európa és Kelet között. A behozatal évenként 570 millió, a kivitel 450 millió frtra rúg. A bevitt cikkek főleg pamut, vas és acél, buza, rozs, kőszén, ruhaszövet, cukor, bőr, gépek, fa és faszén, kávé, halak, gyapot és gyapjufonal, lovak, dohány, petroleum, ruházati cikkek. A főbb kiviteli cikkek: selyem és selyemárúk, olajbogyó és olaj, bor, korall, tojás, len és kender, narancs, citrom, szarvasmarha, kén, szalmafonat és szalmakalap, rizs, pamut, márvány, mandula, dió, borkő, sajt stb. A k. az osztrák-magyar monarchiával nagyon élénk és Franciaország után az első helyet foglalja el; nagy a forgalom még kül. Nagy-Britanniával és Németországgal. A kereskedelmi hajóraj mintegy 7300 hajó (köztük 546 gőzhajó) 1 millió tonnatartalommal. A k. támogatására szolgálnak a jó karban levő közutak (39.200 km.), 1055 km.-nyi csatorna, 13.163 km. hosszú vasutvonal, 5551 postahivatal, 4031 állami, vasuti és magántávíró 135.765 km. huzalhosszal. A bankjegykibocsátás joga 6 bankot illeti, köztük a Rómában székelő nemzeti bankot, melynek 200 millió lira

alaptőkéje van. A hitelszükséglet kielégítésére mintegy 120 bank, 250 népbank, 20 földhitelintézet, 220 takarékpénztár és mintegy 4000 postatakarékpénztár működik. A belföldi kereskedelem főbb helyei: Milano, Bologna, Turin és Flórencz. A főbb kikötők: Genua, Nápoly, Livorno, Messina, Palermo, Velence, Brindisi és Ancona. Az ipar a középkorban a fejlődés magas fokán állott, de később hanyatlásnak indult és még most sem elsőrangú, mert kőszénben az ország szegény és összes termelése évenként ¼ millió q. barnaszén. Az iparágak közül csak azok fejlettek, melyekben a műzlés érvényesül, p. a mozaik-munkák, a márvány és gypsszobor készítés, művirág- és üvegyártás, az arany-, ezüst- és ékszer-művészet, agyagipar, műasztalosság, könyvnyomdászat. Jelentékeny továbbá a selyemipar kül. az északi részen, továbbá a gyapotárügyártás, papiripar és gyöngy-köszörülés. Pénzrendszer, mértékek és súlyok. A pénzrendszer az aranyértéken alapszik, a pénzláb egysége a lira = 40 kr. aranyban = 1 frank; forgalomban 0.900 finomságú, 100, 50, 20, 10 és 5 líras aranypénzek, 5, 2, 1, ½ és ¼ líras 0.900 finom ezüstpénzek és 10, 5, 2 és 1 centimos bronzváltópénzdarabok vannak. Papirpénz a 6 jegykibocsátó bank 1000, 500, 250, 100, 50, 40, 25, 20, 10, 5, 2 és 1 líras jegyű, továbbá 5 és 10 líras államjegyek. A mérték- és súlyrendszer a méterrendszer.

Olaszország története. Italia, az ó-korban a római birodalom (l. e.) legelső provincziája, a császárság bukása (476.) és Odoaker rövid királysága (476—489.) után a keleti gótok, 568. a longobardok uralma alá jutott. Nagy Károly véget vetve a longobard királyságnak, 800. visszaállította a római császárságot, s Felső-Olaszországot beilleszté az általa alapított frank birodalomba; ugyanakkor Rómában megvettetett a pápai állam alapja, az alsó részen pedig számtalan városi köztársaság virágzott Byzancz felsősége alatt. A karolingiak osztályrészét a IX. szd végén Berengar friauli őrgrof ragadta magához, ki 894. Italia királyává, 915. császárrá koronáztatott. Utána több évi zavarok után I. Ottó császárnak sikerült 964. a német fenhatóságot Felső- és Közép-Olaszországban megalapítani, míg a XI. szd végén a félsziget déli részében a normannok vetették meg a nápolyi és sicíliai királyságok alapját. A római császárok névleges uralma a XI—XII. szdban kedvező talajt alkotott a felső-olaszországi városi köztársaságok alakulásához; a Hohenstaufen-ház uralkodóinak sikerült a meglazult birodalmi kapcsolatot helyreállítani s egyidejűleg Nápolyt és Siciliát birtokba venni. A Hohenstaufenek bukása után Nápoly az Anjouk uralma alá jutott, míg Felső- és Közép-Olaszország apró hercegségekre és köztársaságokra bomlott, melyekből a pápai államon kívül a velencei és flórenczi köztársaságok s a milanoi és savoyai hercegségek emelkedtek ki és lettek a további államalakulások magvai. A XV. szd végétől Franciaország és a Habsburgok harcoltak O. birtokáért; a győztes hosszú küzdelem után V. Károly maradt, ki Nápolyt, Siciliát és Milanót elfoglalva, s Toscanát, Savoyát és a felső-olaszországi apróbb államokat szövetségeseivé téve, évszázadokra megalapítá a spanyol korona fenségét az olasz félszigeten. A spanyol örökösödési háború után Ausztria osztozott Spanyolországgal a fenhatóságon; Nápoly és Sicilia a spanyolok birtokában maradt, Toscana ellenben, s később Modena is, a Habsburg-Lothringen-ház secundo-geniturája lett.

A francia forradalom és I. Napoleon világhódító szereplésének maradandó következményei a velencei köztársaság bukása s Napoleon rövid királysága után Ausztriának a lombard-velencei királyságba való behelyezése lón; Nápoly és Sicilia elszakadt a spanyol koronától, de megmaradt Mindkét Sicilia néven a Bourbonok uralma alatt. De ez alakulások nem egyeztek meg az olaszok érdekeivel és politikai aspirációival. Ausztria és az olasz fejedelmek kormányzása általános reactiot keltett, mely már a 30-as években véres kitérésekben nyilvánult s Mazzini és társai által tovább fejlesztve, 1848. általános forradalomban tört ki. Olaszország egyesítése lón a jelszó, s a vezérszerepet Sardinia vette át, melynek királya Károly Albert 1848. márcz. 24. hadat üzent Ausztriának. Rómában és Velenczében kikiáltották a köztársaságot. Ausztria novarai győzelme (1849. márcz. 23.) azonban Károly Albert trónjába került és a francziák visszahelyezték a pápát Róma birtokába. Az általános elnyomatás korszakában Sardinia miniszterelnöke, Cavour s a köztársasági Mazzini és Garibaldi tartották ébren a felszabadítás és egyesítés eszméjét. Amaz 1858. III. Napoleonnal szövetekezett és 1859. megindítá a háborút Ausztria ellen, mely a solferinói csata után a villafrancai békeben (jul. 4.) Lombardiát elvesztette. II. Viktor Emanuel, Sardinia királya a lombard részeken kívül 1860. márcz. 18. annectálta Parmát, Modenát és a római legatitokat, márcz. 22. Toscanát; Garibaldi 1000-ed magával elfoglalta Siciliát és elűzte a Bourbonokat Nápolyból, melybe Viktor Emanuel 1860. nov. 7. tartá bevonulását. 1861. febr. 18. összeült az első olasz parlament Turinban és márcz. 14. proklamálta az olasz királyságot, melynek fővárosává 1865. Flórencz jelöltetett ki. Az 1866. kitért olasz-osztrák háboru Custozzánál (jul. 20.) és Lissánál (jun. 24.) az osztrák haderő győzelmével végződött, de a kőnigráti csatavesztés folytán Ausztria lemondott a velencei területtől, mely október 22. Olaszországgal egyesítettet. Még csak a pápai állam bekebelezése volt hátra. Oda Garibaldi 1867. okt. 22. betört, de Rómát francia sereg szállotta meg, mely nov. 3. Mentananál szétverte Garibaldi csapatait. A francia-porosz háboru kitérésakor azonban III. Napoleon visszavonta a francia katonaságot s az olasz seregek 1870. szept. 20. elfoglalták Rómát, melybe mint Olaszország fővárosába Viktor Emanuel 1871. jul. 2. tartotta bevonulását. Olaszország első királyát 1878. jan. 9. fia Umberto követte a trónon.

A befolyást, melyet Olaszország egyes államai: Róma az egyházi ügyekben, Nápoly az Anjouk és Mátyás király alatt családí kötelékeivel, a Dalmáciát birtokló Velence kereskedelmével és a török elleni háborukban, Milano, Ferrara, Flórencz stb. stb. diplomaciai összeköttetések által minden időben gyakoroltak hazánkra, csak az a hatás multa felül, melyet az olasz irodalom, tudomány és művészet tett a magyar nemzet művelődésére. Az olaszoktól nyerte a magyar nemzet a latin alfabet ismeretét; olaszok, mint Szt Gellért, terjesztették a német térítőkkel vetekedve a kereszténységet, s ők alapították legelső városainkat. A családí kapocs a nápolyi Anjouk és az Árpád-ház között, s az Anjou-ház trónralépte folytonos összeköttetést létesített a két nemzet között, olasz főiskolákba vonzta népünk jeleseit s utat nyitott hazánkba az olaszországi renaissance legkiválóbb képviselőinek. Az

olasz szellem hatása irodalmunkra és művészetünkre Mátyás korában érte el tetőfokát, a ki kortársainak legtöbbjével együtt teljesen az olasz humanista műveltség emlőin nőtt fel. A mohácsi vész nyomába lépő török hódítás kora meglazítá a régi kapcsolatokat, melyeket a XVI. és XVII. szdban jobbra csak Velence diplomatái, a Toscanából küldött segélycsapatok és a császári sereg egyes olasz származásu hadvezérei tartottak fönn. De megújultak azok e század derekán, midőn a magyar szabadságharc leverése után emigránsaink nagy része olasz földön talált menedéket, és magyar szabadsághősök segítettek kivívni Olaszország egységét.

Olasz szók a magyarban. Az o. hatás nyelvünkre az Árpádok korában kezdődött, épugy mint a német. Velenczéből kaptuk térítőink nagy részét, ezektől vettük a nálunk soká divott latin kiejtést s ezzel együtt helyesírásunk alapjait (l. írás). Később aztán számos olasz gyarmat és az élénk kereskedelmi összeköttetés juttatja nyelvünkbe az olasz szókat, minők: posta, árenda, somma, kártabiánka (= váltó), szimpla, dupla, bakacsni, mazolán (mezza-lana), paszomány, konty (concio), paróka (paruca), maskara, tréfa, skatula, táczza, kandalló stb. Több irányban erősödött az o. hatás Anjou-királyaink korában. Róbert Károly »olasz módra« lovgjátékokat rendezett s ezek emléket őrzik nyelvünkben a pálya, paizs, pallos, párt stb. szavak. Számos hajózási műszót is kaptunk, pl. sajka, bárka, gálya, gát, piom stb. De még más, részben feltűnő szókat is: mankó, gáncs, güny, téglá, pocséta, pilula v. pirula, bojtár, csonka (cionco) stb. L. Kőrösi Sándor, Olasz kölcsönszók, Magy. Nyelvőr, XIII—XVI. köt., Simonyi Zs., A magy. nyelv, 1889. I. köt.

Olay Lajos, orsz. képvis., szül. 1844. Magyar-Szent-Mártonban Torontál m., jogot végzett, ügyvéd, 1881 óta orsz. képviselő. A »Bajai Figyelő« cz. politikai lapot szerkesztette.

Olbers Henrik Vilmos Mátyás, német természettudós, szül. 1758. okt. 11. Arbergenben Bréma mellett, † 1840. márcz. 2. Brémában, hol mint orvos működött. Számos üstökösöt és apróbb bolygót fedezett fel. 1797. jelent meg csillagászati műve az üstökös-pályák egyszerű és kényelmes számítási módjáról.

Ölbő, község Vas m., 1120 lak.

Oldalág, azon rokonok összesege, akik egy közös törzstől származnak. A magyar örökösödési jog szempontjából különösen fontos megkülömböztetés az apa és az anya ága, vagyis azon rokonok, a kiktől az apa, illetőleg az anya származott, vagy akik az apával, illetőleg az anyával egy közös törzstől származnak. Ezen leszármazási viszony szabályozza a törvényes öröklést leszármazók hiányában, ez az u. n. ági örökösödés. Ennek főszabályai: leszármazók hiányában az apa és az anya hivaták az öröklésre, mindégyik azon érték erejéig, mely tőlük v. águktól akár végrendelet folytán, akár a nélkül az örökgyóóra hárult; az apai ágról származott vagyon az apára, az anyai ágról eredt vagyon pedig az anyára száll vissza; ha az apa v. anya nem élne, az apát az apai, az anyát az anyai oldal-rokonok képviselik.

Oldalborda, képes kifejezéssel, mely bibliai adaton alapul: feleség, asszony.

Oldalerő, alkotó erő, l. alkotó.

Oldalfegyver, a gyalogsapatok kardja, szurony a v. kése.

Oldaljegyzet v. széljegyzet, megjegyzések, melyeket vki az olvasott könyv lapjainak szélére ír.

Oldalnyomás, azon nyomás, melyet a folyadékok edényük oldalaira gyakorolnak s mely egyenlő oly folyadékoszlop súlyával, melynek alapja a nyomott felület, magassága pedig az illető folyadékoszlop súlypontjának a felszíntől való távolsága.

Oldalszurás, l. nyilallás.

Oldat, *solutio*, szilárd anyagoknak folyadékokban való tökéletes főlöslása úgy, hogy abból csakis az oldó szer elpárolgása után válnak ki; tágabb értelemben o.-nak tekinthetők a folyadékok által elnyelt gázok is. Az o. rendszeren hőköttéssel jár; az elnyelt hő a feloldott anyag kifejeződése alkalmával ismét kiszabadul. Telített azon o., mely annyi anyagot tartalmaz magában feloldva, a mennyi a megfelő hőfoknál egyáltalán oldódhatik; ellenkező esetben az oldat telítetlen. Ha a hőt emeljük, az előbb telített oldat telítetlenné válik. A hő csökkenésével a telített oldatból az oldott alkotrészek egy bizonyos mennyisége jegezesen v. alaktalanul kicsapódik. Teltelített oldat rendellenes mennyiségű oldott alkotrészt tartalmaz, melynek főlöslége azonban esékély megrázkódásnál hirtelen kiválik.

Old de Beers, helység az afrikai Fokföldön, igen gazdag gyémántbányák.

Oldékonyság, l. oldhatóság.

Oldenbarneveldt János, németalföldi államférfi, szül. 1547. Amersfoortban (Utrecht tart.), 1586-ban Hollandia helytartója; mint a köztársasági párt vezére Mórícz orániai hg ellenfele volt és ennek akaratára ellenére megkötötte 1609. a 12 éves békét Spanyolországgal, Mórícz vádat emelt ellene, mire több társával 1618. aug. 29. halálra ítélték, 1619. máj. 13. kivégezték.

Oldenburg, 1) német nagyhercegség, határai Poroszország és az Északi tenger, ter. 6422 km², 355.000 lak. 3 részből áll: O. hercegség (ter. 5378 km², 278.997 lak.), Lübeck és Birkenfeld fejedelemségek. O. a nagy észak-német alföldhöz tartozik, a tenger és a Weser áradásai ellen mesterséges gátak védik. A Jade öböl mélyen benyomul földjébe, főfolyója a Weser. A föld jobbára mocsaras, termékeny; állattenyésztés, földmivelés, halászat; élénk kereskedelem; az ipar jelentéktelen (agátköszörülés). A lak. frizek, alszászok, rajnai frankok. Az országgyűlés 33 tagból áll, Lübecknek és Birkenfeldnek külön tartománygyűlése van. Mostani nagyherceg Péter. O. 1777-ig grófság, 1815. nagyhercegség; — 2) O. nagyhercegség fő- és székvárosa a Hunte m. 22.000 lak. Észak-Németország legnagyobb lóvásárai; középiskolák. Augusteum (múgyüjtemény).

Oldham (óldhém), város Lancaster angol grófságban a Medlock m., 132.000 lak., gyapot- és gépipar.

Oldhatóság, a testeknek azon tulajdonsága, hogy bizonyos folyadékokban feloszlanak. Az oldás v. úgy történik, hogy az illető test változatlanul megy oldatba, pl. a cukor a vízben; v. vegyület megváltozik, új vegyület képződik, pl. a fémeknek savakban való feloldásánál; ez esetben t. i. az oldatban sem a fém, sem a sav nincs jelen mint olyan, hanem a kettő egyesüléséből származott só.

Oldó v. bontó akadályok, *impedimenta dirimentia*, a házassági jogban oly körülmények, melyek mellett tilos a házasság megkötése. Ha azonban mégis megkötik, olyformán semmivé válik, mintha meg sem kötötték volna. Ezek olyan körülmények, melyek mellett a házasság nem nyilatkozhatnak szabadon

beleegyezésük tekintetében (ifjú kor, elmebetegség, tévedés, erőszak, félelem), v. a házasság testi képzetlensége (nősztehettelenség), v. a törvényben meghatározott akadályok (házassági kötelék, papi rend, vérrokonság 4 ízig, büntett, nőbrálás), valláskülönbség és az ünnepélyesség hiánya.

Oldólug, azon sóoldatok neve, melyeket az ipar különböző ágainál bizonyos anyagok feloldására alkalmaznak.

Oldó szerek, *resolventia*, 1) melyek a gyomor és bél tartalmára feloldólag hatnak; — 2) köhögést oldó szerek, mint *ipecacuanha*, *senega*, *salmiak*, *natr. bicarbonicum* stb.

Oldozás, feloldás, *absolutio* (l. e.).

Oleander v. leander, *nerium*, l. torokrojt.

Oleant (lat.), rajzmásolat olajozott másoló papírosan.

Ole Bull, l. Bull.

Olecranon (gör.), könyökesűcs, singkampó.

Olefinck, telítetlen szénköny-vegyületek az aethylen sorozatból, melyek szén- és fáfélék száraz lepárlásánál fejlődnek.

Oléin v. eláin, a zsiros olajok fő alkotórésze, a merev zsirokban is található; szintelen, szagtalan, íztelen olaj, —6°-nál megmerevedik, alkoholban és aetherben oldódik, a levegőn könnyen megváltozik; salétromsavval merev elaidint, elszappanosítás által glycerint és oleinsavst (szappan) ad.

Oléinsav, *eláinsav* v. olajsav, előfordul számos folyékony zsirban, küll. a mandola- és faolajban, disznózsirban stb. oléinnal együtt. 4°-nál megmerevedik, 14°-nál megolvad, vízben oldhatatlan, borszeszben és aetherben oldható, az oxgyégen elnyeli s aztán megsárgul, bűzösödik, megsavanyodik; salétromsavval a szilárd elaidinsavat adja. A gyertyagyártás mellékterménye, mint oléin jön forgalomba; használják mint kenő és tisztító olajat, gyapot zsirosítására, szappankészítésre.

Oleomargarin, olajból, fagyuból és egyéb zsirokból készült margarin, melyből a művaját gyártják. **Oléron**, francia sziget a Biscayi öbölben, 153 km², 183.000 lak. Bortermelés. Főhelyei: Château d'O. és St-Georges d'O. Az o. i jog (lois d'O.) régi tengerészeti jogszabályok gyűjteménye a középkorból.

Olés, l. emberölés.

Olesna, község Trencsén m., 1517 lak.

Oleum (lat.), olaj. *O. aegirinum*, nyárfaolaj; *o. amygdalarum*, mandolaolaj; *o. anethi*, kaporolaj; *o. animale aethereum*, szarvasszarvolaj; *o. animale foetidum*, nyers szarvasagancsolaj; *o. anisi*, ánizsolaj; *o. arachis*, földidő-olaj; *o. auranthii corticis*, narancshéj-olaj; *o. auranthii florum*, narancsvirágolaj; *o. cadinum*, kozmász borókaolaj; *o. cantharidum*, kőrishogárolaj; *o. carminativum*, szélhajtó olaj; *o. carvi*, köményolaj; *o. caryophyllorum*, szegfűolaj; *o. chamomillae*, székfűolaj; *o. chartae*, égetett papírolaj; *o. cinnamomi*, fahéj-olaj; *o. citronellae*, indiai méhfü (melissa) olaj; *o. coccois*, kókuszolaj; *o. coriarii*, folyékony bórkenőcs; *o. crinalae*, hajolaj; *o. cumini*, római köményolaj; *o. curcudis*, himbolyolaj; *o. foeniculi*, édes köményolaj; *o. hyoscyami*, beléndekolaj; *o. hyperici*, linkaolaj; *o. hyssopi*, izsópolaj; *o. jecoris aselli*, csukamájolaj; *o. iridis*, nőszirmolaj; *o. juglandis*, dióolaj; *o. juniperi*, borókaolaj; *o. lauri*, bábérolaj; *o. laurocerasi*, borostyánmeggyolaj; *o. lini*, lenolaj; *o. lithanthracis*, kőszénolaj; *o. macidis*, szecresendióolaj; *o. martis, ferrum sesquichloratum*, vasolaj; *o. melissae*, ezitromfűolaj; *o. menthae crispae*,

fodormentaolaj; *o. menthae piperitae*, borsmentaolaj; *o. millefolii*, cziczikóróolaj; *o. myristicae*, szerecsendióolaj; *o. olivarium*, faolaj; *o. origani*, gyopár-füölaj; *o. olicum*, füölolaj; *o. ovi*, tojásolaj; *o. papaveris*, mákolaj; *o. petrae*, kőolaj, petroleum; *o. picis*, szurokolaj; *o. pini*, fenyőolaj; *o. piperis*, borsolaj; *o. pulegii*, bolhafüölaj; *o. rapae*, répaolaj; *o. ricini*, ricinus- v. himbóolaj; *o. rusci*, fehér nyírolaj; *o. sabinae*, nehézszagú borókaolaj; *o. santali*, szantálolaj; *o. serpylli*, kakukkfüölaj; *o. sinapis*, mustárolaj; *o. succini*, borostyánkőolaj; *o. terebinthinae*, terpentínolaj; *o. thymi*, kerti kakukkfüölaj; *o. unonae*, ylang-ylang olaj; *o. valerianae*, gyökönkeolaj; *o. viride*, zöld olaj; *o. vitae*, életolaj; *o. vulpium*, rókaolaj; *o. zingiberi*, gyömbérolaj.

Oleum et operam perdidi (lat.), olajat és fáradságot elvesztettem, azaz haszatalanul dolgoztam, Plautus után (Poenulus, I. 2, 119).

Óifa, egy köb-ölnyi irtartalmat elfoglaló hasábfarmennyiség, a métermérték behozatala óta 4 köbm.-t vesznek helyette.

Olfactorius (lat.), szaglőideg.

Olfactus (lat.), szaglás.

Olga, szent, Igor kieví nagyfejedelem özvegye, 946—55. kiskoru fia helyett uralkodott; később Helena névvel Konstantinápolyban keresztény hitre tért; orosz szent, emléknapja jul. 11. (ó-naptár).

Olga Nikolajevna, I. Károly württembergi király (szül. 1823., † 1891. okt. 6.) özvegye, orosz nagyhercegnő, szül. 1822. szept. 11.; 1846. jul. 13. kelt egybe Károly királlyal, 1891. okt. 6. óta özvegy. † 1892. okt. 30. Tiszteletére alap. az Olga-rend (I. e.).

Olga-rend, württembergi rendjel, azok jutalmazására, kik a felebaráti szeretet műveivel tüntetik ki magukat, 1871. Károly király alapította; egy osztályból áll.

Olibanum (lat.), tömjén.

Olifant (= elefánt), 1) folyó Dél-Afrika ny.-i részében, az Atlanti oceánba torkol; egykor partjain elefántokra vadásztek, melyek most itt kivesztek; — 2) a Limpopo mellékfolyója Dél-Afrikában.

Oligaeimia (gör.), kevésvérűség, vérszegénység.

Oligarchia (gör.), néhány hatalmas család uralma az államban; az aristokratia elfajulása; *oligarcha*, nagy és nem a törvényen alapuló hatalmas ur.

Olygocæn, I. harmadkor.

Oligocythaemia (gör.), a vér azon kóros állapota, midőn a vörös vértestecsek benne nem elegendő számmal vannak jelen.

Oligoklas, nátriumszulfidpát, jegeczes kőzetek gyakori alkotórésze.

Oliguria (gör.), kevés-vizelés.

Olim (lat.), valaha, hajdanában.

Olinsav, a száradó olajak folyékony zsirsava, mely salétromsavval, az oleinsavtól eltérőleg, nem ad elaídinsavat.

Oliphant Margit, szül. Wilson, angol regényíró, szül. 1818. Liverpoolban. Regényeiben a népetletet rajzolja.

Olisbus (gör.), 20—22 cm. hosszú, bőrből készült, a himtag alakját utánozó eszköz, melyet a triadok fajtalanokdásaiknál használtak.

Oliva, olajbogyó, I. olajfa.

Olives farcéés (francz., oliv fárszé), magjától megfosztott olajbogyó, melynek belső üres része szardolával v. káprival van megtöltve.

Olivette (francz., -vett), 1) hosszukásan gömbölyű üvegyöngy, melyet nagy mennyiségben szál-

litának csereszéül Afrikába; 2) olajbogyó alaku korall.

Olivén (peridot, chrysolith), ásvány, vasoxydul-tartalmu kovasavas magnesia, előfordul a bazaltban, meteorkövekben stb. Az átlátszó zöld chrysolith, ékkő, előfordul a keleten, Egyiptomban, Ceylonban, Braziliában.

Olla potrida (spany., olla p., »rothadó fazék«), spanyol nemzeti étel, mely husfélék és fűszerekkel készült.

Ollendorf Henrik Gottfried, nyelvész, sz. 1803. Ravitsban, † 1865. Párisban; az Ó-féle módszer (modern nyelvek magánuton elsajátítására) megalapítója.

Ollivier (-vjé) Emil, francia államférfi, szül. 1825. július 2. Marseilleben, 1847. ügyvéd Párisban, 1857. a törvényhozó testület tagja, az ellenzék jeles szónoka, 1870. III. Napoleon pártjára lépett s a kormány elnöke lett, de csakhamar a háboru viharai megbuktatták; 1870 óta az akadémia tagja. Politikai műveket írt.

Olló, vágó eszköz, melynél két élesre köszörült s közös tengely körül forgó fémlemez végzi a metszést. Fémlemeket vágására különös szerkezetű, hatalmas o.-kat alkalmaznak.

Ólmozás, ólomlemezekkel való beburkolás, befödés v. hézagoknak megolvasztott ólommal való kitöltése.

Ólmütz, város Morvaországban a Morva mellett. 20.000 l. 1855-ig egyetem, kath. theologiai facultás, középiskolák. Erős vára a Szudeták vidékét és a Csehországba vezető utat védi.

Ólom, Pb, fémelem, a természetben igen elterjedt kénnel vegyülve, mint galenit (ólmofényle), természetben ritkább. A tiszta ólomot úgy nyerik, hogy az érczet vasdarabokkal és salakképző anyagokkal keverve olvasztják (lecsapolás), vagy pedig lángkemenczében pörkölik, mely művelet alatt képződött tisztátlan ólomoxydból (ólomtajt) a csengő kemény ólomot, a tiszta ó.-oxydból a lágyólomot állítják elő, mely a közönségesen használt tiszta ólom. Az esetleges ezüsttartalmat a Pattinson-féle v. a Curdrie-féle eljárás szerint horgany segítségével választják el. A kemény ólom többnyire antimont (antimonólom), rezet, arzént és vasat tartalmaz. Minél tisztább az ó. idegen alkatrészekből, annál lágyabb. A tiszta ó. (lágy ó.) szürke, nagyon lágy, nyújtható, a papíron fog, f. s. 11'25—11'39; p. s. 206'4; o. p. 334'0, a levegőn szürke réteg (ó.-oxyd) vonja be; hígított kén-, só- és erős salétromsavban oldhatlan, hígított salétromsavban könnyen oldható; a víz alkata szerint különböző mennyiségű ólomot képes felvenni. Az ólom téglalakú darabokban, részben táblákká, lemezekké, csövekké alakítva jön a kereskedésbe. Használják vegyi gyárakban használt edények, víz- és gázvezetőkcsövek, lövegek, srét, ólomfehér gyártására, a betűfémhez, forrasztáshoz, ólomkamrák készítésére, festékekhez, ötvényekhez stb. A gyomornedvben oldható összes ó.-vegyület mérges. Az ó. oxyd, PbO, ó.-nak a levegőn való tartós olvasztásánál jön létre (I. ólomoxyd). A levegőn hevítve az ó.-oxyd piros miniumot, Pb₂O₄, ad, melyet üveg, tapasz, ragasz, víz- és olajfestékkészítésre használnak, és mely salétromsavval barna ó.-superoxydot, PbO₃, ad. Ezt miniumnak és salétromsavnak szárított keverékével phosphorjüanyagot használnak. Szénsavas ó.-oxyd, ólomfehér, I. cerussit, kénsavas ó. oxyd, sokfélekép mellékterményként nyerik, fehér, ólomfehérré, chromsárgává stb. dol-

gozzák fel; antimónsavas ó. oxyd, antimón-sárga, l. antimon; eczetsavas ó., l. ólomcukor; chlorólm, $PbCl_2$, fehér, nagyon nehezen oldé-kony; ó. oxychloridok alkotják a kasseli sárgát, Pattinson-féle ólomfehéret, stb. Jódólm, cztromsárga, vízben igen nehezen oldódik, festék és gyógyszer.

Ólomhányászat, ólomérczre irányuló bányászat, hazánkban: Selmeicz és Bélabányán, Pjergen, Szé-laknán, Hodrusbányán, Stéfaltón, Vichnyén, Felső-, Kapnik-, Misz-, Nagy-, Csiklova-, Oláh-Láposbányán, Fernezelyen, Kis- és Nagy-Almásán, Horgospatakon stb. De Magyarország az ó. terén kevésbé szerepel; az egész világ ó-át évenként mintegy 5 millió q.-ra becsülik, hazánkra ebből alig esik 25.000 q. Legtöbbet termelnek az Egyesült-Államok, melyek az évi össztermelésnek harmadánál többet szolgál-tatnak, azután következnek Spanyolország a termelés $\frac{1}{4}$ -ével, Németország, melyre $\frac{1}{8}$ rész jut, továbbá Angol-, Olasz-, Görögország, Belgium, Ausztrália stb. Évi ólomforgalmunk 10.000 q.-ra rug, mintegy 200.000 frt értékben.

Ólomcukor, eczetsavas ólomból = $PbC_4H_6O_4$ álló vegyület, szintelen jegeczeket alkot, ize édeses, kellemetlen, igen mérges; vízben oldódik. E vegyü-letről táplálják a tevés véleményét, hogy vele a bort édesítik. Előállítják ólom v. ólomoxydnak eczetsav-ban való feloldása s jegeczesítés által. Használják festékek s más ólomsók gyártásánál s az ugy nev. ólomeczet készítésénél, ez utóbbi nem egyéb, mint ólomoxyddal túltelített, tehát bazikus, eczetsavas ólom; használják borogatónak s ólomtapasz-készíté-sre.

Ólomdara, a megolvadt ólomnak folytonos rázás mellett való kihülésénél képződő ólomszemcsék.

Ólomeczet, l. ólomkészítmények.

Ólomércz, az ólomnak nagyban, kohászati uton való nyeresére használt ásványok neve; legfonto-sabb a galenit v. ólomfényle (l. e.) = PbS , sokkal ritkább a fehérólmércz, *cerussit* (l. e.), mely szén-savas ólom = $PbCO_3$ s az ólomgálicz, *anglesit*, mely kénsavas ólom = $PbSO_4$.

Ólomfehér v. fehérólmércz, cerussit (l. e.).

Ólomfényle, galenit, ólomkéneg, PbS , a kohászati feldolgozás egyik legfontosabb ólomércze, mely nálunk és Csehországban ezüstöt és aranyat is tartal-maz. Ólomszürke, fémfényű, karcza szürkésfekete; K.: 2,5, tömötsége 7,5; vaskos, hintett, gyakran szabályos jegeczeket alkot. Nálunk lelhelyei: Nagy-bánya, Bócza, Óhegy, Breznóbánya, Szt-András, Körmöcz, Vihnye, Pila, Selmeicz, Gyöngyös-Oroszi, Pelsőcz-Ardó, Remete (13 latos ezüsttartalmu), Turcz, Felsőbánya, Kapnik, Rodna (100 kgr. 60—70 gr. ezüst), melyből 1 kgr. ezüstben 6 gr. arany fog-laltatik (bányák itt már a XII. században voltak), Gy.-Szt-Miklós, Uj-Sinka, Rézbánya, Offenbánya, Toroczkó, Bojca, Nagyág, Kis-Muncsel (arany és ezüsttartalmu), Szászka stb. (Lásd Tóth Mike, Magyarország ásványai, Bp., 1883.)

Ólomfüst, fémgőzök, melyek az ólom olvasztásánál és az ezüst kiüzésénél fejlődnek, igen mérgesek, gyakran több mértföld hosszú csatornában, de cél-szerűbben vízben sűrítik.

Ólomhamu, az ólom, ólomoxyd és ólomsboxyd szürke színű keveréke, mely az ólomból keletkezik, ha a levegőn hevítik.

Ólomhűdés, l. ólommérgezés.

Ólomjegecz, ólomüveg, l. üveg.

Ólomkamra, 1) a kénsavgyártásnál (l. e.) alkal-mazott nagyméretű, ólomlemezekkel bélelt kamra neve; — 2) állami börtön Velenczében a doge-palo-tában ennek ólomfedele alatt; négy igen szűk, ala-csony kamra volt; nyáron a hőség, télen a hideg kínozta a benne elzártaakat. 1797. eltörölték.

Ólomkenőcs, l. ólomkészítmények.

Ólomkészítmények (gyógyszerek): 1) *Plumbum aceticum basicum solutum*, ólomeczet, $Pb_3C_6H_{14}O_{10}$, szintelen, átlátszó, eleinte édes, majd fanyar ízű folyadék; kémhatása lúgos; maró, edző szer. Belőle készül (1 s. r. ólomeczet + 50 r. víz) az ólomvíz, valamint (2 r. ólomeczet + 5 r. higitott borszesz + 100 r. víz) a Goulard-víz; mindkettőt borogatások alakjában, hűtő, gyuladást csökkentő szer gyanánt használják; — 2) *Plumbum aceticum depuratum s. saccharum saturni*, ólomcukor, $Pb(C_2H_3O_2)_3 \cdot 3H_2O$ szintelen, átlátszó, jegeczes, levegőn szétmállik. Ize eleinte édes, majd összehúzó, fémcs; gyengén savi kémhatásu, 1,75 s. rész vízben, 8 s. rész borszeszben oldódik. Összehúzó szer, használják szemcseppeknek, hólyagmosásra, vérhányás, vese-érzések, tüdővészések ejjeli izzadása és hasmenése ellen. Belőle készül az *unguentum pl. acetici*, összehúzó, gyuladást csökkentő kenőcs; — 3) *Plumbum carbonicum s. cerussa* [$2PbCO_3, Pb(HO)_2$], fe-hér, poralaku v. darabos, vízben nem oldódik, kül-sőleg mint szárító hintőport használják. Készítmé-nyei az *emplastrum cerussae*, ólomtapasz; az *unguentum cerussae s. ungu. album*, ólomkenőcs, mindkettő szárító hatású; — 4) *Plumbum hyperoxydatum rubrum s. minium*, Pb_3O_4 , súlyos, élénk vörös por, vízben nem oldódik, belőle készül az *emplastrum minii adustum*, izgató, oszlató hatású tapasz; — 5) *Plumbum oxydatum s. lithargyrum*, PbO , vörössárga, poralaku v. darabos, vízben nem oldódik. Készítményei az egyszerű és az összetett diachylon-tapasz, valamint a Hebra-féle diachylon-kenőcs, melyet fedő, szárító kenőcsül használják, kül. nedvező bőrbántalmak (p. o. ecema) ellen. L. Bókay, Vénygyűjtemény, 4. kiadás, Bp. 1892.

Ólomkohászat, az ólomnak nagyban való előállítá-sa kohósítás által történik; az ólomtartalmu érceket, nevezetesen a galenitet porrá zuzott állapotban u. n. mara alakban alkalmas kemenczékben pörkö-lik, mely pörkölés czélja a kénnek eltávolítása. A pörkölt anyagot, mely főleg oxydokból áll, megfelelő pótlékokkal és szénnel keverve az olvasztási folya-matnak vetik alá: ekkor az érczben levő idegen föld-szések a pótlékanyaggal egyesülve a salakot alkotják, az ólom pedig a szén által reducálva, mint megolvadt fémólm, az olvasztó fenékén gyűl össze s időnként lecsapolatik. Ha az ólomércz ezüstöt s aranyat tartalmazott, ezeket az olvasztás alatt az ólom magába veszi s ezért nevezik is az ilyen ólomot dús ólomnak. A dús ólomból az arany és ezüst ki-választása levegő hozzáfuttatás mellett való olvasztás által történik, ez az u. n. üzés. Ekkor az ólom a levegő oxgyénjével vegyül s mint ólomoxyd v. má-zag a megolvadt tömeg felületéről eltávolítható, míg az arany és ezüst visszamarad. Hazánkban leg-nagyobb ólomkohók vannak Selmeicz és Ferne-zelyen, mindkét helyen ezüstöt is nyernek.

Ólomkolika, l. ólommérgezés.

Ólomkór, l. ólommérgezés.

Ólomlábon jár az ellen, Bús a bajnok élete, Harczmoraj kell a magyarnak, Hogy viduljon érzete. Kisfaludy Károly: Budai harczjáték.

Ólomház, kovasavas ólomból álló vegyület; a cserép-edények máza, zománcza.

Ólomházag, ólomoxyd vegyület = PbO ; nevét onnan nyerte, hogy vele készítik a fazekas-edények mázát.

Ólommérgezés, intoxicatio saturnina, 1) heveny ó.-m., bekövetkezik ólomsók (kül. ólomcukor) élvezete, ólomkészítmények által. Tünetei: hányás, hasfájás, görcsök; kezelése: hánytatás; 2) idült ó.-m. kül. bekövetkezik ólompor belélegzése által nyomdászoknál (ólomtartalmu betűk), fazekasoknál (ólomtartalmu máz), hutamunkásoknál, festőknél (ólm-féher, chromsárga), bádgosoknál, ólomhányászoknál. Tünetei az ólom-kolika, *colica saturnina*, időnkinti heves fájdalmak a hasban, székrekedés, izületi és izomfájdalmak, érzécsökkenés, hűdések, görcsök, reszketés, elmezavarok, a fogak szélei palaszírkén övezettek, általános senyv (*cachexia saturnina*), vízkór, halál. Kezelés: az ólommal való foglalkozás felhagyása, kénes fürdők, jódkálium, strychnin, villamos kezelés, massage, meleg fürdők.

Ólomöntés, babonás játék népünkél karácsony éjjelén, midőn a leányok vizbe olvasztott ólomot öntenek s a kihült fém szeszélyes alakjából találgatják: ki és kicsoda lesz jövődébéli férjük.

Ólomöntés, a megolvasztott ólomnak formákba való öntése, pl. a golyók, srét stb. öntése.

Ólomoxyd, PbO , ólomvegyület, mely ólomnak a levegőn való tartás iztításánál jön létre. Világossárga v. sárgászörös súlyos por; salétromsavas v. szén-savas ólom iztítása által állítják elő; megolvasztva ólomtajt (lythargyrum) lesz belőle; savakban ólomsókat alkotva oldódik, viz nem oldja. Azelőtt masicot (királysárga, ujsárga, sandix) név alatt mint sárga festék jött forgalomba: most chromsárgával helyettesítik. Használják ólomüveg, mázak, kenczék, tapaszok, ragaszok, ólomcukor, ólm-féher, nátron-lugos oldatát (nátronplumbát) ónsavas nátrium készítésére, továbbá fekete hajfesték gyanánt (nagyon ártalmas), békateknő utánzatokhoz stb.

Ólompapir, papir vékonyságu ólomlemez.

Ólompát, cerussit (l. e.).

Ólomtajt, lithargyrum az ólomnak az ezüsttől való lecsapásánál nyert melléktermény. Az ilyenkor képződő ólomoxyd megolvad, megmered és szét-dörzsölve adja a sárgás (ezüstmázag) v. vöröses-sárga (aranyházag) ó.-tajt, finom pelyhes por alakjában. Használják kristályüveg-gyártásnál, fazék-mázra, továbbá ólomcukor, ó.-eczet, ó.-tapasz, ó.-féher és kencze előállítására.

Ólomtapasz, l. ólomkészítmények.

Ólomüveg v. kristályüveg, l. üveg.

Ólomvegyületek, l. ólom.

Ólomvitriol, anglesit, ólomércz, $PbSO_4$, rhombos, leveles v. szemcsés; fehér, sárga, szürke, zöld v. kék; igen törekeny, szézen megömlik, szódával ólomszenet ad és sárga verődeket alkot. Salétrom-savban nehezen, kálium-lugban könnyen oldódik. A galenit oxydatója folytan képződik. Előfordul hazánkban: Pilán, Pelsőcz-Ardón, F.-Visón, Rézbányán, Moraviczán, Dognácskán, Moldovánbányán stb.

Ólomvíz, l. ólomkészítmények.

Olonez (Olonek), folyó Szibériában, Jeniszeiszkat határain ered, átfolyva Jakutskon Olensk m. a Jeges tengerbe torkol.

Olonez, nagy-orosz kormányzóság, ter. 148.764 km², 344.877 lak. Főhelye Petrosavodszk.

Olophirmos (gör.), gyászének.

Olshausen Róbert Mihály, német orvos, szül. 1835. jul. 3. Kielben, 1863. a szülészet és nőgyógyászat tanára Halleban, 1887. Berlinben. Főleg a műtévek terén szerzett érdemeket; szülészeti és nőgyógyászati könyveket írt.

Olt, v. Aluta, a Duna baloldali mellékfolyója; ered a Csiki havasokban, ill. a Gyergyói és Csiki medencék közti alacsony vízválasztón a Feketeréz alacsony hegygerinczen s a Magas-bükk é. lankáján. D. irányban foly keskeny völgyben, majd kiér a felsíki medencébe; Zsögödnél a Hargita nyulványai összeszorítják, ezeket áttörve az alsíki medencébe jut. Ennek vizeit felvéve a tunsádi szoroson áttöri a Hargitát s kilép a brassói medencébe, hol felvéve a Fekete-Ügy (l. e.) medrén lefolyó vizeket, é.-nak fordul s áttöri a Persányi hsgt. A Hargita és a K. Kárpátok közti hosszvölgyet a harmadkori kitörés után elgátolt vizek medencékké szélesítették ki s a csiki, háromszéki és brassói medencék tavait a rajtok átfolyó Olt füzte egymáshoz, míg a Persányi hegység áttörésével le nem folytak. Ma harántvölgy szurdokában töri át az Erdélyi havasokat a Vöröstoronyi szorosban; az áttörés előtt a felső Olt nem d., hanem é.-ny.-i irányban Seben felé folyt és a Marosba ömlött és 40 kilométer széles hegylánc választotta el a román alföldtől. De ekkor már a d. lejtőjén a havasoknak egy kis patak dolgozott, mely lassan hátrálva átszelte a választó gerinceket s az Oltot elvonta ny. utjáról. A vöröstoronyi szoroson túl román területre lép s az Erd. havasok lankás d. lejtőjéről az alföldre jut, hol a Dunával egyesül Turnánál Nikápolyal átellenben; felvéve a lejtőről jövő számos patakat. Hossza: 520 km.; vízterülete Erdélyben több mint 218, Oláhországban 130, összesen 348 mfd². Csupán felső folyásában forrásától Bükszádig 171 patakot vesz fel, főbb mellékvizei balról: a Vargyas, a kettős Homoród, Seben a Hortobágygyal; Romániában: a Lotru és az Otetz; jobbról: a Fekete-Ügy, Vidombák, Brassó, a Fogarasi havasokról é. felé futó patakok; Romániában: a Popolog stb. Magyar részének hajózatóvá tétele ügyében 1892. mozgalom indult meg s a földművelési miniszterium elrendelte, hogy szabályozási tervei a jövő év augusztusig elkészíttessenek.

Oltár, hajdan a pogányoknál emelkedettebb hely, hol az áldozatokat végezték; a kath. templomokban azon asztalszerű alkotmány, melynél a pap a mise-áldozatot bemutatja. Az ősidőkben v. egyszerű asztalokat v. a vértanuk koporsóit használták o. gyanánt; s ennek emlékére van oltárainkon maig is az oltárkő, azon márványlap, mely az o. közepén van elhelyezve s melyben vely szentnek ereklyéje van elrejtve. Egyházi rendelet szerint csak oly oltáron szabad misézni, melyben ilyen ereklyék vannak. A főoltáron van az oltárszekrény (szentség-ház, *tabernaculum*), melyben a szentségtartó (*monstrantia*) és áldoztató kehely (*ciborium*) áll, ha az o.-szekrényben az o.-i szentség őriztetik, előtte öröklámpa ég. A lutheránus egyház az o. alakjára és díszítésére nézve sokat átvett a kath. hagyományból, ellenben a reform. egyház visszatért az egyszerű urvacsorai asztalhoz.

Oltári szentség v. urvacsora, *communio* (= közösség a többi hivekkel), a kath. egyház legfontosabb szentsége, azon kovászatlan kenyér és bor, mely a miseáldozat (mise) alkalmával Krisztus valóságos testvé és vérévé vált; a hiveknek a szent-

séghez járulása s Krisztus testének és vérének magukhoz vétele az áldozás, mely a XIII. szd óta a kath. egyházban a bor kiöntésének veszélye miatt csak a kenyér színe alatt történik. A reformatio e szertartást egyszerűbb alakban s csak mint pusztá emlékeztetést Krisztus halálára tartotta meg.

Oltárkép, nagyobb festmény, mely az oltárnak jörését elfoglalja s azon szentet v. szent történeti jelenetet ábrázolja, kinek, ill. melynek nevét a templom viseli, pl. Szt-Márton templomában szent Márton, Szt-Kereszt templomában Krisztus felfeszítését v. a keresztet látjuk ábrázolva.

Oltárkő, l. oltár.

Oltás, 1) a növények nemesítésének azon módja, midőn a hegyesre metszett vékony nemes hajtást a vad tő hasítékába helyezik, a sebet hánccsal körülkötözik, s oltóviasszal v. egyéb szerral bekenik, hogy a légkör káros hatásától ment legyen. A mi az oltás határvonalán fölül fejlődik, az mind a nemes sarjadéké, a mi alatta nő, az anyatóé. A nemes sarjadék az anyatótól függetlenül fejlődik tovább, s ez utóbbi is, ha rajta a rügyeket meghagyják, saját lombjában, virágában és gyümölcsében diszlik. Az oltás azonban csak akkor fogatosítható, ha az anyató és a plánta, melyről a rügy származik, rokon faj, p. o. barackot lehet szilvafa törzsébe oltani stb.; — 2) védoltás (l. e.).

Oltási kényszer, a közegészségügy rendezéséről szóló 1876: XIV. t.-cz. 93. §-a értelmében szülők és gyámok s általában mindazok, kik gyermekekről gondoskodni tartoznak, kötelesek ezeket életük első évében, a mennyiben valóságos himlőt ki nem állottak volna, beoltatni. Később novelláris uton ez még körülményesebben körülíratott és megfelelő pénzbírságot is vetettek ki.

Oltén, város Solothurn svajeci kantonban az Aar m., 4000 lak.

Olténitza, város Romániában a Duna m. 5000 lakossal.

Olt melléki hegység, a Hargita ny. oldalára támaszkodó porhanyós dombor, a Nagy-Homoród és Küküllő, azután a Nagy-Küküllő és Olt völgyei közt vonul d.-ny. irányban. Völgyektől átszeldelt k. része az Erdő vidék. A völgyök völgyeinek bemélyedése által keletkezett s teteje a medence-síkság eredeti magasságát jelzi (l. Erdélyi medence).

Oltó, *abomasus*, l. kőrödzők.

Oltó v. emberöltő, egy időben élő emberek sokasága, nemzedék, ivadék, emberyom, generatio; egy emberkorra 30 évet szoktak számítani. Herodotnál 100 év = 3 emberkor.

Oltott mész, az égetett mészből víz hozzáadás által nyert sűrű fehér anyag, áll mészhydroxydból = CaO_2H_2 (l. mész alatt).

Oltovány, csemete v. fa, melybe egy más fának ágát, szemét stb. beoltották. A beoltott ág oltoványág.

Oltoványi, 1) Gáspár, kath. lelkész, költő, szül. 1844. jan. 5. Szegeden; 1866. pappá szentelték, 1891. plébános Cs.-Apácson; irt költeményeket, 1880. a spanyolok által a Calderon-emlékünnepeyre kiirt nemzetközi óda-pályázaton ő nyerte el a magyar ódára kitűzött díjat; — 2) Pál, idősb, csuthi czimz. prépost, pápai kamarás, szül. 1823. aug. 1. Szegeden; 1846. szentelték pappá, 1854–71. földéaki plébános, 1877. a Ferencz József-rend lovagja, 1871 óta a szegedi apáca-iskolák igazgatója. Több népszerű munkát irt.

Olvadás, a szilárd testek tömeceinek egymástól való olyfoku eltávolítása, hogy kölcsönös vonzóadásuk megszűnik, azaz folyékonyvá lesznek. Ennek elérésére bizonyos hőfok szükséges, mely más-más testekre különböző, de ugyanazon anyagra állandó; ez az olvadási pont v. o.-i hőfok. Az ötvények olvadási pontja alkatrészeik számtani középarányosánál mélyebben áll, sőt többnyire bármely alkatrésze olvadási pontjánál is alantabb fekszik. Olvadás közben a testhez vezetett hő teljesen az összes tömecek szétválasztására fordítatik a nélkül, hogy az olvadó test hőmérsékét tovább emelné, míg az olvadás be nem fejeződött; az erre megkívánt hő az olvadási hő. A legtöbb test térfogata olvadás által nagyobbodik, a jégé és bismuté kisebbedik.

Olvadási hő, l. olvadás.

Olvadási pont, általánosan használt rövidítése: o. p.; l. olvadás.

Olvadjunk össze, hogy el ne olvadjunk, a szd 20-as éveiben a »Felső-Magyarországi Minerva« cz. folyóiratból közkeletűvé vált mondás.

Olvadás, 1) azon cselekvés, midőn írásjegyeket hangokba teszünk át; — 2) számlálás, pl. pénzt olvasni. A o. tanításának két módszere van: a betűzető és hangoztató (l. e.).

Olvasmány, minden irat, nyomtatvány, könyv, hirlap stb., mely olvasás tárgyává szolgál. Szorosabb ért. az iskolai tanítás szolgálatában álló alkalmas szemelvények egyes írókból. Az o.-okat tartalmazó könyv olvasókönyv, melyek sorát a német Rochow nyitotta meg közhasznú ismereteket tartalmazó »Gyermekbarát«-jával (1766.).

Olvasó, *rosarium*, a kath. egyházban az imádságok megszámlálására szolgáló fűzér, zsinórra fűzött kisebb-nagyobb golyócskákból; a Miatyánk és Üdvözlégyet és Hiszekegyet szokták az o.-val imádkozni. Használatá Guzman Domonkostól, a dömések alapítójától ered; tisztelőire évenként okt. 1. a rózsafüzér ünnepe tartatik.

Olvasztás, a szilárd anyagok hevítés által való folyékonyvá tétele, l. olvadás.

Olvasztási folyamat, a különféle olvasztásokkal kapcsolatos s a feladathoz képest változó vegyi folyamat; rendszeren olvasztásból s szinitésből, azaz a fémek színállapotba hozatalából áll. A szinitést maga a tüzelő anyag szénje s belőle képződő szénhydrogén gázok végzik.

Olvasztó pest, a fémek előállítására alkalmazott szögletes v. kör keresztmetszetű olvasztókemence, melybe alól levegőt fujtatnak s felülről az érczet tüzelő anyaggal keverve adják bele. A megolvadt anyagok időnként v. folytonosan alul, az u. n. csapoló nyílásokon folynak ki, még pedig fajsúly szerint legfelül a legkönnyebb salak, ez alatt a kénes vegyületek s legalól a fém.

Olvasztósó, az olvadás megkönnyítését elősegítő só, rendszeren borax, üveg stb.

Olvasztószer, könnyebben olvadó anyagok, melyek által a nehezebben olvadókat a megolvadásra disponálni lehet. A kohászatban olvasztási zavarok alkalmával néha ilyen olvasztószerből álló adagokat adnak a pestbe.

Olvasztó-tégely, az olvasztandó anyag befogadására szolgáló edény; az alkalmazandó hőmérsék szerint v. közönséges v. tűzálló agyagból v. végre grafitból készül. Ez utóbbi a legmagasabb hőmérsékét is kiállja, miért is acél, arany, ezüst stb. olvasztására használják.

Olympia, völgy Elis peloponnesosi tartományban az Alpheios folyó északi partján, a görögök nemzeti szentélye, az olympiai játékok színhelye (Hippodromos, Stadion). Itt volt az Olympieion templom Phidias híres Zeus-szobrával, melyet a világ 7 csodái közé számítottak, továbbá Hera temploma, a prytaneion, mely a győzők megvendéglésére szolgált és a görög államok kincstáruul. 1875—81. nagy átadások a német birodalom költségén. A kiásott műkincsek eredetije legnagyobb részt a helyszínen épült muzeumban őriztetnek; csak apróbb tárgyak kerültek Németországba.

Olympiad, a régi görögöknél az olympiai játékok (l. e.) közti időköz: 4 év. Az o.-ok szerinti időszámítás Kr. e. 776. kezdődött és a játékok megszűntéig tartott. A gör. műtörténet ma is ezt az időszámítást használja.

Olympiai játékok, a legnevezetesebb görög nemzeti játékok, minden évben Olympia mellett tartattak Zeus tiszteletére, 5 napon át, a nyári napfordulat 1. holdtöltekor; Kr. e. 776—Kr. u. 394. rendszeren tartattak. A játékokat, melyek versenyfutásból, ugrásból, diskosvetésből, ökölharcból, kocsi- és lóversenyből állottak, az összes hellenek tömegesen látogatták.

Olympias, II. Fülöp macedoniai király neje, Nagy Sándor anyja, férjétől elválva, részt vett annak meggyilkolásában (336. Kr. e.); Sándor halála után érvényesíteni akarván igényeit, Sándor mostoha testvérét, Fülöp Arrhideozt, 100 előkelő macedoniaival együtt 317. kivégeztette. 315. megölték.

Olympi verseny, Jókai M. »ábrándképe« a bpesti nemzeti színház 50 éves fennállásának ünnepére.

Olympos (most Elymbos), meredek, hóval fedett hegység Macedonia és Thessalia közt, az Ossától a Tempe völgyéig választja el, 2973 m. A görögök a főistenek lakhelyének tartották.

Olynthos, görög város Macedoniában, Kr. e. 348. macedoniai Fülöp pusztította el; ezen eseményre vonatkozik Demosthenes 3 o.-i beszéde.

Ölyv, bussard, *buteo*, ragadozó madár a sólyomfélék (falconidae) rendjéből. Testük zömök, fejük nagy, csőrük aránytalan kicsiny, összenyomott, tövétől kezdve görbült. Nehézkesen, lassu szárnylegyintéssel repülnek; lomha és gyáva madarak. Szükség esetén döggel is táplálkoznak. Fajai: az egerész ö., *b. vulgaris*, 56 cm. hosszú, Európa és Elő-Ázsia leggyakoribb és leghasznosabb ragadozó madara; a méhészt ö., *b. apivorus*, $\frac{2}{3}$ m. h., madárfiókokból, hernyók-, rovarokból, méhek és darazsak alcaiból él; a gatyás ö., *archibuteo lagopus*, a magas északon él, 65 cm. h., egerekre, galambokra, nyulakra vadászik.

Ölyvös, község Ugocsa m., 1132 lak.

Omagra, l. köszvény.

Omaha, város Nebraska államban (Unio), a Missouri m. 110.000 lak. Arany-, ezüst- és ólomolvasztás, szeszgyárak.

Oman, szultánatus, I. Maszkat.

Omar, a második kalifa, szül. 592. körül, 618 óta Mohammed próféta híve, 634. követte Abu Bekr-t. Alatta hódították meg az arabok Szíriát, Perzsiát és Egyiptomot. 644. meggyilkolták.

Ombres (francz., ómbré), árnyékolt szövetek, melyek gyapjuból v. gyapotból készülnek és színes sávokkal vannak ellátva; ezek a közepén a legsötétebbek és minél inkább a széléhez érnek, annál világosabbak. E minta a szövet szélében többször ismétlődik, mi által az árnyékoltnak látszik.

Ombrograph (gör.), önjelző esőmérő.

Ombrometer (gör.), esőmérő.

Omdurman, a Mahdi állam fővárosa, a Fehér Nilus m., Chartum átellenében.

O'Meara (omire) Barry Edward, szül. 1780. körül Írországban, azon a hajón szolgált mint hajóorvos, a melyen I. Napoleon 1815. Angolországba ment, követte őt Szent-Ilona szigetere is, honnét 1818. távoznia kellett, később a szigeten vezetett naplóját »Napoleon in exile« czimben adta ki. † 1836. jun. 3. Londonban.

Omega, a görög abéczé utolsó betűje; ezért annyi mint: végső, utolsó; alphától omegáig = kezdettől végig, elsőől utolsóig.

Omelette (francz., omlett), tojáslepény.

Omen (lat.), jel, kedvező v. baljóslatu (kül. az utóbbi előjel).

Omentum (lat.), cseplesz (l. e.).

Omer basa, török tábornok, renegát, szül. 1806. Plaskiban (Horvátorsz.), Latas Mihálynak hívták, 1828. Törökországba szökött, hol a trónörökös, a későbbi Abdul Medsid szultán tanítója lett, 1848. a dunai fejedelemségek katonai kormányzója, 1850. és 1851. elnyomta a lázadást Boszniában és Hercegovinában, később az oroszokat többször megverte. † 1871. apr. 18. Konstantinápolyban.

Ominosus (lat. omen-ből), jelentőségteljes, rosszat jelentő, baljóslatu.

Omissio (lat.), mulasztás, különösen a büntetendő (delictum o.-nis) mulasztás.

Omladina (szerb = ifjuság), a szerb tanuló ifjuság egyesülete; alakult Pesten, az itt tanuló szerbek közt és 1847-től kezdve »Slavjanka« (szlav nő) czimű almanachot adott ki. Csakhamar a brassói, pozsonyi és pesti ifjusági egyletek egyesített tevékenységet fejtettek ki, melynek központja előbb Pesten, azután Pozsonyban, végül ismét Pesten volt. Az o. legelőkeltebben 1866 körül működött. Szerbiában a központ Belgrádban volt, hol az akkori lyceum tanulói előbb Zimonyban, 1849 óta Belgrádban »Neven Sloga« cz. almanachot adtak ki. Az o. kezdetől fogva politikai célokat követett s végül mind a szerb, mind a magyar kormány kénytelen volt feloszlanni. Szerbiában azzal is vádolták, hogy része volt Mihály fejedelem meggyilkolásában. Ma o. szóval jelzik a szélső, nagy-szerb nemzetiségi törekvéseket; o.-nista, e törekvések híve.

Omlás, község Szeben m., 1489 lak.

Omlásos part, mely meredek, hosszában repedezve és szakadozva darabonként omlik a vízbe; halas hely.

Ömlengés, az érzelmek és gondolatok turbulenciából fakadó áradozás a beszédben, pl. költői, szerelmi ö.

Ömlés v. átömlés, *diffusio*, két egymással közvetlenül érintkező folyadék réteg elegendése, mely azon esetben áll be, ha a folyadékok összetartó ereje nagyobb, mint tapadó erejük. A colloid testek lassan, a kristalloidok gyorsan ömlenek. Ha az érintkező különféle folyadékokat finoman hajcsóvezet hártárával választjuk el egymástól, akkor az egyik folyadék a hártáryán át fog a másikkal elegyedni; ez az átiszivárgás, *endosmosis*. Leginkább képesek erre az állati és növényi hártáryak, melyek u. a. folyadék iránt különbözőképp viselkednek; így pl., ha borszeszt és vizet hólyaggal (állati hártáry) választunk külön, a víz átiszivárog át a borszeszbe; ha ugyane kettőt kaucsukkal (növényi hártáry) választjuk külön, a víz szaporodik. Átiszivárgás folytán hatol az eső a gyümölcsbe, a fák leveleibe, a gyökérbe; az állati szer-

vezetben a szervezeti nedvek átszivárgás utján jutnak rendeltetési helyökre.

Ömlesztés, olvasztás (l. e.), csakhogy itt szigorubb értelemben nem akarunk vegyi változást létre hozni, hanem csupán cseppfolyó állapotba hozni a szilárd testet. L. még átömlesztés.

Ömlesztő pest, a szilárd anyagok egyszerű megolvasztására szolgáló kemenze.

Ömlesztő szer, a. m. olvasztó szer.

Omne nimium nocet, lat. közmondás: minden, a mi sok megárt. *Omne simile claudicat*, minden hasonlat sántít. *Omnes una manet nox*, mindenkire ugyanazon éj vár, azaz mindenkinek meg kell halnia (Horác szavai).

Omnia in majorem Dei gloriam, mindent az istennek nagyobb dicsőségére (a jezsuiták jelszava). *Omnia mea mecum porto*, mindenemet magammal hordom (Bias gör. bölcsnek mondása). *Omnia vincit Amor*, a szerelem mindent legyőz (Virgil, Eccl. 10, 69).

Omnibus (lat., = mindenkinek), társaskocsi, mely meghatározott utvonalon halad; állandóan először Párisban 1823. alkalmazták.

Omnipotens (lat.), mindenható; *omnipotentia*, mindegyeség.

Omnium (lat.), 1) olyan verseny, melyben minden ló korára és származására való tekintet nélkül részt vehet. — 2) Angolországban a kötvények összes értéke, mely az állampapírok kibocsátása alkalmával egy-egy aláíróra jut.

Omnivora (lat.), állatok, melyek a természet mind-egyik országából eredő táplálékkal élnek. Ilyen az ember is, a ki hussal, növényekkel (gyümölcs, főzelék stb.) és ásványi anyagokkal (sók) táplálkozik.

Omor, község Temes m., 1012 lak.

Omphale, lydiai királynő, kinél Herakles 3 évet mint elpuhult, női ruhában járó rabszolga töltött.

Omphalokele (gör.), köldöksérv.

Omphalos, köldök, különösen a delphii Apollotemplomban levő márványgömb, melyet a világ középpontjának tartottak.

Omphalus (gör.), köldök; *omphalitis*, köldöklob.

Ompoly, folyó, a Maros nagyobb jobboldali mellékveze; ered az erdélyi érczhegységben a Kimpudussu k. s a Rosziora d. oldalán. K.-d.-k. irányban foly, völgye körül meredek hegyek tornyosulnak s a köztük nyíló szurdokokon vadpatatok rohannak lefelé. Zalatnától k.-re fordul s völgye egyhanguságát itt-ott szakítja meg egy-egy meredeken előtolakodó szikla. A síkságon szétágazik s az ugynevezett Egésségi csatorna szakad ki Gyulafehérvárnál s külön ömlik a Marosba. Főbb mellékvezei jobbról: Valya-Mare, Mosuluj Anderis; balfelől: Vulkoj, Fenesi víz, Ompolyicza stb.

Ompolyicza, község Alsó-Fehér m., 910 lak.

Ompoly-Mátrai Ernő, író, szül. 1846. aug. 12. Főthon Pest m., bölcsészettudor, korán foglalkozott irodalommal, több lapot szerkesztett s szépirodalmi, bölcsészeti stb. dolgozatokat s munkákat írt. Álneve Spinoza dr.

Ompolyamelléki v. zalatnai hsg, l. Érczhegység (Erdélyi).

Omszk, Akmolinszk orosz tartomány és a kirgizsivatagi főkormányzás fővárosa az Irtis m., 34.000 lak., orosz számkivetési hely.

Ön, *slannum*, fémlem, természetben nem igen fordul elő s csakis az önkőből (ónoxyd, kassiterit) állítják elő oly módon, hogy azt összezúzzák, isza-

polják s végre szénnel keverve a magas v. lángkemenczékben kiolvasztják, az így nyert önt többnyire még egy olvasztással finomítják. A tiszta ön ezüstfehér, fényes, nagyon lágy; ha megmerevedik, jegeczes belakatu lesz, s ha ilyenkor hajlítják, sajátosog recsegő hangot ad, mely annál étekebb, minél tisztább. Öntött ön savakkal kezelve jégvirágszerű rajzolatot (*moiré metallique*) mutat. Az ön nagyon nyulékony, 200°-nál, vmint igen nagy hidegnél rendkívül merev, f. s. 7,29; p. s. 117,35, o. p. 235°, nagy hőnél elpárolog s világító lánggal ég el; közönséges hőmérséknél levegőn nem igen változik, olvasztásnál ön-oxydból álló sárgásfehér porrá (ón h a m u) válik. Higitott sósavban chlorürre, tömény kénsavban ön-oxydullá válik, salétromsavval ónsavat, nátronluggal ónsavas nátriumot ad. Legfinomabb és legtisztább az angol szemcsés ön (*grain tin*), azután következnek a malakkai, és közönséges v. banka ön; vetekedik ezzel a szászországi és csehországi ön. A tiszta önt chemiai készítményekhez, festésnél, edény készítésére, más fémek önozására u. m. vas önozására (fehér bádog) stb., az u. n. fehér főzésnél réz és horgany önozására használják. A vékony ötlemezek önpapírt (*staniol*) szolgáltatnak. Az ön-oxydul, SnO, fekete, sói szintelének, fanyar, fémess izűek, redukáló hatásuk; szénsavas ön-oxydul chlorónnal (Bancroft-féle pác) festésre szolgál. Ön-oxyd (ónsavanhydrid, *cingeres Jovis*), SnO₂, önkő, kassiterit, előáll önnak a levegőn való hevítése által, szintelen, tejüveg, email, fénymáz készítésére szolgál. Ónsavas nátrium, előáll önnak ólomoxyddal és natronluggal való főzése által, hideg vízben könnyebben oldódik mint forróban, a festésnél használják mint preparáló sőt. Ónsavas chromoxyd (*pinkcolour*) a porcellánfestésnél használt vörös szín. Önkéneg, SnS₂, előállítják önochloridból kénhydrogénnel való kiejtés által, barnássárga, száraz uton előállitva jegeczes, aranyfényű (mussiv arany). Önochlorür, SnCl₂, előáll önnak sósavban való feloldása által, előállítják fehérbádog hulladékokból, melyek 3—5% önt tartalmaznak, szintelen jegeczeteket alkot 2 tömecs jegeczvízzel; vízben oldható, sok víz által szétbontatik, mérges és mint ónsó a festésnél, továbbá aranybitor, festékmázak előállítására szolgál. Önochlorid, SnCl₄, előáll chlornak behatása által ónra; szintelen, higulós, nagyon maró, a levegőn füstölög (*spiritus fumans Libavii*), kevés vízzel ónvajjá mered meg, oldatban előáll önnak királyvízzel való kezelése által és önozásra, festékmázak készítésére, mint *compositio-fém*, a festésnél szolgál, vmint chlorammoniummal alkotott kettős sója, az ammoniumönchlorid v. pinksó. A kereskedelemben előforduló önfajok közül legtisztább a Banka és Biliton szigetén bányászott bankai, vele egyenlő értékű a malakka-ön, az angol fajta kevésbé tiszta; legfinomabb a szemcsés ön, melyben csekély vas van. A világ összes öntermetése évenként 225.000 kilogr.-ra tehető, melyből egyharmadrész Angliára esik.

Ön, ragadozó, l. *aspius rapax*.

Önakarát, az embernek, mint a személyiség hordozójának saját elhatározási képességéből folyó abbéli tulajdonsága, hogy tetteinek a maga szándéka szerinti intézője. Jogilag az ő. szoros összefüggésben áll a cselekvőképességgel és a beszámítás kérdésével, amennyiben csak azok tettei képeznek jogi tényezőt, a kiknek ő.-uk van.

Önállósított gyökök, l. gyök.

Onania (gör.), a nemi ösztön természetellenes kielégítése, önfertőzés (l. e.).

Onbeslik, török számadási pénz = 15 para.

Önbíráskodás, jogi értelemben magánfelek minden olyan ténykedése, melynek célja valóban szenvedett v. csak képzelt jogsérelemért elégtételt szerezni. Az állam jogrendje szempontjából minden ö. sérti az állam rendjét; mindamellett kivételes esetekben, miként a római jogban, a mai jog is elismeri az ö. megengedettséget. *Vim vi repellere licet* = erőszakot erőszakkal visszautasítani szabad; ezt elismeri büntető törvénykönyvünk is, midőn jogos védelemből elkövetett cselekedeteket nem büntetett s a szökni akaró tettes letartóztatását a magánfélnek megengedi; a magánjogban ö.-nak jelentkezik némiképp a megtartási jog, a törvényes zálogjog stb. L. még önhatóság.

Önbiztosítás, a biztosítás egy faja, mely olyképen történik, hogy a veszélynek kitett tárgyakat akként osztják fel, hogy azok egyszerre nem mehetnek veszendőbe.

Onca, portugál és brasíliai kereskedelmi súly = $\frac{1}{8}$ arratel, mint arany- és ezüstmérték = $\frac{1}{8}$ marco = 28,688 g.

Önchlorid, l. ön.

Önchlorür, l. ön.

Oncken Vilmos, német történetíró, szül. 1838. decz. 19. Heidelbergában, 1866. tanár Giessenben, 1874—76. a birod. gyűlés tagja. Számos tört. művet írt.

Oncotomia (gör.), tályognyitás.

Oncsászai csontbarlang, Kolozs m. területén a Vlegyásza hsgben, a Vlegyásza hegy d.-ny. oldalán. Közéleben az oncsászai, nagyjában medence-szerű, minden oldalról magaslatokkal körülvett magas hsgi völgyületnek, melynek területén már a mészkö hsget jellemző, ravaszlyukak, dolinák vannak szétszórva s a gyepetakaró alól mészköszirt-felek bujnak ki. Az 1860 m. m. térség védve minden felől klimatikus gyógyhely. É. szegélyén emelkedik a Vlegyásza, melynek oldalán, 1580 m. m. van a barlang lencsealakú, 2½ m. m. és 7 m. széles szádája. Mintegy 15 m. alsó csarnokának lejtőjét kötörmelek borítja. A külső és belső barlang alján egy kősziklából tul mintegy 50 m.-re befelé 15°—30° közt változó lejtő a barlang törmelékes aljába vezet. Középe táján északi oldalától szűk nyílás vezet az első mellékbarlangba, melyből két mellékág é.-ra és ny.-ra vonul. Az é. ág 60 m. hosszú, 9—10 m. széles és 24 m. m.; a ny. 54 m. hosszú, 15 m. széles és 40 m. m. A barlangok alját mészkö-törmelékekkel kevert barnás agyag borítja, melyben tömördek barlangi medvecsont van temetve.

Önconkitás, az emberi test fontos tagjainak hasznavehetetlenné tétele. Régebben az állam elleni büntetnek tekintették és különböző büntetésekkel sújtották. Btkünk 451. §-a az ö.-t akkor bünteti, ha az a katonai kötelezettség alól való kivonás céljából történik, akár maga a védköteles, akár más végezte a conkitást.

Ond, község Zemplén m. 547 lak., Tokaj-Hegyalján.

Ondava, a Bodrogot képező folyók egyike, ered a Kárpáti erdőshegységeken a Szmitnó hegy é. oldalán; d. irányban s elhagyva a homokkő hegyvidéket széles völgyben foly, előntve és mocsarasítva vidékét. Egyesülve a Tapollyal a felső Bodrogot alkotja, melynek szabályozott, csatornaszerű medre van. Hossza krb. 134 km. Főbb mellékvízei balfelől: a Lorina,

Hocsai víz, Breznicze, Orosz-Hraboczi, és Olyka patakok; jobbról: Zavadai patak, Hegedűsfalvai víz stb. Keskeny vízterülete lévén vízei nagyrészt apró csermelyek.

On dit (francz., ondi), mondják; kósza hír, mende-monda, pletyka.

Ondó, *sperma*, a hím heréje által elválasztott sűrű, sajátos szagu, alkalikus vegyhatású, fehéresszürkés, tapadós folyadék, melyben görcső alatt folyadék s abban uszó számtalan mozgékony képlet: az öndősejtek, láthatók. Ezen öndősejtek v. öndőszálcák tojásdad, oldalt összenyomott és lapos u. n. fejből állanak, mely 4 mikromillimeter hosszú s hozzá kb. 0'04 milliméternyi ostorszerű nyulvány (fark) csatlakozik. Az öndőszálcákat azelőtt mozgásuk folytán állatkáknak tekintették, míg kiderült, hogy mozgásuk nem önkéntes és hogy a hereállomány sejtjeiből származnak lefűződés utján. Egy ily öndősejt a nő petébe jutva, képes azt megtermékenyíteni. A herében az öndó képződése folyton folyik; a heréből az öndó a mellékhere csatornáiba, innen az öndővezetékbe, ebből az öndőhólyagcsába s végre a húgycsőbe jut. Közösüléskor az öndó kilövetetése közben még a dülmirigy és Cooper-féle mirigyek váladékával is keveredik.

Ondod, község Fejér m., 2130 lak.

Ondófolys, az öndónak önkéntelen eltávolodása közösülésen kívül. 1) Magömlés, *pollutio*, mely felléphet egészséges egyéneknél is, ha közösüléstől hosszabb ideig tartózkodnak (poll. nocturna), de már kóros jelenség, ha minden csekély ingerre, ébrenlét alatt, napközben is fellép (p. diurna). Legnagyobb foka: 2) az öndófolys, *spermatorrhoea*, midőn az öndó állandóan szivárog a húgycsőből. Leggyakoribb oka az önfertőzés, ivarszervi bántalmak (idült kankó, a duct. ejaculat.-nak, a húgycső prostatikus részének, az öndőhólyagcsáknak, prostatának, makknak lobja, fitymaszor, hólyag-és végbélbántalmak); előfordul továbbá mint a központi idegrendszer betegségeinek részjelensége, vmint bizonyos általános bántalmak (tüdővész, cukros húgyár stb.), ritkábban heves kedélyi mozgalmak (harag, öröm, félelem) következtében. A gyógyítás legtöbnyire a beteg lelki állapotának megnyugtásában, az önfertőzéssel való felhagyásban (l. önfertőzés), hidegvízgyógymód, villamosság alkalmazásában, az esetleges alpbántalmak kezelésében áll.

Ondőhólyagcsák, l. ivarszervek.

Onega, 1) tó Olonez orosz kormányzóságban, ter. 9752 km², 180—400 m. mély. Lefolyása a Svir a Ladoga-tóval köti össze. — 2) A Fehér tengerbe szakadó folyó Oroszországban.

Önéletrajz, *autobiographia*, életrajz, melyet vki önmagáról ír, többnyire az életrajzi adatok pontos és összefoglaló közlése céljából, melldőve az élmények és események részletezését. Ily ö.-ok pl. Kölcsey Ferencztől, Arany Jánostól stb. Az ö. művészi formája az emlékirat (memoire-ok).

Ö-német, e névvel jelölik ált. mindazt, a mi a német művelődéstörténetben a reformáció előtti időbe esik (szokások, művészet, ruházkodás stb). A tudomány (nyelvészet, irodalomtört.) azonban e kifejezést, mint nagyon is tágat, ma már nem használja.

Önércz, másként önkő, önoxydból = SnO₂ álló vegyület, ásványtani neve: kassiterit, szine barnás egészen fekete, négyzetes rendszerbe jegezedik, de rendszeren vasok tömegekben fordul elő. Az egyedi ásvány, melyből őnt állítanak elő, legnagyobb

mennyiségben Kelet-Indiában, Mexikóban, Ceylon szigetén nyerik; kisebb mennyiségben Cseh- és Szászországban; jelentéktelenebb ónérc a stannit.

Onerosus (lat.), terhes, pl. szerződés.

Ónérzés! te vagy a diadalmas bére, nem a díj. Kőlesey: Versenyemlékek.

Ónfertőzés, onania, masturbatio, a nemi ösztönnek természetellenes kielégítése, midőn az egyén kéjzert keltésére saját maga izgatja ivarszerveit. Már a legrégibb idők óta előfordul mindkét nemnél, kül. az ivarérés (pubertás) szakába lépő fiatal egyéneknél. Következései főleg attól függenek, hogy meddig és mily mértékben üttetett? Ilyenek: általános bágyadság, lehangoltság, irtózás a másik nemmel való nemi, sőt néha társadalmi érintkezéstől, fejlődésbeli elmaradottság, nőszési tehetetlenség, némelykor kappanhang, hypochondria, elmezavar, a későbbi korban férfiaknál dülmirigymegnagyobbodás (prostata-hypertrophia), nőknél hószámvavarak, méhelöcsés, hysterikus jelenségek. Gyógyítása: észszerű nevelés, kemény fekhely, testi munka, ha a viszonyok engedik, nemi érintkezés a másik nemmel; nem célszerű a borzasztó következményekkel való ijesztgetés, helyesebb a helyzet őszinte feltárása.

Onga, község Abauj-Torna m., 1162 lak.

Ongaro (ol.), a magyar kir. pénzverdében vert arany olasz neve.

Öngyilkosság, az ember testi életének önmaga által erőszakos módon való kioltása. A legtöbb európai törvényhozás az ő. kísérletét büntetendő cselekménynek nyilvánítja, a mi törvényünk csak az öngyilkosságra való fölbujtást vmint az öngyilkosság előmozdítására irányuló segédkezést bünteti.

Önhamu, l. ön.

Önhangzó, l. magánhangzók.

Önhatóság, a törvényben elismert önbíráskodási jog. Nálunk nincs jelentősége; az angol állampolgárnak széles körű ő.-ot biztosít az angol jog. Hazai jogéletünkben a kiváltságos osztályoknak volt ő.-a a földesuri hatóságnak alávetettek felett. Különbözik az önbíráskodástól abban, hogy törvényben gyökerézven nem lehet jogtalan, míg az utóbbit a jog csak túri és legtöbb esetben épen jogtalannak tekintik.

Önjogosság, azon képesség, melynél fogva valaki saját nevében érvényes jogügyletek kötésére jogosított. Az önjogosságot kor-, nem- és egészségbeli viszonyok korlátozzák.

Onka, l. jaguár.

Önkéng, l. ön.

Önkéntes (egyévi), a véderőhöz tartozó azon egyén, akinek meg van adva a kedvezmény, hogy egy évi tényleges szolgálattal eleget tegyen katonakötelezettségének. E jogot élvezik: 1) kik az állítási év márcz. 1-éig vmely nyilvános középiskolát v. ezzel egyenjogositott tanintézetet sikeresen elvégeztek, 2) kik 21. életévökben e célra szervezett vegyes bizottság előtt a felvételi vizsgát letették. Az egyévi önkéntes szolgálat rendszeren a katonaköteles saját költségén végezendő, de vagyontalan, jó magaviseletű és szorgalmas tanulónak megengedik, hogy az állam költségén szolgáljon, de a lovassághoz a közös hadseregben fel nem vehető. A szolgálati év végén köteles az ő. a tartalékos tisztté való kineveztetéshez szükséges képzettséget igazolni; ha a vizsgát sikerrel letette, tisztté v. hadapróddá nevezetik ki; ha a vizsga nem sikerül, köteles még egy éven át szolgálni, ezen második év alatt önkéntesi jogai megmaradnak és ennek végével tisztí vizsgára

jelentkezhetik. A hadi tengerésznél az önkéntesi kedvezményt élvezik: 1) kinevezési okmányokkal ellátott kapitánya v. hadnagya a keresk. tengerészetnek, 2) kik hivatásszerű tengerészek és tengerészeti iskolát sikerrel végeztek, 3) vmely felsőbb műszaki tanintézet gépészeti szakának hallgatói, 4) vmely ipartanoda gépészeti osztályának v. a trieszti ker. és tengerészeti akadémia hajóépítészeti tanfolyamának növendékei. A szolgálat csakis államköltséges, az év eltelte után az ő.-sek vizsgát tesznek és mint II. oszt. tengerész-hadapródok v. altisztek tartalékba helyeztetnek; különben még egy évet kötelesek szolgálni. Orvosnövendékek félévet a gyalogságnál töltenek el, a másik félévet mint segéd-orvoshelyettesek a kat. egészségügyi intézetnél. Gyógyszerészek, kik a gyógyszerészgyakornoki vizsgát letették v. egyetemi tanulmányaikat megkezdték, az egyévi önkéntes kedvezményben részesülnek. A törvényesen elismert egyházak és vallásfelekezetek papjelöltjei a póttartalékhöz sorozandók be saját kérelmekre, de tanulmányaik befejeztéig szolgálatot nem teljesítenek és azután a póttartalék állományából annak nyilvántartásába helyeztetnek át. Azon védköteles, aki ő. kedvezményt akar igénybe venni, illetékes közigazgatási hatóságánál tartozik jelentkezni; kérvényéhez csatolnia kell atyja v. gyámja beleegyezését, önkéntesi jogát azután minden sorozás előtt fenn kell tartani.

Önkény, a cselekvés azon neme, mely a fennálló jogszabályok áthágásával jár. Rendezett társadalomban az önkényes cselekedet általában tiltva van. Kivétel, ha rendkívüli körülmények forognak fenn, de ekkor az önkény jogilag önvédelemmé és önségélylyé alakul. L. önvédelem és önségély.

Önkénytelen az ember Mindenre születik, A mint felsőbb hatalmak Ott fenn elvégezik. Petőfi: A csavargó.

Önkényuralom, l. autokratia és despota.

Önképző kör, ifjusági egyletek középiskoláinkban, eredetileg fontos hivatású nyelvművelő társaságok (l. e.) voltak.

Önkivület, l. ájulás.

Önkő, l. ónérc.

Önkormányzat, az állam kebelében levő némely kisebb társadalmak azon joga, hogy bizonyos ügyeket saját hatáskörükben, mely törvényesen ki van jelölve, intézhetnek el. Önkormányzatot élvez pl. a község, a megye, az egyház.

Önleges, alanyi, l. alany.

Önlík, török pénzem = 10 piaster = 1 frt 05 kr. **Önmagadban volt** megölömirigyed, S titkos elejtőd. Baróti Szabó Dávid: Egy ledölt diófához.

Önműködő, automata (l. ezt is), olyan mechanikai berendezés, melynél bizonyos működés v. folyamat külső behatás nélkül, tehát mintegy önmagától történik, pl. a szabályozás némely gépeknél emberi befolyás nélkül; pörkölés bizonyos kemencékben, hol külön tüzelőanyagot nem használnak, hanem az ércben lévő kén elégetés által nyerik a pörköléshez megkívántató hőt stb.

Ónod, község Borsod m., 1942 lak., a Sajónál. Az ónodi vár csaknem egészen elpusztult. Itt volt 1707. az ónodi gyűlés (l. e.), d.-re van a Mui (l. e.) pusztja.

Ónodi Adolf, orvos, bpesti egyet. magántanár, szül. 1857. nov. 7. Miskolczon. 1881. orvos és hosszabb ideig tanársegéd a bonczani tanszék mellett; két ízben a kormány kiküldetésében Nápolyban végzett bonczani kutatásokat, 1887. az idegrendszer

boncz-, szövet- és fejlődéstana, 1891. az orr-, torok- és gégebagok kór- és gyógytana magántanára. Számos önálló kutatásokon alapuló művet irt az idegrendszer boncz- és fejlődéstana és a gégegyógyászat köréből, melyek részben a magy. tud. Akadémia kiadásában, részben hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg.

Ónodi országgyűlés, a II. Rákóczy Ferencz vezérlete alatt szövetkezett rendek gyűlése, a nagyszombati békealkudozások megszakadása után 1707. jan. 22. hirdették Ónodra. Május 31. nyílt meg Rákóczy vezetése mellett. Junius 29-én mondta ki az elszakadást a Habsburg-háztól. 24 törvényczikket alkotva, a 4. §-ban a királyválasztást függőben hagyta és az 5-ben gróf Bercsényi Miklóst helytartóvá tette. A gyűlés jul. 22. fejeztetett be.

Ónódy Géza, orsz. képvis., szül. 1848. febr. 26-án, Tisza-Eszláron; bírói vizsgát tett, 1871. alszolgabíró, még ez évben szolgabíró, 1881 óta orsz. képvis.

Onomastikon (gör.), tárgyak szerint csoportosított szavak gyűjteménye.

Onomatologia (gör.), szóképzéstan.

Onomatopoiia (gör.), hangutánzás, hangfestés (l. ezeket).

Önös, önző; önnösség, önzés.

Ónoxyd, l. ón.

Ónoxydul, l. ón.

On revient toujours à ses premières amours (francz., ön revjen tuzsur à szé premjerzamúr), az ember mindig visszatér első szerelme tárgyához, Isouard »Joconde« cz. operájából (szövegét írta Étienne, 1814.).

Ónsavas chromoxyd, l. ón.

Ónsavasnátrium, l. ón.

Önsegély, a jogéletben valóságos v. képzelt jogsegély önhatalmu érvényesítése; minden jogállamban tiltva van, kivéve önvédelem (l. e.) esetén; a gazd. életben az egyén, a társadalom azon törekvése, hogy az állam közvetlen segélye, közreműködése nélkül oldjon meg bizonyos feladatokat.

Önsegélyző egylet, l. szövetkezet.

Önsúly, vmely tárgynak saját sulya, nem számítva hozzá tartalmának v. ládájának, göngyének sulyát. Vasuti kocsi ö.-a maga a kocsinak sulya üresen, csomagoknál az ő. a tartalomnak sulya.

Ontario (-tério), tartomány a Dominion of Canadában, azelőtt Felső-Canada, területe 374.499 km², 2.000.000 lak. Főhelye Toronto; — 2) tó Canada és New York közt, ter. 19.823 km², 225 m. mély. A Niagara az Erie tóval köti össze; lefolyása a Szent-Lőrincz folyam.

Öntermékenyítés, a termékenyítésnek módja a himnös állatok és növények egynémelyikénél.

Öntermődés, ősnemzés (l. e.).

Öntés, azon művelet, midőn megolvasztott fémekből, fémötvözetekből v. más öntésre alkalmas anyagokból bizonyos alakokat készítenek nem kézzel való kidolgozás (szobrász), hanem formába ö. segélyével. Ö.-nél az illető anyag formáját fővénybe készítik el s ebbe folytatják a megolvasztott fémeket.

Öntőcsésze, azon tűzálló anyagból készült edény, melyben a megolvadt fémeket az öntő mintákig hordozzák.

Ontogenia (gör.), szerves testek keletkezése.

Öntőhuta, az öntőmű azon része, hol az illető, öntésre alkalmas fémeket v. fémötvözetet megolvasztják.

Öntők (bélfonal), a szövetben azon fonal, mely a lanczfonalat keresztezi.

Ontologia (gör.), lénytan (l. e.).

Öntőminta, a megöntendő alak egy példányának nedves fővénybe készített mása; kiszáradás után ebbe öntik a megolvasztott fémeket.

Öntörvényhozás, *autonomia* (l. e.).

Öntött acél, a nyers acél tűzálló tégelyekben való átolvasztása által nyert egyenletes tömegű acél (l. vasgyártásnál is).

Öntöttáru, mindazon kereskedelmi fém tárgyak neve, melyek alakjukat öntés és nem erőművi megdolgozás által nyerték.

Öntött falazat, vakolat- és kődarabokból készített falazat, l. beton.

Öntött vas, a nagyolvasztóból kikerült, carbon- és silícium-tartalmu vas; kalapálni, forrasztani nem lehet, igen törekeny (részletesen a vasnál).

Öntözés, a talajjavítás azon része, mely valamely szántóföld, rét termőképességének növeléséhez az esővízen kívül szükséges nedvességet mesterségesen állítja elő. Az ö.-hez szükséges vizet nyerik: vagy vmely vízfolyásba épített duzzasztó mű által, mely a vizet az öntendő föld magasságáig duzzasztja; v. reservoirban, melyben áradások alkalmával a vizet összegyűjtik; vagy mesterséges vízemelés által, szivattyu, szélkerék stb. A nyert vizet öntöző-csatornáknak vezetik és osztják el. Az ö.-t a déli, száraz éghajlat alatt már a legrégebbi ókorban alkalmazták, így Egyiptom már a Fáraók korában nagy öntöző művekkel volt ellátva, a Möris tavát használták reservoirul, melyben a Nilus vizét összegyűjtötték. Olaszországban már a középkor óta alkalmazták, s újabbban hazánkban is mindinkább terjed; a kulturmérnöki hivatalok 1879—1890. 10.229 k. holdon rendezték be öntözést. A vízjogi törvény (1885: XXIII. t.-cz.) megállapítja az ö.-i engedély, mint vízhasználat megadására, valamint az érdekelteknek ö.-i társulattá való alakulására vonatkozó feltételeket. Az ipari vállalatnak szolgáló viznek öntözésre való felhasználása kártalanítás nélkül engedélyezhető szombat esti 9 órától hétfő reggeli 3 óráig. A városi csatornavizeket is használják öntözésre, l. csatornázás.

Öntöző-csatorna, l. öntözés.

Öntudat v. eszmélet, a tudatnak (l. e.) azon magasabb foka, melynél fogva lelki életünk funkcióit az éntre mint alapjukra és hordozójukra vonatkoztatjuk; vagyis az ő. a képzetvilágunkról való világos tudomás, mely csak akkor fejlődik ki az emberben, mikor már igen sok képzetet elsajátított. De e képzetek mindaddig homályosak lesznek (a gyermeknél), míg számot nem tud adni önmagának és másoknak is az észrevett tárgyak nagyságáról, színéről, szagáról, ízéről, szóval milyenségéről vagyis a képzetekről. E ponttól, az ő.-ra emelkedéstől kezdve alakul át az ember megismerő lényé.

Öntudatlanság, az eszmélet hiánya, ébenléletben bekövetkezhetik ájulás, bódító szerek alkalmazása által, elmebetegségekben, vmint szesz italok nagymérvű élvezete folytán. V. ö. ájulás.

Öntvény, alakját öntés által nyert minden tárgy.

Onus (lat.), teher, kötelezettség; *o. probandi*, bizonyítási teher.

Önvaj, l. ón.

Önvédelem v. *jogos védelem*, *inculcata tutela*, azon tény, melylyel valaki önmagáról v. másról saját erejével vmely jogtalan és közvetlen támadás következményeit elhárítja. Btk. 79. §. Az ő., ha jogos és vértlen, vmint az ő. határainak félelemből, ijedtségből

v. megzavarodásból származott, tuhágaása nem büntetik.

Onychia (gör.), körömlöb; a körömök bujakóros megbetegedése, midőn is fényüket elvesztik, törékenyek lesznek, esetleg ki is hullanak. Paronichia-nál maga a körömágy betegedik meg, s a köröm lehull.

Onychomycosis, körömbetegség; *o. favosa*, körömkosz, az *achorion Schönleinii* gomba által okozatik, mely a körömöt átlátszatlaná, vastaggá, törékenyvé teszi. A köröm beteg része eltávolítandó s a koszellenes szerek alkalmazandók. *O. trichophytina*, körömtarlósömör, a *trichophyton tonsurans* gomba által okozatik; a körömök fénytelenek, átlátszatlanok, törékenyek.

Onyx, világos szalaghoz hasonló csikkokkal tarkított chalcedon (l. e.), hazánkban a Mátra hegységben található; egyszerű szög.

Onza régebb spanyolországi és délamerikai kereskedelmi, v. mint arany és ezüst súlymérték = 28,756 g.

Onza d'oro, régebb spanyol aranypénz = 16 peso duro (l. e.).

Onze-et-demi (francz., ónz-edmi), francia szerencsejáték 52 kártyával.

Oogonium (gör.), némely moszatok és gombák nő ivarszerve, mely termékenyítés után az oospórákat hozza létre.

Ó-Gradena, község Krassó-Szörény m., 747 lak. az Alduna ogradenai öblözeténél; mellette fekszik Uj-Gradena.

Oolith (gör.), ikrakő, raganyag által összetartott, köles, egész borsónyi nagyságu gömbszerű mészszerkezetből álló kőzet, mely némelykor hatalmas heglánczokat is alkot (Schönberg, Freiburg mellett); asztaltáblákhoz, stb. használják.

Oophorum (gör.), petefészkek; *oophoritis*, petefészeklob.

Ootheka (gör.), tojásgyűjtemény.

Op., lat. rövid. *opus* = mű helyett.

Opák (francz., opaque), átlátszatlan.

Opál (szánszkrit nyelven a. m. »a kő«) SiO₂, ásvány, alakatlan kovasav 2—13% vízzel, szintelen v. színezett, gyakran színjártzó (opalizálás). Fajai: a nemes o., tejfehér, remek színjártzásu, vulkanikus kőzetben fordul elő; nemes opálbányák csak hazánkban Veresvágáson (Cservenicza) léteznek, egyes példányok Dél-Amerikában (Honduras), Mexikóban, Faroere és Izlandon. Nagy becsű ékkő; a legnagyobb ismeretes példány a bécsi udvari gyűjteményben van, súlya 34 lat, értéke több, mint félmillió frt. A cacholong v. gyöngyház o., fehér v. pirosasfehér, csekélyebb fényű, találták Kas-on Bocharában, Izlandon; ékkő. A tüzopál, tejszerű, jáczintveres-mézsárga színjártzással, hazája Mexiko, Georgia, Faroer; a közönséges o., sárga, veres v. barnás-szürke, hazája Magyar-, Szászország, Szilézia. Az üvegopál (hyalit, gummikő, Müller-féle üveg) víz-tiszta, cseppkődomu, hazája Magyar-, Csehország, Szilézia. A hydrophan v. oculu mundi, vizen eleinte uszik, majd légbuborékokat bocsátva leülepszik s színjártzóvá lesz, előfordul Kelet-Indiában és Magyarországon. A féléopál, gyakran fának kövesítő anyaga és faszerkezetű (faopál), hazája Magyarország; a májopál, sárgásbarna, átlátszatlan. Az opál féleségei még a meleg forrásokból lerakódó fiorit, a hófehér, rostos, kérges michaelit, az ázalagföld v. tripolit, a radanit, stb.

Ó-Palánka, község Bács-Bodrog m., 5251 lakossal. Járásbir. és adóhivatal.

Ó-Palánka és Uj-Palánka, község Temes m., 1238 lak. Egykor virágzó város; itt állt a Horom vár, a hasonnevű megyének központja.

Ó-Pályi, község Szatmár m., 1683 lak.

Opánka, booskor, hazánk déli vidékén és a Balkán-félszigeten nagyon elterjedt lábbeli; bőrdarab, melyet a harisnyával v. kapczával befedett lábra húznak.

Ó-Paulis, község Arad m., 2265 lak. Uj-Paulissal egybeépült község Arad-hegyalján.

Ó-Pécska, község Arad m., 7743 lak. Járásbírósg.

Ope et consilio (lat.), tanácssal és tettel.

Opera, dalmű, a legfontosabb zenei műfajok egyike, zenés színmű, mely a cselekvényt drámai énekkel és zenével olvastja össze. Mint önálló műfaj legelőször az olaszoknál fejlődött ki: Peri J. »Dafné«-ja (1597), Monteverde »Orfeo«-ja (1607) az első kísérletek e nemből. A tulajdonképeni zenedrámát Gluck alapította meg, s utána Mozart volt az, ki az o. sulypontját a személyek és helyzetek zenei jellemzésébe helyezte. Weber a romantikus elemmel gazdagította, míg végül Wagner a drámaiságnak és a zeneiségnek legteljesebb összeolvasztását iparkodott megvalósítani. A magyar o. története nem sokkal régebb felszázadnál. Első operánkat, a rendkívüli népszerűsége jutott »Béla futását« 1822. írta Kolozsvárott Ruzsicska József. De csak a nemz. színház megnyitása után fordultak nagyobb figyelemmel e műfajhoz. Szerdahelyi József, Császár, Doppler, Mosonyi (»Szép Ilonka«, »Álmos«), s főleg Erkel Ferencz (»Báthori Mária«, »Hunyady László«, »Bánk bán«, »Dózsa György«, »Brankovics«, »A névtelen hős«) arattak etéren kisebb-nagyobb sikereket. Ujabb dalmű-szerzőink közül Sárosi Ferencz és Mihalovich Ödön említendők.

Opera (lat., az *opus* többese), művek, kül. irodalmiak. *O. omnia*, vmely író összes munkái; *o. posthuma*, hátrahagyott művek; *o. quae supersunt*, valamely írónak meglévő, fenmaradt művei.

Opera buffa (ol.), vig opera, komikus dalmű; o. seria, komoly dalmű; o. semiseria, komoly dalmű komikus betétekkel.

Opera et studio (lat.), fáradsággal és buzgalommal (tanulni).

Opérateur (-tör), műtőorvos.

Operatio (lat.), műtét (l. e.).

Operatismus (lat.), törekvés isten tetszését tartalom nélküli, gépies vallási cselekedetek (l. *opus operatum*) által megnyerni.

Operatum (lat.), munkálat, dolgozat.

Operencia v. operenciaiás tenger, a népmesékben gyakran emlegetett tenger a föld szélén, hova nem minden halandó tud eljutni, átmenni rajta pedig csak a tündérek pártfogoltja képes különböző büvszerekkel, grif v. óriások segítségével és nehéz próbák után. Az ó. név némelyek szerint az »Ober-Ens« tartománynevét elferdités, mások szerint a »der See ob Bregenz«-ből keletkezett s a Bodeni-tavat jelentené.

Operette (francz.), kisebbszerű opera v. dalmű, melynek párbeszédesei részeit elmondják s csak egyes darabokat énekelnek; szöveget (libretto), mely többnyire bohózatos, a librettista, a zene- és énekszámokat (a karzenén kívül couplet-k, keringők, indulók, románczok stb.) a zeneszerző szolgáltatja. Nálunk a 60-as években honosult meg, s főleg a bpesti Népszínház cultiválja. Magyar o. első kísérletének Erkel Ferencz »Székely Katalin«-ja tekinthető. Ujabban Konti József, Hegyi Béla, Stojanovits Jenő, Szabados Béla, Bátor Szidor művelik sikerrel az o.-zenét.

Ophelia, Shakespeare »Hamlet«-jének egyik nőalakja, Polonius leánya, ki Hamlet hütlensége következtében megtébolyodik.

Ophidia (gör.), kigyók (l. e.)

Ophit, sötétzöld kőzet; alkotórészei plagioklas és szarufényle, továbbá augit, titánvas, diallagit; serpentinszerű; hazája Spanyolország, Portugál.

Ophiuchus (gör.), lat. *Serpentarius* v. *Anguifer* (= kigyóvivő), csillagkép az északi égbolton, a Hercules, Mérleg, Sas és Antinous közt, egy másodrendű csillaggal.

Ophthalmia (gör.), szemgyulladás.

Ophthalmoblennorrhoea (gör.), szemkankó, a kötőhártya kankós lobbja.

Ophthalmometer (gör.), a porczhártyán tükröződő kép mérésére szolgáló eszköz.

Ophthalmoskop (gör.), szemtükör.

Ophthalmoxerosis (gör.), a kötőhártya kiszáradása.

Ophthalmus (gör.), szem; *ophthalmiatrika*, szemgyógyászat; *ophthalmologia*, a szemekről szóló tan; *ophthalmoskop*, szemtükör; *ophthalmoskopia*, szemtüköréset; *ophthalmotherapia*, szemgyógyászat, szeméset.

Ópiátok, ópiumtartalmú készítmények.

Opisthotonus (gör.), derme, hátderme, a gerincoszlopot mozgató izmok göröcs összehúzódása, mely mellett a gerinc és így a mellkas is erősen elődomborodik; létrejöhet agyvelőgyulladás, mérgezéses esetben (strychnin).

Opitz Márton, német költő, szül. 1597. decz. 23. Bunzlauban, 1625. Bécsben költővé koszoruzták, 1628. nemességet nyert; † 1639. aug. 20. Danzigban. »A német költészet atyjá«-nak nevezték. Művei közül kiválnak leirő és tanköteményei.

Opium, *laudanum*, Keleten és Indiában tenyésző kerti mák (*papaver somniferum*) éretlen fejéből bemszítés v. sajtolás útján kifolyó nedv, melyet besűrítenek és lepényekké alakítva, máklevélbe takarva hoznak forgalomba. Az o. száraz, kemény, barna színű anyag, sajtóságon kábitó szagú, tartós keserűízű, kéz között dörszölvé meglágyul, meggyujtva lángal és annál jobb, minél nagyobb mennyiségben oldható vízben és alkoholban. Fő alkotó részei morphium (5—18 söt 22%), narkotin, codein, narcein, papaverin, thebain stb. Az o.-ot főleg Kis-Ázsiában, Kelet-Indiában és Khinában nyerik, fő kereskedelmi piacza Konstantinápoly, onnan szállítják Trieszten és Anglián át Európa különböző államaiba; gyógy-szerű és Keleten kábitószerű (elégetve és füstjét beszívva) használják.

Opiumhamisítás, az opiumot gyakran hamisítják lórommaggal (ezzel a kis-ázsiaiak hintik be), tamarrinnal, mely külsőleg hasonlít hozzá, szétáprított mákhéjjal, salep- v. tragantkivonattal, lisztel, keményítéssel, dextrinnel és különböző növények kivonattal.

Opobalsamum, a. m. tolibalszam; *opobalsamum verum*, mekkabalszam.

Opodeldok, szappan oldata alkoholban, kámmal, ammoniákkal és illó olajokkal keverve; rheuma ellen használják.

Opolteni, az 1874 óta szervezett orosz népfelkelés.

Oporto (Porto), Minho portugál tartomány fővárosa a Douro m., 106.000 lak. Kikötő, élénk kereskedelem, püspökség, iparmúzeum, bortermelés. A portugál ipar főhelye (vászón, dohány, gyapot- és selyemárak, aczélgégyártás).

Opp., lat. rövid. *oppositum* = ellenkező v. *opera* = művek helyett.

Oppeln, Porosz-Szilézia kormánykerülete, területe 13.216 km², 1,577.379 lak. Főhelye O. az Odera m., 19.000 lak.

Oppermert, auripigmentum (l. e.).

Oppert, 1) Ernő Jakab, Gyula fivére, szül. 1832. decz. 5., kereskedő Sanghaiban, 1866. és 1868. Koreát járta be, ez utjáról művet is irt; — 2) Gusztáv Salamon, az előbbi fivére, szül. 1836. jul. 30., 1872 óta a szanszkrit nyelv tanára Madrasban. — 3) Gyula, nyelvész, szül. 1825. jul. 9. Hamburgban, 1852. a Mesopotamiába menő francia expedíció tagja, 1857 óta az összehasonlító nyelvészet tanára Párisban. Az ó-perzsa és asszír írás megfejtése körül szerzett érdemet. Számos ide vonatkozó művet irt. — 4) Henrik György, l. Blowitz.

Oppolzer, 1) János lovag, orvos, szül. 1808. aug. 3. Gratzauban (Csehország), 1841. tanár Prágában, 1848. Lipszében, 1850. Bécsben; † u. o. 1871. ápr. 16. A physiologiai orvostan egyik legkiválóbb képviselője és az orvosi gyakorlat egyik reformátora; kiadta egyetemi előadásait. — 2) Tivadar lovag, az előbbi fia, csillagász, szül. 1841. okt. 26. Prágában, 1870. tanár Bécsben, 1873. magán-csillagdat épített, 1872—76. a fokmérési műveleteket vezette Ausztria részére; † 1886. decz. 26. Számos csillagászati művet irt.

Opponálni (lat.), ellenezni vmit.

Opportunus (lat.), alkalmas, célszerű, idejében való; o.-ista, ki az alkalmat felhasználja, a körülményekhez alkalmazkodni tud; oportunistáknak nevezik 1876 óta a francia köztársasági méréselt pártot.

Oppositio (lat.), ellenzék (l. e.).

Oppova, község Torontál m., 3994 lak.

Oppressa hegység, l. Máramarosi havasok.

Optálni (lat.), választani a jogosított tetszésére bízott két v. több lehetőség között, különösen a győző által elfoglalt országokban a lakosságnak megadott azon kedvezmény, hogy választhassanak, vajjon régi hazájok kötelékében akarnak-e megmaradni v. belenyugosznak-e a háboru által teremtett új viszonyokba; *optio*, maga e választás.

Optativus (lat.), a görög nyelvben az ígének azon módja, mely óhajt, kívánságot fejez ki.

Optika (gör.), fénytán.

Optikus (gör.), látszerész; *nervus o.*, látóideg.

Optima fide (lat.), a legjobb hiszemben, teljes bizalommal.

Optima forma (lat.), a legjobb formában, kifogástalan módon.

Optimates (lat., jóérületűek), a római köztársaság későbbi idejében a patriciusokból és gazdag plebejusokból álló conservatív párt, a reformokat sürgető *populares* = népbáru párttal szemben. A két párt küzdelme 133. Kr. e. kezdődött s száz évvel rá a köztársaság bukását idézte elő.

Optimismus (lat. optimus = legjobb), azon bölcsészeti felfogás, mely szerint isten a világot olyanak teremté, hogy az minden lehetséges világ közt a legjobb (Leibniz tana). A közönséges szóhasználat o. alatt azon hajlamot érti, melynél fogva vki a dolgokat lehető legjobb oldalukról tekinti s a világot rózsás színben látja. Ellentéte a *pessimismus* (l. e.).

Optimus (lat.), legjobb. *O. maximus*, a legjobb és legnagyobb, Jupiter mellékeve.

Optio (lat.), szerződésileg kikötött azon előjög, mely szerint a szerződő felek egyike bizonyos értékpapírt átvehet akár kikötött, akár a napi árfolyamon; o.-t gyakorolni, az értékpapírokat átvenni; lemondani az o.-ról az átvételre szerzett jogot fel nem használni.

Optometer (gör.), különféle szerkezetű készülékek a szem látótávolságának megmérése.

Opulens (lat.), vagyonos, gazdag, bővelkedő; *opulentia*, dús gazdagság, bőség.

Opus (lat.), mű; vmely író egyik műve (vmennyi együtt *opera* (l. e.); zeneszerzőknél egységes compositio (o. 1., 2. stb.); *opusculum*, művecske.

Opus operatum (lat.), tartalom nélküli formáság, gépies cselekedet, mint pl. gondolkodás nélküli imádkozás v. bucsujárás stb.; *opusculum*, művecske.

Opzoomer Adél Zsófia Cordelia (Wallis A. Zs. C.), németalföldi író, szül. 1857. júl. 21. Utrechtben; Magyarországra ment férjhez, német és hollandi nyelven drámát és regényt írt és lefordította Madách »Az ember tragédiá«-ját holland nyelvre.

Ora (lat.), minek a széle; *o. serrata retinae*, a rezezhártya csipkés v. fogazott tája.

Ora, az idő méréseire szolgáló készülék, régebben homok-, víz- s napórákkal (l. e.) mérték az időt, jelenleg szilárd alkatrészekből álló berendezéseket, óraművet (l. e.) használnak.

Óra, bizonyos nagyságu időmérték, a közepes naphossznak $\frac{1}{24}$ része, még pedig déltől éjfélig 12 és ettől délig ismét 12 órára osztva. Ujabban azt ajánlják, hogy teljes 24 órára osszák be a napot, mely esetben a napszakának megjelölése fölöslegessé válnék. 1 óra be van osztva 60 percz- s 1 percz ismét 60 másodperczre.

Oraculum (lat.), jóslat; jósda (l. e.).

Ó-Radna, község Beszterce-Naszód m., 3634 lak. Hajdan német bányaváros. A piacon vannak a ref. templom, a kincstári épületek, iskolák. A gör. kath. templom udvarán a tatároktól 1241. feldúlt gót stílusú templom romjai. A városban szétszórót érdekes sírboltok nagyrészt pinczékül szolgálnak. Van műfáragasztási áll. iskola, gymnasium. A R. bányák az Ünökő aljában a bajliri völgyet övező hegyekben vannak. A telepek csillámpala, mészke és zöldkő trachyt vállapjain fordulnak elő. Fő ércze az ólom-üzüstércz. A bányák a nagybányai m. k. bányagazgatósághoz tartoznak. R. közelében van Dombháti fürdő, a forrásvíz lerakódásából keletkezett mésztauff dombon. A Medvepatak völgyén Antonio fürdő savanyuvízforrásokkal.

Ora et labora (lat.), imádkozzál és dolgozzál.

Orahovci, község Verőcze m., 1817 lak., d.-re régi vár festői romjai.

Órakereskedés. Az óragyártás főhelye Svájcban a genfi és neuenburgi kantonok, továbbá Francia- és Angolország, Sziléziában Silberberg, Szászországban Glashütte és a Feketeerdőben nagyban készítenek kül. ingaórákat. Ezen országokból küldik szét az órárszereket és órákat az egész világra.

Óralja-Boldogfalva, község Hunyad m., 308 lak. Hajdani zárdatemploma — most ref. — érdekes románstílusú műépítmény freskókkal. A kastély, melyben Rudolf trónörökös nejjével a vadászatok idején többször tartózkodott, római emlék.

Óramű, az óramutatókat mozgó mechanikai berendezés, melyet súly v. legombolyodó rugótekeres hoz mozgásba; az előbbi leginkább fali és torony-, az utóbbit zseb-óráknál alkalmazzák. A

mozgás szabályozására az inga (l. e.), v. főleg zsebóránál a különrugó által mozgatott *ancre* (anker) szolgál. Minthogy az inga, v. mint az ancre bizonyos számú lengések után nyugalomba jutna, szükségessé arról gondoskodni, hogy új meg új lökéseket kapjon. Erre szolgál a fékező (échappement), mely a kerékműnek csak bizonyos mozgást enged s az ingára folytonosan kis lökést gyakorol. Az óra járását az inga v. rugó hosszának változtatása által lehet szabályozni; ugyanis a hosszabb inga v. rugó lassabban teszi lengését mint a rövidebb. A zsebóránál megkülönböztetnek cylinder-, ancre-, chronometer-órákat; ezek közül a legpontosabb az utolsó, melyet tudományos vizsgálatoknál s méréséknél alkalmaznak, legelterjedtebb az ancre-s ennél régebbi a cylinder-óra. Az elektromos órák járása elektromos áram hatása által függővé tétetik egy pontosan járó u. n. normálórától; az áram t. i. a kisebb-nagyobb távolságban elhelyezett órák elektromágneseit körül folyván ezek ankerreit időnként magához húzza s elbocsátja, minélfogva valamennyi óra kerékműve éppen olyan mozgásban tartatik, mint a minő a normálórát. Az óraművek feltalálása a XII. szdbba esik; a legelső zsebórát 1500. körül szerkesztette Hele Péter nürnbergi órás, a chronometert pedig Harrison a XVIII. században.

Oran, francia departement Algeriában, területe 115.585 km², 870.346 lak. Főhelye O. az o.-i öböl m., termékeny vidéken, 68.000 lak. Erőd, kikötő, püspökség, élénk kereskedelem.

Orange (francz., oránsz), narancs.

Orange (-ánsz, Orense), város Vauluse francia departementben, 6500 lak. Római színház és diadalív maradványai; ó-kori neve Arausia. O. (Orania) burgundi hercegség volt, 1530. a nassauai család Ottó ága nyerte el, 1713 óta francia birtok.

Orangeade (francz., oránszad), narancs- v. citromlé, e gyümölcsök cukrozott héjával vegyítve.

Orangisták (-zsiszták), az Orániai uralkodócsalád hívei vagyis a protestans párt Irországbán, ellentétben az ottani katolikusokkal, kik a Stuárt-ház hívei voltak. 1836 óta az elnevezés nem igen szerepel többé, de az ir kath. és prot. lakosság közti pártellentét nem szűnt meg.

Orang-utang (pongo, meias, majas), *pithecus satyrus*, majom az emberidomu majmok (anthropoidei) családjából; 1'35 cm. magas, főleg Borneo és Szumátrán él.

Órangyalok, a keresztény vallásnak szerint azon angyalok, kik istentől az emberek oltalmára vannak rendelve s vigasztalók a szükségben, szabadtók a veszélyben, segítők a küzdelemben.

Orániai család, régi fejedelmi család, mely Orange dél-francia várostól nyerte nevét; alapítója Gerald Adhemár gróf, 1086—96; az azonban fiágban csakhamar kihalt; ugyanez történt a második és harmadik ággal. A tulajdonképeni O. család alapítója Renatus, Nassau-Dillenburgi gróf, kinek nem maradtak ugyan gyermekei, de testvérenek, I. Vilmosnak leszármazói Mórícz, Frigyes, Henrik, II. Vilmos és III. Vilmos nagy hatalomra emelték családjukat, kiváló részt vettek Holland szabadságharczaiban s helytartói czimmal a legfőbb hatalmat gyakorolták. III. Vilmos pedig 1689. angol király lett; 1702. történt halála után, minthogy fiuörkösei nem maradtak, az o.-i hercegi czim a Nassau-Diez hercegekre s velök utóbb a hollandi királyi családra szállt.

Oranienbaum, város Pétervár orosz kormányzóságban Kronstadttól szemben, 4000 lak. Czári nyaraló.

Oranje, 1) köztársaság Dél-Afrikában, határai északon a Vaal, délen az Oranje folyók, ter. 125.158 km², 207.503 lak., kik busmanok, griquák, becsuánok, zuluk, fehérek és vegyületek, vallásra nézve többnyire protestánsok. Fő kiviteli cikkek: gyapju, struczoll, barom, antilopbőr, szarvak, gyémánt igen nagy mennyiségben. A közt. élén jelenleg Reitz elnök áll. Főváros Bloemfontein. A Fokföldről bevándorolt boerek (l. e.) alapították. — 2) (Gariep, Orange), folyam Dél-Afrikában, mint Nu Gariep a Mont aux Sourcesben ered, áthalad a Basuto földön, é.-ny.-i irányban felveszi a Caledon Rivert, majd 2. forrással a Vaallal egyesül, mely Svasi földön ered; számos kanyarulatban az Atlanti oceánba szakad.

Ora pro nobis (lat.), imádkozás érettünk.

Oratio (lat.), tulajdonképen ima, ált. beszéd, küll. művészileg készített beszéd, szónoklat. *O. pro domo*, beszéd a saját házért, saját érdekekben emelt szó. *O. recta*, egyenes beszéd, szószertinti, változatlan idézet; ellentéte: *o. obliqua*, függő beszéd, midőn vkinek szavait elbeszélés alakjában közöljük, pl. Krisztus mondá: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat (*o. recta*), ellenben: Krisztus mondá, hogy felebarátainkat úgy szeressük, mint önmagunkat (*o. obl.*).

Orator (lat.), szónok; *oratorica*, szónoklattan.

Oratorianusok, Nerei Szt Fülöp által 1515. alapított vallásos társulat, melyet XIII. Gergely pápa 1574. erősített meg. Franciaországban Berulle Péter pap 1611. alakított hasonló nevű társulatot, mely 1631. pápai megerősítést nyerve, főleg tanítással foglalkozott. Iskolái a leghiresebbek voltak a XVII. szdban.

Oratorium (lat.), ima-terem; továbbá ünnepélyes jellegű zenei műfaj (énekre, zenekari kísérettel), mely többnyire bibliai v. legendái tárgyú dolgoz fel.

Oraviczabánya, község Krassó-Szörény m., 4115 lak. A bányavidék központja; hozzá tartozik a Marilla-völgyi (l. e.) fürdőtelep. Van gőzmalom, ásványulfajinomító, cement-gyár stb. Járásb., adóhiv. **Orba**, gabonamérték Tripolisban = 6*7 l.

Orbán pápák: 1) I. Szt. O. (223—230.), római; emléknapija május 25. — 2) II. O. (1088. márcz. 12—1099. július 29.), francia, előbb clunyi szerzetes, VII. Károly teremtménye és politikájának követője, a clermonti zsinaton 1095. megindítá a keresztes hadjáratok nagy mozgalmát. — 3) III. O. (1185. nov. 25.—1187. okt. 20.), előbb Umberto Grivelli milánói érsek. — 4) IV. O., francia, troyesi varga fia, szül. 1185., verduni püspök, majd jeruzsálemi patriarcha, 1261. aug. 29. választatott pápává. A Hohenstaufok ellen Anjou Károlyt hívta segítségül, de ez majdnem az egész egyházi államtól megfosztotta. A IV. Béla és István ifj. király közti viszályt beavatkozásával igyekezett lecsillapítani. † 1264. okt. 2. — 5) V. O., francia, Guillaume de Grimoard, 1362. okt. 5. választatott pápává. 1363. követet küldött Nagy-Lajos magyar királyhoz, hogy őt IV. Károly császárral kibékítse. 1367. áthelyezte székhelyét Rómába, s utközben július 31-én találkozott Lajossal, s 7 évi szövetségre lépett vele és a császárral a Viscontiak ellen. 1367. szept. 1. adta ki a pécsi egyetem alapító-levelét. 1370. visszatért Avignonba s itt † decz. 19. — 6) VI. O., nápolyi, Bartolomeo di Prignano, bari érsekből lett pápa 1378. ápril 18. A francia bibornokok VII. Kelemet választották

helyette s ezzel kezdetét vette a 39 évig tartó nyugati egyházzsuzakadás. Magyarország Németországgal és Angliával együtt őt ismerte el pápának. 1379. II. Johanna ellen Lajos magyar királynak ajánlotta fel Nápoly trónját, melyet ez durazzo Károlynak engedett át. O. 1381. jun. 4. Károlynak adományozta Nápolyt, de 1381. július 6. Károlynak leveledett vele és Rómából 1385. Genuába kényszerült menekülni. Itt 6 összeesküvő bibornokot kivégeztetett. † 1389. okt. 15. Rómában. — 7) VII. O., előbb Castagna János (1590. szept. 15.—szept. 26.). — 8. VIII. O., Maffeo Barberini, szül. 1568. Flórenczben; 1604. nazarethi érsek és párisi nuncius, 1605. bibornok, 1608. spoletói érsek, 1623. július 6. XV. Gergely után pápa. A harminczéves háboruban a Habsburg-ház ellen Franciaországgal szövetségbe lépett s elősegítette a svédek fellépését. 1627. felállította a propagandát. † 1644. július 29.

Orbán Balázs báró, író és orsz. képvis., szül. 1830. febr. 3. Lengyelalfalván Udvarhelyszékben; sokat utazott külföldön, 1869. visszatérve Udvarhelyszék, majd Kolozsvár főjegyzője, 1871 óta orsz. képviselő. Számos történeti munkát írt. Legismertebb műve: a »Székelyföld leirása«. † 1890. ápril 19.

Orbáncz, Szent Antal tüze, *erysipelas*, általános fertőző bántalom, mely legtöbbször az arczon, a fejbőrön, néha egymásután a test különböző részein (e. migrans) lép fel s valószerűleg a Fehleisen-féle coccusok által okozatik, melyek a bőr folytonosság-hiányain át jutnak be a szervezetbe. Tünetei a bőr lobos pirosodása, fájdalomossága, vizenyős beszűrődése, a nyirkmirigyek beszűrődése; a felhám felemelése által hólyagok keletkezhetnek (e. vesiculosum), melyek bennéke elgenyhedhet (e. pustulosum) v. a bőr nagyfokú beszűrődés folytán elszüksödhetik (e. gangraenosum). Ezzel párhuzamosan szoktak fellépni heves, 40—41° láz, heves főfájás, néha elme-tévenység, dühöngés, ránggörcsök, öntudatlanság, bűzös lehellet. Szövődmenyképen beállhatnak genny-gócok, üszkösödés, phlegmone, geny-évvérzés, néha tüdő-, mell-, szívbélhártya-, szivburok-, agyhártya-, izületi lob. Az o. lefolyása különben egészséges egyéneknél többnyire kedvező, 6—7 nap múltával a bőr lelohadt, a láz hirtelen leesés v. lassu oldás alakjában megszűnik. Kezelés: jeges borogatások, 2%-os karboloidat befecskendezése, camphora, izzasztók, terpentinolaj, ichthyol, edzés stb. szerek, azonkívül tüneti kezelés.

Orbán napja, I. Orbán a szent és vértanu pápa emléknapija május 25-én; a késői fagyok miatt a gazda ember előtt félelmes nap szokott lenni. Közmondások: Egész Orbán lelke; jár mint az Orbán lelke, olyanról mondják, a kinek soha nyugta nincs s folyton ide-oda kóborol. Föltette az O. süvegét, kevélyről v. részegről mondják, mert a monda szerint Dóczy Orbán egyi érsek székely szolgája, mikor ura hajdon fovel vett részt II. Ulászló koronázásán, a püspöknek nála levő süvegét fejére tette.

Orbe, svájci folyó, mely Jura francia departementben a Lac des Roussesban ered; 3 km. hosszúságban a föld alatt folyik és a neuenburgi tóba szakad.

Orbis pictus (lat., festett világ), Comenius (l. e.) egy híres iskolakönyvének címe, mely könyv 1657. jelent meg először Nürnbergben, fametszetekkel. Ez a legelső »képes könyv.«

Orbis terrarum (lat.), a földkerekség; a rómaiaknál az ismert országok és népek egész összesége.

Orbita (lat.), szegödör.

Orbó (Közép-), község Alsó-Fehér m., 365 lak. Hunyadi János a szt-imrei győzelem emlékére itt kolostort és templomot épített, melynek már csak falmaradványai vannak meg.

Orbók Mór (kökösi), képezdei tanár, író, sz. 1853. ápr. 24. Kövenden. Tanulmányait 1877. befejezve a galgóczi áll. polgári iskola igazg., 1883. a pozsonyi áll. tanítóképzőre rendes tanára. Korán kezdett irodalmilag működni; Galgóczon társszerkesztője volt a »Felvidéki Nemzetőr«-nek; ugyanott magán elemi iskolát, kisdődő egytetet és intézetet alapított, kidolgozta a »Felv. Köz. műv. Egyesület« alapszabályait. 1888. a Pozsony m. Közlönyt alapította és szerkesztette, mely Nyugtam. Híradó címmel mint napi lap ma is fennáll. Negyvennél több tankönyvet, röpiratot stb., igen sok hírlapi cikket írt.

Orcagna (-ányá) Andrea, tkép. Cione, ol. festő, szobrász és építész, szül. 1308. körül Flórenczben, † u. o. 1368. Művei Flórenczben vannak.

Orcanette, az alkanna növény vörös festőanyaga.

Orchester (gör. orchestra), a régi görög színházban a színpad előrésze, melyen az énekar mozgott; a modern színházban a nézőtér és a színpad közt elvonuló, aranylag keskeny térség a zenekar számára.

Orchideák, l. kosborfélék.

Orchidea-olaj (alau-gilau, ylang-ylang), a Manilla szigetén tenyésztő *unona odoratissima*-ból nyert jáczintfajta szagu illó olaj, illatszerekészítésre használgák.

Orchiokatabasis (gör.), a herék leszállása a hasürből a hereborékba.

Orchis, l. kosbor; orchideák, l. kosborfélék.

Orchitis (gör.), herelob.

Orchomenos, város Boeotiában a Kephisos m., a minyaiak főhelye gazdag építkezésekkel, 367. Kr. e. a thebaiak pusztították el. Schliemann újabban kiásta romjait.

Orcus (lat.), az alvilág, Pluto birodalma; pokol, másvilág.

Orcza, arcz (l. e.).

Orczifalva, község Temes m., 2889 lak.

Orczy (Orczi), bárói család, Somogy vármegyéből származik; emelkedésének alapját O. István (szül. 1669, † 1749.) vetette meg birtokszerzésével. Ő szerezte meg 1731. a római sz. birodalmi bárói rangot, mely 1736. Magyarországra is kiterjesztett. — 1) Andor, Béla őcsce, a főrendiház tagja, szül. 1825. jan. 14., mint nemzetőrtiszt részt vett a szabadságharcban, 1861 óta orsz. képviselő volt. — 2) Béla báró, a főrendiház tagja, kir. főkamarsmester, szül. 1822. jan. 22. Budapestben. Bölcsészeti és jogi tanfolyamot végzett, 1844. Hevesmegye tiszt. főjegyzője, 1846. helytartósági tiszt. titkár, résztvett a szabadságharcban, 1865. orsz. képviselő, 1868. a külügyminisztérium osztályfőnöke, 1879. ő felsége személye körüli miniszter, s egy időben a belügyminisztériumnak is vezetője, 1890-ben nyugalmba lépett s a kir. főkamarsmesteri méltóságot nyerte. — 3) Lőrincz báró, költő, szül. 1718. aug. 9. A hetéves háboruban mint dandárvezér tüntette ki magát, s 1756. saját költségén fölszerelte a nádorhusár-ezredet, a miért annak ezredesévé neveztetett ki. 1764-től a polgári pályán szerzett érdemeket, mint Abauj megye helytartója, utóbb főispánja. 1784. lemondott s Pesten és Tarna-Órsőn (Heves m.) élt. † 1789. jul. 28. Verseiben hol elméledés, hol csendes érzelmek, hol derűs fény válto-

koznak s meglátszik rajtok a francia irodalom hatása. Fia, József volt a bpesti Orczy-kert alapítója. — L. Arany, Orczy, Prózai dolgozatok. Kazinczy, B. O. L. emléke Erd. muzeum, 1815. III. Abafi, B. O. L. Főv. Lapok 1877. I. Ballagi Aladár, A magyar kir. Testőrség története, 1872.

Ordáliák, l. istenítéletek.

Ordas, fekete v. barna tarkás szőrű, sávós v. petytyes, pl. kutya, farkas; o. tojás (petytyes); önállóan o. = farkas.

Ordinaire (francz., -nér), közönséges, mindennapi; parasztos, durva, neveletlen.

Ordinalia (lat.), rendszámok, l. számnevek.

Ordinare (lat.), l. ordinaire.

Ordinarium (lat.), 1) szerkönyv, liturgiás könyv; 2) az államháztartásban a rendes bevételek és kiadások; ellentéte: *extraordinarium*.

Ordinarius (lat.), 1) rendelő orvos; 2) egyházkerületi előjáró, megyés püspök; 3) főiskolákon rendes tanár; 4) középiskolákon osztályfőnök.

Ordinata (lat.), az összrendező (l. e.) egyike.

Ordinatio (lat.), felszentelés (l. e.); rendelés, rendelő óra; ordinálni, rendelni; felszentelni.

Ordines, l. status et ordines.

Ordo (lat.), rend, szerzetrend; rendjel.

Ordod-Babot, község Sopron m., 1870 lak.

Ördödy Pál, orsz. képvis., szül. 1853. Bpsten. Zürichben és Bécsben hallgatta a mérnöki tudományokat, visszatérve jogot végzett s fogalmazó lett a földmiv.-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumban, 1884—92. orsz. képviselő.

Ördög (gör., diabolos = rágalmozó, héb., sátán = ellenség), a gonosz megszemélyesített alakja, ellenében az istennel, mint legfőbb jóval. A sátán alakja a párszi vallásos képzetek (l. Ahrimán) befolyása alatt keletkezett a hébereknél, de csak a középkorban érte el teljes kifejlődését, midőn a bibliai tan öszszeszővődött a régi pogány (kül. germán) vallásos hagyományokkal. A magy. »ördög« (ördög) név is a pogányság maradványa.

Ördögárok, régen Pál pataka; a Pilis hsg budai szakaszában ered, Kovácsi közelében d.-k.-nek foly s átszelve a bpesti Lipót-mezőt, Városmajort, Krisztina- és Ráczvárost, ömlik a Dunába. Az erdők kiirtása előtt állandó patak volt; most mély vízmosás medrében alig csergedez viz, de zápor idején szertelen megárad és kárt tesz. A Ráczvárosban csatornája be van boltozva.

Ördög barázda, Nyitra és Pozsony vmegyék határát jelöli; őskori sáncznak látszik; a monda szerint az ördög pokoli ekével huzta e barázdát.

Ördög bibliája, a kártya népies elnevezése; K. Papp Miklós egy népszínművének (1879.) czime.

Ördögfal, a Neckartól a Taunusig huzódó római erődövon maradványának neve.

Ördögjátja, hegy a Mátra hsgben, bazalt-kitörés.

Ördöghíd, vas-híd a Reusz fölött, a Szent Bernát-hegyen, 1830 óta; alatta a régi ő. (1718 óta), hol 1799. az osztrákok és oroszok véres harcot vívtak a francziákkal.

Ördögkut, község Szilágy m., 1384 lak. Határán kőbányák és bronz régiségek.

Ördöglyuka, barlang a Pilis-hegy aljában, Szent-Kereszt falu határában, Pest m.

Ördögmalom, a ném. Ringelspiel (kőrhinta) népies magyar neve.

Ördög pirulái, francia látványos színmű, melyet nálunk is sokat játszottak.

Ördög Róbert, Normandia hercege, 1028. követte bátyját, kit a hagyomány szerint megmérgezett; később Jeruzsálembé zárandokolt, † 1035. Niceában. Meyerbeer egy operájának hőse.

Ördög-szar, az asa foetida (l. e.) népies elnevezése.

Ördögüzés, l. exorcismus.

Ördöngös v. ördögös, kit az ördög megszállott; ördögi mesterséget, gonosztságot üző; furfangos. Az ó-korban mindenkit ö-nek (daemoniacus, obsessus) tekintettek, ki örültségben, eskórbán, buskomorságban stb. szenvedett.

Ördöngös-Füzes, község Szolnok-Doboka m., 1502 lak.

Ordonnance (francz., -nász), 1) rendelet, kül. a francia királyok mindennemű intézkedései, abszolút kormányformájú államokban törvényerejök van; — 2) a katonaságnál küldöncz.

Or doublé (francz., -dublé), arannyal bevont réz; ékszerkészítésre szolgál.

Ordre (francz., ordr), rendelet, meghagyás, megbízás; jelszó, nyílt parancs.

Ordre de bataille (francz., ordr dö batáj), hadrend, a haderő egyes csapattestjeinek rendszeres összeállítása és beosztása azon czélnak megfelelően, melyet a hadjárattal el akarnak érni.

Ordre-papír, névre szóló kötelezvény v. váltó (utalvány), mely csak forgatmány (l. e.) segélyével ruházható át másra.

Öre, svéd-dán-norvég pénzegység századrészté tevő váltópénz, melynek értéke 0'65 krajczár.

Oredis, angol ólom- és fémmérték = 17'59 l.

Öreg János, a debreczeni főiskola tanára, ev. ref. lelkész, szül. 1838. Pátkán, Fehér m. Előbb a nagykőrsi főgymnasium, később a debreczeni főiskola tanára; bölcsészeti és neveléstudományi munkákat írt. Több fordított műve is megjelent.

Öregbéres, a majorság béresei közt az első, ki a többit igazgatja; hat v. nyolcz ökrös szekéren járó és dolgozó béres.

Öreg betűk v. öregírás, nagyobb alaku, alá húzással és sallangokkal czifrázott betűk a régibb okmányokon.

Öregbíró, a falunak, helységnek első birája; segedé, futára a kisbíró.

Öreg-egér, régen a patkány neve.

Öregfalu, község Torontál m., 1073 lak.

Öregháló, 200—250 méterig érő kerítő háló, mely mindenütt máskép van felszerelve.

Öreg hegedű v. brácsa, nagyobb fajta hegedű 4 hurral, a második középhangot, azaz a vonós négyesben a harmadik hangot játszóak rajta.

Öregkor, l. agg-kor, életszakok.

Öreglak, község Somogy m., 1295 lak.

Öregmise, nagymise, l. mise.

Öregnemű-üzér, a házalók ujabb neve (1892).

Öreg nyul, a nyul második életétvétől kezdve.

Oregon (-rigön), állam az é.-amerikai Unióban, ter. 248.710 km², 317.475 lak. Nyugaton a Csendes óceán határolja, a Zuhatag hegyek ágazzák be (Mount Hood 3421 m.), melyekből aranyat, ezüstöt, ólmot és rezet bányásznak. Állattenyésztés és földmívelés. Fővárosa Salem.

Öreg-ujj, hüvelykujj, l. ujjak.

Oreid, sárgarézszerű, aranyhoz hasonló réz- és horganytvény; diszitménykészítésre szolgál.

Orel (arjol), nagy-orosz kormányzóság, ter. 46.727 km², 2.050.069 lak. Főhelye O. az Oka m. 78.000 lak. Élénk ipar és kereskedelem (gabona).

Oremus! (lat.), imádkozzunk!

Orenburg, orosz kormányzóság, ter. 191.179 km², 1.317.135 lak. Főhelye O. az Ural m. 56.000 lak. (kozákok és kirgizek). Élénk kereskedelem Bokhara felé.

Oresje, község Zágráb m., 1017 lak.

Orestes, Agamemnon és Klytaemnestra egyetlen fia, a delphii jósda parancsára atya halálát megbosszulandó megölte anyját és ennek kedvesét Aegisthost. Ezzel maga ellen zuditá az Erinnyseket; kiengesztelni őket Taurisba ment, hogy elvigye Artemis képét; itt nővére Iphigenia mentette meg attól, hogy mint idegent feláldozzák. Barátsága Pyladessal közmondásos.

Orfèvrerie (francz. -ri) aranyműves munka, ötvösség.

Organdin, l. organdy.

Organdy (organdin), finom, sima pamutzövet, sűrűbb ugyan a musselinnál, de az egyes szálak sokkal finomabbak és jól meg vannak keményítve.

Organisatio (lat.), szervezés, szervezet.

Organismus (lat.), szervezet, szerkezet. *Organizálni*, szervezni.

Organista, orgonás, orgonajátszó.

Organologia (gör.), hangszer-tan.

Organon (gör.), szerszám, műszer; segédeszköz (vminnek felismerésére). Összneve Aristoteles logikai iratainak, mert a logika a megismerés nélkülözhetlen segédeszköze.

Organum (lat.), szerv; beszédszerv, hang (emberi); közlőny, közeg. *Organikus*, szerves.

Organzin, czernázott selyemfonal, melyből a selyemszövet mellékfonala készül.

Orgazdaság, büntett v. vétség, elköveti, a ki olyan dolgot, melyről tudja, hogy lopás, sikkasztás, rablás (jogtalan elcsapítás), zsarolás büntette v. vétsége következtében jutott birtokosa v. birlalója kezébe, vagyoni haszon végett megszerez, elrejt v. annak elidegenítésére közreműködik. (5 évi börtön, illetve 2 évi fogház. Btk. 370—374. §§.)

Orgeade (francz., orszád) édes narancs v. egyéb gyümölcs nedve cukorral és vízzel feleeresztve; üdítő ital.

Örgébics v. bábaszarka, *lanius excubitor*, l. gébics.

Orgiák, a régi görögöknél Bacchus kicsapongó ünnepei; tivornya, dobzódás.

Orgona (gör. organon = műszer), a legnagyobb és legteljesebb hangu hangszer, leginkább templomi használatban; szerkezetére nézve több fuvó hangszer egyesítéséből áll. E fuvó hangszereket (sipok) egy széltartó fujja, mely széltartót egy fuvókészülék tölt meg léggel, s belőle a szél az egyes sipokhoz egy-egy billentyű lenyomása után jut. A IX. szd óta kezdett terjedni. L. Oláh K., Az o.-építészet története, Bpest, 1879.

Orgonafa, *syringa*, l. lila.

Orgonafém, ólom és ón ötvözete, melyből az orgonasipok készülnek.

Orgonapont, több ütemen át kitartott zöngé (kül. basszus), a zenemű befejezésének erőteljes kiemelésére szolgál.

Örgróf (lat. marchio, ném. Markgraf), eredetileg a frank birodalom határvidékei, a breton, spanyol, friauli, avar, szerb és dán Mark-ok kormányzóinak neve; e méltóság később örökössé vált, így Ausztriában és Brandenburgban, s viselői a birodalom fejlődései között foglaltak helyet. A középkor végén a

grófi ranghoz hasonlóan egyszerű rangjelzéssé lón, s mint ilyen megfelel a francia *marquis* s az olasz *marchese* méltóságnak.

Orgyilkosság, a gyilkosságnak a modern büntető törvényekből nagyrészt hiányzó azon neme, mely az áldozatnak törbe ejtésével követtetik el, a nélkül, hogy az áldozat egyáltalán védekezhetnék.

Órhalmok, emberi kéz alkotta halmok, l. kunhalmok.

Óriás, a rendes emberi mértéket jóval meghaladó nagyságu ember, főleg az, a ki 205 cmnél is nagyobb; 250 cmnél nagyobb ó. Igen ritkán fordul elő. Óka e rendkívüli növésnek, mely a 9—10. életévvel kezdődik, mindig abnormis s azért az ó. ritkán jut magasabb életkorba; ereje a test nagyságával szintén nem áll arányban. Az ó.-ok, férfiak és nők, minden nép mondáiban, a magyaréban is szerepelnek.

Óriáshegység, a Szudéták rendszeréhez tartozó hegység Csehország és Poroszország határán, az Iser hegységtől az Iser völgye választja el. Széles háta 1250 m. magas, mocsaras rétekkel, hol az alpesi gazdaság egy nemét űzik. Csehországi részén emelkedik a Schneeköppe (1605 m.), porosz részen a Hohe Rad (1508 m.). Poroszország felé meredek. Csehország felé szeliden ereszkedik, közte és az Adlerhegység közt homokkőhegység.

Óriás kigyó, l. boa.

Oriens (lat.), kelet, napkelet; o.-talis, keleti.

Oriental, sűrű, szilárd, atlaszszemű, keresztbe szőtt szövet, mely egyik felén sima, többnyire gyapotból szövik és mellény, czipő, női ruha stb. készítésére használják.

Orientalás (lat.), tájékozódás; o.-lni, tájékozni.

Orientalista (lat.), a keleti nyelvek és irodalmak buvárlatával foglalkozó tudós, a ki lehet: szanszkrista (hindu nyelvek), semitista (héber, syr, arab, perzsa, aethiopi, khaldaei stb.), sinologus (kínai, japáni, mongol, tibeti, dravida stb.), aegyptologus (egyiptomi és kopt), altaista (török-tatár) stb.

Oriflamme (francz.), eredetileg a St-Denis apát-ság lobogója, kis piros zászló, aranyozott rudon, a XV. szdig háboruban a francia királyok előtt vitetett.

Originalis (lat.), eredeti, sajátzerű; o.-itas, eredetiség, sajátosság, különcszerűség; *original*, eredeti, főleg irat, ellentétben a másolattal.

Originál zöld, arzéntartalmu rézfesték, mely színre a schweinfurti zöldhöz hasonló.

Origenes, egyház-atyja, szül. 185. Alexandriában; számos munkát irt a kereszténység bölcséleti igazolására; † 254.

Origovac, község Pozsega m., 1027 lak. Vas- és rézércbányák.

Orinoko, folyam Venezuela dél-amerikai köztársaságban, ennek d.-i részén a Parima-hegységben ered. Esmeralda m. egyik ágát, a Cassiquiare-t a Rio Negraba küldi, mi összeköttetésbe hozza az Amazon folyammal; áttöri a Parima-hegységet, Atures és Magypures m., vizeséseket alkot s a róla elvezett nagy alföldet átszelve felveszi a Guaviaret, Metat, Apuret, Caurat, Caronit; számos ágban mocsaras deltával szakad az Atlanti oceánba. Déli torkolati ágának neve Bocca de Navios.

Orion, a görög hitregében hatalmas vadász, kutyája Sirius; Eos szeretője, Artemis, megölte s aztán a csillagok közé helyezte.

Orion, csillagkép a Bikától délfele, 2 elsőrendű, 4 másodrendű, 3 harmadrendű stb., összesen kb. 2000

csillagból és nagy ködből áll. Másodrendű csillagai közül 3 alkotja a Jakab botját.

Orissa, tengerparti brit tartomány Kelet-Indiában, ter. 62.779 km², 5,199.877 lak. Főhelye Kattak.

Óri-Szent-Péter, község Vas m. 1105 lak.

Orizaba, Veracruz mexikói állam fővárosa 20.000 lak. Mellette az 5450 m. magas o.-i (Citlalpetel) tűzhányó.

Orja, a disznó gerince.

Órjárat, altiszt v. tiszt által vezetett katonai csapat, mely a rend fentartása végett bejárja a neki előírt helyiségeket és őrködi az órállomások felett, háboruban a biztonsági szolgálat céljából rendszeresen vannak szervezve.

Órjeg, turfás mocsár (Pest m.) a Sárközön, mely a Duna balpartját kíséri Kis-Hartától Kalocsáig. Most náddal és sással benőtt térség, a század elején még tiszta tükörü tó volt. K. felé partja állandó; ny.-ra folyton változik. Legszelesebb és legkeskenyebb é. szakaszában; Kalocsa és Keczel között legkeskenyebb; hol széles, hol szűkülvé néhol folyóvá lesz, mely malmot is hajt (Hajósön) (l. még Sárköz).

Órjögő Roland, Ariosto (l. e.), olasz költőnek regényes eposza; részleteket magyarra ford. belőle Zilahi Károly, Radó Antal, Jánosi Gusztáv.

Orkádok, l. Orkney-szigetek.

Orkán, erős szélvihar.

Orkanonok, a kanonokok fokozatában a második helyet foglalja el.

Örkény, község Pest m., 2156 lak. Közel hozzá a Vacs puszta, a század elején még futó homok, ma a Coburgok minta-gazdasága. Vacs valaha falu volt, a török pusztította el; templomának falai még állanak. Örkény határában van a 4. (budapesti) hadtest lőgyakorló tere.

Orkney-szigetek (Orkadok), Skótország északi csucsnál fekvő szigetcsoport, melyet a szárazföldtől a Pentland Firth út választ el, ter. 1044 km², 32.000 lak. Egy nagyobb (Mainland) és körülbelül 60 kisebb szigetből áll, a legtöbb lakatlan. Főhely Kirkwall.

Orlai-Petrics Soma, festő, Petőfi barátja, sz. 1822. Petőfi arcképét 1840. festette, † 1880.

Orlando furioso, l. Órjögő Roland.

Orlát, község Szeben m., 1701 lak. Egykor az oláh határezred tisztjeinek székhelye volt s azért sok benne a kincstári épület. Kaszárnyák; serfőző, két papirgyár, réz- és vashámor. A magaslatocon váromok.

Orléán (attalo, anotto, uruku), a Cayenneben, Guadeloupe-on, Brasiáliában **tenyésző bixa** orellana a gyümölcséből erjedés útján nyert narancsszínű festőanyag; tésztaszerű, rossz szagu, veres anyag, mely vízben kevésbé, alkoholban és aetherben jól oldódik; fő alkotó része az alkalatan veres bixin. Gyapju, selyem, papir, firnajs, sajt és vaj festésére szolgál; hamisítják téglaporral, agyagfölddel, vérkővel stb.

Orleans (francz.), félgypjuból készült sima szövét, melynek lánzfonalra czernázott gyapotfonál; van egyszínű, tarkázott, mintás stb. o.

Orléans (-eán), Loiret francia departement főhelye a Loire m., 61.000 lak. Mint a Loire-vidék kulcsa az angol háboruk óta a jelenkorig fontos szerepe volt; 37.000 ha. erdőség környezi. Finom kendő-, posztó-, czukorgyártás, boreczt és vegyeszeti szerek készítése. 1429. máj. 8. Jeanne d'Arc szabadtította fel az angol járom alól. Az ó.-korban Genabum.

Orléans-család, l. Orleansok.

Orléansi szűz, l. D'Arc Johanna.

Orléansok, Orléans-család, az egykori francia, Bourbon királyi család egyik mellék-, ma főága; alapítója XIV. Lajos testvére, Fülöp (1640—1701.); ennek fia, Fülöp (1674—1723.), XV. Lajos király kiskorosága idején 1715—1723. Franciaország regense; a család egyes tagjai fontos szerepet vittek a nagy forradalomban, Lajos Fülöp József orléáni herceg, született 1747-ben, 1789. a forradalmi elemekhez csatlakozott. Égalité Fülöpnek nevezte magát, de 1793. november 6. lefejezték. Fia Lajos Fülöp (l. e.), a későbbi francia király, a forradalmi hadakban harcolt. Unokája a párisi gróf (l. e.) a mostani, sok tagból álló család feje s a trónigények képviselője. A családot 1848. száműzték Franciaországból s roppant vagyonát lefoglalták; 1871. azonban a száműzetést megszüntették s 1872. 60 millió értékű vagyont visszaadtak neki. 1883. Chambord gróf halála után az O.-ban összpontosult a királyság híveinek reményei. Épen ez okból a család tagjai 1889. ismét mind száműzetettek s Aumale (l. e.) herceg kivételével, kinek a hazatérést megengedték, mind külföldön élnek. A párisi gróf legidősebb fia, Lajos Fülöp orléansi herceg (szül. 1862. febr. 6.) 1890. nagykorúnak nyilvánítván, megjelent Párisban, hogy mint francia állampolgár védkötelezettségének eleget tegyen. De elfogták s két évi börtönrre ítélték. Pár hónap múlva kegyelmet kapott s azóta ismét külföldön él.

Örlétek, l. Őrszellem.

Örlés, darabos, szilárd testek finomra felaprózása malomkövek v. hengerek között; szűkebb értelemben a gabona- s tengeri-szemeknek lisztté való átváltoztatása malmokban.

Örley Béla, szolnoki törvényszéki elnök, sz. 1844. szept. 15. N.-Váradon, 1868. ügyvéd, 1871. Biharm. szolgabíró, 1872. élesdi aljárásbíró, 1882. nagyváradai törvényszéki bíró, 1889. szolnoki törv. elnök.

Örlök, *rosores*, l. rágesálók.

Örölösy Ferencz, l. Szépfaludi.

Orlov, 1) Gergely, orosz tábornok, szül. 1734., II. Katalin cárnő kedvese, 1762. gróf, 1772. II. József német birod. herceggé nevezte ki; † 1783. Moszkvában. Katalinnal való viszonyából származnak a Bobrinskij grófok; — 2) Sándor, az előbbi fivére, szül. 1737., 1762. sajátkezűleg fojtotta meg III. Péter czárt, 1768. az orosz hajóhad főparancsnoka, 1770. jul. 5. megsemmisítette a török hajóhadat Tseszmenél. I. Pál száműzte; † 1809. Moszkvában; — 3) Fedor, az előbbi fivére, szül. 1741., † 1796., négy természetes fia maradt, kik az O. grófok törvényes ágának kihalta után a nevet tovább viselték; — 4) Sándor Fedorovits, az előbbi fia, szül. 1787., harcolt Törökországban, tábornok s Miklós czár bizalmasa, végre herceg és miniszterelnök; † 1861. Pétervárt; — 5) Miklós hg., az előbbi fia, szül. 1820., Silistriában harcolván fél szemét és fél kezét veszítette, 1872. nagykövet Párisban, 1884-ben Berlinben; † 1885-ben Fontainebleauban.

Orlovát, község Torontál m., 2099 lak.

Orlyava, folyó, a Száva baloldali mellékveze; a pozsegai völgykatlan vizeit gyűjti össze. Torkolatán felül két ágra szakad. Felvesz számos patakot; fő mellékveze a Longya.

Orlyava, hegység, l. Puszyn hsg.

Ormai Norbert, 1848/9-kí vértanu, honvédezerdes, szül. 1813. Csehországban, családi neve Auffenberg volt; előbb osztrák tiszt, azután a magyar

szabadságharcban tevékenyen működött s Kossuth hadsegéde volt. Haynau egyik legelső áldozata; 1849. aug. 23. Aradon hadi törvényszéki ítélet alapján felakasztatott.

Ormányság, Baranya vármegyének d.-ny. része a Dráva és Okor folyók közt, az Almás patak által kettészelve, 22 község van.

Ormánysági nyelvjárás, *ö-ző* nyelvjárás (embör, gyөрök), ezenkívül jellemző vonásai: *é* helyett *e-t* mond, pl. szemet (szemét), keves; *ly* helyén sokszor *l-t* ejt, pl. éllen (ilyen), hel, üll (üllj); a zártabb magánhangzókat kedveli, pl. óma, szóma (alma, szalma), ósó (alsó), tűzēni (tűzeleni), lú, rúza; az *ul* igeiképző *li*-nek hangzik, pl. gyógyil, fordil; az igeragozásban rövidebb alakokat használ, pl. ütte (ütötte), kötte, futtunk, ett, itt (evett, ivott); egyéb különösségei az igeragozásnak az ily alakok: halli (hallja), fogi, mondik, össze (eszí), tössze (teszi) stb. L. Balassa József, A magyar nyelvjárások, Bpest, 1891.

Örmények hazánkban már a honfoglalást követő első századokban jelentkeztek, de beolvadtak a nemzetbe, teljesen nyomuk veszett. A mai magyarországi örmények Verziesty (Verzár) Oxendius püspökük vezérlete alatt 1668. költöztek Erdélybe és itt kiváltságokat nyerve, főleg Szamos-Ujváron és Erzsébetvároson telepedtek le. Innen szívárogtak ki az Erdélyvel határos déli megyékbe. Az említett püspök a görögkeleti egyházból a római kath. egyházba hozta őket, de Szamosujváron megtartották a régi örmény ritust. Lukácsy Kristóf: Historia Armenorum Transilvaniae (Bécs, 1859.).

Örményes, község Krassó-Szörény m., 2343 lak. **Örményország**, ö. egyház, nyelv és irodalom, l. Armenia.

Örményszékes, község Alsó-Fehér m., 1449 lak.

Örmester, a legmagasabb fokozatu altiszt, aki a század legénységének élén áll.

Örmező, község Zemplén m., 924 lak.

Ormingya, község Hunyad m., 1087 lak.

Ormós Zsigmond, a főrendiház tagja, szül. 1813. febr. 20. Pécskán Arad m. Jogot végzett, 1834 »kis követ« a pozsonyi dietán, 1838. aljegyző, 1841. szolgabíró, 1848. főszolgabíró, részt vett a szabadságharcban, 1861. Temes m. főjegyzője, és a m. tud. Akadémia levelező tagja, 1867—71. alispánja, 1871—89. főispánja. Irodalmilag a történelem és műkritika terén működött. Főműve: »Az Árpádkori mivelődés története«.

Or moulu (francz. mulú), tűzben aranyozott bronz, melyből ékszer készítenek.

Ormuzd, Zoroaszter vallásában a viláosság istene, a jó elvének megtestese, Ahriman (l. e.) ellentéte.

Örna (ol., = fazék), folyadékmérték, Triesztben 65,67 l., Fiumében 53,83 l.

Örnagy, major, a törzstisztek első fokozata, egy zászlóalj parancsnoka.

Ornamentum (lat.), disztítés (l. e.). O.-tika, a disztítés helyes alkalmazását tárgyaló tudomány.

Ornatus (lat.), disz; hivatalos diszruha.

Orne, hajózható folyó északny.-i Franciaországban, róla nevezetik az O. francia departement, ter. 6097 km², 368.000 lak. Főhelye Alençon.

Ornis (gör.), vmely vidék madárvilága.

Ornithologia (gör.), a madarakkal foglalkozó tudomány.

Orod, régi vár és város, káptalannal; helyén épült Glogovác (l. e.).

Orographia (gör.), a hegységek leírásával foglalkozó tudomány; o-i térkép, mely vmely terület hegyrendszereit tünteti fel.

Örök, ami időhöz köve nincs, a minék sem kezdete sem vége, ami változnak, megsemmisülésnek alávetve nincs. Az örökkévalóság tulajdonkép időnélküliség, mely meghaladja felfogási tehetségünket s alig képzelhető másként, mint folytonos, szakadatlan jelenvalóságnak; jelenti a jövő életet, a halhatatlanságot is (öröklét). Örökkévaló, az isten.

Örökbe fogadás, *adoptio*, azon szerződés, melylyel valaki egy hozzá idegen egyenő vagyonát örökbe fogad; létrejő az örökbe fogadott és fogadó között. Régibb törvényeink megkülönböztették a fuvá fogadást és testvérré fogadást. Ha az ö.-nak csupán az a célja, hogy az ö.-dott az ö.-dó vagyonában örökösödjék, ehhez nagykoruak között semmi hatósági intézkedés nem szükséges, csak kiskoruaknál kell gyámhatósági jóváhagyás. Ha azonban az ö.-dó nevet és esetleg nemességét is az ö.-dottra akarja ruházni, a név átruházásánál a belügyminiszter, a nemesség átruházásánál a király jóváhagyása szükséges. Kiskoruaknál az örökbe fogadást szerződést a kiskoru törvényes képviselőjével kötik meg, a szerződést 3 eredeti példányban állítják ki. L. 1877: XX. t.-cz. 20. és 113. §§. Törvényes leszármazók nem akadályozzák az ö.-t, de a törvényes osztályrésze jogositottak kárára nem szolgálhat. Szükséges végül, hogy az ö.-ó bizonyos kort elért legyen.

Örökbér, *emphyteusis*, a római jogban vmely szántóföldnek örök időkre való bérbe adása, melyért a jogositott bért fizetett, de a bérbe adott jószág felett is majdnem olyan rendelkezési jogot nyert, mint a tulajdonos; az osztrák jog (polg. trkv. 357—359 §§.) az osztott tulajdon egy nemének mondja olyképen, hogy az egyik félnek a dolog állagára, a másiknak pedig annak haszonvételére van kizárólagos joga.

Örökbevallás, l. örökvallás.

Örökhagyó, az elhalt egyén, tekintettel azon vagyonára, mely halála után marad.

Örökjog, azon jogszabályok összessége, melyek az örökhagyó vagyonában való utódlást szabályozzák. Örökkévalóság, lelkünk halhatatlansága; a más-világ.

Öröklámpa, a kath. templomok kar helyében függő lámpa, melyet az oltári szentség (l. e.) tiszteletére mindig égetnek.

Öröklékenység, öröklés, *hereditas*, az elődök testi és szellemi tulajdonságainak az utódokon való újból megjelenése, mely legtökeletesebben az ivartalan uton (osztódás, bimbózás stb. által) szaporodó alsóbb rendű állatoknál és növényeknél van jelen. Ivari szaporodásnál némelykor kölesönös (amphigon) ö.lép fel, a mennyiben az apa tulajdonságai leányánál nem észlelhetők s csak ennek fiaín lépnek fel ismét. Némelykor biz. tulajdonságok számos nemzedék után lépnek fel újból, ugyanez észlelhető testi- és elmebetegségeknél vagy ezekhez való hajlamosságnál. Pseudohereditásnál (áló.-nél) hasonnemű betegségek lépnek fel több egymás után következő nemzedéknél, állandóan fennálló kóros viszonyok befolyása folytán; hivatalerális ö.-nél testvérek között egyenlő tulajdonságok mutatkoznak, melyek a szülőknél hiányoznak. Egykoru (homochronikus) ö.-nél a gyermekekénél u. a. korban lép fel vmely betegség, mely korban a szülők az illető betegséget átszenvedték. A külső viszonyok által előidézett elváltozásokkal egyuttal az ezen irányban való további elváltozá-

sokra való hajlamosság is öröklődik és azonos külső viszonyok között ezen hajlamosság valódi elváltozássá is fokozódik (progressiv, accumulativ ö.). Csonkítások stb., úgy látszik, csak akkor öröklődnek, ha a csonkítás vmely kóros folyamat következménye volt, v. ha vmely erőművileg (pl. műtétileg) előidézett csonkításhoz ily kóros folyamat csatlakozott.

Öröklés, l. öröklési jog.

Öröklési jog, azon jog, melynél fogva valakit az egész hagyatéék v. annak bizonyos része illet. Az ö. j. tehát abban áll, hogy az örökös lesz az örökhagyó vagyonjogi viszonyainak alanyává. Az ö. j. alapja lehet az örökhagyótól való leszármazás v. vérségi kötelék, végrendelet v. örökösödési szerződés. Az ö. j. feltételei tehát vagyonszerzésre képes egyén halála és bizonyos személyeknek az ö.-re való jogosultsága. Az ö. j. az örökhagyó halálával nyílik meg és ezen időponttól fogva hazai jogunk szerint minden bírói közbenjárás nélkül a jogosultat illeti az örökség. Kell, hogy az öröklésre hivatott annak megszerzésére képes legyen, tehát ne forogjon fenn kizárási ok.

Öröklött vagyon, fogalmát az országbírói értekezlet állapította meg olyképen, hogy ö. v. mindaz, ami az örökhagyóra szüleitől v. águktól akár törvényes öröklés, akár más örökösödési czímen hárult. Fontos e fogalom az ági örökösödésre nézve.

Örökmozdony, *perpetuum mobile*, olyan gépezet, mely egyszer megindítva örökké mozgásban maradna, azaz a folytonos mozgásba maradáshoz szükséges erőt önmaga termelne semmiből; a tudomány mai állása mellett képtelensége világos, hisz surlódás s egyéb mechanikai akadályok nélkül való gépezet nem készíthető.

Örökösödés, öröklés, l. öröklési jog.

Örökösödési illeték, az örökség után fizetendő illeték; tárgya a hagyatéék azon része, mely az adóságot, betegség és temetési költségek levonása után tiszta vagyonkép fenmarad. Ö. i. alá esik az örökhagyónak az örökös v. hagyományos ellen fennálló követelése is; a terhek és költségek okiratokkal igazolandók. A női hozomány rendszerint nem tartozik a férj hagyatékához, kivéve, ha evvel össze van vegyítve. Az örökhagyó külföldi ingatlana nem illetékteljes, ellenben a külföldön elhelyezett tőkéje, legyen jelzáloggal biztosítva v. nem, álljon váltóból, közönséges adóslévléből stb., ö. i. alá esik. A külföldön elhalálozott honpolgár után az ingatlanok kivételével ö. i. fizetendő, ép úgy a magyar állam területén meghalt külföldi belföldön fekvő ingatlan vagyona után is. A külföldi követség-személyzet ingó vagyona feltétlenül illetékmentes. Ha valakire csak a jószág haszonélvezete száll, míg a tulajdonjog egy harmadik személyre, akkor, ha a haszonélvezet élethossziglan v. legalább 10 évre v. ennél hosszabb időre terjed, a haszonélvező csak a fél ö. i.-et, a másik felét a tulajdonjog öröklője fizeti; ha a haszonélvezet 10 évnél rövidebb, a tárgy értékének 5%-a vétetik az évi haszonélvezet értékének és úgy állapíttatik meg az ö. i.; ha haláleset folytán több vagyonátruházás fordul elő, az ö. i. valamennyi után fizetendő.

Örököstárs, az, aki valakivel együttesen van öröklésre hivatalva.

Örökös tartományok, közjogi szempontból fontos fogalom; értik alatta az osztrák-magyar monarchia osztrák felét alkotó tartományokat.

Örökrész, az örökhagyó vagyonának azon része, mely valakit abból bármely öröklési czim alapján megillet.

Örökség, az örökhatározó vagyonának összesége a maga egészében úgy, amint az örökösre száll.

Örökség, szinmű Obernyik Károlytól (1844.).

Örök törvény, szinmű Csiky G.-tól (1890.).

Örök vadász, a német monda szerint szenvedélyes vadász, ki lábbal tiport minden isteni és emberi jogot, hogy féktelen szenvedélyének áldozhasson; azzal bűnhődött, hogy a világ végeig üldöznie kell a vadat.

Örökvallás, *fassio perennis*, régi jogunkban nemesi birtoknak örök áron való ünnepélyes eladása. Ő-t lehetett tenni a m. kir. udv. kancellárián, hiteles káptalanok és konventek, az ország rendes birái és ítélőmesterei előtt; a felek személyesen v. kellőképp meghatalmazott képviselőik által jelentek meg és megkötötték a szerződést, melyet jegyzőkönyvbe iktattak és erről a feleknek ö.-i levelet adtak hiteles pecsét alatt.

Örökváltság, különösen az 1840: VII. t.-cz. megállapított eljárás, melylyel a jobbágyság egyenkint v. egész községek szabad egyezkedés szerint minden szolgálataik-, adózási- és tartozásaitól az uri törvényhatóság fentartásával, a megváltási összeg lefizetése ellenében szabadulhattak. Az ősiség eltörlésével megszűnt.

Örökzöld, *hedera*, l. borostyán.

Örök zsidó, l. bolygó zsidó.

Orom, csúcs, pl. hegyorom; o. disz, *akroterium*, (l. e.); o. fal, háromszög alaku padlásfal az épület oldalán v. a homlokon vmely kiugró rész felett; o. mező, *ympanon*, az o. fal 3 szögalakú sikkja, mely templomoknál szobrokkal v. rozett-ablakokkal van szítve.

Örmév, jubilaumi év, l. jubilaum.

Örömszülék, l. nászanya.

Orontes (most Asi), folyó Szíriában, a Földközi tengerbe szakad.

Oroszáza, község Békés m., 19.956 lak. Fásorokkal beültetett szabályos utcájú, vagyonos helység; járásbíróház. Közéleben a Gyopár nevű nádas mocsár. O. lakosságának nyelve teljesen elűt a környék nyelvével s majdnem mindenben a felső-dunántúli nyelvjárással egyezik, aminek az a magyarázata, hogy a községgel 1744. vallási zaklatások miatt kiköltözött 30 tolnamegyei, zombai evangélikus magy. család alapította. L. Balassa József, A magy. nyelvjárások.

Oroszlavje, község Zágráb m., 1134 lak.

Oross, község Szabolcs m., 3237 lak.

Orosz egyház, a görög nem egyesült egyház egyik ága, mely a XVI. szdban vált ki a konstantinápolyi patriarchatusból. Feje a csár, legfőbb egyházi hatósága az 1721. szervezett szent zsinat.

Orosz évkönyv, neve alatt ismeretes Nestor (l. e.) kievi szerzetes krónikája, mely a világtörténetet kezdetől fogva az író koráig tárgyalja és utolsó részeiben a szláv történelem legbecsesebb kuttői közé tartozik. 1110-ig megy, de többszörös folytatásra talált az Ipatyevszkaja, Lavrentyevszkaja, Novgorodszkaja stb. évkönyvekben. Magyar vonatkozásai egy részét Hodinka Antal ismertette a Tört. Tárb. (1889.).

Orosz falu, község Háromszék m., 360 lak.

Oroszhegy, község Udvarhely m., 2743 lak.

Oroszlamos, község Torontál m., 2966 lak., az Aranka mellett.

Oroszlán, *felis leo*, ragadozó a macskák családjából. Ereje, nagysága és méltóságteljes tartása »az állatok királya« nevet szerezték neki. Legnagyobb fajtája a berber o., sötét sárgásbarnás, sörénye fekete; a senegáli o. középmetű, sárga; a Cap

o. kicsiny, gyáva; a perzsiái o. izabellszínű, sörénye fekete-barna csikkokkal; legkisebb a guzeratei o. Hossza általában kb. 1.5 m., magassága kb. 1 m. Egész Afrikában és Nyugat-Ázsiában él; de számuk nagyon megfogyott. Az ó-korban Görögországban is élt; Caesar 600, Pompejus 400 oroszzlánal rendezett viaskodásokat a római cirikusban. 1—6-ot kölykezik (fogságban is); husát eszik.

Oroszlán, az állatkör 5-ik jegye; csillagkép, Regulus nevű 1-ső rendű csillaggal; a novemberi csillaghullás (leonidák) szórópontja.

Oroszlánfóka, *otaria Stelleri*, fókafaj; egész 5 m. h., a Nagyvezceánban az ázsiai és amerikai partokon él, hust, szalonnát, bőrt (enyvkészítésre) és beleket szolgáltat.

Oroszlán Henrik, a Welf-család legkiválóbb tagja, Bűszke Henrik szász és bajor hg fia, szül. 1129.; mint atyja, ő is gyakran éles összeütközésbe jutott a Hohenstaufen császári családdal, főleg I. Frigyes császárral s elvesztette a bajor hercegséget, † 1195.

Oroszlánkő, régi vár Trencsén m. Pruzska község közelében. Romjai meredek mészkőszikla ormán vannak; a nem nagy kiterjedésű vár merész építése által tűnik fel. Csigában futják körül a várépítmények a meredek sziklalapot, melynek alig pár négyzet m. tetején erkélyes szoba van.

Oroszlánrend, 1) Hesseni o. r., 1770. aug. 14. II. Frigyes őgróf által alapított polgári és katonai érdemek jutalmazására. — 2) Hollandi o. r., II. Vilmos király alapította 1815. szept. 29., 3 osztálya van. — 3) Nassaui o. r., 1858. jan. 29. Adolf nassaui hg által alapított; mint nassaui rend 1866. okt. 3. megszűnt, de már 1858. márcz. 16. III. Vilmos hollandi király által a hollandi királyi család házi rendjéül elfogadva, mint ilyen áll fenn ma is. — 4) Oroszlán Henrik rendje, braunschweigi rend; Vilmos hg 1834. ápril 25. alapította 5 osztályban, polgári és katonai kitüntetésül. — 5) Zähringi o. r., bádeni rend; alapította Károly Lajos nagyhg 1812. decz. 26., új alapszabályokkal ellátta 1840., újja szervezetett 1877. Hat osztálya van: I. Berthold rendje, nagykereszt, 1. és 2. oszt. közép-, és 1. és 2. oszt. kiskereszt (l. Érdemrendek cz. mellékletünk).

Oroszlánszerződés, l. leonin szerződés.

Oroszlánszivű Richard, l. I. Richard angol király.

Oroszlántallér, brabanti aranypénz = 9 frt 55 kr. aranyban; 1816-ig ezüstpénz, mintegy 6 frt 20 kr.

Oroszlány, község Komárom m., 1679 lak. Közéleben, a majki pusztán gyárrá alakított kamalduli kolostor; temploma romban hever, csak tornya áll, a remetelakások is nagyrészt megvannak.

Oroszmező, község Szolnok-Doboka m., 1048 lak.

Orosz nyelv és irodalom. Az o. nyelv a szláv nyelvtörzs délkeleti ágához tartozik s nyelvtani alakokban és szókinccsekben fölöttébb gazdag. Három fő nyelvjárása van, a kis-orosz (délien), a fehér-orosz (nyugaton) és a nagy-orosz (középső Oroszországban). Az utóbbit Nyugat-Péter a XVIII. szdban általános egyházi, üzleti és irodalmi nyelvvé emelte. Külön ábéczével írják, mely 36 betüből áll. Az első orosz nyomtatvány 1704. jelent meg. Magyarok számára o. nyelvtant irt Szabó Endre (1888.). Az o. irodalom legrégibb emlékei a IX. szdból, a kereszténység elterjedése idejéből valók. Az első termékek ó-bolgár nyelven vannak írva, mely mint egyházi nyelv mind maig megőrizte uralmát. A tulajdonképeni o. népnyelv legrégibb maradványait több

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

OSZK KÖNYVTÁR

EUROPAI OROSZORSZÁG.



Brochhaus F. A. geogr. Atlas militärische Topographie.

Az Athenei. u. k. i. Lexikon.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár



epikai népdal (bylina), legenda és munda, továbbá Nestornak, az orosz történetírás atyjának (XI. szd) krónikája képezi. Később az ugor és tatár népekkel folytatott harcok között az irodalmi tevékenység egészen a kolostorokba szorult, úgy hogy a jelenlegi o. irodalom csak Nagy Péter kora (a XVIII. szd kezdete) óta számítható. Sokáig teljesen a nyugati irodalmak befolyása alatt állt. Az *I. korszakot* a francia minták utánzása jellemzi. Ezen irány főbb képviselői: Kantemir († 1744.), Lomonoszov, az orosz metrika megalapítója († 1768.), Trediakovszkij és Petrov lyrikusok, Cheraszkov epikai költő, Szumarokov († 1777.) és Knjasin († 1791.) szimulírók. I. Katalin uralkodása alatt éltek: Dersavin óda-költő († 1816), Karamszin († 1816.), Kapniszt († 1823.), Viszin († 1792.) és Gribojedov († 1829.) vígjátékírók, Bogdanovics epikus († 1803.), Oszerov tragédia-költő († 1816.) és Dmitrijev meseíró († 1837.). A *II. korszakban* a német klasszikus költészet (Goethe és Schiller) és az angol romantika (Scott és Byron) befolyása lép előtérbe. Kiválóbb írók: A. Sukovszkij hazafias költő († 1852.), Batjuskov († 1855.), Rylejev († 1826.), A. Besztusev († 1837.), Krylov († 1844.) és főleg Puskin Sándor (1799—1837.), Oroszország legnagyobb költője, a nemzeti romantikus költészet megalapítója; az ő irányát folytatták: Baratszskij († 1844.), Delvig († 1831.), Polajaev († 1833.), Jaszkyov († 1847.) és legtöbb hatással Lermontov († 1841.), ki a dal s a költői beszély terén tűnt ki. A *III., legújabb korszak* a realizmus diadalra jutását mutatja. A romant. iskolára következő írói nemzedék gyors átmenettel szegődött az új irány zászlaja alá, melynek főbb bajnokai: Chomjakov († 1860.), nevezetes Az ál Demetrius cz. színműve), Benediktov († 1875.), Kolzov († 1842.), Sevcenko († 1860.), A. Fet és Majkov († 1842.) lyrikusok; A. Herzen († 1870.), Ogarev és Belinszkij († 1838.) publicisták; Dahl († 1872.), Gogoly († 1852.), Akszakov († 1859.), Turgenyev († 1883.), J. Goncsarov, Grigorjev († 1864.), Csernisevskij, Nekraszov († 1877.), Szolytkov, Dosztovjevskij († 1880.), Melnikov († 1883.); Tolsztoj Leo és mások pedig az o. regény- és beszélyirodalomnak szereztek európai népszerűséget s műveik jó része a magyar olvasó közönség előtt is ismeretessé vált. A színmű terén csak Tolsztoj Alexei († 1875.) és Osztrovskij érdemelnek említést. A történeti, utleírás, irodalomtörténeti és theologiai irodalom igen szapor, legkevesebbé fejlett a bölcsészeti.

Oroszok hazánkban, (rutének) a felvidéken már a XIII. szd végén voltak kis számmal, de nagyobb csoportban Koriatovics Tivadar herceg (i. e.) vezetésével 1340. jöttek be. Eredetükre egyes a galliciai és kisoroszországi ruténnel, s hazai krónikáink rutheni néven említik őket. Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyékben, a hol letelepedtek, marhatartásból éltek, s csak a XVI. szd végén, midőn földművelésre adták magukat, terjedtek el Szepes és Sáros vármegyékben, s az alföldön: Szabolcsban, Szatmárban és a Hajdu városok környékén. Ez utóbbi helyeken teljesen meg is magyarosodtak. Vallásra nézve legnagyobb részük az egy. görög egyházhoz tartozik. Számuk a magy. korona területén 383.392 vagyis a lakosság 2'21%^o-a, ebből 379.782 magában az anyaországban.

Oroszország, császárság, Európának legnagyobb és a földgömbnek Nagy-Britannia után legkiterjedtebb állama. Európa egész keleti és Ázsia északi részét foglalja el a Csendes oceanig, ter.

22,225.383 km², 116,099.608 lak. (1 km² : 5.2), ebből európai O. 5,389.993 km², 97,189.112 lak. (1 km² : 17.8), ázsiai O. 16,570.390 km², 17,160.416 lakossal (1 km² : 1). Az európai O. roppant területe legnagyobb részt a szarmata alföldhöz tartozik, melyet az ural-balti (Waldai magaslat 351 méter, Wolchonski erdő) és az ural-kárpáti magaslatok (doni, ukrainiai, podoliai, volhyniai, lengyel földhátak) több részre osztanak. Északon nagy, többnyire jéggel borított tőzeglápok és sziklák terülnek el; a Kaspi tó és Fekete tenger közt húzódik a Kaukasz, a Krim félszigeten a Jaila hegység; Európa és Ázsia közt részben a határt alkotó és érczben bővelkedő Ural hegység emelkedik, melynek déli vonala az Obtsei Syrt. A finni és bottni öböl közt a finn tóterület fekszik, mely folyókban, tavakban, mocsarakban bővelkedik. Tengerek északon, nyugaton és délen nyomulnak földjébe, így az északi Jeges-tenger, melybe a Petsora és Dvina torkol, a Keleti tenger, ide folyik a Neva, Dűna, Visztula; a Fekete tenger, hova a Pruth, Dnjester, Dnjeper és Don viszi víztömeget; beltengere a Kaspi t., melybe O. legfontosabb és legnagyobb folyama a Volga, továbbá az Ural ömlik. Nagy tavak: a Ladoga, Onega, Peipus és Ilmen tó; a nagyszámú folyam és folyó a hideg évszak behatása és helyi akadályok miatt a hajózásra nem igen alkalmas, a tavak hajózhatók; a csatorna-hálózat kiterjedt. Az éghajlat igen változó, ezzel kapcsolatban áll a növény- és állatvilág sokfélesége. A déli övet az ural-kárpáti emelkedésig rövid tél és hosszú forró nyár jellemzi, az itteni kirgiz, kalmük, ukrainiai, podoliai és besszarabiai pusztaságon a vegetatio gyér; vannak termékeny részei is, de a földművelés még kezdetleges; megterem bor, olajfa, déli gyümölcsök, gyapot, gabona, dohány, komló; az állat- és selyemtenyésztés (jó lovak, teve, juhok) nagyobb arányu; a középső övön meleg nyár és hideg tél uralkodik, Moszkvában és Kazánban néha a higany is megfagy, itt a gabona- és gyümölcsstermelés virágzik. A Dnjeper közepfolyásától a Volgáig terjeszkedik O. bőséges élel-kamarája, mely Európa egy részét gabonával látja el. Az északi övet a 60° é. szélességtől kezdve hosszú (8—10 hónapig tartó), kemény tél jellemzi; itt a földművelés már igen csekély, a talajt kiterjedt fenyvesek fedik, az északi Jeges-tenger mentén a növényzet kevés; de annál több a tengeri hal, hód, iramszarvas, medve, farkas, róka, menyét, nyuszt. Nemes érczekben O. igen gazdag; ezeknek kiaknázását magánemberek és a kincstár üzi. A lak. tulnyomólag szlávok, köztük k.-szláv oroszok (kis-, nagy- és fehér-oroszok) és ny.-szláv törzsek (lengyelek), ezeken kívül finn népek, litvánok, tatárok, zsidók, németek, románok, örmények, bolgárok, görögök, kalmükök. Az orosz magas, erőteljes testalkatu; tompa orra és kis szemei vannak, edzett, vendégszerető és kedélyes, a szeszest italt (vutki) kedveli, szigoruan vallásos, meghunyászkodó és alázatos főlebbvalói iránt, míg az alsóbb rangokkal szemben kevély és zsarnok. Az uralkodó vallás a görög-keleti, melynek feje a czár, mellette a pétervári szent synodus (elnöke a novgorodi metropolita, 4 tag és 1 főgondnok) a legfőbb egyh. testület; képviselve van a felekezetek közül r. kath., evang., mohamm., örmények, zsidók, raskolnikok, a pogányok is nagy számban vannak. A műveltség csak lassanként terjed az alsó néposztályokban, van: 8 egyetem (Moszkva, Dorpat, Kazan, Charkow, Szent-Pétervár, Kiew, Odessa, Varsó, Finn-

országban Helsingfors), tud. (Pétervár), zene-, bányászati akadémiák, műgyetemek (Moszkva és Riga), képezdek, közép-, népiskolák, leánygymnasiumok, gazdasági, állatorvosi, kereskedelmi, ipariszkolák, csillagda (Pulkowa), papnöveldek, orvosi akadémia, történet-philologiai intézetek (Njeshin és Szt-Pétervár), könyvtárak, muzeumok, műgyűjtemények. Néposztályok: papság, nemesség (állami hivatalnokok), polgárság (tudósok, kereskedők, földbirtokosok, iparosok, tőkepenészek), parasztok, utóbbiak 1861 óta szabadok. Az államforma korlátlan egyeduralmi, a császár v. czár (jelenleg III. Sándor) egyszersmind az uralkodó vallás feje, a koronázás és felkenés Moszkvában történik; a trónörökös czime czarevics, a hercegeké nagyherceg. Főtörvények: a birodalom oszthatatlansága (1476. I. Iván által), az uralkodó családnak a görög egyházhoz való tartozása (I. Katalin 1727.), a trónralépés elsőszülötti fiúagon, ennek kihalta után női ágon történik (1797. I. Pál), a czár határozza meg, hogy a ranghoz illő házasságból szület-e a trónörökös (I. Sándor 1820.). Az állami ügyek egyes ágait 10 miniszter vezeti, a legfelsőbb állami hivatalok a birodalmi tanács és a senatus. A katonai szolgálat 1874 óta kötelező és 20—40 évig tart, a hadsereg álló, honvéd és kozák seregekre oszlik, a tengeri haderő igen nagy. Oroszország feloszlik 8 főkormányzóságra, 59 kormányzóságra, a doni kozákok földjére, 5 önálló városi kerületre. Fő- és koronázó város Moszkva, czári székhely Pétervár.

Gazdasági élet. A lakosság főfoglalkozása a földművelés. A terület több mint negyedrésze műveletlen, mocsaras, 20% a szántóföld, 11% a rét és 4% erdő. A termőföldnek kétötöd része az állam tulajdona, 2% a czári családé, harmadrésze a paraszt községeké és csak mintegy negyedrésze magánosoké. A magánbirtokosok több mint $\frac{3}{4}$ része a nemesi osztályhoz tartozik. A legtermékenyebb része K.-O.-ország, hol a legkitünőbb termőföld az u. n. fekete föld (csernozsem). A művelési mód általában nagyon kezdetleges, mindazonáltal a termés a nagyon kedvezőtlen évektől eltekintve a szükségletet jóval meghaladja. A termelés főbb tárgyai rozs (1889. 207⁸ millió hl.), zab (180 hl.), buza (1890-ben 75⁷ millió hl.), árpa (43⁵ millió hl.), tatárka (30 millió hl.), és egyéb gabonaneműek, továbbá burgonya (163 millió hl.), czukorrépa (257.000 ha. területen), rizs a déli vidékeken kül. Kaukázusban, nagy mennyiségű len ugyszintén kender 1 $\frac{1}{2}$ millió ha.-on, dohány 430.000 q., kumló, gyapot, mustár, olajbogyó, déligyümölcsök. A szőlőtermelés az é. sz. 40°-áig divik, legjelentékenyebb a Terek folyó környékén, a Krim félszigeten és Besszarábiában. A földművelés mellett tetemes az állattenyésztés. Kül. nagy mértékben üzik a marhatenyésztést, melynek az ukrainai, beszarabiai és podoliai óriási pusztaságok nagyon kedveznek. A marhalétszám jóval meghaladja a 30 milliót; a lovak száma mintegy 20 millió, a loállomány nemesítésére 7 állami méntelep és mintegy 4000 magánménés szolgál, melyek birtokában több mint 100.000 ló van. A magánménés kül. a Don folyó partján és Cherson, Woronesch és Tambov kormányzóságokban vannak nagy számmal. A juhtenyésztés kedvencz foglalkozása a Keleti tenger partjain elterülő tartományok, Lengyelország és a déli vidék lakosainak, az állomány jóval fölülmulja az 50 milliót. A disznótenyésztéssel és hízalással főleg a birodalom közepén foglalkoznak és a disznóállomány

mintegy 12 millióra rug. Tenyésztenek még délkeleten a kurgizek és tatárok tevé, északon kül. Archangel kormányzóságban iramszarvast. A méhészet kül. Lengyelországban és a Volga folyam mentén virágzó és egész Európában a legjelentékenyebb. A selyemtenyésztéssel délen foglalkoznak, az évi selyemtelés mintegy 7000 q.-ra rug. Az erdőszet kül. az északi, főleg Vologda és Olonez kormányzóságokban virágzó; nagy területű erdősegek vannak Perm, Vjatka, Novgorod stb. kormányzóságokban is. Az évi fakivitel 50 millió frtnál többet tesz. Az erdős területből mintegy 1 $\frac{1}{2}$ millió km² a kincstár kezelésében van és ezen erdősegek évi hozadékát mintegy 15 millió rubel. A halászat nagyon virágzó és az országnak a vizekben való gazdagságát tekintve közgazdaságilag is nagyon jelentékeny. A bányászat és a kohászat az óriási ásványgazdagságot tekintve kiválóan fontos. A bányászat termékei: arany, főleg az Ural hegységben (egész Oroszországban évenként mintegy 1⁸ millió kg.) ezüst, mely azonban csak az ázsiai részben található; továbbá platina (5000 kg.), réz (4000 tonna), vas, főleg az Ural hegységben, a moszkvai kormányzóságban és Lengyelországban; az évi termelés mintegy 1¹ mil. tonna nyers vas, 0⁵ millió tonna öntött vas, 248.000 tonna aczél. Bányásznak továbbá ólmot (évenként 10.000 q.), horganyt, ónt, kőszeten a Donez és Visztula mentén, Nagyoroszországban és az Uralban, kitünő minőségű anthracitot a Donez mentén és Uralban, barnaszeten kül. a kievi kormányzóságban. Az évi széntermelés 4 millió tonnára rug. Termelnek még sót, melyet részint mint kősót bányásznak, részint pedig főznek. Az évi termelés mennyisége 1 mil. tonna, mely azonban a szükséglet kielégítésére nem elegendő, miért is bevitelre szorul. A Kasai tó mentén a bakui kormányzóságban kül. nagy lendületet vett az utóbbi időben a kőolaj- és naphtatermelés. A termelt mennyiség oly nagy, hogy az Egyesült Államokéval versenyez. Ipar. Az ipar aránylag fejletlen, de a kormány pártfogása és a védvamos politika behatása mellett mindinkább emelkedik. Székhelye az ország két legnagyobb városa Szt-Pétervár és Moszkva. Az iparágak közül legjelentékenyebbek a gyapotipar (fonoda, 3 $\frac{1}{2}$ millió orsóval, mintegy 500 szövőgyár, 60.000 mechanikai szövőszékekkel), a gyapjuszövés (70 fonógyár, 200 gyapjuszövet- és 400 posztógyár), a len- és kenderszövetgyártás, a selyemszövés (180 selyemszövetgyár), a bőrpar, a timárság és a szűcsipar kül. a szattyán-, bagaria-, keztyűbőr-készítés. A fémipar régóta fejlett, számos vasöntöde, gépgyár, réz- és bronzöntöde van működésben. Gyártanak még rövidárukat, üveget, papírt, szappant, porcellánt, kőedényt, nyevet. Igen jelentékeny a répacukorgyártás és a szeszfőzés, melyből mintegy 1 millió hl. jut kiviteltre. Az európai O.-ban mintegy 35.000 gyár van működésben, a munkások száma jóval meghaladja az 1 milliót, a gyártmányok értéke pedig jelentékenyen több értékű másfél milliárd rubelnél évenként. Kereskedelem. A kereskedelem az iparnál jóval jelentékenyebb és folyton fejlődik, habár a szigorú védvamos politika nagyban gátolja. Az utóbbi időben a behozatal és a kivitelt jelentékenyen hanyatlott. Az összes behozatal 854⁷⁵ millió frt, a kivitelt 1430 millió frtra rug. A kivitelt főleg Nagy-Britannia, Németország és Hollandia felé irányul; főbb kiviteli cikkek: buza, len, kender, rozs, zab, mindenféle fa, árpa, gyapju, kukoricza, czukor, kőolaj, naphta, szesz, állatok,



aczel- és bádogárúk stb. Főbb beviteli cikkek: pamut, tea, gyapju, vas és aczel és ezekből készített áruk, gépek, vegyszeti áruk, kőszén, pamutfonál, selyem, bor, kávé, olaj. Az Ázsiával folytatott k. is nagyon élénk, a bevétel 50, a kivétel 25 millió rubelt meghalad. A tengeren túli kereskedelmet mintegy 2500 hajóból álló kereskedelmi hajóraj támogatja, melyek tonnatartalma a félmilliótól jóval meghaladja. Az európai O. kikötőibe érkező hajók száma évenként mintegy 12.000. A vasutak hossza 30.140 km, a postahivatalok száma 5980, az állami, vasuti és magántávírdá-hivataloké 3750, az állami távírdák huzalainak hossza 218.000 km. A belföldi k. előmozdítására szolgál a számos országos vásár, melyek közül legjelentékenyebbek Nisnij Novgorod (prémek és ázsiai termékek), Irbit, Poltava (lovak), Kursk, Jekaterinoslav, Charkov stb. A legjelentékenyebb kikötők: Pétervár, Kronstadt hadi kikötővel, Odessza, Riga, Reval, Archangel, Taganrog, Asztrakhan, Helsingfors stb. Az egyes cikkek kivételére számos kereskedelmi társulat, a hajózás támogatására 30 részvénytársulat működik. A bankjegy-kibocsátás jogával kizárólag az orosz birodalmi bank van felruházva, mely 1860. alapítottott 20¹/₂ millió rubel alaptőkével. Azonkívül mintegy 50 bank, 375 ipar- és kereskedelmi társulat, 65 takarékpénztár, 27 biztosító intézet szolgál a hitel kielégítésére.

Pénzrendszer, mértékek és súlyok. A pénzrendszer alapja az ezüstrubel, mely azonban nincs forgalomban. A rubel 20.73 g. nehéz és 18 g. finom ezüstöt tartalmaz. Az aranyrubel értéke 1 frt 61 kr aranyban. Vernek 10 és 5 rubelesek aranyból, 1, 1/2, és 1/4 r. t. ezüsből, de e pénzek nincsenek forgalomban; az egyedüli folyó pénz a papír-rubel, melyet kényszerárfolyammal az állampénztár bocsát ki 100, 50, 10, 5, 3 és 1 darabokban. A szatén = 3 arsin = 2¹/₃₃ m., a láb = 12 hüvelyk = 10 vonal = 0³/₃₅ m. A verszt = 500 szatén = 1066⁷/₇₉ m. terület-mérték, a desszjaten = 24⁰⁰ négyzet szatén = 1⁰⁰⁸ h.-a. Űrmérték száraz tárgyak számára a csetwert = 2 osnin = 8 csetverik = 209⁹ l. folyadékmérték a boeska = 40 vedre (akó) = 400 kruska (korsó) = 491⁹⁶ l., 1 vedre = 2²⁹ l. Súlymértékegység az orosz font = 96 szolotnik, mely ismét 96 dolira oszlik = 409⁵¹ g., 40 font = 1 pud = 16³⁸ kg.; 10 pud = 1 berkovecz, mely hajótehermérték.

Pénzügy. Az államháztartásban a kiadások rendszeren nagyobbak a bevételeknél. A bevétel főforrásai az italadó és a vámok. A kiadások főbb tételei az államadósság kamatai, a hadsereg és hadi tengerészet szükségletei. A czári udvartartásra évenként 10¹/₂ millió rubel van előíránva. Az államadósság a 8 milliárd forintot meghaladja.

Oroszország története a normann fajhoz tartozó varégek bevándorlásával kezdődik, kik a IX. szd közepén az északi szláv törzseket leigázták és Rurik s testvérei alatt 862. Kievből az első orosz fejedelemséget alapították. Rurik † 879.; utódai közül Vladimir (980—1015.) a több részre szakadt fejedelemséget egyesíté és felvette a kereszténységet; az egyház, mint népének apostolatá, a szentek közé igtatta. Jaroszlav (1019—54.) halála után fiai megosztották a hódítások által nagygyá tett országon, és az elsősülött Izsasláv kievi nagyherceg fensősége alatt a csernigovi, perejészlavi, szmolenszki és wladimiri fejedelemségeket alapították. 1222. a mongolok foglalták el az országot, s Batu kán 1142. a

kipszaki arany horda birodalmát alapította, melynek kánjai a főhatalmat gyakorolták az orosz nagyherczegek felett, kiknek székhelyét I. Iván (1328—40.) Moszkvába helyezte át. A mongolok fennhatóságát III. Iván (1462—1505.) döntötte meg, ki első viselte a minden oroszok ura és nagyherczeg czimet. Ő és unokája IV. Iván czár (1533—84.) tekinthetők az orosz birodalom tulajdonképeni megalapítóinak. Iván 1547. vette fel a czári czimet, s bár kegyetlenségei által a rettenetes jelzöt érdemelte ki, hadviselése és belkormányzati intézkedései által jelentékenyen emelte országának hatalmát. Fiában I. Fedor czárban (1584—98.) kihalt a Rurik-ház s az ál-Demeterek által támasztott zavarok és Gudunov Boris (1598—1605.) és Suiszkoj Voszili (1606—10.) rövid uralkodása után a bojárak 1613. a Rurik-házsal rokon Romanow Mihályt (1613—45.) emelték a trónra. Alexei (1645—76.) és Feodor (1676—82.) czárokat 1682. Alexei gyermekei, Péter és Iván követték a trónon, nővérük Zsófia (1682—89.) kormányzósága alatt; Nagy Péter azonban 1689. elfojtva a streliczeknek Zsófia által szított lázadását, egymaga ragadta kezébe az uralmat és 37 évi uralkodása alatt (1689—1725.) Oroszországot bevitte az európai hatalmak sorába. Pétert neje I. Katalin (1725—27.), majd II. Péter (1727—30.) rövid uralkodása után Anna (1730—40.) s Iván czár (1740—41.) detronizálása után Erzsébet (1741—62.) követték; bennök a Romanow-ház kihalt, és Nagy Péter unokájában, III. Péterben a Holstein-Gottorp család örökölte a czári koronát. Ezt néhány havi uralkodás után 1762. jul. 9. katonai lázadás megfosztotta trónjától s arra nejét II. Katalint (1762—96.) emelte. Nagy Péter czár nagyhatalmi terveit e négy nőutódja vezette diadalra. II. Katalin alatt Oroszország fontos szerepet játszott Európa politikájában, s a török háborukon kívül Lengyelország felosztása által területileg is félelmes nagyhatalommá növekedett. I. Pál (1796—1801.) meggyilkoltatása után I. Sándor czár (1801—25.) Oroszország hatalmi túlsúlyát biztosítá az európai államok között. Még inkább növekedett az a lengyelek végleges leigázása és az orosz-török háboruk folytatn, Miklós (1825—55.) és II. Sándor (1855—81.) czárok idején; de az utóbbi alatt keletkezett nihilismus, melynek a czár élete is áldozatul esett, a jelenleg uralkodó III. Sándor czár alatt jelentékenyen megbénítja a hatalmas birodalom politikai tevékenységét.

Az orosz-magyar érintkezések az első Rurik alatt az Árpád-házzal kötött házasságok alakjában jelentkeztek, melyek leginkább a szomszédos politika kifolyásai voltak, a nélkül hogy a két nemzet történetére befolyással lettek volna. Nagyobb jelentőségű volt az összeköttetés Mátyás király és III. Iván czár között, a ki Magyarországból kért bányászokat és 1483. szövetségre lépett Mátyással, Kázmér lengyel király ellen. Báthory István, lengyel király hadviselése IV. Ivánnal az ujkorban először állították szembe a magyar és orosz fegyvereket. II. Rákóczy Ferencz fölkelése orosz részről élénk érdeklődéssel találkozott, s Nagy Péter czár a fejedelemnek Lengyelország koronáját is felajánlotta. Az 1849-iki fegyveres beavatkozás az orosz hadakat magyar földre hozta. Rambaud Alfréd: O. története, ford. Laukó Albert 2 köt. (1890). Lázár Gyula: Az o. birodalom tört. 4 köt. (Nagy-Becskerek, 1890—91).

Oroszvár, község Moson m., 1668 lak.

Orpheum, dal- v. zeneegylet; dalszínház, hol hangversenyek és egyéb előadások tartatnak; dalcarnok.

Orpheus, mythikus görök dalnok, Onager thraciai király és Kalliope muzsa fia, lantját oly elbűvölően tudta pengetni, hogy elbájolta az embereket, megszelídítette a vadállatokat és megindította az élettelen természetet. Dalával visszakérte nejét, Eurydikét az alvilágból. Thraciában a jó erkölcsök és műveltség terjesztője volt; az argonauta vállalatból hazatérve, a priériai mezőkön bacchansnők tépték szét. A VI-ik szdban K. e. keletkezett Orphikusok (vallásos társulat) több mystikus költeményt tulajdonítottak neki.

Orphikusok, l. Orpheus.

Orr, *nasus*, a szaglászerve. Váza gyökén csontos (orrsontok), hegyén porcos. Az orrüreg közepén az ekecsontból s ehhez csatlakozó porcából álló sővény által 2 félre osztott; fenekét a lágy szápad, boltozatát a koponyáir felé a rostacsont alkotja, mely a szaglóideg szálai számára számos finom nyílással van ellátva. Az oldalfalokról a hajlított csontlemezekből álló 3 orrkagyló nyulik be az orrüregbe; ezek között van a 2 orrjárat. Az egész orrüreget nyákhártya béleli ki, melynek felső részében terjednek szét a szaglóideg (n. olfactorius) elágazásai, míg alsó részében, mely légzésre szolgál, érző rostjait a háromszatu idegtől (n. trigeminus) nyeri, melyek izgatása a prüszentést okozza. Az orrüreg hátrafelé a hátsó orrnyíláson, az u. n. hortyogókon keresztül a garatüreggel, azonkívül az Eustach-féle kürttel, a homlok-, ikesonti és Highmor-öböllel közlekedik. Belül az alsó orrkagyló alatt nyilik a könyecsatorna. Az orr betegségei: nátha, orrvérzés, polypusok (habarcsok, a nyákhártya burjánzásai), lupus, bujakór. Szólás: Orrot kapni, dorgálást, megrovást kapni; fenhordani az orrát, kevélykedni; orránál fogva vezetni vkit; mindenbe beleüti orrát; nem lát tovább az orránál; nem kötik az orrára.

Orraye, perzsa selyemszövet, sűrű, tömött, arany és ezüst himzéssel.

Orrcsontok, l. orr.

Orrhangok, l. nasalis.

Orrhurut v. nátha, *coryza*, *rhinitis*, az orr-nyákhártyának hurutja, mely felléphet önállóan, megkülönböztetés nélkül a valószínűleg fertőzés útján, bizonyos vegyi szerek behatására (izgató gázok, porneműek, jód stb.), továbbá fertőző betegségek (kanyaró, himlő, foltos hagymáz, bujakór stb.) részjelensége gyanánt. Gyakran előzőleg általános tünetek (főfájás, levertség, fülzugás, forróság-érzet stb.) mutatkoznak; a helyi tünetek az orrban fellépő feszülés, szárazság, viszketés érzetében, gyakori tüszentésben, az orrjárat nehéz átjárhatóságában, a dunyogó hangban, majd a kezdetben igen híg, később sűrűbb, zöldes váladékban mutatkoznak. Az orrhurut szoritkozhatik az orr nyákhártyájára, de átterjedhet a homlok-öbölre, Highmor-barlangra, torokra, Eustach-csőre, gégeire stb. is. Néha az o. idültté válik, mikor is a nyákhártya némelykor tulteng, más esetben sorvad. Egyszeri o. nagyon hajlamosít további orrhurutokra. Kezelés: az esetleges alaphintalomból gyógyítása, izzasztók, cocainoldat, továbbá antibakteritikus szerek poralakban felszippantása, légnem alakjában belégzése; idült o.-nál orrzuhaný Weber-féle készülékkel v. Jelenffy-féle üvegtölcsérral, nagyfokú duzzanatnál edzés.

Orrkagylók, l. orr.

Orrmány, megnyult, hosszú, izomdús orr, mely az orrmányos állatok (proboscidea) rendjét jellemzi.

Orrmányosak, *proboscidea*, állatrend az emlősök osztályából; orruk hossza körülb. 40.000 hossz- és harántirányú izomköteget tartalmazó orrmányra megnyult; metszőfogaik csak a felső állkapocsban fejlődnek (i. $\frac{2}{0}$) és előre nyulók: a gy a r a k; ebfogaik nincsenek, zápfogaik összetettek. Ujjai összenőttek, lapos patával fedettek. Egyetlen ide tartozó élő család az elefántfélék; kihalt fajok a mammoth, mastodon, dinotherium.

Orrszarvu, *rhinoceros*, állat a páratlanujjúak (perissodactyla) rendjéből. Az indiai o., *r. indicus*, 3'1 m. hosszú; ennek, vmint a jávai o.-nak (*r. javanicus*) orrán egy szarva van. Az afrikai o., 3'4 m. h., vad, veszélyes állat; vízben és vizek mellett él; ennek, vmint a szumatrai o.-nak két, egymás után, nem részarányosan álló szarva van. Fogazatai: i. $\frac{1}{4}$, c. $\frac{0}{0}$, m. $\frac{7}{4}$; szarvaik az orrcsontokkal össze nem függő, szarvnemű bőrképletek; bőriük vastag, kemény, igen ritka szőrrel fedett; husát eszik.

Orrszarvu bogár, *oryctes nasicornis*, fénylő, gesztenyebarna bogár a lemezescsapuak (lamellicornia) családjából; a himnek homlokán hátrafelé álló szarv látható; állcaja a korhadó tölgyekben él.

Orrszarvu madarak, *buceridae*, Afrika és Ázsia forró vidékein, kül. Kelet-Indiában élő madarak a rikácsolók (clamatores) rendjéből, melyek nagy csőrén szarv- vagy egyéb alaku kinövés van. Ide tartoznak a *buceros rhinoceros*, *buc. hydrocorax*, *buceros bicornis* stb.

Orrüreg, *cavum narium*, l. orr.

Orrvérzés, *epistaxis*, előfordul általános vérzési hajlamban (*haemophilia*), Werlhof-kórban, skorbutban, fehérvérzésben szenvedőknél, gyenge testalkatu (*phthisicus*) egyéneknél, vérpangással járó bántalmaknál, továbbá nátha, orrfekélyek, habarcsok folytán, vmint teljesen egészséges egyéneknél is néha minden kimutatható ok nélkül, mikor is teljesen jelentégtelen. Kezelés: nyugodt magatartás, hanyattfekvés, az orrfúvás betiltása, az orrnyílás összeszorítása, hideg borogatások az orr, homlokára, timsó, eczetes víz, terpentín, vaschlorid oldat felszívása, edzés, az orrüreg eltömeselése Belloq-csővel.

Órs (Felső-), község Zala m., 769 lak. Hajdan prépostság volt, régi román stíli templom.

Órség, község Zala m., 1268 lak.

Órség, Vas és Zala megyék egyik vidéke, mely sajátos nyelvjárásával (l. órségi nyelvjárás) tűnik ki. Eredetileg az idegen ajku lakosság közé telepitett magyar határőrök falvai, melyek lakói kiváltságokat, később nemesi jogokat élveztek s egy órnagy alatt álltak. Központjuk Alsó- és Felső-Ór volt. A XVI. században még 16 más helység említették az ő.-hez tartozónak; e falvak lakói akkor Németújvárvánban teljesítették katonai kötelezettségüket.

Órségi nyelvjárás, a nyugati nyelvjáraterülethez tartozik, fő jellemvonásai: *e* helyett *e-t* v. *i-t* ejt, pl. tehen, husfit (húsvét); kedveli a rövid magánhangzókat, hosszú *i*, *ú*, *ü* egyáltalán nem fordul elő, még *l* kiesése után sem: pörüt (pörölt), szabadut (szabadult), etörött (eltörött), itatu (italtól); a többes száma első személyű birtokrag *ánk*, *enék*, pl. házank, kezünk; a szó végén gyakori *ó*, *ő* helyett *u*, *ü*, pl. karsu, esü; a *-nál*, *-hoz*, *-vel* és *-szer* ragok nem illeszkednek (hatszer). L. Balassa József, A magyar nyelvjárások.

Orseille (francz., orszej), a Kanári szigeteken, a Pyrenei hegyek közt, Ceylon szigetén és Zanzibáron termő zuzmófajok, főleg a festő zuzmóból (*roccella tinctoria*). Franczia- és Angolországban mésztejjel és

ammoniakkal kivonatolás utján nyert vörösre színezett, tisztánemű, ibolyához hasonló szögű anyag, mely aljas hatásu; tulajdonképen orceinammoniak, de más vegyekkel van keverve. Ha sokáig áll, megromlik. Ibolya és vörös festék előállítására szolgál.

Orsini (Úrsini), római hercegi család, a welfek és a pápák híve, a Colonna-család vetélytársa; most is virágzik.

Orsini Felix gróf, szül. 1819. Meldolában, 1844. titkos társaság tagja, miért gályarabságra ítélték, IX. Püsstől kegyelmet nyert, 1848. Ancona kormányzója, később Mazzini ügynöke Francia-, Olasz- és Angolországban. Rudoval és Pierivel merényletet tervezett III. Napoleon francia császár ellen; a merényletet Párisban 1858. jan. 14. robbanó lövegek (O-bombák) által elis követte, de a császárnak nem történt baja. O-t elfogták és márczius 13. Pierivel együtt kivégezték.

Orsó, a fonásnál a fonal felgombolyítására használt pálca, melynek alsó részére fa korong van erősítve; általában minden forgó tengely, pl. furó v. csavar orsó stb.

Orsócsont, *radius*, az alkarcsontok egyike, mely a hüvelykujj oldalán foglal helyet s fent a felkarcsonttal, alant a kéztőcsontokkal izül.

Orsógiliszta, *ascaris*, a fonalféreg (*nematoidea*) rendjébe tartozó féregcsalád, melyhez az *ascaris* (l. bélgiliszta) és az *oxyurus* (l. kukacgiliszta) tartoznak. Háromszögu szájukat 3—4 ajaklebenyke veszi körül.

Orsolya, szent, a legenda szerint brit királyleány, kit egy pogány fejedelem nőül kért, de ő a kérő elől tizenegyezer szüzzel Rómába zarándokolt s visszatérése közben Köln tájékán a várost ostromló hunok közelében kerülvén összes társnőivel együtt vértanui halált szenvedett.

Orsolya-szüzek rendje, 1537. keletkezett, alapítója Bresciai Angelika volt. III. Pál pápa 1544. erősítette meg s V. Pál emelte valóságos szerzetesrenddé. Tagjai betegápolással és nőneveléssel foglalkoznak. A rend rövid idő alatt elterjedt. Hazánkban Kollonich bibornok telepitette meg, 1672. Pozsonyban neki adva az evangélikusoktól elvett templomot és házat. Innen terjedt el 1687. Kassára, 1724. Nagyszombatba, 1771. Nagy-Váradra.

Orsószék, a géppel való fonásnál s szövésnél alkalmazott berendezés, mely az orsókat tartja. L. szövés.

Orsova (Ó-), község Krassó-Szörény m., 3564 lak. A Duna ó-gradinai öblözetében, részben a parti hegy alján, részben a Cserna mellett hosszan nyulik el, a víz uttal itt találkoznak a Temes és Cserna völgyei. Jelentős határszéli város. A rómaiak idejében Tierna; a romai castrum alapfalai most is láthatók a Cserna melletti földhátan. Közéleben az Allionhegy alján áll a hatszögű kápolna, melyben fehér márvánnyal falazott kut alakú mélyedés jelzi a helyet, hová a szt. koronát 1849. a magyarok elásták s hol 1853. szept. 8. találták meg. Fontos dunai hajózási állomás; a kikötő végén van a (Szkela) szabad rév a vámházzal. Közéleben a Dunába Ada-Kaléh (l. e.) sziget. Járásbírósg és adóhiv.

Országbíró, *index curiae*, a nádor után az első zászlós ur. E méltóság a Szt István szervezte udvarbírói tisztból fejlődött, melynek viselője kezdetben a királyi udvar nepei felett bíraskodott. II. Andrástól kezdve már a király személyének helyetteseként gyakorolta a legfőbb bírói hatalmat. I. Mátyás

1486. decretuma az ország rendez biráinak intézményét megállapítván, ezek között második helyre az o-t teszi. Mint a nádor, ő is adhatott bizonyítványokat és hiteles átiratokat, parancsokat és megbízásokat a hiteles helyekhez. Az 1608: kor. el. III. t.-cz. azzal a joggal ruházta fel, hogy a nádor halála után egy év mulva a király helyett összehívja a nádorválasztó országgyűlést. Ő volt a curia és specialiter a hétszemélyes tábla elnöke; a királyi táblánál ítélőmestert tartott. A helytartónács felállításakor annak tagja és másodelnöke lett. Ugyanbask másodelnöki tisztelet viselt a főrendiházban, 1849. az abszolút kormány által felfüggesztve, 1861. visszaállítottatott s az 1868: LIV. t.-cz. folytán a kir. curia semmitőszéki osztályának, a semmitőszék és legfőbb ítélőszék egyesítése után pedig (1881: LIX. t.-cz.) a curia elnöke volt. E hatásköre az 1884: XXXVIII. t.-cz. által szűnt meg. Azóta ez állás hatáskör nélküli czimmé vált. Az o.-b. tagja a felsőháznak és koronázáskor a kir. pácát viszi. Frankl Vilmos: A nádori és országbírói hivatal (1863.).

Országbírói értekezlet, 1861-ben gróf Apponyi György országbíró vezetése alatt a hétszemélyes tábla tagjai és más kitűnő államférfiak és jogtudósok részvételével tartatott oly czélból, hogy a magyar alaki és anyagi jogot addig is, míg a codificatio törvényes uton végbe mehet, a kor szellemével összhangzásba hozza. Üléseit 1861. január 23-án kezdte meg és márczius 4-én fejezte be. Határozatait, melyek a polgári magánjogra, bűnvádi eljárásra, váltó-, csőd- és kereskedelmi törvényekre s az urbéri és földtehermentesítési ügyekre és a bányászatra terjednek ki, a curia az 1861-iki országgyűlés határozata alapján ideiglenes zsinórmértékül fogadta el mindaddig, míg az illető jogi kérdések törvényhozásilag nem rendeztetnek. Ráth György: Az o.-b. értekezlet. 2 k. (1861.).

Országgyűlés, az a testület, mely által a nemzet a törvényhozás gyakorlásában részesedik. Első alakja a nemzetgyűlés, régibb a királyságnál s a vezérek alatt egyedüli tényezője volt a törvényhozásnak. Ez a királysági keletkezésével a király és nemzet közös jogává levén, az abban való részvétel jogával kezdetben a nemzet minden szabad tagja birt; csak a XIV. szd elején adott helyet a nemesség személyes megjelenési módja a vármegyei követküldési rendszernek, a mi összefüggésben állott a két kamarára való felosztással. A főrendek táblájához tartoztak a főpapok, zászlósurak és az ország nagyjai, az alsó tábla a nemesség képviselőit foglalta magában, kikhez a káptalanok és (1405-től) a sz. kir. városok követei csatlakoztak. Az előbbieket többnyire Buda várában, az utóbbiak a Rákos mezején tanácskoztak. A kettős táblai rendszert az 1608: kor. ut. I. t.-cz. szabályozta végleg, megállapítva, hogy kik a felső és az alsó tábla tagjai. (L. ezeket külön.) Az 1848: V. t.-cz. a rendi alkotmányt népképviseleti alkotmánnyá változtatva át, ehhez képest az alsó táblát képviselőházzá (l. e.) alakította át, mely az 1868: XXX., 1843: XXXIV. és 1881: XV. t.-czikkek által nyerte végleges szervezetét. A főrendiház (l. e.) újjászervezését az 1885: VII. t.-cz. hajtotta végre. Erdélynek a különválás ideje óta 1848-ig külön országgyűlése volt, mely az ottani 3 nemzet rendeit egy kamarában egyesítette. Tagjai voltak 1) az orsz. elnök, 2) a főkormányzó tanácsnok, 3) a kir. tábla, 4) a főispánok, főkapitányok és főkirálybírák, 5) a kir. hivatalosok

(regalisták) a birtokos nemesség sorából, 6) a vármegyék, székely és szász székek és vidékek 2—2 követe, összesen 58, és 7) a városok 36 követe.

Országgyűlési tudósítások, Kossuth Lajos híres vállalata, melyet az 1833-iki országgyűlésen indított meg, rendszeres tudósításokat közölve az ülések lefolyásáról. Kossuth fogalmazványait az országgyűlési ifjuság másolta le és küldte szét az ország minden részébe. Az első szám 1833. jan. 23. jelent meg. A pozsonyi országgyűlés befejezte után 1836. a terjesztésében részes ifjakat, Lovassi Lászlót s másokat elfogatta; Kossuth azonban 1836. jul. 1-től Törvényhatósági tudósítások címen folytatta tovább a vállalatot, míg nem a kormány 1836. okt. 2. azt betiltotta s Kossuthot 1837. május 4. éjjel fogságba hurcolta. A Törvh. Tud. erre május 7. a 23. számmal megszüntek.

Ország Sándor, volt orsz. képvis., szül. 1836. máj. 8. Budán. Jogot végzett és ügyvéd, majd budavárosi tollnok, főjegyző és tanácsos, később min. osztálytanácsos, 1881—92. orsz. képvis.

Ország (Guthi) család, a Gutkeled nemzetségből származott, Zsigmond alatt emelkedett nagyobb jelentőségre, ki a hagyomány szerint Guthi Mihályt mint katonásdit játszó kis gyermeket udvarába vette s fölnevelve, kincstárnokává nevezte ki. Mihály, V. László alatt kir. főudvarmester, Mátyás alatt 1458. nádor lett; † 1482. Fia László 1484-től főlovászmester; ennek fiai János szerémi püspök († 1536), Imre kir. főajtónálló és Ferencz főkomornok. A család utolsó férfi tagja O. Kristóf országbíró, † 1567. okt. 9.

Országház, így nevezik azon épületet, mely az országgyűlés tanácskozásainak helyéül szolgál. A pozsonyi o.-at »zöld ház«-nak is nevezték. Van Budán is (most belügyminiszterium). Budapesten állandó o. építését az 1884. XIX. t.-cz. rendelte el. A Duna partján gót stílusban Steindl Imre tervei szerint épülő palota a főváros egyik legnagyszerűbb középülete lesz.

Országglástan, a politika tudománya.

Országos árva-alap, l. árva-alap.

Országos képtár, l. képtár és történeti képcsarnok.

Országos vásár, l. vásár.

Országut, általában minden, a főközlekedésre szolgáló közut.

Órszemle, *geniusok*, a régi itáliaiak vallásos felfogása szerint oly szellemi lények, kik az egyes embereket születésüktől kezdve kísérik s őt tetteiben és magaviseletében befolyásolják. Nemcsak az egyes ember, hanem egész népek, városok, táborok, színházak stb. is külön geniussal bírtak; így a római nép ó.-ének szobra állt a Forumon. Kiváló tiszteletben részesült mindenkor az uralkodócsászár geniusa.

Órszem, a terep megfigyelésére kirendelt katona.

Órszó, a régi iratokban és könyvekben a lap aljára jegyzett azon szó, melylyel a következő lapon a szöveg kezdődik; azért volt szükséges, mert a lapokat nem számozták s az összefüggést az ő. mutatta.

Ortály (ném. Urtheil), ítélet, határozat.

Ortel Jeromos, szül. 1543. decz. 24. Augsburgban. Mint udv. ügyvivő Bécsben élt, de evangélikus vallása miatt 1578. száműzetett. Nürnbergbe ment és ott írta Ungarische Chronologie cz. munkáját, mely a török-magyar háborúk történetét adja 1395—1607-ig, s 1665. Ortelius redivivus cím alatt Meyer Márton folytatásával új kiadásban jelent meg. † 1616. máj. 14.

Orth János, l. János N. Salvator főherceg.

Orthodox (gör.), igazhitű, egyházi tanaihoz szilárdan ragaszkodó. O. zsidók 1869 óta a magyar zsidóság egy része, mely azonban hitelveire nézve nem tér el a többi zsidóktól s csak az 1869. congressus szervezeti szabályait nem fogadja el. Bpsten külön központi irodája van. O.-ia, igazhitűség.

Orthognath (gör., egyenes állkapcsu), azon koponya, melyben a fogak, illetve az állkapcsok iránya nem ferde, előrenyomuló, mint a prognath koponyánál. A művelt népeknél általában gyakoribb az o., a vadaknál a prognath koponya.

Orthogon (gör.), derékszög; o.-alis, derékszögű.

Orthographia (gör.), helyesírás (l. e.).

Orthoklas, l. földpát.

Orthologia (gör.), a nyelvbéli újítások ellenzése (l. neologia). Orthologus, az új szavak üldözője, a nyelvújítás ellensége. Ortho-neologusok, azon íróink, kik az orthologia és neologia álláspontját kifejezetten igyekeznek.

Orthopaedia (gör.), testgyógyászat, testgyógyesítés, testgyógyesítő-tan.

Orthopnea (gör.), nehézlégzés.

Orthoptera, l. egyenesröpűek.

Orthotonus, a görös azon alakja, melynél a gerincoszlop egyenesen van megfeszülve.

Ortler alpese, a tiroli Alpesek déli előcsoportja, ny.-on a Trafoi völgyig terjed, honnan a legmagasabb alpesi ut vezet a stílsí hágon át (2794 m.). Északi gerinczét zord szagatottság jellemzi, gletsek (Vedretta del Forno, Zufallferner) fedik. Legmagasabb csucsa az Ortler csúcs 3905 m. és a Königs Spitze 3854 m.

Ortolási üzem, l. erdőítés.

Ortvai Miksa, a miskolci tsvszék elnöke, szül. 1841. márcz. 28. Csiklovabányán Krassó m., ügyvéd, 1863. pesti váltótszki joggyakornok, 1867-ben Krassó megyei közp. esküdt, 1868. oravicai tszki jegyző, 1869. lugosi megyei tszki ülnök, 1872. facseti jbiró, 1873. karánsebesi, 1879. miskolci tszki elnök.

Ortvay Tivadar, Csanád egyházmegyei áldozópap, a pozsonyi jogakadémián a történelem tanára, szül. 1843. nov. 18. Csiklovabányán, Krassó m., Több helyen volt segédlelkész, majd a lugosi gymnasium tanára, később a Nemzeti Múzeum segédőre, 1875 óta a pozsonyi jogakadémia tanára. 1874. bölcsészettudor, 1875. az Akadémia l. tagja. Számos történelmi és archaeologiai munkát írt. A főbbek: Pozsony város története (1 kt 1891.), Magyarország egyházi földleírása a XIV. szd elején (2 kt több szakferfi közreműködésével).

Orubica, község Pozsega m., 1404 lak.

Órült (Az), Petőfi rhapsodiája.

Órültek háza, l. tébolyda.

Órültség, l. téboly.

Órv, gyűrű- v. karikaféle nyakszorító, melyet az ebek nyakára kötnek; gyűrűalakú sáv némely állat (kigyó, galamb) nyakán; ürügy, külszín.

Örvény v. örvénylő víz, rendszeren a folyó kanyarodásaiban forgó, apró tölcéseket alkotó víz; néhol így nevezik a folyó azon részét, hol a víz nagyon mély.

Örvénykék, *turbellaria*, szalag v. levélalakú állatok a lapférgek (platyelmia) osztályából; nagyságuk pár mm. és egy m. között váltakozik. Csillakkal vannak ellátva, melyekkel a vízben örvényszerűen mozognak. Peték v. osztódás által szaporodnak, némelyek átalakulnak. Többnyire tengerekben, egy-

nehányan édes vizekben élnek. Ide tartoznak a nemertes, microstomum, catenula, planaria, geodesmus stb. alakok.

Orvieto, város Perugia olasz tartományban, 8000 lak. Püspökség, bortermelés, szép gót templom és kut.

Orvmadár, l. ragadozó madár.

Örvöly, *circus*, ragadozó madár a sólyomfélék (*falconidae*) családjából. Nálunk a nádi ö., *c. rufus*, 59 cm. h., Európában, Ázsiában, Észak-Afrikában él; a mezei ö., *c. pyargus*, 52 cm. h. és a hamvas ö., *c. cineraceus*, ismeretesek. Egeret, békát pusztítanak, de a fészket is kirabolják s ezért kártékonyak.

Orvos, az, ki a tudományos egyetemen nyert orvosi oklevéllel van ellátva. Hazánkban csak hazai egyetemen nyert oklevéllel tolytatható orvosi gyakorlat. Ő Felsőge többi országaiban nyert oklevél érvényességét Magyarországon a két kormány a kölcsönösség alapján állapítja meg. Külföldi egyetemen oklevelet nyert orvosok gyakorlata csak szabályszerű honosítás (nostrificatio) útján engedtetik meg. Közégségi v. körorvos az, kit egy v. több községségi orvosának megválaszt és a község, ill. kör közegészségi, orvosrendőri és orvostörvényeségi ügyeit végzi. Hivatala állandó. Törvényhatóságoknál a megyei és járási orvos működik; ennek teendőit a fővárosban a kerületi orvosok, törvényhatósági joggal felruházott városokban a városi, rend. tanácsu városokban a községségi orvosok teljesítik.

Orvosi tudomány, *medicina*, l. gyógyászat.

Orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése, alakult 1840. jul. 25. Bene Ferenc és Bugát Pál indítványára. Célja a tudományosság és az eredeti program szerint az orvosi rend javának előmozdítása. A gyűléseket, melyek időnként az ország nagyobb városaiban tartatnak, állandó bizottság, a központi választmány készíti elő. 1890. aug. 16—20. N.-Váradon tartották meg a 25. jubilearis nagygyűlést. A gyűlések kezdetől fogva élénk tevékenységet fejtettek ki az egészségügy terén, fürdőink ügyében, a természettudomány, régészet, mezőgazdasági és társadalmi téren; pályadíjakat tűztek ki és kiadták a vándorgyűlése alkalmából irt műveket. Az első vándorgyűlés Pesten, a legutóbbi 1892. Brassóban volt.

Orvostan, l. gyógyászat.

Orvvadász, az, aki a tulajdonosnak v. a vadászat bérlőjének engedelmével nélkül vadász; büntetése 10 frttól 50 frtig, ha lőháton történt 20 frttól 100 frtig; ha éjjel v. kerített helyen v. tiltott eszközökkel történik, v. ha az orvvadász álcázva találatik, v. ha annak, ki tetten éri, ellenszegül, 100 frttól 200 frtig terjedhető pénzbüntetés. 1883: XX. t.-cz. 26., 27. §§.

Örzés-díj, a letétbank által az örzés végett átadott letét után számított díj, melynek nagysága a letét minősége szerint különböző.

Ös (lat.), csont.

Ös, általános értelemben a nemzési kötelékben az apánál és anyánál föllebb álló előd, u. m. nagyapa és nagyanya, dédapa és dédanya s ezek elődei. A rendi társadalomban az ősök fogalma csak a nemesi ranggal bíró elődöket öleli fel.

Osagok, harcziás indián törzs, jelenleg az Egy-Államok indián területén.

Osaka, kikötő-város Nippon japán szigeten, 476.000 lak. Élénk ipar és kereskedelem.

Ósállatok, a történelem előtti időkben élt, kihalt állatfajok, melyek többnyire ma is élő fajoknak óriási méretekkel bíró ősei, részben átmeneti alakok az alfajok. különböző rendjei, osztályai, törzsei kö-

zött. Ezen ósállatok előttünk csak maradványaikból ismeretesek; számos fajnak teljes csontváza v. egyes részei láthatók a m. nemz. múzeumban. V. ö. barlang, archaeopterix macrura, dinotherium, dinosauriak, eozoon, griff madár, ichtyosaurus, mammut, mastodon, megalosaurus, megatherium stb.

Ós-állattan, *palaeozoologia*, a tudományos állattan azon ága, mely az őskorban élt állatokkal s azok maradványaival foglalkozik.

O sancta simplicitas (lat.), oh szent együgyűség! áll. Huss János felkiáltása, mikor látta, hogy máglyájához egy parasztszanyon vakbuzgalmában fát hord.

Ó-Sánczi szoros (916 m. m.) a háromszéki medenczéből a brassói havasokon át Romániába vezet; a nehezen járható szorost a bretocsáni hágón érhetni el. A Tátráng vizének harántvölgye.

Osann Emil, német orvos, szül. 1787. máj. 25. Weimarban, 1814. tanár Berlinben; † 1842. jan. 11. A tudományos alapon nyugvó fürdőtan (balneologia) megalapítója. Fürdőtan műveket irt és orvosi lapot szerkesztett.

Ósanya, e címmel adták Grillparzer »Die Ahnfrau« cz. darabját a magyar színpadon.

Ósanyagok, a vegyi elemek, melyeket többé különönmű részekre nem bonthatunk s melyek az összes előttünk ismertes világtestek anyagát alkotják. L. elem.

Osborne, az angot királynő nyaralója Wight szigeten Cowes mellett.

Oscedo (lat.), ásitás.

Oscillaria, moszatfaj a chlorophyllaceák családjából; csuszó, ingaszerű mozgásokat végeznek, miért is azelőtt az állatokhoz sorozták. Mocsarakban, pocsolyákban, meleg forrásokban élnek.

Oscillatio (lat.), lengés, lebegés; oscillálni, lengni, lebegni.

Ocsadnicza, község Trencsén m., 3124 lak.

Ó-Sebeshely, község Hunyad m., 1185 lak.

Osekovó, község Belovár-Kőrös m., 1043 lak.

Ósel, orosz sziget a rigai öbölben, ter. 2618 km², 55.000 lak. Főhelye Arensburg.

Ósemer, Darwin és iskolája szerint az ember és az emberidomu majmok (anthropoidei) között álló állatfaj, mely azonban eddig még maradványaiban sem ismeretes. Az ember legrégebb maradványait a quaternaer (v. régi tertiar) korszakban (homo diluvii testis, l. e.) találták a barlangi medve stb. ósállatok csontjaival együtt, melyekkel nem csak egy időben, hanem együtt is élt, a mit számos lelet kétségtelenül bizonyít. V. ö. barlang, ember.

Óserdő, olyan erdőállomány, melyben az emberi beavatkozás még meg sem próbálta gátolni a természet szabad működését. Európában már csak Oroszországban vannak.

Óserő, az összes erő eredő forrása.

Osgyán, község Gömör m., 1470 lak. Környékén jó fazekas-agyag, melyből tűzálló téglát is készítenek.

Óshegység, alaphegység (l. e.).

Ósi, község Veszprém m., 1813 lak.

Ósi javak, régi jogunkban nagy fontosságú volt az ő. j.-nak a szerzeményiektől való megkülönböztetése. Ő. jószág volt mindaz, ami a nemző ősköztől törvényes öröklés útján származott át az utódokra, akár apai, akár anyai részről; ő. j. volt, amiben a testvérek osztozkodtak és az maradt, ha az egyik halála után a többire szállott; az ő. j.-nak élők közötti elidegenítése igen szűk korlátok közé volt szorítva.

Ó-Sinka, község Fogaras m., 1464 lak.

Osiris, az egyiptomiaknál a világhosszág teremtő erejének, a nedvességnek, a szépek és jónak istene, Seb és Nut fia, Isis fivére és férje, fia Horos. Az Apis ökör O. megtestesülése. Megöletvén Set-Typhon által, az alvilágban uralkodik.

Ősiség. A hazai földbirtokviszonyok tekintetében 1351-től 1848-ig, ill. az ősiségi patensig fennállott jogállapot, melynek alapját egyrészt a nemesi birtok és az uri hatóság, másrészt pedig az urbéri kötelék tette. Megszüntették az 1848. törvények; a IX. t.-cz. mely által az urbér és azt pótló szerződések alapján addig gyakorlatban volt szolgáltatások (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszűntek, a X. t.-cz., mely az ősszesítés, legelőelkülönítés és faizásról, a XI. t.-cz. a földesuri hatóságról, a XII. t.-cz. a földesurak kárpótlásáról, a XIII. t.-cz. a papi tized megszüntetéséről, a XV. t.-cz., melyben az ősiség elvileg eltöröltetett; ezen elveken alapuinak az abszolút korszakban kibocsátott rendeletek, az 1852. nov. 29. és 1853. márc. 3. nyiltparancs (ősiségi pátens); ez elveket utóbb az országbirói értekezlet magáévá tette.

Ősiségi pátens, l. ősiség.

Ősképletek, protozoikus képződmények, a legalsóbb lerakódási kőzetek ásatag állatmaradványai, melyeket a földet lakó legelső állatok maradványainak tekintenek.

Őskok, olasz nép Alsó-Itáliában, sajátos (indogermán) nyelvöknek csak emléke maradt fenn.

Őskor, a történelem előtti idő, az a kor, melyből irrott emlékek nem maradtak; kő- és érczkorszakra oszlik azon anyag szerint, melyből az akkori ember szerszámait készítette. Ezek a föld mélyéből, barlangokból stb. most egyre tömegesebben kerülnek felszínre s világot vetnek az ő.-i műveltségére. Sebastyén Gyula: Az őskor tört., Budapest.

Őskőzetek, a legrégebb kőzetek, u. m. gránit, gneisz, csillámpala.

Őskü, község Veszprém m., 1457 lak. Kerek toronyhoz hasonló temploma hajdan török mecset volt.

Ősl nemzetség, a szláv, némelyek szerint kun eredetű Ősl ispántól származik, ki a XII. szd derekán Sopron vármegyében telepedett le és ott a csornai monostort alapította. A nemzetségből váltak ki a történelmi nevű Kanizsaiak, továbbá az Agyagoszi, Asszonyfalvi, Bresztóczyi, Csávai, Csornai, Keserü, Kis- és Nagy-Héfláni, Herbortyai, Hereni, Lósi, Ostffy, Szantai, Szemenyei, Szent-Mártoni, Tardi, Vásárosfalvi és Viczay családok. Pór Antal: Az Ősl nemz. tört. a XIII. és XIV. szdban (Turul 1890.), Nagy Géza és Pór A. polémiája (u. o. 1890.).

Őslakosok, autochthonok (l. e.).

Őslények, l. protozoák.

Őslénytán, palaeontologia, az őskori lényekkel és ásatag maradványaikkal foglalkozó tudomány.

Osmanly lirascy, lire turque (l. e.).

Osmina, orosz gabonamérték = $\frac{1}{2}$ csetvert = 4 csetverik = 104⁹⁵ l.

Osmium, fémelem, Os, előfordul platinnal és iridiummal; kékesfehér, olvashatlan, nagyon rideg; p. s. 198.6; f. s. 22.48 (a legnehezebb ismeretes test). Magas hőfoknál a levegőn ellilán mint felosmium-sav, OsO₄; ez szintelen, szúrós szagu, jegezes, vízben könnyen oldódik, a nyákhártyákat hevesen megtámadja; a górcsővészeti gyakorlatban keményítésre és festésre használják, vmint a jegezes, oldható, szagtalan osmiumamid-ot. A platinércz-

ben előforduló o.-iridium ötvények aczéltollhegyek készítésére szolgálnak.

Osmosis, l. ömlés.

Osnabrück, Hannovera porosz tartomány kormánykerülete, ter. 6206 km², 299.889 lak. Főhelye O. a Hase m., 40.000 lak. Élénk kereskedelem és ipar (vasgyárak, szénbányászat). Byzanci és gót stílusban épült székesegyházak. Városházában kötötték 1648. a westfali békét. Az o.-i püspökséget Nagy Károly alapította, melyből az o.-i fejedelemség keletkezett.

Ősnemzés, *autogenesis*, *abiogenesis*, *generatio aequivoca* s. *spontanea*, szervezeteknek szülők nélkül való keletkezése akár szervesen (autogonia), akár szerves anyagból (plasmogonia). Azelőtt az ő. létezését magasabb rendű szervezetekre vonatkozólag is létezőnek hitték; ma még a legalacsonyabb szervezetekre sincs bebizonyítva.

Ősnymtatvány, l. incunabulum.

Ó-Sopot, község Krassó-Szörény m., 1413 lak.

Ó-Sové, község Bács-Bodrog m., 2136 lak.

Óspróba, a régi nemesi intézményből fenmaradt bizonyítási eljárás, melylyel valaki elődeinek nemességét okirattal igazolja. A magyar nemességben nincs különbség a tiszta nemesi leszármazók és a nemes férfi s nem nemes nő közti házasság ivadéka között. A külföldön azonban e különbség fennállott és bizonyos rendek, udvari méltóságok vagy alapítványok elnyerésével ma is fennáll.

Ostroene, régi tartomány Mesopotamiában. Főhelye Edessa.

Ossa (most Kissabos), 1953 m. magas hegység Görögországban az Olympus és Pelion közt.

Osservatore Romano (ol.), római figyelő, a római curia hivatalos közlönyének czime.

Ősseták, indogermán származású nép a Kaukázus hegységben, mohammedánok és keresztények.

Ossian (ír nyelven Oisín, Oisein), a monda szerint gael bárd (énekes) a III. szdban, Fingal kelta király fia; mint Homér, vak volt s fia, Oszkár, elvesztése feletti fájdalommal dalaival csillapította. O. nevét már a XII. szdban említi Gyraldus Cambrensis, de csak a mult szdban vált szélesebb körökben ismertté, mikor Macpherson skót tudós angol fordításban (1760—64.) egymás után közölte az O.-nak tulajdonított borongós hangulatu költeményeket (összegezve 1764.), melyeket állítása szerint a skót felföldön gyűjtött. Többen, kül. Talvj német író, igyekeztek az egészét hamisításnak, Macpherson koholmányának bizonyítani, de utjabban Ebrard és mások ismét valódiaknak tartják az ossiani énekeket, melyeket azonban M. nem adott hiven vissza. Ossian nagyobb (elbeszélő) költeményei: Fingal, Temora. A mult szd végén s a jelenek elején nálunk is nagyban olvasták az o.-i »kődös, homályos énekeket«, melyek számos fordítóra és utánpótlóra is találtak. Ráday Gedeon az »Virrallá«-t közölte prózai fordításban (Orpheus, I. köt.), Bacányi »Az utolsó ének« és »Karthon« cz. költeményeket szintén prózában, az »Oszkár halála«-t hexameterekben, »Az iniszhonai háború«-t szabad versekben fordította (a Kassai Magy. Muzeumban). Kazinczy Ferencz eleinte csak néhány éneket ültetett át német fordításokból, utóbb, a londoni 1807. gael-latin kiadás és Ahlwardtnak e szövegből készült (1811.) német fordítása után az egész O.-t befejezte s Szépliteraturai Munkái-nak VI. és VII. ktében adta 1815. Majd 1832. Fábrián Gábortól jelentek meg »O. énekei, az eredeti gael mértékben« (3 köt., Buda). Az O.-utánpótlók ellen Kisfaludy Károly 1825. az »An-

dor és Juczi», 1829. »Hős Fercsi« cz. paródiákat írta. O.-ról l. Heinrich tanulmányát Bpesti Szemle, 1884.

Ossianismusok, a szd elején az Ossian-utánzatok elnevezése írónknál.

Ossianisták, így nevezték nálunk a szd elején az Ossian-utánzókat. Kisfaludy Károly ezt az epigrammot írta rájuk:

Nagy feszesen neki áll a majomsereg, és a vak ősznek
Vérben uszó leplét lopva nyakába veti,
S nem bírva kobzát, prózában pengeti hőseit,
Míg — orrára bukik nagy bugogánya alatt.

Ossificatio (lat.), csontosodás.

Ossip Schubin, Kürschner Lola német írónő neve; szül. 1853. jun. 14. Prágában. Számos regényt írt.

Összeadás, az első számitási alapművelet, jele: +, melylyel az összeadandó részek egybekötvetnek; az ő. eredménye az összeg.

Összebeszélés, az iptartórvény 1884: XVII. t.-cz. intézkedik a munkaadók büntetéséről, akik ő.-nek a végből, hogy a munka beszüntetése és segédek elbocsátása által a segédek sulyos szerződési feltételek elfogadására kényszerítik, valamint a segédek ő.-ét, hogy a munka beszüntetésével a munkaadót magasabb munkabér megadására kényszerítsék.

Összeférhetlenség, *incompatibilitas*, azon elv, melynél fogva vmely tisztséget viselő v. közhivatalban levő egyén a törvényben megállapított hivatalt már nem vállalhat. Bíró nem lehet pl. ügyvéd, orsz. képviselő, stb., külön vannak osztályozva a közjegyző s ügyvéd összeférhetlenségi esetei. Legfontosabb az ő. az orsz. képviselőnél 1875: I., melynek értelmében országos képviselő nem viselhet olyan hivatalt, mely a korona kijelölésétől v. a kormányközegek kinevezésétől függ. Kivétetnek a miniszterek, minden miniszterium egy-egy államtitkára, a budapesti orsz. intézetek igazgatói, a főv. közmunkatanács, a közoktatási és egészségügyi tanács tagjai, a bpesti egyetem és műegyetem tanárai, ideiglenesen kiküldött biztosok és megbízottak; országos képviselő nem állhat a hadsereg tényleges szolgálatában, nem lehet a kormányval szerződési viszonyban álló vállalkozó. Ő.-i eset, ha vmely képviselő napidijaira és lakbérilletményére kiel. végrehajtást vezettek és három hónap alatt fel nem oldották. Ha a ház elnökéhez ő.-i esetet jelentenek be, az ő.-i bizottság határoz a képviselő-megbízás megszüntetéről.

Összehasonlító nyelvészet, l. nyelvtudomány.

Összeírás, eljárás a lajstromok elkészítésénél, ilyen a választók névjegyzéke, kisajátításnál az érdekeltké.

Összekötő hid, így nevezik a budapesti alsó Duna-hidat, mely a jobb- és balparti vasutakat összeköti. A hid 1876. készült el magyar mérnökök tervezése szerint és felügyelete alatt.

Összemarok, l. marok.

Összemérő nevek, a *-nyi* képzővel alkotott mellékevek, pl. ökölnyi, embrenyi, anyányi, tengernyi, mákszemnyi stb.

Összerű, *concret* (l. e.).

Összetes, *concret* (l. e.).

Összetétel, a nyelvtanban két szónak egygyé való oly összekapcsolása, hogy az új szó mást jelentsen mint alkotórészei külön-külön, pl. ekevas, névnap, bűnbánat. Az első szó előtag v. határozó, a második utótag v. alapszó nevet visel.

Összetett mondat, l. mondat.

Összetevő, *componens* (l. e.).

Összevágó v. egybevágó, *congruens* (l. e.).

Összevont mondat, l. mondat.

Összhang, *harmonia*, vmely egész (kül. műalkotás) részeinek összeillősége, helyes egybevágása, mely bennünk a megelégedés érzését kelti; azenében összhangzat, *accord*, több önálló zenei hang (alaphang, harmad, ötöd és octava) összecsengése.

Összlétszám, mint hivatalnokai szakkifejezés: azon jegyzék, mely a hason állású hivatalnokok nevét s állásukba történt kinevezések v. előléptetésök időpontját feltünteti; benne ugyanők rangsor szerint, vagyis olyképp vannak felsorolva, hogy abban az u. a. állásba előbb kinevezett (előléptetett) megelőzi a később kinevezettet (előléptettet) vagyis a rangidősb megelőzi a rangifjabbat. Ezt az ő. nevű jegyzéket azon hatóság vezeti, mely az illető hivatalnokok kinevezése v. előléptetése iránt intézkedik v. arra felügyel. Az ő. általános v. országos és szűkebb v. területi. Így az 1890: XXV. (ítélő táblákról szóló) valamint az 1891: XVII. (a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló) t.-cz. szerint a bírói, ügyészi, valamint a bírósági és ügyészségi segédzemélyzet országos összlétszámba, az 1885. jul. 25. 1974. sz. a. kelt ig. min. rendelet szerint az egy kir. tszk területén fennálló összes bíróságoknál alkalmazott szolgazemélyzet (mely áll I., II. oszt. hivatal-szolgákból és segédszolgákból = III. oszt. hiv. szolgál) területi ő.-ba foglalandó; ugyanez utóbbi áll az egy itélő-táblánál alkalmazott hiv. szolgákra is.

Összpontosítás, *centralisatio*, azon kormányrendszer, melynél az állam ügyei egy központból intézettek, ahol a kormányzás szálai találkoznak, ezen rendszernél az önkormányzatnak semmi, vagy csak mint az állam megbízottjainak jut szerepe.

Összrendező, mennyiségek, melyek vmely pont, vonal v. sík helyzetét meghatározzák. Vmely síkban fekvő pont helyzetének megjelölésére két, egy pontból rendszeren derékszög alatt kiinduló egyenes vonal, az *abscissa* és *ordinata* tengely szolgál és a meghatározandó ponton keresztül ezekhez párhuzamos vonalakat fektetnek, melyek az előbbi tengelyen a pont abszcissáját, az utóbbin ordinátáját lemetszik. Ezenkívül vannak sark ő., s ezen rendszernél egy egyenes vonal, mint sark tengely és abban fekvő állandó pont, mint sark szolgál vmely pont helyzetének meghatározására. A térben három állandó, u. n. összrendező síkot vesznek, melyek egymást három tengelyben metszik és a meghatározandó ponton keresztül fektetett párhuzamos síkok a tengelyeken az ő.-et lemetszik.

Osszus hegység, az észak-nyugati határlánczolat hsgé; a Jablunkai hágótól (55 m. m.) a Polhorai hágóig (809 m. m.) tart, s a Polhorai völgytől a Milosina és Kisucza völgyéig terjed. A vízválasztó főgerincze a Vág mellékvizei és a Viszlába ömlő Szola és Olsza között. A homokkőből álló hsgnek a főgerinczből tetemes oldalgerinczei vannak. Főcsúcsai: a Pilszko (1557 m.), Osszsius, Javorina (1174 m.).

Osta (Oxia), a Pindus folytatódagos hegyláncza Görögországban, 1800 m. Benne a thermopylaei szoros.

Ostábla, a sakkhoz hasonló, de sokkal egyszerűbb játék két személy közt,

Ostade, 1) Adrian, hollandi festő és rajzoló, szül. 1616. Haarlemben, Hals és Rembrandt tanítványa, † 1684. Haarlemben. Az alacsony-komikus genrenben mester (parasztsapszékék). — 2) Izsák, az előbbi öcsce, szül. 1621., † 1649., genre- és állatfestő.

Osteitis (gör.), csontszú.

Ostende, város Nyugat-Flandria belga tartományban, 25,000 lak. Kikötő, átkelő hely Angliába, a belga halászat központja. Híres tengeri fürdőhely.

Ostensibilis (lat.), felmutatható, megmutatásra érdemes; *ostensiv*, szemléltető, kézzelfogható; *ostentativ*, feltűnő.

Ostentatio (lat.), mutatás, fitogtatás, kérkedés. *Ostentiosus*, tüntető, fitogtatott.

Osteoblastok (gör.), csontképző kötőszöveti sejtek.

Osteocarcinoma (gör.), csontrák.

Osteoangraena (gör.) csontüszkösödés.

Osteogenesis (gör.), a csontszövet fejlődése.

Osteoid (gör.), csontszerű, alakilag a csonttal megegyező szövetállomány, mely azonban a mészókat nélkülözi és így inkább porcszerű; előfordul rhachitikus (angolkóros) csontokban és daganatokban.

Osteoklasia (gör.), a csont erőszakos eltérése gyógyítás céljából, elgöbüléseknél, görbén gyógyult csonttöréseknél.

Osteoma (gör.), csontdaganat.

Osteomalacia (gör.), csontlágyulás, különösen terhes nőknél, tájkórosan fordul elő.

Osteomyelitis (gör.), csontvelőlob.

Osteophyta (gör.), kis csontnövedék, mely kül. a koponya belfelületén fordul elő; gyakori terhességnél.

Osteophyton (gör.), csontnövedék.

Osteoporosis (gör.), a csontok szétporladása, csontlikacsosság.

Osteopsatyrosis (gör.), csonttörékenység.

Osteotomia (gör.), a csontnak műtéti átfűrészése.

Ostera (ol.), vendéglő, csapszék.

Óstermelés, a nyerstermények termelése; ágai a földmivelés, baromtenyésztés, halászat, vadászat, méhészet, bányászat, erdészet stb.

Óstfi-Asszonyfa, község Vas m., 1709 lak.

Osti, község Sopron m., 1148 lak.

Ostia, a Tiberis torkolatánál Ancus Martius által alapított kikötőváros Latiumban, most romban hever. A jelenlegi O. helység kicsiny, de püspöki székhely s püspöke mindig a bibornok-testület dékánja.

Ostorfá, a kutgém felső végéről a kut felett lógó hosszú rúd, melynek alsó végén a veder van.

Ostorféreg, *trichocephalus dispar*, féreg a vékony nyakú fonálféreg (nematelmia trichotrachelida) családjából; 4—5 cm. h.; az ember vak- és vastagbélében él.

Ostorhegyes, a négyesfogat egyik lova, l. kisefa.

Ostoros, község Borsod m., 1313 lak.

Ostoros, parasztfű, ki a hat v. nyolcz ökrös öregéres mellett segítkezik, pl. vele szekeret rak, szánt, az ökröket legelteti; máskép: kisbéres.

Ostorozók, flagellansok (l. e.).

Óstörténet, az óskor története.

Ostracismus (gör. -kismos), cseréppel történő szavazás; néhány ó-görög városban ily szavazás útján száműzték azon polgárt, kiről társai azt hitték, hogy szabadságukat fenyegeti; az illetőnek neve volt a cserépre rá írva.

Ostre (Ostercz), község Varasd m., 1470 lak. Az Ivaneczi hsg déli oldalán; régi vár.

Ostrogótok, l. keleti gótok.

Ostrom, vmely vár tervszerű megtámadása, mely az o.-olt hely védelmi eszközeinek megsemmisítését és ennek bekövetkezése után elfoglalását célozza.

Ostromállapot, vmely megerősített helyre nézve beáll, midőn az azt körülvevő ellenség erődítményeinek megsemmisítését lövöldözés és egyéb eszközökkel megkezdte, ezen időponttól fogva a katonai ha-

tóság veszi át a hely és lakosai feletti rendezkedést és azért az o. megkezdését kiáltványban teszik közzé.

O. azonban béke idején is lehet, zavarágások, közveszély idején, midőn a rendet az állam közönséges eszközeivel fenn nem lehet tartani és azért kivételes eszközök, mint a rögtönítelő bíróságok kell fordulni.

Ostromzár, 1) az ostrom alá vett hely s a külvilág közti összeköttetés megszakítása; — 2) blockade (l. e.).

Ostrovskij Sándor, orosz drámaíró, szül. 1823. márcz. 30. Moszkvában, † 1866. jun. 14. Drámai műveket írt.

Ostya, keletlen, sótalan tésztából süített vékony lap, mely levélpecsét v. tábla alakban kerül forgalomba sütemény aljára, pecsételésre és egyházi czélokra szolgál; szent o., melyet a kath. egyházban az urvacsonránál kenyer helyett áldoznak.

Ostyečka, a Felvidéken vízben áztatott turóból készült sajt; hogy elálljon, gyengén megfűstölük. Frissen szalonnaüz, reszelve tésztakészítésre alkalmas.

Osva, folyó, a Hernádba ömlő Tarcza mellékvize; ered a Krivi-Jávör k. oldalán (Eperjes-Tokaji hegység). Felvesz számos patakot.

Ósválasztás, közvetett választási rendszer; a szavazók nem magok választják a képviselőt; ők csak választó férfiakat küldenek ki, kik a képviselőválasztást megejtik. Nálunk nincs befogadva.

Osvát, l. Oswald.

Ósvény, gyalogut, a szekérrúttól oldalt eső, szántóföldeken, réteken stb. vezető, azokat elválasztó utak.

Ósvilág, az elmúlt, kül. régebb földtani korszakok ideje.

Oswald, szent, magyarosan: Osvát, a kereszténység megalapítója az angolszászok közt, 636. Northumbria királya, † 642. Sok legenda szól róla.

Oswieczim, l. Auschwitz.

Ósz, évszak, mely az őszi napéjegyenlenséget veszi kezdetét és a nap legalacsonyabb állásának időpontjáig tart. Az északi féltekén szept. 23-tól decz. 21-éig tart.

Ószada, község Liptó m., 1185 lak. Hozzá tartozik Koritnyicza (l. e.) fürdőtelep.

Ószelő, szeptember hó magyar neve.

Ó-Szent-Anna, község Arad vm., 4458 lak.

Ó-Szent-Iván, község Torontál m., 1130 lak.

Ószó, az október hó magyar neve.

Ószikék, Arany J. hátrahagyott művei közt levő költemény-cyklus czime.

Ószinték (Az), vigi. Gabányi Árpádtól (1886.).

Ószi rózsza, v. mályvarózsza, *althaea rosea*, l. althaea.

Ó-Szivár, község Bács-Bodrog m., 7264 lak.

Oszkár, svéd és norvég királyok: 1) I. O. József Ferencz, szül. 1799. jul. 4. Párisban, Bernadotte tábornok (később svéd király) fia, 1824. Norvégia alkirálya, 1828. svéd regens, 1844. márcz. 4. Svédország királya; † 1859. jul. 8. — 2) II. O. Frigyes, az előbbinek fia, szül. 1829. jan. 21., nagy utazásokat tett, az upsalai egyetemen tanult, 1857. jun. 6. nőül vette Zsófia nasszaui hgnőt, 1872. szept. 18. követte fivérét, XV. Károlyt, a trónon. Írt költeményeket, továbbá számos történelmi és tudományos munkát, svédre fordította Goethe Faustját stb. Fiai: 1) Gusztáv Adolf trónörökös, szül. 1858. decz. 16., neje Viktoria badeni nagyhercegnő; — 2) Oszkár herczeg, szül. 1859. nov. 11., 1888. nőül vette Munck Ebba színésznőt s azóta Bernadotte herczeg czímet visel; — 3) Károly herczeg, szül. 1861. február 27.; — 4) Jenő herczeg, szül. 1865. aug. 1.

Ószilág, község Bars m., 1527 lak.

Oszlás, propagatio fissipara, a szaporodás azon neme, mely a sejt harántosztódása által következik be. Előfordul növényeknél és állatoknál is.

Oszlop, az építészetben az építménynek függélyes, szabadon álló, köralaku támasza; 3 főrészből áll: o. láb (gyakran az o. széken áll); o. törzs (sima v. barázdázott, felfelé vékonyodik; o. fej, az összeköttetést alkotja a gerendázattal. Az o. kiváló szerepet játszik főleg az ókori építészetben, az egyes részeinek jellegzetes kiképzése által a különféle építészeti stíleket meghatározza (l. oszloprendek).

Oszlop, galvánikus, l. galvántelep.

Oszlop, község Veszprém m., 1028 lak.

Oszloprendek. Az oszlopok elrendezését, mely által azok egy különös jellegű építészeti egészet alkotnak, oszloprendnek nevezik. Minden o. r.-nek 2 főrésze van: az oszlop (l. e.) és a gerendázat. A gerendázat az oszlopfejekre nyugszik és azokat összeköti, s áll: alsó (architrav) és felső gerendából és a koszorupárkányból (geison). Az oszlopr. egyes részeinek meghatározására használt mérték a modulus, vagyis az oszlopnak alsó félátmérője, melyet 30 részre (partes) osztanak. Az oszlopköz $1\frac{1}{2}$ —3 alsó átm., s pedig kisebb, ha az o. r.-nek komoly és szilárd jelleget kívántak adni. Őt o. r.-et különböztetünk meg: dór, a szilárd; jón, a kecses; korinthusi, a könnyű és gazdag; római, az összetett (composita) és diszes; toskánai, az egyszerű. 1) Dór o. r.; a görög-dór oszlopnak nincsen lába, hanem a törzs közvetlenül az alapon áll. A legrégebb emlékeken az oszlop alig volt magasabb mint 4 alsó átmérő és erősen vékonyodott, míg a dór stíl fénykorában (Perikles idejében) az oszlopnak $5\frac{1}{2}$ átm. magassága és csekély vékonyodása volt. A törzs barázdázott és 16—24 élben érintkező mélyedése van, $\frac{1}{3}$ magasságban enyhén kidomborodik (entasis); felső részén a nyak szolgál átmenetül az oszlopfejhez, s 3—5 bemetszés jelöli. Az oszlopfej igen egyszerű, főrésze: a kiduzzadó korong (echinus), mely négyzetes lapot (abakus) hord, s ezen nyugszik közvetlenül a gerendázat. Az alsó gerendát kiugró szalagékitményes tag választja el a felső gerendától, melyen hármas rovatok (triglyphos) és gerendaközök (metopon) váltakoznak. A koszorupárkány szintén igen egyszerű; négyoszögű lapok alkotják, s ezekből minden gerendaköz és hármas rovat felett cseppek (mutuli) csüngnek alá. A keskeny oldalon a koszorupárkány felett van az oromfal (o. mező, tympanon), melyet lejtős tetőpárkány (sima) fejez be, s ezen levélékitményü oromdisz (akroterium) van. Az oszlopköz $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{11}{16}$ átmérő. — A római-dór o. r. szerkezetileg nincsen ugy kiképezve mint a görög, de tetszetősebb és diszebb. — Az új-dór o. r. Vignola, Palladio stb. szerinti utánzata a görög-dórnak. Az oszlop sokkal nyulánkabb, mint a görög és magassága 7—8 alsó átmérő; oszloplábat is nyer, melynek magassága 1 modulus; az oszlopfej is egészen elütőleg van tagozva. 2) Jón o. r.; ezen o. r.-nek derült, kecses jellege van; az oszlop nyulánk, magassága $8\frac{1}{2}$ —10 alsó átmérő; lába van, melynek mag. 1 modulus, talpát négyzetes lap (plinthus) alkotja. A törzs felületén 24 barázda van, ezeket sík körök választják el egymástól. Az oszlopfej számos tagból áll; főrésze: a párnázat (voluta), mely a korong felett két szélén kidomborodik és csigavonalban kanyarodik befelé a zárpontjái (csigaszem). A párnázaton a levélfüzérés fejlap nyugszik. Az alsó gerendának három, enyhén kiszőkő tagozata van; a koszorupár-

kány erősen ki van képezve, alul fogakkal, majd gyöngysorral és levélfüzérrel. A rómaiak a jón o. r.-et keveset alkalmazták és náluk ez különösen a párnázatnak merevebb, körzövel való vonalozása által kecsességéből sokat veszített. 3) Korinthusi o. r.; a görög építészet hanyatlásával lép fel; nyulánkabb, diszebb oszlopa van, mint az eddigieknek, s kül. az akanthus levelekkel diszitett kehelyalaku oszlopfej van gazdagon kiképezve. Görög emlék k. oszloppal kevés van, ilyen a Szelek tornya és Lysikrates emléke. De annál nagyobb előszeretettel alkalmazták a rómaiak. A római-korinthusi o. r.-ben az oszlop magassága 10 alsó átm. A kehelyalaku oszlopfejen két sor lehajtott koronájú levél van; a felső sorból kelyhek emelkednek s ezekből párnázatok (voluta) csavarodnak, melyeken a fejlap nyugszik. A diszes koszorupárkányt a függő lap alatt alkalmazott gyámkövek jellemzik. 4) Római (composita) o. r.; a jón és korinthusi o. r. összeköttetéséből keletkezett; az oszlopfejen a levélisz és párnázaton kívül a korongot (echinus) is alkalmazták, s egyáltalán a diszitések oly nagy tömeget használtak, hogy az a tagozás hatását elnyomta. 5) Toskánai o. r.; Vitruvius szérint ezen o. r. az etruszoktól ered. Az újabb ol. építőmesterek ezen o. r.-nél a római-dór méretezését utánozták. Az o. r.-et kiváló egyszerűség és erő jellemzi. Az oszlop magassága 6—7 alsó átmérő, egyszerű párkányfeje van, lábának magassága 1 modulus. Az oszloptörzs $\frac{1}{6}$ -ot vékonyodik, ez $\frac{1}{3}$ magasságában a láb felett kezdődik. A törzs sima, minden barázda nélkül. Egyszerű a gerendázat is, s három alkatrészének magassága $1\frac{3}{4}$ —2 alsó átm. Az o. r.-et a római építőmesterek határozott szabályokhoz és méretekhez köttették, a renaissance idejében az olasz mesterek Vitruvius szabályaihoz tértek vissza, s ezek a mostani időig megtartották érvényességüket. Csak legújabb időben a klasszikus ókor emlékeinek behatóbb tanulmányozása folytán jöttek rá, hogy az ókori mesterek egyáltalán nem köttették magukat ezen v. más merev szabályokhoz.

Ó-Szőny, község Komárom m., 2700 lak., a római Bregetium.

Ó-szövetség, l. biblia.

Osztag, 40—50 katonából álló csapat.

Osztalék, a nyereség azon része, mely a vállalatban résztvevőre jut; részvénytársaságnál az évi jövedelem azon része, melyet a közgyűlés határozata alapján minden egyes részvényre kifizetnek. Az o.-ot a részvény megfelelő évi szelvénye ellenében fizetik ki a szelvényen megjelölt pénztárnál az üzleti év befejezése és a közgyűlés megtartása után. Az o.-ról az 1875: XXXVII. t.-cz. intézkedik.

Osztalékalap, részvénytársaságnál az évi nyereség egy részének visszatartása által alkotott tartalékalap, melynek célja kedvezőtlen üzleti években az o. szétosztását lehetővé tenni, illetőleg az o.-ot gyarapítani.

Osztalékelsőleg, az évi zárszámla elkészítése előtt történő részletfizetés és esetleges nyereségre, míg a mérleg végleges összeállítása és a közgyűlés megtartása után az osztalékmaradék kerül szétosztásra. Egyes részvénytársaságok részvényeiknek minimális kamatbiztosítást nyújtanak és azt osztalékelsőlegként fizetik ki, ez esetben az osztalékmaradék felülosztalék (l. e.).

Osztalékpapir, a részvény mint azon értékpapir, melynek évi kamatjöveldelme előre megállapítva nincs, ellentétben az állampapirral, záloglevéllel, elsőbb-

ségi kötvénnyel, melyek kamatozása állandó és előre meg van határozva.

Osztalékszelvény, azon szelvény, melynek beszállgatása ellenében a közgyűlés által megszabott nyereségrész kifizetetik. Részvénytársaságok, melyek minimális kamatfelvezetést biztosítanak, részvényeikhez kétféle szelvényt csatolnak, u. m. kamatszélvényt az osztalékéllőleg és o.-t a felülosztalék felvételére.

Osztály, *classis*, a természetrajzban a rokonság által összetartozó állatok v. növények nagyobb csoportja, pl. a gerincesek közt az emlősök, madarak, hüllők, kétélűek és halak osztályai. Az o. rendekre, a rend családokra, a család nemekre, a nem fajokra oszlik. Az iskolában o.-ok alatt a növendékeknek koruk és ismereteik szerint való beosztását értjük.

Osztály, azon eljárás, melylyel az együttesen öröklésre hivatott örökösök a hagyatékban való részesedéseket megállapítják, az ebből származó perek az o.-perek. Oly perek ezek, melyekben az öröklési jog már nem kérdés tárgya, hanem csak az egyes örökösök osztályrésze. Ha az örökösök maguk között megegyezték, erről okmányt állítanak ki, mely az örökösödési arányt magában foglalja és ez az o.-levél, melyet azután a bíróság helybenhagy.

Osztályfőnök, 1) Ausztriában a min. tanácsos; — 2) a középiskolákban egyes osztály vezető tanára.

Osztálylevél, l. osztály.

Osztálymérnökség, a pályafentartással foglalkozó vasuti mérnöki hivatal; feladata a reá bizott vonalszakaszt jó karban fenntartani.

Osztályper, l. osztály.

Osztálysorsjáték, l. lotto.

Osztályszellem, kasztszellem, l. kaszt.

Osztálytanítás v. **osztályrendszer**, a népiskolai tanítás azon rendszere, midőn a tanító állandóan egy bizonyos osztályban tanít évről-évre; ellentéte a váltakozó rendszer, mely szerint a tanító növendékeit az első osztálytól kezdve végig vezeti az összes osztályokon.

Osztályzat, *classificatio*, az osztályokba való beosztásnál, minősítésnél nyert fokozat, érdemjegy.

O-Sztapár, község Bács-Bodrog m., 5503 lak.

Ostás, azon számtani művelet, melynél adott mennyiséget bizonyos számú egyenlő részekre bontunk szét; az ostás jele : vagy a tört vonal, pl. $4:2=2$, v. $\frac{4}{2}=2$. Ostáni annyit, mint azon számot keresni, mely mutatja, hogy egy adott szám hányszor foglaltatik a másikban; a kettőspont előtt v. a törtvonal felett álló szám az osztandó, a másik az osztó, a művelet eredménye a hányados.

Osztern, község Torontál m., 2156 lak.

Oszterva, 1926 m. magas csúcs a Magas-Tátrában.

Osztható vmely szám másik szám által, ha általa osztva a hányados egész szám lesz.

Osztyákok, finn-ugor néptörzs Szibériában, az Uraltól keletre, a tobolszki és tomszki kormányzóságokban, körülbelül 23.000 lélek. Vadászattal és földműveléssel foglalkoznak. Nagyon szennyesek, kunyhóikban szörnyű bűz uralkodik. Öltözetük kikészítetlen, szőrével hol befelé, hol kifelé fordított iramszarvasbőr kabát és nadrág. Falánkak, nagy ivók és alvók. A vadat és halat nyersen eszik; bejárnak a városokba konyhabulladékokért, melyeket otthon fellakmároznak. A samán vallás hívei. Az o. nyelv a hozzá közel álló vogullal együtt az összes finn-ugor nyelvek közt a legtöbb rokonságot mutatja a magyarhoz. L. Hunfalvy Pál, Az északi o. nyelv.

Nyelvtud. Közl., XI. k., Bpest, 1875.; Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alakutana, 1884—87.

Ösztöke, a szántók kajla nyelvű botja, végén hegyes vassal, melylyel a csoroszlya és szántóvas elől a gazt elpiszkálja és a kormánydeszkához tapadt földet letisztítja s néha-néha a lassu ökröt is böködi. Ösztökélni, menésre, cselekvésre nógatni, buzdítani.

Ösztön, az öntudattól független azon tulajdonság, illetve hajlam, mely az egyént v. egyedet természetes szükségleteinek (éhség, szomjuság stb.) kielégítésére vezeti. Az állatoknál az ö. pótolja az öntudatot; az ö. tanítja meg járásra, repülésre, uszásra, fészkepítésre, eleségyszerzésre; az embernél az ö. csak kora gyermekkorában játszik szerepet, később ennek helyét a civilizációval arányosan az öntudat és öntudatos cselekvés foglalja el.

Ösztöndíjak, állandó tőkésített összegek vagyis alapítványok, melyek kamatait évről-évre szegény sorsu szorgalmas tanulók kapják. Nevezetesebb ö.-aink: a budai és a váci Mária Terézia-alap, a Pázmány-, Alapy-, Bibics-, Eötvös-, Bésán- stb. alapok ösztöndíjai.

Osztópán, község Somogy m., 1075 lak.

Osztorije, község Modrus-Fiume m., 2323 lak.

Osztorije, község Lika-Krbava m., 1415 lak.

Ösztörű, fogakkal, szegekkel ellátott állvány, melyre a mérszarosok a feltagolt húst agatják, a timárok a bőroket szárítás végett kifeszítik; folyóvizeknél hegyes közlőpökből csinált gát.

Ösztövér, sovány hus, melynek zsirosa nincs; oly állat, melynek husa sovány, vékony. Köz.m.: Jobb az ö. (kevés hasznu) alku, mint a bírónak kövér végzése.

Özstök birodalom, l. Ausztria császárság.

Osztóérték, az 1867: XVI. t.-cz. által Ausztriával közösen elfogadott pénzrendszerünk neve. Alapja az 500 gr.-os ft. ezüst, melyből 45 ezüst ft. készül.

Osztórták-magyar bank, mostani alakjában az 1878: XXV. t.-cz. alapján létesült bank, melynek célja az osztórták-magyar monarchia pénzforgalmát szabályozni, a fizetéskiegénylést elősegíteni és a rendelkezésre álló tőke gyümölcsöztetéséről gondoskodni. Az o. m. b. alapszabályai értelmében váltót, értékpapírt, szelvényt, közztraktári zálogjegyet leszámítol, kézi zálogra kölcsönt ad, letéteket megőrzés, ill. kezelés végett elfogad, pénzeket elismervényre, továbbá pénzeket, rövid lejáratu váltókat és értékpapírokat giroszámlára vesz át, utalványokat állít ki saját pénztáraitra, bizományi üzleteket teljesít, szelvényeket vált be. Jogositva van továbbá vert és verefelen aranyat és ezüstöt, külföldi váltókat venni és eladni és jelzálogkölcsönt nyújtani záloglevelekben, végre a bank saját zálogleveleit venni és eladni. A banknak két főintézete van: Budapesten és Bécsben, továbbá bankfókok és bankmellékelyek az osztórták-magyar monarchia fontosabb keresked. pontjain. A bank legtöbb igazgató közege a főtanács, melynek tagjai: a kormányzó (székhelye Bécs), két alkormányzó (egy Budapesten, egy Bécsben) és 12 főtanácsos (l. főtanács). A főtanács több alosztályra oszlik, a végrehajtó, igazgatási, ércváltó és jelzáloghitel bizottságra. Az állam felügyeleti jogát kormánybiztos utján gyakorolja (l. még bankjegykibocsátás).

Osztórták-magyar monarchia v. Ausztria-Magyarország, Európa egyik legelső nagyhatalma, mely két külön államterületből: Ausztria császárságból s a magyar királyságból áll. Fekvése. Fekszik a Párisától számított k. hosszúság $7^{\circ} 11\frac{1}{3}'$ és $24^{\circ} 9\frac{1}{2}'$,



OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA.



FŐVÁROS	
•	VÁROSOK 100 000 lakón felül
•	VÁROSOK 50 000
•	Helységek 20 000
•	Helységek 10 000
•	Helységek 10 000 lakón alul
•	Vasutak
•	Csalornak

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA

A. ■ A magyar szent korona országai: Magyarország, Horvát-Szlavonország, és Fiume szab. kir. város.

B. ■ Az osztrák örökös tartományok: A. és F. Auszria, Salzburg, Stajersország Karinthia, Erzsján, Görz és Gradiska, Istria, Triest, Tírol és Vorarlberg, Csehország, Morvaország, Szilézia, Galícia, Bukovina, Dalmácia.

■ Megszállott tartományok: Bosznia és Hercegovina.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

s az é. szélesség $42^{\circ}6'9''$ és $51^{\circ}3'$ közt. Területe ennél fogva a mérsékelt égöv alá tartozik. Legészakibb községe Hilgersdorf falu Hainsbach mellett Csehországban; legkeletibb Chileszinyi község Bukovinában; legdélibb Spizza Dalmáciában; legnyugatibb Banks falu Feldkirch mellett Vorarlbergben. Az egyenes vonalban számított távolság Hilgersdorftól Spizzáig 1061 km. (143 földr. mfd), Bankstól Chileszinyig 1276 km. (172 földr. mfd). Fekvése túlyomólag continentalis, s az egész határvonalból, mely 10.244 km. hosszú (1381 földr. mfd), a tengerpartra (az Adriai tenger mentén) csak egy ötödész (2234 km. vagyis 301 földr. mfd) esik. Continentalis fekvése mellett szól az is, hogy a nagy európai vízváltásztó, mely elvámsztól az északi és déli tengerek vízterületeit elválasztja, hosszában szeli át a monarchiát. Területe egy jól kikerekített egész, csak Dalmácia nyulik ki az Adria mellékén mint hosszú keskeny földszalag, mely azonban a megszállott Bosznia és Hercegovina tartományokkal kiszélesült. Csak az isztriai és dalmát szigetek vannak keskeny tengerektől elválasztva. Felsőzsigetek: az Isztriai és Sabioncelló Dalmáciájában. Határai: észak felől a német birodalom és Oroszország, kelet felé Oroszország és Románia, délfelé Románia, Szerbia, Törökország, Montenegro és az Adriai tenger, délnyugat és nyugat felé az Adria, Olaszország, Liechtenstein, Svájc és a német birodalom. Leghosszabb vonalon határa ez utóbbival érintkezik. A monarchia határai nagyrészt természetesek; politikai határai nyitlak: Sziléziában Németország felé; a Visztulától Kimpolungig Oroszország és Románia felé; a Lím folyó mellett Törökország felé; Görccnél, Olaszország és Salzburgnál Németország felé. Alkotó részei és területe: A monarchia törvényhozásilag és közigazgatásilag két külön, csupán az uralkodó személye s némely közös ügy által összekapcsolt államból áll. Az egyik a birodalmi tanácsban képviselt királyságokat és tartományokat foglalja magában (I. Ausztria császárság), a másik a magyar korona országai, a magyar államterület (I. Magyarország). Ezekhez járulnak még a mindkét államhoz közösen tartozó megszállott tartományok: Bosznia és Hercegovina. A monarchia egész területe (Bosznia-Hercegovina nélkül) 624.231 km^2 vagy 11.337 földr. mfd², melyből 300.226 km^2 vagyis 5452.5 földr. mfd² az osztrák államterületre és 324.005 km^2 vagyis 5884.3 földr. mfd² a magyar korona országaira esik. A megszállott terület: Bosznia 41.382 km^2 , 751 földr. mfd², Hercegovina 10.720 km^2 , 195 földr. mfd². Ennélfogva a monarchia összes területe 676.333 km^2 vagyis 12.283 földr. mfd². (Más számítás szerint, mert pontosan az egész ter. felmérve nincs, 676.667 km^2 .) Népeisége: Ausztria császárság területén $23.895.413$, a magyar birodalomban $17.463.473$ (a katonasággal, a polgári lak. $17.349.398$), Bosznia és Hercegovinában $1.454.365$ ember él s így az összes lakosság $42.813.251$ főre megy. (Hegységek, vizek, éghajlat, nemzetiségi és felekezeti viszonyok, gazdasági élet stb. I. Ausztria s ennek egyes tartományai vmint Magyar-Horvát-Szlavonországok, Bosznia, Hercegovina alatt.)

Külkereskedelem. Az o.-m. m. az 1867. kiegyezés óta a 10 évenként kötött vámszerződés értelmében egységes vámterület, melynek összes ki- és bevétele, a nemes fémektől eltekintve, 1890-ben 1382.1 millió frtot tett; ebből 610.7 millió frt a behozatalra,

771.4 millió frt a kivitelre jut, úgy hogy a kivitel többlet 160.7 millió frt. Főbb kiviteli cikkek: gabona és liszt, fa, cukor, rövidárúk, vágómarha, gyapjúárúk, üveg, bőrárúk, kőszén, faárúk, fémek és vegyészeti termények. Főbb behozatali cikkek: gyapot, gyapju, lenfonal és szövét, selyem, kávé, dohány, szivar, nyersbőr, gépek, kőolaj stb. A k.-ben kül. a német birodalom van érdekelve. Jelentékeny a transzito kereskedelem is. A tengeri kereskedelem főleg a Földközi és Fekete tenger felé irányul. Pénzláb, mérték- és súlyrendszer, I. Magyarország.

Osztrák örökösödési háború, I. Mária Terézia.

Osztrák tenger mellék, Görz, Gradiska, Istria és Triest (I. ezeket külön).

Osztrédok, 2049 m. m. csúcs a Magas-Tátrában.

Osztriga, *ostrea*, kagyló család az egyizmuak (monomya) rendjéből. A közönséges o., *o. edulis*, az európai partok közelében, legalább 3%-os sótartalmu vízben (a Keleti tengerben nem) él; himnős, évente (jun.—szept.) gyakran 1 milliónál jóval több utódot nemz, melyek a héjban fejlődnek ki, szétrajzanak és azután héjuk váladékával többnyire csoportosan, u. n. o. padokon odatapadva letelepszene; 2—3 éves korukban élvezhetők. Augusztustól októberig halászság kotróhálóval, ketreczczel, zsákokkal, melyek segítségével a sziklákról leszikatják. Minthogy ily módon az o. padok is elpusztulnak, ezek kimélése végett az o. telepek körül czölöpöket vernek le s azokra vesszőnyalábokat agyalnak a fiatalok védelmére. Ezen czölöpöket (fasinákat) évente 3-szor kihuzzák s a hasznavehető o.-ákat leszedik. A kifogott o.-ákat egy ideig tiszta tengeri vízzel telt medenczékben (o.-parkok) hizlalják, hol tisztábbak és finomabb ízűek lesznek. Legjobb az angol, francia és belga, továbbá az olasz és trieszti, kevésbbé jók a hollandi o.-ák. Nyersen inkább csak étvágygerjesztő hatásuak, főzve táplálók.

Osztrolenka, város Lomsha orosz- lengyel kormányzóságban a Narev m., 5000 lak., 1831. máj. 26. az oroszok győzelmé Skrzyniecki lengyel seregén.

Osztrova, sziget, az Al-Duna legnagyobb szigete, 20 km. hosszú és 2—3 km. széles.

Osztrovó, község Temes m., 1210 lak.

Osztrovszki hegység, a Közép-Kárpátok (I. e.). Osztrovszki-Vepor (I. e.) csoportjának tagja; a neresziczai és korponai völgyektől a divény-detvai hágógig (v. kriványi szoros, 432 m.) é.-k. csapásu főgerinczczel húzódik. E hágótól közvetlen folytatása a Vepor hsg., észak felé a Szalatna, é.-k. és d.-k. felé az Ipoly völgyei határolják. A hsgt kristályos palák és gránit alkotják, de szigetyszerűen a trachyt alkotta hegyek is előfordulnak (Jávoros, Brávecz, Kis-Sugár stb.). Kalinkánál trachythegeyektől övezett völgykatlanban kis kentelep, talán régi szolfatára van. A hsghez d. felől hullámos neogen-fensík csatlakozik, melyet párhuzamos, d.-ny.—d.-k.-re vonuló völgyek szelidesnek. Vízválasztó az Ipoly és Garam közt. Főbb csúcsai: Jávoros, Korcsin, Osztrovszki, Kriván és Bradló, a 800 m.-t sem érik el.

Osztrovszki-Vepor hegység név alatt foglaljuk össze a Közép-Kárpátoknak a Garamtól délre, az Ipoly és Rima völgyei között lévő különböző hsgeket. A hsgék főtömege kristályos palából és triasmészkből áll; a selmeczbániai hsg trachyt eruptív tömege közvetlen csatlakozik a körmöczbányaihoz, melylyel egykoru. Következő hegycsoportok különböztethetők meg: selmeczbániai, tulajdonképeni Osztrovszki, Vepor, Fabova és Polyána hsgék.

Oszturnya, község Szepes m., 1865 lak.
Öszülés, canities, a hajzat színének elváltozása, mely előrehaladott korban részint a festeny elsorvadására, részint levegőnek a hajszálak velős részébe való bejutása által következik be. Némely családban már a fiatal években áll be; u. e. történik némelykor hirtelen heves kedélyrázkódtatások (ijedtség, félelem) következtében.

Öszvér, mulus, nőstényszamártól és ménlótól, a szamár-ö., **hinuus**, kancza lótól és himszamártól származó korcs. Az előbbi számárhoz hasonlóbb; az utóbbit, mely biztos járása miatt kül. hegyvidékeken fontos állat, inkább tenyésztik.

Otagra (gör.), fülfájás.

Otalgia (gör.), fülfájás.

Ó-Tátrafüred, N.-Szalók községhez tartozó fürdőtelep, 1014 m. m. a Magas-Tátrában. Van savanyuvize is. Hidegvizgyógyint. és klimatikus gyógyhely.
Ó-Telek, község Torontál m., 1576 lak.

O tempora, o mores! (lat.) oh idők, oh erkölcsök! Idézet Ciceronak Catilina elleni első beszédéből.

Ötevényes-ut, római ut Nádasd község határában, Vas m.

Otfried, ó-felnémet benzés szerzetbeli költő, az első német végrimes költeménynek, egy evangéliumi harmóniának (867.) szerzője, 833—866 körül élt.

Othello, afrikai származású mór, a velencei köztársaság hadvezére, nőül vette Desdemona előkelő hajadont, kit szerelemféltsébsől megöletett. Történetét Shakespeare egy tragiédiájában (ford. Szász K.), Rossini operában dolgozta fel.

Otiarica (gör.), fülgyógyászat.

Otitis (gör.), füllob.

Otium (lat.), nyugalom, kényelem, szabad idő.

Otkolon, l. eau de Cologne.

Otman (Ozman), 3. kalifa, 644—56. uralkodott, megalapította a Korán hiteles szövegét, 656. meggyilkolták.

Ötméretű vers, l. pentameter.

Otocsacz, község Lika-Krbava m., 2719 lak. A volt otocsaczi kerület székvárosa, a Gacska folyó völgyében. Környékén több várom. Járásbir. és adóhivatal.

Ó-Tohán, község Fogaras m., 1918 lak.

Otok, község Szerém m., 4375 lak.

Otophon (gör.), hallókészülék.

Otorrhoea (gör.), fülfolyás.

Otoskop (gör.), fültükör.

Otranto, város Lecce olasz tartományban, a Jon tengert az Adriai tengerrel összekötő o.-i ut mellett. Hires székesegyház.

Otricoli (-koli), helység Perugia orosz tartományban, itt találták a híres o.-i Jupiter szobrot, most a Vaticanban.

Otsakow, kikötő-város Cherson orosz tartományban a Dnjepr m., 7000 lak., 1788-ig fontos török vár.

Ottakring, Bécs egyik külvárosa.

Ottava (ol.), octava; a verstanban o. rima, nyolcz jambus-sorból álló versszak (stanza), melyben az 1., 3. és 5., továbbá a 2., 4. és 6. s végül a 7. és 8. sorok rimelnek; az olaszok, spanyolok és portugálok kedvencz epikai yersmértéke. Irodalmunkban Szemere Pál adta első próbáját Körner »Zrinyi«-jének fordításában, Zrinyinek V. felvonásbeli monológiájában, 1826.

Ottava bassa (ol.), egy octavával mélyebben.

Ottawa, folyó Canadában, ezt keleti és nyugati részre osztja, Montreal körül a Szt-Lőrincz folyamba torkol. Mellette és a Rideau folyó m. fekszik Ottawa város (1854-ig Bytown), a Dominion of Canada fő-

városa, 35.000 lak. Élénk fakereskedelem; közelében a Chaudière zuhatag.

Ottenfels-Gschwind Zsigmond báró, a főrendiház tagja, szül. 1825. jun. 17. Konstantinápolyban.

Ottensen, 1889-ig önálló város, azóta Altonával egyesült. Számos gyár.

Ötévény, község Győr m., 1515 lak.

Otthon, írók és hírlapírók köre Budapesten; alakult 1891. máj. 14.; célja a társas érintkezés előmozdítása az írók, hírlapírók és tudósok között, továbbá szellemi és anyagi érdekeik gondozása. A kör elnöke Rákosi Jenő, főtítkára Kenedi Géza.

Ottingen, város Schwaben bajor kormánykerületben, a Vöornitz m., 3000 lak. Az egykori Ö. grófság főhelye.

Otllaka, község Arad m., 3769 lak.

Ottó, szent, Pomerania apostola, szül. 1069 körül, † 1139.; emléknappja jul. 2.

Ottó, magyar király, a wittelsbachi házból, I. Henrik bajor herceg († 1290) és Erzsébet hercegnő, IV. Béla leányának († 1271 körül) fia, szül. 1261. február 11. Atyját 1290. követve, Alsó-Bajorország trónjára lépett; az Árpádház kihaltával pedig mint annak leányági ivadéka, a magyar koronára emelt igényt. A cseh Venczel rövid királysága után, ezt 1305. október 9-én lemondásra bírva, Magyarországba jött, s magával hozta a Venczeltől átvett koronát. A krónika szerint Ausztria felől lopva igyekezett az országba jutni; a faedénybe rejtett koronát Fischamendnél elvesztette s csak hosszas keresés után találta meg. Párthivei, a Németujváriak, kisérében Székes-Fehérvárra érkezett, hol Rádi Benedek veszprémi püspök 1305. decz. 6. megkoronázta. Ezután Budán gyűlést tartott. Hogy magát a trónon Róbert Károly ellen fenntartsa, László erdélyi vajdánál keresett szövetséget, nőül kérve a hatalmas vajda leányát. De a vajda cselet vetett neki, s 1308. május 1. elfogva, csak a korona visszatartásával bocsátotta ki kezei közül. A megcsufolt O. Vörös-Oroszországon és a porosz földön keresztül tért vissza hazájába. Utközben a Glogaui herceg letartóztatta s csak az által szabadult ki, hogy nőül vette a herceg leányát, Ágnest. Ezután Bajorországban élt; mérgezés következtében † 1312. szept. 19. Első felesége Katalin, Habsburgi Rudolf leánya volt († 1283.). Ágnes 1331. december 25. bekövetkezett haláláig viselte a magyar királynői czimet.

Ottó római császárok: 1) I. O., I. Henrik fia, szül. 912. nov. 23., 936. aug. 8. Aachenben német királylyá választott. Testvére Thankmar és Henrik lázadását leverve, megszilárdította magát a trónon, 950. meghódította a cseheket, 951. Lothar római császár özvegyének Adelheidnek segítségére Itáliába ment, nőül vette Adelheidot s olasz királylyá, 962. febr. 2-án pedig, Berengár legyőzése után császárrá koronáztatta magát, megalapítva ekként a római-német birodalmat. A magyarok hódító hadjáratának az augsburgi ütközetben (955. aug. 10.) véget vetve, 973. béke-szerződésre lépett Géza vezérrel és Pilgrim passauai püspök által papokat küldetett a magyar nép megtérítésére. A kereszténység terjesztésén országában is sikerrel működött; számos püspökséget alapított. † 973. május 7. Memlekenben. — 2) II. O., az előbbi fia, szül. 955.; 961. német királylyá, 967. római császárrá koronáztatott és 973. követte atyját a trónon. Az olaszországi zavarokat 982. megjelenésével lecsillapította és Nápolyt s Tarentót is meghódította; Colonnánál azonban a byzanci sereg meg-

verte. Az új hadjárat előkészületei közben † 983. decz. 7. Rómában, és a Szt-Péter templom előcsarnokában temettetett el. — 3) III. O., az előbbi fia, szül. 980. jul., atyja halála után 983. decz. 25. Aachenben megkoronáztatott. Kiskorúsága idején anyja, Theophania és nagyanyja Adelheid vitték a birodalom kormányát. A császárnék fentartották a magyarokkal a barátságos viszonyt, s ennek gyümölcse a császári ház sarjának, Gizella bajor hercegnőnek Istvánnal 905. létrejött házassága. Ottó 996. május 21. Rómában császárrá koronáztatott, 998. a Crescentius senator által támasztott zavarok elnyomására fegyveres haddal vonult be Rómába. Itt 999. nevelőjét Gerbertet tette II. Szilveszter név alatt pápává. † Viterbo mellett, Paternóban 1002. jan. 23. — 4) IV. O., Oroszlán Henrik fia, született 1182. VI. Henrik halála után a Welf-párt 1198. jun. 9. Aachenben királylyá választotta, de csak az ellenkirály, Hohenstaufen Fülöp meggyilkoltatása után (1208.) nyert általános elismertetést. 1209. okt. 4. Rómában császárrá koronáztatott, de az investitúra-kérdésben a pápával viszályba keveredett s ez 1210. egyházi átok alá vetette. A német rendek erre Hohenstaufen Frigyeset választották királylyá. Ottó végre legyőzve 1215. visszavonult öröklött tartományába, Braunschweigba, s itt † 1218. máj. 19.

Ottó Frigyes Lajos, Görögország királyja, I. Lajos bajor király 2. fia, szül. 1815. jun. 1. Salzburgban, 1833. Görögország királyává választották; előbb regenség mellett, 1835. jun. 1. óta önállóan uralkodott, 1862. okt. 24. letétetett; † 1867. jul. 26.

Otto, bajor király, a bajor királyi korona névleges viselője, II. Miksa király második fia, szül. 1848. ápr. 7. Münchenben; 1866. a hadseregben szolgált, de csakhamar elmebajba esett; 1886. jun. 13. bátyja, II. Lajos király halála után reá szállt a korona, de csak névleg király. Betegsége miatt Luitpold herceg-regens uralkodik, őt magát Fürstenried kastélyban, München mellett ápolják.

Ottó főhg, Károly Lajos főherceg második fia, szül. 1865. ápr. 21. Grácban, 1880. hadnagy, 1884. főhadnagy, 1888. százados, 1890. őrnagy. 1886. nőül vette György szász hg leányát, Mária Jozefát.

Ottó, freisingeni püspök, Babenbergi IV. Lipót osztrák őrgrof 3. fia; 1137. freisingi püspök lett; 1147—49. részt vett II. Konrád kereszties hadjáratában s ez alkalommal hazánkban is járt. † 1158. szept. 21. I. Frigyes császár történetéről szóló munkája a magyarokról becses, bár rendkívül elfogult följegyzéseket tartalmaz.

Öt-tó, tengerszemek a Magas-Tátrában. A Lengyel Öt-tó é. oldalán a Rosztoki völgyben. A tómedenczék magas hegyek állják körül (2000—2241 m.). A tavak medrét szálban levő szikla alkotja. — A Magyar Öt-tó a Kis-Tarpatoki völgyben a Jégvölgyi csúcs alatt; medröket szintén sziklászál alkotja. Tengerszin feletti magasságuk 2000 m. A legnagyobbak területe 210 ha.

Öttöi völgy, a Magas-Tátra é. oldalán.

Ottokár, cseh királyok, a Przemysl házból: 1) I. O., Csehország 3. királyja, 1198-ban lépett a trónra, s Fülöp német királytól a királyi czímet utódai számára is megnyerte. 1198 körül Konstancziát, III. Béla leányát vette nőül. † 1230. decz. 15. — 2) II. O., az előbbi unokája, I. Venczel fia, szül. 1230., már atyja életében 1248. királylyá választatott, s a babenbergi ház kihaltá után 1251. Ausztria hercege lett. Atyját 1253. követte a cseh trónon. Stájerország

birtoka felett IV. Béla magyar királylyal 1252-től háborut viselt, melyet az 1254. május 1. kötött béke csak néhány évre szakított meg; 1257. ismét megújult az ellenségeskedés, míg végül 1259. O.-nak sikerült Stájerországot István ifjabb királytól elfoglalni s IV. Bélát 1260. nyarán békére kényszeríteni. Első feleségétől, a babenbergi Margittól, magtalansága miatt elválván, 1261. boldog Margit szüznék, IV. Béla leányának kezét kérte meg, s tagadó választ nyerve, okt. 25. Anna és Rosztiszláv leányával (IV. Béla unokájával), Kunigundával lépett házasságra, míg IV. Béla hasonnevű fia O. nővérének leányát, Kunigundát vette nőül. Ausztriai birtokait 1269. Karinthia és Krajna tartományokkal növelte. IV. Béla halála után (1270.) Anna hgné a családi kincsekkel O. udvarába menekülvén, e miatt újra kitört a háború Magyarországgal, mely az 1272. július 3-ki pozsonyi béke daczára 1276-ig tartott. O. a német birodalom fejedelmeivel is folyton viszályban élt; e miatt az 1273 iki királyválasztásnál megfosztották szavazati jogától. Habsburg Rudolf, kinek megválasztása ellen tiltakozott, 1276. kizárta a birodalmi közösségből, 1278-ban pedig IV. László magyar király segítségével karddal támadta meg, aug. 26. Stillfriednél megverte. O. a csatában életét veszíté s utána az osztrák tartományok a Habsburg házra szállottak át.

Ottoman birodalom, török birodalom.

Ottomane (francz.), török pamlag.

Ottomány, község Bihar m., 1134 lak., az Érmeléken, jó bor.

Otturbay Károly, az aradi kir. törvényszék elnöke, szül. 1838. jul. 4. Verseczen; 1862. köz- és váltóügyvéd, 1867. aradmegyei tszki bíró, 1872. u. o. járásbíró, 1886. u. o. tszki elnök.

Ó-Tura, község Nyitra m., 6120 lak.

Ótvár, a fej hajzatos részén jelentkező pörkösödő, izzagszerű (*ecema*) kiütés, mely főleg csecsemőknel és gyermekeknel lép fel; tejjó, az arczon foltok, majd pörkők alakjában jelentkezik, szintén a kora gyermekkorban. Kezelés a haj lenyírása, a pörkők felpuhítása táblaolajjal, másnap ledörzsölése szappannal. A tejjó-nál a kifejtett pörkők zsiradékkal (vaselin, crème celeste) való bekenése.

Ötvény, ötvözet (l. e.).

Ötvös Adolf, Silberstein Adolf (l. e.) írói neve.

Ötvös, az aranyműves (l. e.) régi magyar neve.

Ötvösfalva, község Máramaros m., 1657 lak.

Ötvösműkiállítás, l. ötvösség története.

Ötvösség története. Az ő. másként aranyművés-ség, a nemes érczek eszkerekké és dísz tárgyakká való feldolgozásának művésze a legrégibb időig visszanyulik. A keleti népek és a klasszikus ó-kor ötvös-kínesei mellett a barbárok és a népvándorlás korának művésze is jelentékeny fejlődési fokon állt. Hazánk különösen gazdag e korbéli leletekben, melyek, mint pl. a nagyszentmiklósi aranykincs (l. e.), a barbár népek kulturáját igen előnyös világításban mutatják be. A magyar ötvösség kezdettől fogva nagyban virágzott, hatalmas támaszt nyervén a magyar nép pompaszereztetésben. Legrégibb termékeiben a kelettről magával hozott befolyás uralkodik; de korán fogékony lett a byzanzéi, majd a nyugati elemek iránt, a nélkül, hogy nemzeti sajátosságait azoknak áldozatul hozta volna. E különböző befolyások együtt-tartása sajátosságos magyar nemzeti művészetigga fejlesztette ki az ötvösséget, melyben a XV. és XVI. szdban még az egyházi elem van túlsúlyban; az egyház pártfogása adott leginkább munkát a hazai ötvösök-

nek, kik közül nem egy európai hírűvé vált művészetével. A mit ma ismerünk ez időből, jobbára egyházi célokra készült művek, minők az aacheni és máriaczelli Anjou-kori kincsek, Szent László koronája, Mátyás király ereklyetartó keresztje stb. A világi használatra szánt tárgyak nagy része elveszett, de azért nem szenved kétséget, hogy ezek is nagy mennyiségben készültek és az egyháziakkal egyenlő művészi fokon állottak. Mátyás korától már a világi elem lép előtérbe s a mohácsi vész után, a külföldi mesterek mindinkább növekvő befolyásával szemben, Erdélyben teremtett speciális nemzeti műirányt, melynek termékei az erdélyi zománczos ékszeresek, a násfák, billikomok, asztali készletek stb. a legjelesebb ötvösök munkáival kiállják a versenyt. A fejedelmi kor vége a hanyatlás kezdetét jelzi e művészetben, melynek utolsó régi képviselőjeül a nagyszebeni Hahn Sebestyén tekinthető. A magyar ötvösség termékei minő nagy számban maradtak fel napjainkig, arról az 1884. ötvösműkiállítás tanuskodott.

Ötvözet v. ötvény, két v. több különböző fémből álló keverék v. vegyület, melyet főleg azért készítenek, hogy egyes fémeket ipari feldolgozásra, használatra alkalmasabbá tegyenek. Így az arany és ezüst magában igen lágy, gyorsan kopik, ennél fogva rézzel ötvözik; a vörösréz igen szívós, eszterga padon nehezen dolgozható meg, horganyal ötvözve azonban szép színű, jól megdolgozható ö.-t ad, ez a sárgaréz. Az ö. megolvadási pontja rendesen alacsonyabb, mint a benne levő fémek bármelyikéé. Az ö. keménysege igen különböző, egyes fémek, pl. az ón lágygyá, az antimon ellenben keményebbé teszi az ö.-et. A fémeknek higannyal alkotott keverékeit nem ö.-nek, hanem fonsornak, amalgamnak nevezik. Az iparban gyakrabban alkalmazott ötvözetek a következők:

	Réz s. r.	Ólom s. r.	Ón s. r.	Horgany s. r.	Alumínium s. r.	Antimon s. r.	Nikkel s. r.
Sárgaréz	70	—	—	30	—	—	*
Betűfém	—	80	—	—	—	20	—
Alumínium-bronz	90	—	—	—	10	—	—
Pakfon	60	—	—	30	—	—	10
Ujezüst							
Harang-ötv.	78	—	22	—	—	—	—
Érembronz	92	—	8	—	—	—	—
Szoborbronz	78.5	1.4	2.9	17.2	—	—	—

Ötz völgy, az Ötz által átszelt regényes alpesi völgy Tirolban, benne Európának legmagasabban fekvő helységei: Gurgl (1910 m.) és Vent (1892 m.). Az ö.-i Alpeket é.-on és d.-en az Etsch és Inn határolják. Számos nagy gletszer fedi, a Gepaats gl. Ausztria leghosszabb gletszere (11.300 m.), legmagasabb csúcsa a Wildspitze, 3776 m., ezen a Niederjoch hágo vezet át (2750 m.); turisták sűrűn látogatják.

Ouchy (usi), a genfi tó partján, Waadt svajci kantonban.

Oudinot (udinó), 1) Miklós Károly, Reggio hge, francia tábornagy, szül. 1767. ápr. 25. Bar-le-Ducban, 1794. dandár-, 1799. hadosztálytábornok, 1800. az olasz hadsereg vezérkari főnöke, 1805.

Austerlitznél, 1807. Friedlandnál harczolt, 1809. több ízben megverte az osztrákokat, tábornagy és herczeg lett, 1813. Bülow által két ízben megverettet XVIII. Lajos páirr és a király gárdák parancsnokává nevezte ki, 1823. Spanyolországban harczolt, 1842. a rokkantak háza kormányzója; † 1847. szept. 13.; — 2) Miklós Károly Viktor, herczeg, az előbbi fia, szül. 1791. nov. 3. Bar-le-Ducban, 1809. résztvett I. Napoleon hadjárataiban, 1849. az egyházi államba küldött sereg főparancsnoka, később a nemzetgyűlés tagja; † 1863. jul. 7.

Ouessant (ueszán), francia sziget a Bretagnetól ny.-ra, ter. 50 km², 3000 lak.

Ouida (uida), családi nevén Ramée Lujza, angol író, szül. 1840. Buryban, Florenczben él. 1863. óta ír regényeket, melyeket élénk képzelő tehetség és realiztikus irány jellemez. Számos regénye magyar fordításban is megjelent.

Ourcq (urk), a Marne mellékfolyója; az O. csatorna, mely Párist ivóvízzel látja el, a Seine-ig ér és 108 km. hosszú.

Ourthe (urt), folyó Luxemburgban, az Ardennekben ered, Lüttich m. a Maasba folyik.

Ouse (úz), folyó Angliában, York grófságban a Swale és Ure egyesüléséből támad, a Trent folyóval egyesül a Humber tengerágban.

Outsider (ang., autszájder), a versenyben az a ló, melyre senkisen ügyl, melyről nem hiszik, hogy nyerni fog; a favorit ellentéte.

Ouverture (francz., uvertür), nyitány (l. e.).

Öv, cingulum (l. e.), zóna (l. e.).

Óvadék, l. biztosíték.

Óvale (ujlat.), körivekből (rendesen 4) összetett görbevonalu ábra.

Óvalis (ujlat.), tojásdad alakú.

Ovambo (Baszimbák), néger nép Német-Délnyugat-Afrikában 18° d. sz. alatt. Fővárosuk Olukonda.

Óvár, a Sztrecsényi szorosot őriző sziklavár Trencsén m., most rom.

Óvári, község Szatmár m., 1321 lak.

Ovariometria (gör.), petefészekkiirtás.

Ovarium (lat.), petefészek.

Ovarocysta, petefészektoimló.

Óváry, 1) Ferencz, orsz. képvis., szül. 1858. máj. 3. Veszprémben. Jogot végzett, 1884. ügyvéd, majd Veszprém tiszt. ügyésze, 1892. orsz. képviselő; — 2) Kelemen, kolozsvári egy. tanár, író, szül. 1844. nov. 21. Pécsent. Jogtudor, ügyvéd; később a kolozsvári egyetemen az európai és hazai jogtörténet tanára, 1892/3. egyetemi rector, 1892-ben a magyar tud. Akadémia levelező tagja. Szakíró; — 3) Lipót, országos alleváltárnok, történész, sz. 1833. decz. 31. Veszprémben. A szabadságharcban honvéd, 1860. Olaszországba ment, hol előbb a harczterén, azután a hírlapirodalomban működött s nagy arányú kutatásokat tett az olasz levéltárakban. 1876. orsz. alleváltárnok Bpsten. Tört. munkákat írt. 1892. az Akadémia lev. tagja. Az olasz korona-rendlovagja.

Óvás, l. váltó-óvás.

Óvás, tőzsdei értelemben okmány, melyet a tőzsdei ügyletet kötő felek egyike jogainak megóvása végett felvételni tartozik, ha a másik fél kötelezettségének meg nem felel. Az óvástétel a tőzsdetikárnál való egyszerű bejelentés. Az ó. elmulasztása bizonyos esetekben lehetetlenné teszi az igények érvényesítését.

Ovatio (lat.), a rómaiaknál kisebb diadalmenet; hódolat, tetszésnyilvánítás, kitüntetés.



Óvatolás, óvás felvétele az erre illetékes személy által. L. váltó-óvás.

Ó-Verbász, község Bács-Bodrog m., 4252 lak.

Overbeck János Frigyes, német festő, szül. 1789. jul. 3. Lübeckben, Bécsben tanult, 1810. Rómába ment, hol † 1869. nov. 12. A romantikus mesteriskola és a német művészet regenerátorainak egyike.

Overworking (ang., ovóruörking), munkával túlterhelés. Angliában öt év óta parlamenti bizottság működik annak megállapítására, hogyan vegyék le a vasuti alkalmazottak tulesigázásának. A parlament elé törvényjavaslat is terjesztett, mely fólhatalmazza az államot a beavatkozásra a vasutaknál a munkarend és munkaidő megállapítása czéljából. Magyarországon a vasuti alkalmazottak közt szintén mozgalom folyik az o. miatt.

Öves állat, *datypus*, emlőscsalád a foghijasok (edentata) rendjéből; rovarevő állatok, melyek teste csontos v. bőrnemű táblákkal és övekkel páncélezott. Az armandill v. tatu, *d. s. euphractus setosus*, 60 cm. h. és az óriási öves állat, *d. gigas*, 1 m. h., mindkettő Dél-Amerikában él; husuk jóízű, páncélukat kosárnak dolgozzák fel. A *glyptodon clavipes*, ásatag állat, melyet Brazília csontbarlangjaiban találtak; orrszarvu nagysága.

Ovidius Publius Naso, kiváló latin költő, szül. Kr. e. 43. márcz. 20. Sulmoban, Augustus Kr. u. 7. Tomiba a Fekete tenger partjára (ma Küstendse) számúzta s itt † 17. Főbb művei: »Metamorphoses« (Átváltozások) cz. elbeszélő költemény (ford. Sándor István Győr, 1792., Viski Pál Kolozsvár, 1802., majd Egyed Antal), »Heroides« (ford. Pongrátz Gellért, Bpest 1873., Latkóczy Mihály, Egyet. Philol. Közl. 1882—83.), a »Tristia« elégiák (ford. Homonnay Imre Pest 1823.), »Epistolae ex Ponto« (ford. Egyed Antal), »Ars amandi« (A szerelem művészete, prózában ford. Szana Tamás, Bpest 1884.).

Oviedo, spanyol tartomány (azelőtt Asturia fejedelemség), ter. 10.895 km², 595.420 lak. Főhelye O. a Nora m., 43.000 lak. Egyetem, fegyvergyár.

Ó-világ, a három régi földrész (Európa, Ázsia, Afrika); ó-kor értelemben is használják.

Ovis (lat.), juh.

Óvoda, l. kiseddóvás.

Övsömör, *herpes zoster*, idegek lefutása mentén, piros udvarral körülvevett csoportokban fellépő, hólyagsákból álló bőrbántalom, melyet heves idegzsába előz meg v. követ. Leginkább a bordaközi idegek, ágyék, ülep, czomb, a tarkó, fejtető, arcz idegeinek mentén szokott jelentkezni. Oka valószínűleg fertőzés; lefolyása rendszeren kedvező, a kezelés az izgatott helyek megvédésére, zsiradékok, hintőpor alkalmazására, belsőleg a heves fájdalmak ellen antipyrin, továbbá hideg v. meleg borogatások, cocain v. chloroform bekenésekre szorítkozik.

Ovulum (lat.), a növények magrügye.

Ovum (lat.), pete; tojás.

Owen (ón), 1) Richárd, angol természettudós, szül. 1804. jun. 20. Lancasterben, 1835. a boncztan és élettan tanára a College of Surgeons-on, később a British muzeum természettudományi osztályának vezetője. Az összehasonlító boncztan és a palaeontologia terén kiváló műveket írt; — 2) Róbert, angol szocialista, szül. 1771. Newtonban (Montgomery), 1801. gyapjuszövőgyár vezetését vette át New-Lanarkban (Skócia), 1823. communista szervezetű községet (New-Harmonie) alapított Észak-

Amerikában, ez azonban hamar feloszlott, 1827. visszatért Angolországba és itt irodalmi téren működött rendszere érdekében. Tanítványaival, az owenistákkal, 1827 óta lelke a munkásügyesületeknek; † 1858. nov. 19.; — 3) Róbert Dale, az előbbinek fia, szül. 1801. Glasgoban, † 1877. New-Yorkban; spiritualista író.

Oxalátok, sóskasavas sók.

Oxálsav, l. sóskasav.

Oxenstierna (-sérna) Axel gróf, svéd államférfiu, szül. 1583. jun. 16. Fanöban, Uplandban, 1608. a senatus tagja, Gusztáv Adolf trónralépte után kanczellár, 1621. helytartó, 1626. Poroszország fő-kormányzója, 1631. Németországba ment, 1633. a heilbronnii congressuson az evangélikus szövetség vezetője, 1636. visszatért Svédországba, hol mint birodalmi kanczellár egyike volt Krisztina királynő 5 gyámjának. † 1654. aug. 28.

Oxford (lat., Oxonia), angol grófság, ter. 1957 km², 185.938 lak. Főhelye O. a Themse és az o.-i csatorna m., 40.000 lak. Nagy-Britannia legnagyobb egyeteme (1249 óta), jeles könyvtárak, köztük a kéziratokban gazdag Bodleyana elsőrangú. A városnak a tornyos collegiumok (21), a számos templom, a középkori házak festői színezetet adnak.

Oxford, többszínűre szőtt v. színnyomatos pamut-szövet; nevét O. várostól vette, itt gyártják legnagyobb mértékben.

Oxhoft (ökörbőr), bor- és szesz mérték, nevét a holland oxhoofdról (ökörbőr) nyerte, mivel azelőtt a bort ökörbőrtömölben tartogatták. Az o. Németországban = 1½ ohm (l. e.), Dániában = 226 l., Oroszországban 221½ l., Angolországban = 1 hogshead (l. e.).

Oxus, az ó-korban az Amu Darja neve.

Oxy (gör.), éles, savanyu; összetételekben vegyületeknél az oxygéntartalmat fejezi ki.

Oxydatio, élenyülés, élenyítés, a testeknek oxigénnel való egyesülése, mely ha rohamosan és fénytűnemények mellett megy végbe, égésnek nevezetik. Az o. különböző fokai szerint alkotott oxigénvegyületek suboxydul, oxydul, suboxyd, oxyd, super- v. hyperoxyd névvel jelzik, mely utóbbi az oxigén tartalom lehető legnagyobb fokát fejezi ki.

Oxydok, egyszerű v. összetett testeknek oxigénnel alkotott vegyületei, l. oxydatio.

Oxygén (gör.), éleny, O, két vegyértékű, nemleges elem, szintelen légnem. Előfordul nitrogénnel elegyedve mint levegő (20'7—20'9%), hidrogénnel vegyülve, mint víz (88'87%), a földkéreg szilárd részének 47'29%-át teszi ki, azonkívül szerepel az állatokat és növényeket alkotó szerves anyagokban, a növények által kileheltek. Előállítható higanyoxyddal, chlorsavas káliumnak, barnakőnek, továbbá chromsavas káliumnak kénsavval való hevítése által, mangansavas nátriumnak túlhevített vízzel való szétbontása, baryumsuperoxyddal, réz-oxychlorürnek hevítése stb. által. Szintelen, szagtalan, iztelen gáz, f. s. 1'106; p. s. 15'96. Száz térfogat víz 0 foknál 4'1 térfogatját, 15 foknál 3 térfogatját adja. 525 légköri nyomás mellett, —140° hőfoknál szintelen folyadékká sűrítendő, közönséges hőfoknál meglehetősen közömbös, de az összes elemekkel egyesülhet (azaz oxydálhatja őket), a mi némelykor fénytűneményekkel történik (égés, l. e.); a levegőben végbemenő égési folyamatok tiszta o.-ben fokozott fényvel folynak le. O. nélkül az állatok megfálnak; a lélegzést tehát táplálja; az

életfolyamatok oxigéndús levegőben sokkal élénkebben és gyorsabban folynak le; u. ez áll azon állatokra, melyek vére tiszta o.-ben gazdag (melegvérű állatok). O. feltételezi a rothadást és számos elkorhadási folyamatot, a tiszta o. durranólég előállítására és világításra szolgál. Felfedezte Priestley 1774-ben s tőle függetlenül a következő évben Scheele; mint egyszerű testet Lavoisier ismerte fel. Sajátságos módosulata az ozon (l. e.).

Oxygon (gör.), hegyesszögű háromszög.

Oxymel (gör.), eczetes v. savanyu méz, eczet és méz keveréke, mely a gyógyászatban néha gyógyserkivítőnek nyilvánagál szolgál.

Oxymoron (gör.), elmés bolondság, stilisztikai alakzat, oly fogalmak egymás mellé állítása, melyek látszólag kizárják egymást, pl. fiatal öreg, égbekiáltó némaság, sirva vigad a magyar.

Oxyrus, l. kukacgiliszta.

Oxysavak, l. savak.

Oxysók, l. sók.

Óz, *ceruus capreolus*, állat a szarvasok (*cervina*) családjából; 125 m. h., egész 30 kg. súlyu, Európában az ész. szél. 58-ik fokáig él, előfordul Ázsiában is. Az őzbak októberben s novemberben veti le agancsát és áprilisa pótolja. Bógési ideje júliustól augusztusig terjed; 40 hét múlva ellik 1—3 boczit. Husa izletes, bőre puha, finom. Fialat hajtásokkal táplálkozik; hangja éles, ugatásszerű bögés.

Óz Pál, ügyvéd, Martinovics összeesküvésének részese, egyike a legkiválóbb tehetségeknek, ki a forradalmi tanok terjesztésében az u. n. katekizmus leírása és saját iratai által nagy buzgóságot fejtett ki. 1794. decz. elfogatott; a királyi tábla pallos általi halálra ítélte, az ítélet rajta és Szolárscikon 1795. jun. 3. hajatott végre.

Ozaena (gör.), bűzös orrhurut.

Ozdá, 1) község Alsó-Fehér m., 975 lak. Ódon kastély. — 2) O., község Borsod m., 2304 lak. Hozzá tartozik az ozdi vasgyártelep és Korubánya telep. A vasfinomító gyár évenként 245.000 mmázsa vasat dolgozik fel; a nádasdi gyárral 16 km. hosszú vasut köti össze. Barnaszételepek.

Ozmán (Othman), a törökök első császára 1288—1326., kik utána ozmanoknak neveztek magukat, meghódította Kis-Ázsiát és u. o. megalapította a török birodalmat.

Ozmán Nuri ghazi basa, török tábornagy, szül. 1837. Amasiában (Kis-Ázsia), a krími háboruban kitüntette magát, 1876. a szerbeket Zajtsárnál megverte, 1877. a Bulgária nyugati részén levő török sereg főparancsnoka, melylyel Plevnába vonult s azt hősiesen megvédte; főleg jul. 20. és 30., szept. 11. és 12. visszaverte az orosz hadakat (innét: »Plevnai hős«), miért a ghazi czímet nyerte; nov. az oroszok teljesen körülkerítették és decz. 10. maga is megsebesülvén át kellett Plevnát adnia; azóta több ízben hadügyminiszter.

Ozmanje-rend, török érdemrend, alapította Abdul Azisz szultán 1861.; 1867 óta négy osztályból áll.

Ozmánok, l. Ozmán, ozmán birodalom, török birodalom.

Ozokerit (hegyi viasz), alaktalan viaszemű, zöldes v. barna, petroleumszagú ásvány, szénköényt tartalmaz, 60—98°-nál megolvad; tisztítva paraffinmű anyagot ad, és műviasz készítésére, gyertyagyártásra és világító olaj nyerésére használják.

Ozon, O₃, az oxigén sajátos módosulata, mely 3 térf. oxigénnek 2 térfogatú való sűrítése által jön létre. Az o. szintelen v. kékes, sajátos szaga, vízben csak nyomokban oldódó, erősen élenyítő, a növényi színeket halványító, könnyen szétbomló gáz, mely a levegőben a légköri elektromosság, különféle égési folyamatok, oxydatio folyamatok stb. által keletkezik; az oxigénnél könnyebben sűrithető (kék) folyadékká. Kimutatható a Schönbein által ajánlott s Lender által előállított jódkálium tartalmu keményítőpapir segítségével, mely vízzel megnedvesítve o. által megkékül; a thalliumpapirt az o. megbarnítja. Melegben az o. szétbomlik. Az o.-nak nagy klimatologiai hatást tulajdonítanak; így Braun és Fromm szerint a tengeri és hegyi levegőnek az a főtenyezője, Frankland szerint kiváló fertőtlenítő hatású. Flügge és Polyák újabb kísérletei s tapasztalatai szerint azonban a légutak nyákhártyáját erősen izgatja, álmoságot idéz elő; kis mennyiségben pedig hatástalan. 100 m³ levegőben átlag 2 milligramm ozon foglaltatik; a csirákat, miasmákat Flügge szerint elpusztítani még erősebb töménységben sem képes. Legtöbb o. van a levegőben tavaszszal, nedves szelek, zivatarok, havazások idején; legkevésbé van ősszel, szélcsendben. Annyi bizonyos, hogy valamely hely levegője annál tisztább s egészségesebb, minél több o.-t tartalmaz. L. dr. Polyák L., A klimatologia és k.therapia tank., Budapest 1892.

Özönvíz, általában nagy árvíz, különösen az, mely Mózes első könyvében van leírva. Ilyen nagy ö.-zekekről nemcsak a zsidók, hanem számos más régi nép hitregéiben is történik emlékezés. L. diluvianismus.

Ozora, 1) község Tolna m., 4399 lak., a Sió-csatorna mellett. Középen várkastély van, mely a régi váromlások közepén épült. Görgy és Perczel magyar nemzetőr parancsnokoknak itt adta meg magát a Jelahtó elszakadt horvát tartaléksapat, 8000 ember, 12 ágyu, melyet Roth tábornok vezényelt, 1848. okt. 6. — 2) O. (Uzdin), község Torontál m., 5959 lak.

Ozora Pipó, Zsigmond király jeles hadvezére, a florenczi Sicoli család ivadéka, szül. 1362. Flórenczben, 1380 körül jött Magyarországra, néhány évvel később Zsigmond szolgálatába lépett s a délvidéki lázadók elleni harcokban kitüntette magát. Ozora András fiusított leányát Borbálát vette nőül; Ozora név alatt mint szörényi bán, temesi főispán és jeles katona s diplomata Zsigmond alatt nevezetes szerepet játszott. Olaszországi összeköttetési folytán jelentékeny része volt a hazai tudomány és művészet felvirágzásában. Egyetlen leányát Borbálát Enyingi Török Imre vette nőül. Wenzel Gusztáv: O. P. (Akad. Értesítő XIX.) és Okmánytár O. P. történetéhez (Tört. Tár 1884.).

Ozsdola, község Háromszék m., 2578 lak. A kárpáti homokkőben sphaerosiderit rétegek.

Ó-Zsupanek és Uj-Zsupanek, község Krassó-Szörény m., 1418 lak.

Özvegyi jog, az orsz.-birói értekezlet által érvényben tartott magyar törvények értelmében az özvegynek, míg férje nevét viseli, lakásra és tartásra való, és ha ismét férjhez menne, kiházasításra való igényében áll.

Özvegypénztár, hivatalnokok, lelkészek és tanítók özvegyeinek ellátására szolgáló intézmény, mely a biztosító intézetek mintájára van berendezve.

P.

P, kemény ajakhang (labialis tenuis), mint római számjegy P = 4000; római feliratokon Publius, Populus, Pontifex stb.; a zenében piano v. poco; idézeteknél pagina (lap); a vegytanban a phosphor vegyjele; P. T. = pleno titulo, teljes című.

P. a., a pour acquit (l. e.) rövidítése.

Paalzow Henriette, német írónő, szül. 1788. Berlinben, † u. o. 1847. okt. 30. Számos és részben magyarra is lefordított regényt írt.

Paar Ede Mária Miklósgróf, ő Felsége első hadsegéde, szül. 1837. decz. 5. Bécsben, 1857. lépett a katonai pályára, 1866. százados, őrnagy és ő Felsége szárnysegéde, 1874. ezredes és a 4. dragonyos-ezred, 1879. a 4. lovasdandár parancsnoka, 1884. altábornagy, 1887. ő Felsége főhadsegéde, 1890. a 2. dragonyos-ezred tulajdonosa, 1891. nov. lovasági tábornok.

Pacco (ol.), olasz gabonamérték = 243⁶⁹ l.

Pace (ang., pézs), lépés; sport értelemben: tempo, gyorsaság; p.-maker, versenyben az a ló, mely a futamban a többi lovat megelőzi, s így a futam tempóját megadja, s ezt azért teszi, hogy egy másik lónak a győzelmet megkönyítse; angol hossz mérték = 5 láb = 1⁵²⁴ méter.

Pacatina, község Varasd m., 1497 lak.

Pachometer (gör.), tülkörűvegek stb. vastagságának mérésére szolgáló eszköz.

Pachyaemia (gör.), vérbesűrűsödés.

Pachydermata (gör.), vastagbőrűek.

Pachydermia (gör.), elefántbőr, elefánt-kórság.

Pachymeningitis (görög), a kemény agyburkok lobja; p. *spinalis*, a gerincvelő kemény burkainak lobja.

Pacific (ang., peszifik), a Csendes tenger (l. e.).

Pacific államok, az é.-amerikai Egy.-Államoknak a Csendes tenger mentén fekvő nyugati államai: Washington, Oregon, California.

Pacificatio (lat.), kibékítés, háboru v. lázadás sujtotta országnak v. országrésznek a békeállapotba való visszahelyezése; p. *cálni*, kibékíteni, a békeállapotot visszaállítani.

Pacific vasut, az Észak-Amerika k.-i és ny.-i részét összekapcsoló vasutvonal; ma már több p. vasut van, melyek közt a legrégibb az Union Central P., mely 3091 km. hosszú, 1863. kezdték építeni és 1869. fejezték be; Omahából kiindulva, a Rocky Mountains hegységen át a Nagy-Sóstó mellett fekvő Promontoryhoz vezet, innen pedig a Sierra Nevada hegységen áthalatva Sacramentóban végződik. Az Atlanti és Csendes oceánt összekötő összes vasutvonalak h. 5315 km. A többi P.-ak: az északi P., mely a Felső tótól a Columbia folyam torkolatáig, a dél P., mely New-Orleansból kiindulva Texason át Californiáig és az Atlantic and P., mely St-Louisból St-Franciscoig vezet.

Pacínákok, l. bessenyők.

Pacini-(Vater-féle) testecsek, tojásdad alaku 1—4 mm. h., 0⁷—1² mm. széles szervek, melyekben érző idegek ágai végződnek s legnagyobb számmal az ujjak, kéztényér és lábtalp bőr alatti kötőszövetében fordulnak elő; a macska bélfodrában szabadon talál-

hatók. Elnevezésük Pacini Fülöp olasz anatomus (1812—83) után történt.

Pack, Angolországban használt gyapjumérték, mely 12 scorera oszlik = 108⁸ kg.

Packfong (francz., pakfon), uj-ezüst.

Pacotille (francz., -tij), a hajóra teherszállítási díj lefizetése nélkül berakott málha, mely a kapitány, legénység v. az utazó közönség tulajdona; mellék-málha; rossz áru, az áru alja. P. kereskedés, k. oly áruval, melyet mellékmálhaképen továbbítanak.

Pacsá, község Zala m., 1255 lak.

Pacsér, község Bács-Bodrog m., 4586 lak.

Pacsetin, község Szerém m., 1056 lak.

Pacsirta, *alauda*, madárcsalád az éneklők (oscines) rendjéből; inkább nomád mint költöző madarak. A mezei p., *a. arborea*, 18 cm. h., nálunk februártól októberig tartózkodik; rovarokkal, magvakkal, kalitkában kendermaggal, mákkal, kenyérral stb. él. Fészekét a földbe rakja s 3—5 szürkésbarnán pontozott fehéres zöld tojást tojik; repülve s egyenesen felemelkedve énekel, húsa nagybecsű csemege, kül. Szászországban. Az egész földön elterjedt. Az erdei p., *a. arborea*, 15 cm. h., Európában, Ázsiában él, inkább északibb tájakon; fogságban igen megszeliődül, 12 évig is él; 4—5 vörhenyesen hullámzott fehéresszürke tojást rak; kellemesen énekel. A bubos p., *a. cristata*, 18 cm. h., Európában, Afrikában él; fejét búb díszíti; nálunk falvak és városok közelében él, a telet itt tölti; 5 vörösesfehér, hamuszínűen v. barnássárgán foltozott tojást rak. Azonkívül ismeretes s h a v a s i p., *a. alpestris*, északon él; Bpest környékén gyakran észlelték; továbbá a rövid hűvelű p., *a. caladrella* s *brachydactyla*, Dél-Orosz- és Dél-Franciaországban él; ritkábban hazánk déli vidékeire is ellátogat.

Pacsmag, a kovácsok és lakatosok tűzfecskendője, melylyel a szénre vizet ráznak, hogy erősebb tüzet adjon; a festők durvább ecsetje; papucs. Pacsmagolni, pacsmaggal a tüzre fecskendezni; mázolni.

Pacsuli-kivonat, 4 l. rectificált borszeszből, 40 g. pacsuli-olajból és 10 g. rózsaoilból készült folyadék; illatszér.

Pacsuli-olaj, az ajakos virágukhoz tartozó, Kínában és Kelet-Indiában tenyésző pacsuli növény (*pogostemon pachtouli*) szárából és leveléből lepárlás útján nyert rendkívül erős szagu olaj; az illatszerezésben és moly ellen használják.

Pactálni (lat.), egyezkedni, alkudozni.

Pactum (lat.), szerződés, egyezés; az obligatóriótól a római jog értelmében megkülönbözteti azon körülmény, hogy a p.-ban kifejezésre jut a felek egyező akarata, de a szerződés teljessé, *contractussá*, csakis bizonyos teljesítés vagy ünnepélyes szavak v. irásbeliség hozzájárulásával válik.

Pacuvius Marcus, római szomorujátékiró, szül. 220 körül Kr. e., † 130.; csak töredékei maradtak.

Pácz (ném. Beize), eczetes és fűszeres folyadék, melyben a vadak husát áztatják és megpuhítják.

Páczin, község Zemplén m., 1339 lak.

Paczka Ferencz, festő, szül. 1856.; Münchenben és Párisban tanult, sokat időzött Rómában, számos egyházi, történelmi s genreképével tűnt fel.

Pad, vmely meder emelkedetebb része, homokp., sziklap.; a bányászaton vmely telepnek a közbeeső rétegek által elkülönített része (l. padlás).

Padang, németalföldi város Szumatra szigeten, 10.000 lak. Kikötő, kávékivitel. Környéke igen termékeny. A kormányzó székhelye.

Paddy (ang. peddi), 1) Kelet-Indiában és Kínában a még nem hántolt rizs neve; — 2) Angliában az írek gúnyneve (a Patrick név rövidítése).

Paderborn, város Minden porosz kormánykerületben, a Pader folyó m., 18.000 lak. Élénk kereskedelem, byzanci székesegyház (1163). Meleg gyógyforrások. A p.-i püspökséget 795. N.-Károly alapította.

Pádimentom (lat. pavementum), padló, padozat; cziprás p., mozaik.

Padisah (perzsa), császár v. király, csupán a török szultánt illeti.

Padka, vízszintes lépcsőzet vmely töltésrészen v. a töltés és az árokérsű között; közutnál a kavicsolt pálya két oldalán levő utrész, melyet a kavicsalmok elhelyezésére v. nyári utnak használnak.

Padlás, vmely épületben a felső mennyezet és a fedél által határolt tér; p.-szoba, ezen tér beosztása és elrekesztése által nyert helyiség; kül. alkalmas erre a mansard-fedél.

Padló v. palló, 1) 4 cm.-nél vastagabb deszka; 2) a szoba talajának deszkázata; 3) patakon keresztül-fektetett szálla; p.-zat, pallókból előállított hídás.

Padmaly, néhol így nevezik az alámosott partot, hol a hal szívesen tanyázik.

Padolat, vmely épület helyiségének fából, kőből v. kőhöz hasonló anyagból kirakott alsó felülete.

Padozat, l. padolat.

Padrone (ol.), ur, gazda, főnök.

Padua (ol. Padova), olasz tartomány, ter. 1955 km², 437.655 lak. Főhelye P., város, 72.174 lak. a Brenta és a Bacchilione folyók közt, csatornák kötik össze a lagunákkal s az Étsch folyóval. Régi, híres város, ma is falak környezik 7 kapuval. Kiváló épületek: a városháza (palazzo della raggione) 82 méter hosszú, 28 m. széles díszteremmel, falain Giottó freskói; a San Antonio templom (épült 1232—1350.) 3 toronnyal, 5 kupolával, sok műkincsel, a San Giustina templom 8 kupolával, a székesegyház stb. Régiség-és képtárak, levéltár, könyvtár, számos tanintézet, püspökség; egyetem, mely egykor világhírű volt, a XIII. szdban alapított s a XIV—XVI. szdban az európai tudomány egyik főhelye volt, időnkint 6000 hallgatóval; hazánkban is tömegesen látogatták. Az ó-korban Patavium, 1460. a velencei államba, 1866. Olaszországba kebelezetett.

Paducz, petenye v. ponczszájú hal, *chondrostoma*, hal a pontyfélék (cyprinoidei) rendjéből; nálunk lakása a Duna, Dráva, Murva, Szamos, Maros, Poprád, Lajta; feje fekete, teste fent fekete, alul ezüstös, pikkelyei nagyok, hullékonyak, uszonyai szürkék. **Padus**, a Po folyó régi neve.

Paeon (Paeon, »a gyógyító«), Homérnál az olympusi istenek orvosa; a görögöknél a gyógyászat istene, főleg Apolló mellékneve. Egyszersmind ének ezen istenek tiszteletére. Később főleg dicsérő és győzedelmi ének, hála-dal.

Paedagogium (gör.), oly iskolák neve, melyek egyúttal nevelő-intézetek.

Paedagogus (gör.), a görögöknél eredetileg azon rabszolga, ki a gyermekeket az iskolába s onnan haza szokta volt vezetni; most ált. nevelő, a nevelőstudományt foglalkozó. Paedagogia vagy paedagogika, neveléstan (l. nevelés).

Paedatrophia (gör.), a csecsemők gyors lesóványodása gyomor-bélhurut folytán.

Paederastia (gör.), természetelleni fajtalanság, melynél a nemi ösztön kielégítésére a végbél használtatik fel. Rendesen férfiak, illetve férfi és gyermek közt történik, de előfordul férfi és nő közt, sőt házastársak között is. Már az ó-korban, főleg a rómaiaknál és görögöknél igen el volt terjedve s ma is gyakori, főleg a Keleten, a hol valóságos férfi háremek vannak. Büntetéséről nálunk a bünt. tvk. 241. és 242. §-a intézkedik.

Paedeutika (gör.), erényességre való nevelés; *paedeutorium*, fuiskola, kül. zárdai iskola.

Paediatria (gör.), gyermekgyógyászat.

Paedotriba (gör.), a gymnastika tanítója; *paedotribia*, a gyermekek helyes foglalkoztatása kisdied-óvodákban, gyermekkertekben stb.

Paenula (lat.), a régi rómaiaknál ujjatlan, testhez álló bőrköpeny, az alacsonyabb rendűek ruházata, de utazás közben és falun az előkelők is hordták.

Paenultimus (lat.), az utolsóelőtti.

Paeonia, bazsarózsa, pünkösdi rózsza.

Paesello Giovanni, olasz zeneszerző, szül. 1741., I. Napoleon alatt Párisban a császári zenekar karnagya, † 1816.; száznál több operát írt.

Paestum (Poseidonia), város Lukaniában, sybarisi gyarmat, a X. szdban szaraczenok és a XI. szdban a normannok pusztították el, becses emlékeire 1730. bukkantak.

Pactus, l. Arria.

Páfrán, *polypodium*, növény a páfrányfélék (polypodiaceae) rendjéből. A közönséges v. édesgyökerű p. hazája Európa, Afrika, É.-Ázsia, É.-Amerika; gyökerét azelőtt súly, kőszvény, májbajok stb. ellen használták; most a nép használja főzetképen köptető és huyhajtó szerül. Nálunk terem még a bikk p., *p. phegopteris* és a tölgy p., *p. dryopteris*, a pajzspáfrány, *aspidium filix mas* (l. aspidium).

Páfrány, l. páfrán.

Pag., lat. rövid. pagina = oldal helyett.

Pagementum, 1) készpénz fizetés; — 2) veretlen, nyers ezüstrod.

Paganaliák (lat.), falusi ünnepélyek a rómaiaknál.

Paganini Miklós, hegedűművész, szül. 1782. okt. 27. Genuában, 1828—34. művészi kórutat tett Európában, azután visszavonultan élt Parma mellett; † 1840. máj. 27. Nizzában. Mint művész és ember egyaránt eredeti jelenség; játéka démoni hatású volt és a hegedűjáték technikájában korszakossá lett. Írt nehéz hegedűszerzeményeket.

Paganus (lat.), falusi; pogány (mert a pogányság faluhelyen maradt fenn legtovább); *paganismus*, pogányság.

Pagát, a tarokjáték 22 tarok-kártyája közt az I-es.

Page (francz., pázs), apród (l. e.).

Pagestecher Sándor, német szemorvos, szül. 1828. ápr. 21., † 1879. decz. 31. Jeles műtő volt, Wiesbadenban alapított intézete még fennáll s a róla elnevezett szemkénőcs ma is használatban van.

Paget (pedset) Violet, Vernon Lee név alatt angol írónő, szül. 1856. St-Léonardban (Normandia), Olaszországban él. Számos művészeti, műtört. és aesthetikai tanulmányon kívül regényeket írt.

Página (lat.), oldal, lapszám.

Pagináló gép, lapszámozó gép (l. e).

Pagliasso (ol., palyásszo), bohóc, pojáca.

Pago, sziget a Quarneroi öbölben, Dalmácia zárai járásához tartozik; ter. 275 km², 5781 lak.

Pagoda, 1) régebbi keletindiai arany pénz, mely a rajta levő bálvány szerint különböző nevet visel; a madrasi csillagos p. = 4 frt 1 kr. aranyban; — 2) keletindiai arany- és ezüstmérték = 3'405 g.

Pagodák (szanszkrit bhaguvati = szent ház), a brahmanismus szabadon álló, kup- v. gulaalakban felnyúló templomai; torzalku hindu istenszobrok.

Pagony, 1) bizonyos egészség képező kisebb-nagyobb erdőterület, mely gazdasági és pénzügyi szempontból egységesen kezelik; több p. egy erdőkerület képez; — 2) fiatal erdőség, sarjerdő; — 3) vadászterület.

Pagurus, remete rák.

Páholy, 1) színházban kevesebb személy számára berendezett nézőrekesz; — 2) a szabad kőművesek s titkos társulatok gyülekezete s gyűlhelye.

Paille (francz., páj), szalma, szalmasárgaszínű.

Pailleron (pájrón) Eduard, francia költő, szül. 1834. Párisban; kedvelt vigjátékokat, költeményeket írt. »A hol unatkoznak« »Az egér« című stb. színműveit a mi színházainkban is adják.

Paimboeuf (pénböff), Nantes külső kikötője.

Paina, a brasíliai gyapot neve.

Pain-expeller (fájdalom elűző), 35 r. spanyol-bors tincturát, 20 r. hígított borszeszt, 20 r. szalmiakszeszt tartalmazó gyógyszereszeti reklámczikk; egyes esetekben fájdalomcsillapító hatása.

Pair (francz., pér), régebben a kiváltságos francia főnemesség, 1815—48. a francia felsőház tagja; ily értelemben a szót a közbeszédben ma is használják; p. k a m a r a, felsőház.

Paisley (pészli), város Renfrew skót grófságban a Cart m., 56.000 lak. Kásmér-shawlgvártás, selyem- és gyapotipar.

Paiss Andor, a temesvári kir. ítélőtábla elnöke, szül. 1836. 1869. curiai semmitőlősi segédelőadó, majd pesti kir. ítélőtáblai bír., 1882. curiai bír., 1887. bpesti kir. ítélőtáblai tanácselnök, 1891 óta a temesvári kir. tábla elnöke.

Paixhans (pekszenz) Henrik József, francia mérnök, szül. 1783. jan. 22. Metzben, † u. o. 1854. aug. 20. mint tábornok. Feltalálta a róla elnevezett nagy kaliberű bomba-ágyukat.

Pajer Antal, jászapátii kath. lelkész, prépost, szül. 1814. május 20., † 1881. jan. 4. Egyházi költő.

Pajesz, a lengyel zsidók lelogó hajtincse.

Pajok, orosz lisztmérték = 2 csetverik = 2¹/₂ l.

Pajonismus (pazso-), Claude Pajon francia hit-tudós (1783—1854.) tana, mely szerint a szentlélek csak a malaszt-eszközök, kül. a szó útján gyakorolja hatását.

Pajor István, Csalomjai néven író, szül. 1821. május 20. Költeményeket és jogtudományi dolgozatokat írt.

Pajor, a cserebogár álczája.

Pajta v. csűr, gazdasági épület, melyben a gabonát v. takarmányt lerakják.

Pajtás, tulajdonképen bajtárs, l. czimbora.

Pajzs, az ó- és középkori fegyverzet kiegészítő része. Őseink már Lebediában ismerték; Árpádot fejedelemmé választásakor pajzsra emelték. Ez kicsiny és kerek pajzs volt. Az Árpádok alatt honosultak meg a külföldi formák: a háromszögű v. czime-

res pajzsok s a négyszögű v. tojásdad idomu nagy olasz pajzsok, melyeknek pavisi olasz nevéből származott e védőfegyver magyar neve. A XIV. szd közepén jötték divatba az u. n. tárcsa-pajzsok, melyek felső részén bevágás volt a lándzsa megtámasztására. Nagy Géza: A magyar középkori fegyverzetéről (Arch. Ert. 1890.).

Pajzsbogár, *cassida*, az aranybogarak (chrysomelida) családjába tartozik, álczája száraz ürülékét tuskéivel s villás farkával pajzs gyanánt háttára rakja. Kb. 2000 faj ismeretes, melyek közül a forró-öviék nagyon szépek. Nálunk legszebb a *c. nobilis*.

Pajzska, *aspidium* (l. e.).

Pajzsmirigy, *glandula thyreoidea*, a gégétől lefelé kétoldalt elhelyezkedő mirigy kivetése cső nélkül. Élettani szerepe ismeretlen, kóros megnagyobbodása a golyva; teljes kiirtása kretinismust okoz.

Pajzspáfrány, *aspidium* (l. e.).

Pajzsporcz, l. gége.

Pajzstetvek, *coccida*, félfedelű rovarok a növénytetvek (phytophthya) alrendjéből. A hímek 2 v. 4 szárnyauak, teljes átalakuláson mennek át; a nőstények többny. szárnyatlanok, pajzshoz hasonlók, át nem alakulók. A kifejlett hímek nem táplálkoznak; a nőstények a növényekhez szívják magukat s így rakják le petéiket. Ide tartoznak a leánder-tetű, *aspidiolus nerii*, a tölgyeken élő *lecanium quercus*, a cochenille v. bibortetű, mely az *opuntia cochenillifera* kaktuszon él; a *coccus lacca*, mely a *ficus religiosa*-n él s a sellakot szolgáltatja; a *coccus ilicis*, a *quercus coccifera*-n él s vörös festékül használtatik, valamint a *porphyrophora polonica*, mely nálunk is előfordul s piros festéket szolgáltat; Szt-János napja körül gyűjtik.

Paka, *auchenia*, lámafaj, l. alpako.

Pákász, rétségi kis halász, vadász, ki az egész évet a rétségben halászva, vadászva töltötte; ma már nem igen van.

Pakfon, ujezüst (l. e.).

Pákh Albert, magyar író, szül. 1823. márczius 11. Rozsnyón, Gömör m. Miskolczon, Iglón, Lőcsén és Sopronban tanult. A jogot Debreczenben hallgatta, hol Petőfivel töltött egy évet. 1846. ügyvéd lett, de érezve hivatását az irodalomnak szentelte magát. 1845. a »Pesti Hírlap« szerkesztésében vett részt. 1847—50. Gräfenbergben gyógyította magát. Viszszatérve szerkesztette az »Ismeretek Tárát« és Gyulaival a »Szépirodalmi Lapokat«. 1854. alapította a »Vasárnapi Ujságot«, melyet 12 éven át szerkesztett. 1863. ezenkívül a »Magyar Sajtót« is szerkesztette. 1864. az Akadémia, 1865. a Kisfaludy-Társaság választotta tagjává. † 1867. febr. 10. Az Akadémiában Gyulai Pál, a Kisfaludy-Társaságban Szász Károly tartott fölötte emlékbeszédet. Humoros életképeit a Kisfaludy-Társaság adta ki.

Pakod, község Zala m., 1174 lak.

Pakoló gép, l. csomagoló gép.

Pako szőr v. alpaka szőr, a Peruban élő szelid láma egy fajának fekete v. sárgásbarna színű, selyemfinom szőre; nagy mennyiségben szállítják Angliába, hol fésűgyapjufonalat és alpakát (l. e.) készítenek belőle.

Pákosztos, torkos, nyalánk; tányérnyaló.

Pákoz, község Fejér m., 2561 lak. Itt ütközött meg 1848. szept. 19. a magyar hadsereg Jellasich horvát bálnal, a ki odaig akadály nélkül nyomult előre; J. az ütközet után fegyverszünetet kért és éjjel szökve Bécsnek vette útját.

Pakra, a Szávába ömülő Lonja (l. e.) baloldali mellékveze; ered a Psunj hsgben (Pozsega vm.), d. n. y. irányban foly s mocsaras vidéken torkol a Lonjába. Főmellékveze: a Biéla.

Pakrac, város Pozsega m., 2089 lak., a Pakra folyó mellett, kies völgyben fekszik. Görög-keleti püspök székhelye; főépületei a püspöki palota és székes-egyház. Régi vára rom.

Paks, község Tolna m., 11.083 lak. Meredek domb aljában fekszik. Ipara és kereskedelme élénk. Járásb.

Paksaméta, csomag.

Pakulár, oláh juhásztor.

Pál, apostol, a kereszténység buzgó terjesztője, szül. 3. Kr. u. Tarsusban zsidó szülöktől, eredeti neve Saul volt, s mint buzgó phariseus a keresztényeket üldözte, de 37. Krisztus híve lett, fölvette a P. nevet s írtés céljából több ízben beutazta Kis-Ázsiát, Görögországot, Rómát és Hispaniát, 59. Jeruzsálemben elfogták s utóbb Rómába szállították, hol 64. lefejezték. Levelei, melyeket keresztény hitközségekhez írt, a kereszténység legfontosabb kutforrásaihoz tartoznak. Emléknapija (Péter és P.) június 29-én.

Pál, Remete Szent P., a hagyomány szerint az első keresztény remete, szül. 227. Thebaisban (Egyiptom), a Decius alatti keresztény-üldözések elől a pusztába menekült s itt önsanyargatással telt életet folytatott, † 340. Emléknapija jun. 10. Holtteste később Konstantinápolyba, onnan Velenczébe került, honnan 1381. Nagy Lajos Budára, a Lőrincz-zárdába, mely a pálosok (l. e.) székhelye volt, helyezte el. A pálosoknak R. Sz. Pál volt védnökük. A mohácsi vész után a holttest Trencsénbe vitetett, hol tűzvész alkalmával elégett.

Pál római pápák: 1) I. P., római (757—767. június 28.). — 2) II. P., velencei, Pietro Barbo, IV. Eugen pápa unokaöccse, 1464. aug. 31. választott pápává. Pompaszerető egyházfejedelem volt. Mátyás királyt a törökök elleni hadi vállalataiban jelentékeny pénzsegéllyel támogatta s az eretnek Podiebrad György ellenében Csehország meghódítására hívta fel. † 1471. jul. 25. Mátyással váltott levelei megjelentek a Monumenta Vaticana I. oszt. VI. kötetében (1891.). — 3) III. P., Farnese Sándor, szül. 1468. Carinóban. Ostiai bibornok-püspökből 1534. okt. 13. lett pápa. A protestánsok ellen kiadta az »In coena domini« bullát, 1540. megerősítette a jezsuita rendet s 1545. megnyitotta a trienti zsinatot. Alatta vált befejezetté Anglia elszakadása a kath. egyháztól. A török ellen kereszties háborút tervezett, s e célból Ferdinánd és I. János királyok kibékítésén fáradozott. Mielőtt egyházi pályára lépett volna, nős volt; fiát Pétert 1545. Parma és Piacenza hercegévé tette s ez által megalapítójává lón a Farnese (l. e.) fejedelmi családnak. † 1549. nov. 10. — 4) IV. P., nápolyi, a Caraffa családból, szül. 1476. Capiglióban; 1536. bibornok, 1555. máj. 23. pápa lett. Ő hozta be az u. n. Indexet. † 1559. aug. 18. — 5) V. P., Borghese Kamill, szül. 1552. Rómában. 1605. máj. 16. választott pápává. Róma szépitésén nagy sikerrel fáradozott. † 1621. jan. 28.

Pál orosz czár, III. Péter czár és II. Katalin czárnő fia, szül. 1754. okt. 1. Anyjával meghasonlott, s ez ki akarta zárni a trónöröklésből, 1796. nov. 17. mégis trónra lépett. Erőszakos, zsarnoki természetével s tapintatlan politikájával a külhatalmakat és alattvalóit egyaránt magára haragította, s midőn a trónörökösödés rendjét fia, Sándor mellözésével

Eugen württembergi herceg javára meg akarta változtatni, saját főemberei esküdtek össze ellene, s 1801. márcz. 23. gr. Pahlen tábornok vezetése alatt megátadva, megfojtották.

Pala, minden olynemű kőzet, mely vékony lemezekre (levelekre) bontható szét. Ezen széthasíthatóság többnyire a rétegzettségnek felel meg, de előfordul a palázottság egyéb irányban is, úgy hogy a kőzetek tömbökre választhatók szét. Palafajták az agyagpala, csillámpala, dioritpala, stb.

Palaagyag, palás szerkezetű agyag, néha csillámmal v. kvarczhomokkal v. kristályos alkatrészekkel; előfordul a harmadkorig, a különféle képletek szénhegységeiben.

Palacky Ferencz, cseh történetíró, szül. 1798. jun. 14. Hodoslavitzban Morvaországban, egy ideig Pozsonyban élt. 1829 óta cseh író, 1848. a szláv párt vezére a bécsi és kremsieri országgyűlésen, a németellenes cseh törekvések egyik vezére, 1861 óta az osztr. urakháza tagja; † 1876. jun. 26. Főműve: »Csehország története« (1526-ig).

Paladilhe (-dij) Emil, francia zeneszerző, szül. 1844. jun. 3., zenetanár Párisban; több operát, symphoniát, misét, dalt (hires a Mandolinata) stb. szerzett.

Paladin (a középleat. palatinus-ból), a középkori regényes elbeszélésekben az Arthus király és Nagy Károly udvarához tartozó lovagok neve; ált. lovag, hős, kalandor.

Pala d'oro (ol., = arany tábla), hires arany-ezüst oltárdisz a velencei Szent-Márk templomban, hová a XI. szdban került Konstantinápolyból.

Paladru (-rü), tó Isère francz. departementben, hires czölöpépítmények maradványai.

Palaeanthropologia (gör.), ősembertan.

Palaeodoxia (gör.), ó-hitűség, a régi hithez való ragaszkodás, máskép: orthodoxia.

Palaeografia (gör.), az ó- és középkor különböző írásainak ismerete Legfontosabb része a latin p., mely a latin alphabet változataival s a középkorban szokásos rövidítésekkel foglalkozik s az oklevéltan (l. e.) nélkülözhetetlen előtudománya. Művelése párhuzamosan haladt az oklevéltan fejlődésével. Az újkor legjelesebb palaeografusai Wattenbach és Champollion-Figeac. Horvát Árpád: A diplomatikai írástan alapjai (1883) és oklevél-hasonmások gyűjteménye (1883).

Palaeologia (gör.), ragaszkodás a régi tanhoz.

Palaeologus család, a biznanci császárság utolsó uralkodóháza, Laskaris Teodor császár kormánytársától, P. VIII. Mihály-tól veszi eredetét, ki 1259. lépett a nikaiai császári trónra, s a latin császárság megdőltével 1261. visszahelyezé a császári székhelyt Konstantinápolyba. A család egyenes ága XII. Konstantinban, Konstantinápoly elfoglalásakor (1453) halt ki. Mellékágai 1305—1533. Montferratban, 1383—1460. Moreában uralkodtak. XII. Konstantin unokaöccse P. András Olaszországba menekült; utódai közül az utolsó P., János herceg, † 1874. Turinban.

Palaeontologia (gör.), kövülettan, az őskorból hátramaradt állati (palaeozoológia és palaeanthropologia) és növényi (palaeophytologia) kövületekkel foglalkozó tudomány.

Palaeophytologia (gör.), l. palaeontologia.

Palaeotherium, Cuv., kihalt emlősfaj, mely a tapir és az egypatajúak között állott; a harmadkori hegységekben fordul elő. A *p. magnum*, 1'25 m. m., Montmartre mellett a gipszben találtott.

Palaeozoi (gör.), a legrégebb képletekben (silur, devon, kőszénképlet, dyas) előforduló állati maradványokat tartalmazó.

Palaeozoologia (gör.), l. palaeontologia.

Palaeostina (Kanaan), a szent föld, az ígért földje, Elő Ázsiában a Földközi tenger keleti partja mentén fekszik, Syriának déli részét teszi, ter. körülbelül 27.500 km². Földje hegyes, északon a Libanon emelkedik, mely a galilaeai hegyvidékkel a Carmel közelében a jizreeli lapályra ereszkedik; innen délre a hegyvidék művelésre alkalmas, mely a tenger felé lapályba vész el, a Holt tenger és Jordán irányában pedig meredek és szaggatott, nagyobb emelkedések a Hermon és Dsebel Hauran. Az éghajlat mérsékelt, a tél októbertől aprilisig tart és folytonos esőzés jellemzi, nyáron eső nincs, helyette a harmat frissíti a növényzetet. Vizei: a Jordán, a Genezareth tó és a Holt tenger. Az ó-korban igen termékeny volt, úgy hogy tejfel és mézzel folyó országnak nevezték, de a török uralom alatt igen elhanyagolt, újabban zsidók gyarmatosításával emelik a földmívelést. Termékek: olaj, bor, narancs, gabona, a hegyek asfaltot, timsót és ként szolgáltatnak. A lak. száma 400.000, kik arabok, zsidók, moronták és druzok; az ipar csak most kezd fejlődni, a kereskedelmet az 1892. szept. megnyitott jaffa-jeruzsalemi vasút szolgálja. Ó-kori neve Kanaan, melynek lakóit a benyomuló zsidók előzve itt megtelepedtek, az ország az aszír (722 K. e.) és babyloni beutésektől (586. K. e.) sokat szenvedett; perzsa, egyiptomi és syr befolyás után 63. K. e. római provincia lett Judaea, Samaria, Galilaea, Peraea (Gaulonitis, Batanaea, Trachonitis) tartományokkal. 636 K. u. az arabok, 1517. a törökök foglalták el. Fővárosa Jeruzsálem.

Palaeogra (gör.), vivóiskola, az ó-görög gymnasium azon része, hol a birkózás és ökölvívás folyt.

Palafedél, palalemezekből készített fedél, melyeket a szarufákon fekvő deszkaborításon vagy léczetesen szeggel erősítenek meg. A német fedésnél a palákat átlós irányban, az angol fedésnél vízszintes sorokban rakják. Újabban a palákat dróthorgokra is akasztják (francia fedés). A fedéshez angol, rajnai, sziléziai, morvai stb. palát használnak; színe fekete, kékesfekete és veresbarna, az angol pala néha zöldes.

Palaféher, a legfinomabb fajta, tiszta ólomfehér festék.

Palafekete, őrlött agyagpalából készült másolófesték.

Palagonitok, alaktalan, többnyire barnás ásványok, timföldből, vasoxidból, mészből, magnésziából, kálium- és nátriumból álló víztartalmu, vasdus silikátok; előfordulnak Szicilián, Islandon, stb.

Palágyi, 1) Lajos, író, szül. 1866-ban Ó-Becsén, 1883. az »Ország-Világ«-nak, később a »Pesti Napló«-nak volt belmunkatársa. »Küzdelmes évek« es »Komor napok« című költeménykötetet adott ki. 1890. az aradi vértanúsobor leleplezése alkalmából az ő óddja, mely a leleplezési ünnepélyen felolvastott, nyerte az 500 frankos díjat. — 2) Menyhért, tanár és író, a Petőfi társaság tagja, szül. 1859. decz. 26. Pakson, Bpsten a műgyezetmet végezte, 1888. tanár a II. ker., 1891. a IX. ker. polgáriskolánál. Számos aesthetikai, kritikai és irodalomtört. dolgozata jelent meg (Petőfiről, Katonáról, Eötvösiről, a szépről stb.), írt egy nagyobb bölcsészeti munkát »Az egyéniség philosophiája« czimmel.

Palais (francz., -lé), palota.

Palais-Royal (francz., palé-rojál), palota Párisban, a Louvre-al szemben, 1629—34. Richelieu építtette; később az Orleansoké, nagy kert, az arcade-okban üzletek és vendéglői helyiségek; a palota d.-ny.-i részén áll a Théâtre-Français.

Palaképlet, l. huroni képlet.

Palaköszén, palás szerkezetű kőszén (l. e.).

Palamedes, Nauplios és Klymene fia, állítólagos árulása miatt Trója előtt megkövezték; a koczkajáték, a betű, mérték és suly feltalálójának tartották.

Palamud, 15 r. kakaó, 40 r. burgonya-keményítő, 44 r. rizsliszt, 1 r. veres szantálfa keveréke.

Palánk, kerítés, karózat.

Palánka, *clavaria*, l. I. kötet Ehető gombák cz. színes táblát s képmagyarázatot a 990. lapon.

Palankin (szanszkrit, nyugági), Keletindiaiában általánosan használt hordszék, gyaloghintó.

Palánta, a latin planta-ból: növény, főleg csemetenövény, magból kikelt fiatal sarjadék (dohány p. stb.), melyet el szoktak ültetni.

Palaolaj, bitumen-tartalmu palából száraz lepárlás útján nyert ásványolaj, világításra szolgál.

Palapapír, korommal kevert kenczével és horzsakőporral bevont, vastagabb fajta papiros, melyet palatábla helyett használnak.

Palást, község Hont m., 1545 lak.

Palást, vállra vethető köpenyféle felső ruha, rendszeren a sarkig ér s alja ivalakban van metszve. Többnyire mint diszköpeny szerepel, melyet a királyok koronázásukkor (Szt. István palástja) s a papok ünnepélyes alkalmakkor vesznek magukra.

Palástdíj, az a díj, melyet a papok hivatalos ténykedéseikért (keresztelés, temetés stb.) kapnak.

Palásthy Pál, sareptai felszentelt püspök, apát, esztergomi kanonok, író, szül. 1825. márczius 29. Magyar-Izsépen, Zemplén m. 1848-ban szenteltetett pappá, később a pesti egyetem hittud. karán az erkölcstan tanára, 1881. kanonok, 1886. sareptai püspök. Több értekezést és önálló munkát írt. Főműve: A Palásthyak (3 kt.).

Palástolni, vmit elfődni, titkolni.

Palatábla, feketés színű, tiszta agyagpalából v. táblapalából készített sima lap, főleg Németországból Sonnenberg környékéről kerül kereskedésbe; újabban utánozzák vasbádoggal v. vastagabb fajta papírral, melyet e célra korommal, horzsakővel és lenolajkeverékkel vonnak be.

Palatales, ínyhangok (l. e.); palatalizálás, jéstités (l. e.).

Palatinus (lat.), nádorispán, nádor (l. e.).

Palatinus Jóska, József főherczeg ifjúkori neve a népnél.

Palatinus mons, azon domb, melyen Róma alapított, itt épültek a császári paloták.

Palatoschisis (lat.), hasadt szájpád, mely az egyénel veleszületett.

Palatum (lat.), szájpád, szájpádlás; *p. durum*, kemény szájpád, *p. molle*, lágy szájpád.

Palau szigetek (Palau, Pelew), a Déli tengerben fekvő spanyol szigetek a Karolinák és Moiukkok közt, ter. 750 km², 14.000 lak.

Palavessző, vékony hasábokra hasított lágyabb fajta agyagpala, a palatáblán való írásra használják.

Palawan (Paraqua), keletindiai sziget, Borneotól é.-k.-re, északi része spanyol birtok, ter. 14.123 km², 61.000 lak.

Pálczika, a bakteriumok egyik alakja (l. bacillus és bakterium).

Pale ale (ang., pé é), erős, világos színű angol sör.

Palembang, németalföldi birtok Sumatra k.-i partján. Főhelye P., 30.000 lak. Kikötő, élénk keresk.

Palenque, helység Chiapas mexikói államban, egy régi indián város nagyszerű romjaival.

Palermo, Szicília sziget és a p.-i tartomány főhelye, 265.000 lak. Egyetem (1447 óta), akadémiák, híres múzeum ó-görög szobrokkal; szaraczen eredetű királyi palota. San Rosalia székesegyház (1169—85. épült), hohensaufi királyok sírjával, érsekség, nagy kórház. Megerősített kikötő, világító torony, élénk kereskedelem és ipar (arany- és ezüstárúk, korallmunkák, bőr-, selyem-, gyapoteczikkek). Közéleben Monte Pellegrino, szt Rosalia bucsujáró kápolnájával. Okori neve Panormus, a phöniciáiak alapították, 1072. a normann birodalom székhelye, II. Frigyes császár alatt a tudomány és művészet központja; 1282. nagy vérengzés (szicíliai vecsernye).

Pales, az itáliai népeknél a pásztorok istennője, ünnepe apr. 21. Róma alapításának napja.

Palestrina János Pierluigi da, olasz egyházi zeneszerző, szül. 1514. Palestrinában, Goudimel tanítványa, 1555 óta templomi karmester Rómában, 1571 óta a Szent-Péter templomban a pápai zenekar feje; † 1594. febr. 2. A fenséges kápolnaének-stilus (P.-stílus) megteremtője és az egyházi zene fő reformátora. Művei (36 folio köt., csak részben kinyomtatva): 4 mise (2—6 hang), köztük »Marcellus pápa miséje«, egy »Stabat mater«, híres motettek, offertoriumok, madrigálok, litániák, himnuszok stb.

Palestro, falu Vercei m., Felső-Olaszországban, 1859. máj. 30. és 31. a francziák és piemontiak győzelme az osztrákokon.

Pál és Virginia, Bernardin de Saint-Pierre (l. e.) híres regénye.

Paletot (francz., -to), felöltő.

Palette (francz.), azon kerekded fa- v. porcellánlap, melyen a festők a festékeket keverik.

Pálfa, község Tolna m., 1897 lak.

Pálffy hercegi és grófi család, a legrégebb családok egyike, mely a hagyomány szerint a Gejza fejedelem alatt bevándorolt Hedrik nemzetségből veszi eredetét. Hédervári Kont Pál (1383) ivadékaik használták először a Pálffy nevet; s ezek egyike, Pál, nőül vevén erdődi Bakócz Balázs leányát, Klárárt, az erdődi előnevet és a Bakócz-czimert vette föl, melyet a család ma is használ. P. Péter († 1568.) fiai Tamás, Miklós a győri hős, János és István 1581. báróságot, s az említett Miklós 1599. s fiai István, Pál és János 1634. és 1637. grófságot kaptak, Pál azonfelül a detrekeői, János a vöröskői örökös grófi czimmel ruháztattak fel. A hercegi méltóságot Károly gróf 1807. szerezte meg, elsőszülöttségi örökösödéssel. — 1) Andor gróf, a főrendiház tagja, szül. 1839. aug. 14. Lodiban, 1856 óta katonai pályán, 1877. ő Felsőe első lovászmestere, 1881. Stefánia trónörökösne udvarmestere, 1885. a m. kir. testőrség főhadnagya, 1887. kapitánya, 1888 óta altábornagy, 1890 óta a 8. huszárezred tulajdonosa, 1887 óta a főrendiház tagja; — 2) Béla gróf, a főrendiház tagja, szül. 1858. aug. 24. Aranyos-Maróthon. Jogot végzett, 1882 óta Pozsony megyénéél mint tisz. aljegyző, később tisz. főjegyző, a főrendiház reformjakor ennek tagja; — 3) István gróf, a főrendiház tagja, szül. 1828. jan. 3. Vöröskőn Pozsony m. Jogot végzett, az ötvenes években a m. kir. helytartóság tanácsosa, azóta a gazdaság és tanügy terén szerepel; — 4) János, hadvezér, Pál nádor fia, szül.

1645. decz. 4., a katonai téren tünt ki, részt véve a Thököly elleni csatákban, a párkányi és esztergomi ütközetekben, s az 1693-iki francia hadjáratban. Mint tábornagy † 1694. nov. 3. Milanóban; — 5) János nádor, Miklós koronaőr († 1679.) fia, szül. 1664. aug. 20., részt vett 1683. Bécs védelmében és Buda 1686-iki visszafoglalásában, 1693. tábornok, 1700. altábornagy, 1704. horv. bán, 1709. tábornagy, ő kötötte meg 1711. a szatmári békét. 1731. országbíró, 1742. magyarországi főhadparancsnok, 1741. jun. 22. nádorrá választott. † 1751. márcz. 24.; — 6) János gr., a főrendiház tagja, szül. 1829. aug. 12. Pozsony megye főispánja volt, 1884. titkos tanácsos; — 7) József hg. Károly hg fia, szül. 1764. szept. 2., 1808. pozsonyi főispáni helytartó, 1825. Pozsony vm. főispánja; a hercegi rangot 1816. örökölte, † 1827. apr. 13.; — 8) József gróf, a főrendiház tagja, szül. 1853. szept. 8. Lanczulan Gácsországban. Műgyetemi és jogi előadásokat hallgatott, nagy utazásokat tett Afrikában és részt vett az osztr. magyar sarki expedícióban. — 9) Károly hg. kanczellár, Miklós országbíró fia, a hercegség megalapítója, szül. 1735. okt. 1. Bécsben, 1774. az udvarkamara alelnöke, 1783. főudvarmester, majd kanczellár, 1807. hercegi rangot kapott. † 1816. máj. 28.; — 10) Miklós tábornok (a hős P.), szül. 1552. decz. 7., 1580-tól pozsonyi főispán, 1581. báró, 1584-től komáromi főispán és Komárom várának, majd 1589-től Érsekújvár kapitánya és dunáninneni főkapitány, mint ilyen 1598. visszafoglalta Győrt a törököktől, s ezért a grófi rangot s a híres Pálffy-billikomot kapta. † 1600. apr. 23. Vöröskőn; — 11) Miklós nádor, János nádor testvére, szül. 1657. máj. 1. Részt vett a 80-as évek háborúiban; 1690. tábornok, 1692. altábornagy, 1693-tól kassai főparancsnok, 1701. koronaőr, 1707. tábornagy, 1713. országbíró, 1714. okt. 14. nádorrá választott. Nagy szerepe volt a nőági örökösödés elfogadtatása körül. 1723. a helytartótanács és a hétszemélyes tábla elnöke lett. † 1732. febr. 20. Pozsonyban; — 12) Miklós, országbíró, Lipót ezredes (1720.) fia, szül. 1710. szept. 4., 1734. főudvarmester, 1758. magy. kanczellár, e méltóságot 1762-ig viselte. 1765. országbíró. † 1773. febr. 6.; — 13) Miklós herceg, a főrendiház tagja, szül. 1861. nov. 11.; — 14) Móricz gróf, a főrendiház tagja, szül. 1812. jul. 12. Katonai pályára lépett. A szabadságharc idején Haynau szárnysége volt, 1855. vezérőrnagy, 1859. altábornagy, 1861—65. jul. 18. Magyarország helytartója, 1861 óta a 15. huszárezred tulajdonosa; — 15) Pál nádor, Miklósnak, a győri hősnek fia, 1625—1646-ig a magyar kir. kamara elnöke, 1646. országbíró, 1649. márcz. 24. nádorrá választott. † 1653. nov. 26. Pozsonyban; — 16) Tamás, 1650. csanádi, 1671. nyitrai püspök, 1670-től kanczellár, mint ilyen erős ellenzéki állást foglalt el I. Lipót abszolutisztikus politikájával szemben. † 1679. máj. 6.

Pálffy, 1) Albert, író, szül. 1820. ápril 20. Gyulán, Békés m. Eleinte a papi pályára készült, később ügyvéd lett. Ifju kora óta kizárólag irodalommal foglalkozik. 1842. Pestre került, 1844. megismerkedett Petőfivel s mindvégig barátságban állott vele. 1847. Csengery Pesti Hirlapjának ujdonságírója, 1848. Csernátónival szerkesztette a Márczius tizenötödike cz. lapot, 1849. a kormányral Debreczenbe, majd Aradra ment. A forradalom után 4 évig Sajttyén, Arad megyében tartózkodott. 1853. Pestre jött, hol elfogták s Budweisba internálták. 1864.

a Kisfaludy-Társaság, 1884. a m. tud. Akadémia tagja. Főleg regényt és elbeszélést írt; — 2) Elemér, orsz. képvis., szül. 1856. Aradon. Jogot végzett, 1879. tisz. megyei aljegyző, 1880. árvászéki ülnök Temes m.-ben, 1883. fehértemplomi főszolgabíró, 1892. orsz. képviselő; — 3) György, a nemzeti színház második hősszerelmese, szül. 1862. Hódmezővásárhelyen.

Pálffy-Daun, grófi s teanoi hercegi család, az erdői gróf Pálffy (l. e.) család egyik ága. P. Lipót gróf, kire nagyanyja gr. Pálffy Lipótné, szül. gr. Daun Terézia teanoi hgnő által kihalt gr. Daun család (l. e.) hitbizományának hasznélvezete szálott, 1853. engedélyt nyert a Daun család nevének és czimerének és 1875. a teanoi hgi czimnek felvételére. Ez utóbbi czim használata 1879. Magyarországra is kiterjesztetett. 1) Lipót Nándor gróf, a főrendiház tagja, sz. 1807. decz. 2. Pozsonyban, 1835. Pozsony megye főispáni helyettese, majd főispánja; — 2) Vilmos ifj. gróf, szül. 1867. máj. 14. Pozsony m.-ben tisz. főjegyző volt, 1892. orsz. képviselő.

Palgrave (pálgrev), 1) Francis Sir, angol történetíró, szül. 1788. jul. Londonban. 1832. lovag, 1838. az állami levéltár igazgatója; † 1861. jul. 6. Hampsteadban. Számos történeti művet írt; — 2) Reginald F. D., angol író, szül. 1829. jun. 28. Londonban, Erskine Tamás sir, történész és jogtudós barátja, ennek halála után (1886.) a Clerk of the House of Commons hivatalában utódja. Több gyakorlati politikai kézikönyvet írt, az egyik magyarra is lefordítottatott.

Páli, a buddhizmus szent nyelve, a szanszkritnak egyik leánynyelve.

Páli, 1) község Sopron m., 1279 lak.; — 2) község Pest m., 1541 lak.

Palicsi tó, Bács-Bodrog m., Szabadkától d.-k.-re; területe 6 km², mélysége 3—4 m., víze leginkább natront, konyhasót és magnesiát tartalmaz, színe sárgás. Gyógyerejét a negyvenes években fedezték fel, s azóta a körülötte levő erdőt parkozták, fürdőházakat, vendéglőket s számos nyaralót építettek. Görvélykóros és csúzos bajoknál javalt. A hagyomány szerint 1779. ugy keletkezett, hogy pásztorok kutató ástak s ebből a homéggel felbugyogott víz előnté a legelőt. A tó a bőségretegek végződésénél van s dus forrásait annak rétegei adják.

Palimbacchius v. antibacchius, versláb: — — —.

Palimpsest, olyan ókori, görög v. római hártya-kézirat, melyről az eredeti írást levakarták s fölibe új szöveget írtak. A későbbi írás alatt a régi írás nyomai megmaradtak s a mult szdban reá jöttek a módra, mint lehet azt olvashatóvá tenni. Mai bibornok e szd elején tökéletesítette e találmányt. Az ily módon megfejtett régi szövegek a klasszikus irodalom sok eddig ismeretlen kincsét őrizték meg számunkra.

Palindroma (gör.), oly szó vagy mondat, melynek visszafelé olvasva is van értelme, pl. rák, kár; s a sári pap írása.

Palingenesia (gör.), ujjászületés, kül. a hernyónak lepkévé való átalakulása.

Palingraphia (gör.), azon eljárás, mely régi réz- és fémetszetek megújítására és köre való átnyomása által új lenyomatok készítésére szolgál.

Pálinka, élvezésre szolgáló erjedt folyadék, mely 40—50% alkoholt (l. e.), vizet és csekély mennyiségű kozmaolajat (l. e.) tartalmaz; készítik gabonából (rozs, árpa, kukoricza), burgonyából; nevezetesebb pálinka fajok a whisky, genever, gin, mara-

schino, szilvapálinka, arrak, cognac, likőr (l. ezeket). P.-t először a XII. szdban készítettek.

Pálinkaadó, l. szeszadó.

Pálinkafőzés, l. szesz.

Palinodia (gör.), visszaénekelés, énekben mondottak visszavonása; Gyöngyösi István egy költeményének czime, mely költeményt 1681. írt az akkor nádorrá választott Esterházy Pálhoz, kitől a panaszkokkal telt nemzet igen sokat várt, de e várakozás nem teljesedvén, Gyöngyösi a költeménynek (mely csak utóbb, 1695. jelent meg) P. czimet adott.

Palinurus, tengeri rákfaj a hosszufarkú rákok (macrura) alrendjéből. A *p. vulgaris*, a Földközi tengerben él, 45 cm. h.; eledelül szolgál. Alcázját philosoma néven külön faj gyanánt írták le.

Palisa János, német csillagász. szül. 1848. decz. 6. Troppauban, 1872. a polai csillagda igazgatója, hol 1874. több kisebb bolygót fedezett fel, 1883. mint a bécsi csillagda assistense részt vett a csendes-óceáni expedícióban, a napfogyatkozás észlelése végett. 289 bolygót fedezett föl.

Palissy Bernát, francia természettudós, író és művész, szül. 1510 körül, † 1590. Agyagból készült zománczos műiparozások (főleg a tálak) ma is nagy becsben állanak. Farkasházi Fischer Jenő: P. élete és munkái (Bpest, 1887.).

Palisszanderfa, a Dél-Amerikában tenyésző *jacaranda brasiliensis* sötét színű, vékony vörös erekkel behálózott, sűrű, tömött fája finom butorfa.

Paliszáda, sáncszőlő, 3—4 m. hosszú, felül meghegyezett czölöp; több p. sorba egymás mellé állítva erodítésnél akadályul és fedezetül szolgál.

Palitzsch János György, német földmives, szül. 1723. jun. 11. Prohlisban Drezda mellett, 1758. a Halley-féle üstökös, 1782. az Algal változékonyságát fedezte föl; † 1788. febr. 22. Prohlisban.

Palka, *cyperus*, növény a palkafélék (cyperaceae) családjából. Polyvá csónakosak, kétsoros, összenyomott pikkelyes füzérkét alkotnak; magva 1, ondója nincs. Fajai nálunk a monti p., *c. Monti*; a sárgálló p., *c. flavescens*; a bogár p., *c. pannonicus*; barna p., *c. fuscus*; sima p., *c. glaber*; hosszú p., *c. longus* és csomós p., *c. glomeratus*. A mandola p., *c. esculentus*, Dél-Németországban tenyészik; gyökergumója tojásdad, ehető.

Palkafélék, *cyperaceae*, növénycsalád a pálhások (glumaceae) rendjéből; szalmájuk nem izekre osztott; virágzatuk apró, füzéres. Rossz, száraz takarmányfüvek, mocsarakban, réten, hegyeken tenyésznek.

Palk-szoros, tengerszoros Elő-Ázsia d.-k. partja s Ceylon sziget közt, a manaari öblöt a bengáliaival köti össze.

Palladio Andrea, híres olasz építész, szül. 1508. Vicenzában, † 1580. aug. 19. Velenczében. Templom-és palotaéptípményei antik utánzatok, egyszerűség, nemesség és méltóság jellemzi őket.

Palladium (gör.), Pallas-Athéne istennőnek az égből aláhullott szobra Trójában, mely a várost bevehetlenné tette; Odysseus és Diomedes ellopták; általában: védő szentség, biztosíték.

Palladium, fém és elem, v. j. = Pd, p. s. = 106,6, f. s. = 11,8, színe ezüstfehér, rendesen a platina társaságában fordul elő s ezért sorozzák is a platina-fémek sorába. Felfedezte Wollaston 1803. Gyakorlati jelentősége nincs; érdekes róla az, hogy a hydrogén gázzal vegyül, azaz ötvözetet ad.

Pallanza, város, Novara olasz tartom., 4200 lak.; a Lago Maggiore-tó nyugati partján.

Pallas, istennő, I. Athene.

Pallavicini, őrgrófi család, Olaszországból származik, hol egyes tagjai már a X. szdban őrgrófi méltóságot viseltek. 1360. az egész család őrgrófi rangra emeltetett; 1427. velencei patriciusi méltóságot kapott. Egyik ága a XVIII. szdban Magyarországon és Ausztriában telepedett le, az 1827. évi XLIII. t.-cz-ben magyar honosságot nyert s őrgrófi czime 1868. megerősített. — 1) Ede őrgróf, a főrend. tagja, cs. és kir. kamarás, szül. 1845. jul. 5. Sopronban, 1867. Sopronm. tiszt. aljegyzője, később a pénzügyminiszteriumban szolgált s a magyar hitelbank vezérigazgatójává választott, mely állást folyton viseli. — 2) Sándor őrgróf, a főrendiház tagja, szül. 1853. máj. 6. Szegeden. A diplomatiái pályán működött, 1884. orsz. képviselő, 1879. kamarás.

Pallér, munkavezető vmely építésnél, a munkanem szerint van: ács-, kőműves p.

Pallérozás, régebben sokat használt szó művelés, fejlesztés, finomítás értelemmel (nyelvünk, erkölcsünk stb. p.-a).

Palleske Emil, ném. író, szül. 1823. jan. 5. Tempelburgban, 1845—51. színész az oldenburgi udvari színházban; † 1880. okt. 28. Művei: »Schiller élete és művei«, »Az előadás művészete« stb.

Palliatiua (lat.), enyhítő szerek.

Pállik Béla, festő, született 1845. febr. 2. Nagy-Mihályban, Zemplén m. Otthon, Ungvárt, Bpestet végezte a középiskolát; már korán arcképfestéssel s a muzeumban képek másolásával foglalkozott; 1867. ösztöndíjjal Bécsbe ment, ott Engerth, 1871. Münchenben Piloty tanítványa. Az 1873. bécsi világi kiállításon »Pásztorconcert« (legelő nyáját ábrázol) képével a művészeti érmet nyerte el. 1874. hazatért, később Deák Ferencz arcképét festette a szabadelvű kör számára, 1877. király ő felségét lóháton, 1878. a párisi világi kiállításon a »Juhakol« képe keltett feltűnést; ekkor kapta a Ferencz József-rendet; 1883. szembaja miatt majdnem abban hagyta a festészetet s öt évig operanékes volt külföldön. De később szeme javulván, újra festett s 1890. a nagy »Akol« képével (most a nemzeti muzeumban) kitüntést nyert. Jelenleg Budapesten él s több nagy képen dolgozik. Mint állatfestő a legjelesebbek egyike s számos képét külföldiek vásárolták meg.

Pallium (lat.), a görögök köpenye; a kath. érsekek ornatusának egy része, fekete kereszttekkel ékített fehér szalag, melyet a nyak körül viselnek.

Pall-mall (ang., pel-mel), »labdával és kalapáccsal« játszott társasjáték az angoloknál; angol és németalföldi városokban a nagy, faszoros utcák neve.

Palló, I. padló.

Pallos, germán eredetű kardnem, nyílt markolatú és hosszú, széles, egyenes pengével. A csatákon kívül kivégzéseknél is nagy szerepet játszott; a lenyakazást pallos által hajtották végre.

Pallosjog, vérbíróági hatalom, az ország bíróságainak és bírói hatáskörrel felruházott törvényhatóságainak, a vármegyéknek, kerületeknek, szabad kir. városoknak stb. abbeli joga, hogy halálos ítéleteket hozhattak és végrehajthattak. A középkorban egyes főuraknak, nagyobb birtokosoknak is adományoztatott s ez előjog birtokosait a régi magyar jogban szabad ispánoknak nevezték.

Palma, 1) Jakab (P. vecchio), velencei festő, Bellini tanítványa, szül. 1480. Serináltában, † 1528. Velenczében. Főművei: Szt-Borbála (Velence), a

három testvér és Jakab s Ráhel (Drezda), Violanta (Bécs). — 2) Jakab, il giovine (ifjabb), festő, az előbbi rokona, szül. 1544. Velenczében, † u. o. 1628. Főleg szent képeket festett.

Palma, Kanári-sziget, ter. 715 km², 39,622 lak. Főhelye Santa Cruz.

Palma (lat.), tenyér.

Palma Károly Ferencz, jezsuita, író, szül. 1735. aug. 18. Rózsashegyen, Liptó m. Egyetemi tanár, a jezsuita rend eltörlése után kalocsai kanonok, nagyprépost, címzetes püspök és érseki helyettes. † 1787. febr. 10. Számos történeti és heraldikai munkát írt.

Pálmabor, vagy páلمانedv, a kókusz-, datolya-, szágó-, palmyra- és gomuti-pálma ki nem fejlődött virágbugájának megcsapolás által kifolyó nedve, melyből pálmacukrot és toddyt (l. ezeket) készítenek.

Pálmacukor, süritett pálmabor (l. e.), többnyire a termelés helyén használják fel, de Európába is küldik, hol finomítva kerül áruba.

Pálmafa, palмираfa, több pálmafaj szépen árnyékoló kemény fája; botot, gombot stb. készítenek belőle.

Pálmai Ilka, operett-énekesnő, szül. 1860. Ungvárt; korán színpadra lépett s a népszínházban népszínművekben és operettekben tűnt fel, főleg a Cornevillei harangokban, mint Serpolette; egy évet Kolozsvárt töltvén visszatért a bpesti népszínházhoz, de 1890. Bécsbe a Theater an der Wien-hez szerződött; írt egy kötet költeményt s egy regényt.

Pálmák, *palmae*, fa- v. cserje-alaku, egyszikű növények, melyeknek körülbelül 975 faja nagyobbára a tropikus égjel alatt tenyészik. Európában vadon egyetlen faj, a törpe pálma (*chamaerops humilis*) terem, mely az é. szél. 43. fokáig (Nizza) terjed; Ész.-Amerikában az é. szél. 34. fokáig, Új-Zeelandon a d. szél. 38. fokáig, a tropusok alatt csaknem a hóhatárig felszállva, többnyire az é. szél. 10. és a d. szél. 10. foka között, 22—24° középhőmérsék mellett teremnek. Hasznuk óriási; így pl. a datolyapálma (*phoenix dactylifera*) gyümölcséből India, Arábia, Perzsia, Egyiptom nagy területű népessége él; ilyenek még a palmyra p. (*borassus flabelliformis*) Kelet-Indiában, a kókusz p. (*cocos nucifera*) az egész forró övön stb. fajok, melyek némelyikének minden egyes része fontos ipari, kereskedelmi, élvezeti cikkül, építőanyagul szolgál. Az őskorban a kőszénkorszak óta, kül. a harmadkorban fordulnak elő. Számos fajukat, mint *latania borbonica*, *livistona humilis*, *chamaerops excelsa*, *coripha australis*, a *jubaea* és *phoenix* fajoknálunk szobai tenyésztésre használják.

Pálmaliszt, szágó (l. e.).

Pálmamag, az olajpálma gyümölcsének magva, olajkészítésre szolgál.

Pálmaméz, a dél-amerikai *jubaea spectabilis* pálmának süritett nedve.

Pálmaolaj v. pálmamag, a Nyugat-Afrikában és D.-Amerikában tenyésző olajpálma gyümölcséből sajtolás útján nyert zsíros olaj; vajszerű, narancssárga, édeses, ibolyaszagú, 24—27° nál olvad, könnyen avasodik. Ha 240°-ra hevítik, fehérré válik. Szappan- és gyertyakészítésre, kocsikenőre és gépolajul használják. Európában, főleg Hollandiában, Hamburgban tisztítva, olajat, olajpogácsát készítenek a magvakból.

Pálmapapír, a *borassus flabelliformis* és egyéb pálmafajok levele; Indiában ősrégi idők óta használják papir gyanánt.

Palmarium (lat.), győzelmi díj; külön tiszteletdíj az ügyvéd számára egy megnyert per után.

Palmarum (lat.), virágvasárnap (l. e.).

Pálmavaj, l. pálmaolaj.

Pálmaviasz, növényi viasz (l. e.).

Palmerton (pámesztin) Henrik János Temple viscount, angol államférfi, szül. 1784. október 20. Broadlansban, 1830—41., 1846—51., 1855—58. és 1859—65. okt. 18-ig, halála napjáig, a kormány tagja, főleg külügyminiszter, utóbb miniszterelnök is. Angolország külügyi politikáját szabadelvű szellemben vezette s nagy sikereket ért el. Rokonszenvezett a szárazföldi államokban nyilvánuló szabadelvű törekvésekkel; a magyar ügyek iránt is jóakaró állást foglalt el; a magyar menekültek javára föltétlenül fizetletben tartotta a menedékjogot, mi miatt sok támadásnak volt kitéve. 1876. Londonban szobrot állítottak emlékének.

Palmieri Lajos, olasz meteorologus, szül. 1807. ápr. 22. Faichioban, 1845. tanár Nápolyban, 1854. a meteorologiai intézet igazgatója a Vezuvon. Észletereiről s a Vezuv 1872. ápr. 26. kitöréséről fontos művet írt. Számos műszert szerkesztett.

Palmipedes (lat.), úszómadarak.

Palmitin, a stearinon kívül majdnem minden természetes zsíradék fő alkotórésze, pikkelyesen kristályos, színtelen, forró alkoholban és aetherben oldódik, 63°-nál olvad.

Palmitinsav, zsíros sav, melyet a palmitinból nyernek; színtelen, kristályos, alkoholban és aetherben oldódik, 62°-nál olvad, stearinsavval vegyítve gyertyakészítésre, aljakkal vegyítve szappangyártásra szolgál.

Palmo, hosszsmérték, Braziliában és Portugálban 0.22 m., Rómában 0.249 m., Spanyolországban p. major = 0.209 m. és p. minor = 0.0697 m.

Palmoskópia (gör.), az ütőlökés megfigyelése a hallócső (stethoskop) segítségével.

Palmospasmus (gör.), rángógörcs, hevesebb klonikus rángások.

Palmyra (Tadmor = pálmák városa), város Szíriában, Damaszkustól é.-k.-re; egykor virágzó kereskedelmi hely, Kr. u. 260. a p.-i birodalom, melyet Odenatus alapított, két özvegye Zenobia követelt s a várost elpusztították. Nagyszerű romok, főleg a naptemplom.

Palmyra-fa, l. pálmafa.

Palocsa, község Sáros m., 1396 lak. Régi vár.

Pálócz, község Ung m., 1920 lak.

Pálóczy Lipót, a budapesti II. ker. főreáliskola tanára, szül. 1849. Budapesten. A reáliskolában a francia, az orsz. zeneakadémián az olasz nyelv tanára. Írt francia- és olasznyelvi kézikönyveket.

Pálóczy Horváth Ádám, l. Horváth.

Pálócz nyelvjárások, az észak-nyugati nyelvjárásrészlethez (l. e.) tartozó nyelvjárások, melyek több nyelvjárásvidéket alkotnak és pedig: 1. A középső pálócz nyelvjárásvidék, a tulajdonképeni pálóczság a Hegyaljától nyugatra, a Bükk, Mátra és Cserhát hegység környékén, nyelvjárásainak fő jellemző vonásai: a középső *ä*-t használják; az *é* ejtése az *i*-hez közeledik; az *a* helyén *ä*-t, az *á* helyén hosszán ejtett *ä*-t mondanak; a hosszú *ä*, *é*, *é*, *ö* hangok helyett inkább diphthongusokat ejtenek; az *u*, *ü* a képzőkben és ragokban *ö*, *ö*-nek hangzik (fordól, rajtónk, gyönyörö, szomoró); szélteben éneke a -nott, -nól, -ni ragokkal (papnyi = paphoz, Pálék-nott = Páléknál, kománól v. kománú = komától). Ide tartoznak: a mátravidéki, borsódi, karancsvideki nyelvjárások. — 2. a keleti pálóczos nyelv-

járásvidék, az ide tartozó nyelvjárások (sajóvölgyi, hernádvideki, hegyaljai és zilahi) átmenetet mutatnak a pálócztól az északkeleti nyelvjárásrész. beszédéhez; — 3. a nyugati pálóczos nyelvjárásvidék, mely a pálóczos sajtáságoknak a dunántúli nyelvjárásrész. jellemző vonásaival való keveredését mutatja; ide számítandók a bars megyei, esztergom-komáromi, mátyusföldi és csallóközi nyelvjárások; — 4. a déli pálóczos nyelvjárásvidék, mely a heves megyei, bükkaljai, felső-pest megyei és jászági nyelvjárásokat foglalja magában; ezek közül legtöbb pálóczos sajtáságot a heves megyei, legkevesebbet a jászági nyelvjárás mutat. L. Balassa József, A magyar nyelvjárások, Bpest, 1891.

Pálóczok, a török-tatár kunokkal egy nép, melynek neve a kunok orosz és lengyel elnevezésétől, a polovcz szótól származik. A Mátra hsg vidékét lakja, Borsodban 11, Gömörben 4, Hevesben 18, Nógrádban 15 község van. Más nem különbözti meg őket a többi magyarságtól mint sajtáságok nyelvjárásuk (l. pálócz nyelvjárás). A polovczokat 1061. említi először az orosz évkönyvek, s a mit a kunokról a magyar krónikák és byzanciák beszélnek, az orosz írók a polovczoknak tulajdonítják. Beköltözésük valószínűleg Kálmán, II. István és II. Béla királyok idejében történt; még pedig a kun beköltözés első folyamaként Orosz-Lengyelországból az é. Kárpátokon át. Anonymus krónikája megírásakor már a Mátra ágai között meg voltak telepedve s csakhamar teljesen elmagyarosodtak.

Palom, arany és ezüst mérték francia Keletindia-ban = 10 viraganid = 33 993 g.

Palombino (ol.), fehéres színű márvány.

Palos de la Frontera, város Huelva spanyol tartományban. Innen indult Kolumbus 1492. aug. 3. első felfedező útjára Amerika felé.

Pálos-Nagymező, község Bars m., 2541 lak.

Pálos-rend, paulinusok, az egyedüli magyar eredetű szerzetes-rend; alapítója boldog Özséb esztergomi kanonok, a mongolok dúlása után több társával a pilisi völgybe vonult, itt Remete Szt Pál példájára remete-életet folytatott, s 1263-ban III. Orbán pápától ideiglenes megerősítést nyert társulata számára; † 1270. V. Kelemen, 1308. decz. 13. Gentilis bibornok közzvetítésére a remetét a szerzetes rendek közé igttatta s megengedte, hogy Szt Ágoston szabályai szerint éljenek. XI. Gergely a rendet 1371. a püspöki joghatóság alól kivette s egyenesen a római curia alá helyezte. A rend gyorsan népszerűvé lett hazánkban; központja Budán a szentlőrinczi főmonostor volt, de a királyok, főurak és főpapok bőkezűsége és pártolása folytán az ország minden részében épültek kolostoraik. A XV. század végén ezek száma 150-re ment. A XIV. szd közepén Svéd., s a szd végén Lengyelországban is elterjedt; 1454. Rómában, s a XV. szd végén Portugáliában is voltak rendházaik. A XVI. szdban a szomszéd osztrák tartományok, 1660. Morvaország s 1698. Litvánia is befogadta e szerzetet, melynek tagjai a népvelés és egyházi szónoklat terén kívül az irodalom és tudomány művelésében is nagy tevékenységet fejtettek ki. Hazánkban II. József 1782. eltörülte és 10 milliónyi vagyonát a vallási és tanulmányi alapoztatolta. Most csak Lengyelországban virágzik, hol czenstóchovai főkolostora (l. e.) ma is gazdag sorozatát őrzi a magyar történelmi, irodalmi és művészeti emlékeknek. [polyi Arnold és Knauz-Nándor tanulmányai a M. Sionban és Religióban;

Zalka János: A pálosok jelen állapota Lengyelországban.

Palota (latin palatium), régi nyelvünkben nagy terem, diszterem; ma fényes uri lakóház.

Palotaforradalom, vmely uralkodó palota-személyzete által előidézett politikai változás.

Palotagróf, *comes palatii*, ném. Pfalzgraf, a frank és német birodalomban a császári palota első tisztviselője, ily alakban hozzánk is eljutott, s belőle fejlett ki a nádori (l. e.) méltóság. E nevet viselték a rajnai és a szász terület élére állított császári helytartók is, kik később önálló fejedelmekké lettek, míg a p. grófi méltóság bírói és czimerosztogatási jogokkal felruházott udvari czimmé vált, melyet a császárok az ujkor elején korlátlan számban osztogattak. A római szent birodalom felbomlásánál a czim is megszűnt.

Palotahölgy, főrangú hölgy, kinek a felség e czimet adományozza s ki ünnepélyeknél a királyné környezetében van.

Palotai (Kovács) Piroska, a nemzeti színház második naivája, szül. 1865. jan. 19. Székesfehérvárott. Színi pályán 1880 óta működik s ez év ápril 1-én lett a nemzeti színház tagja.

Palotai, l. Purgstaller.

Palotás, régi magyar táncz, lassu, komoly ütemben; a körmaggyarral ellentétben párokra oszolva lejtették. Leginkább a főúrak házában divatozott s innen a neve. P. zene, a tánczhoz való zene.

Pál pataka, l. Ördögárok.

Palpatio (lat.), tapintás.

Palpebra (lat.), szemhéj.

Palpitatio (lat.), szívverés; *p. cordis nervosa*, ideges szívdobogás.

Paludan-Müller Frederik, dán költő és író, sz. 1809. febr. 7. Kjertemindeben Fünen szigetén; † 1876. decz. 29. »Adam Homo« cz. elbeszélő-gúnyos, életteljes költeményt, számos epikai művet, drámát és regényt írt.

Palugyay, 1) Gusztáv, az eperjesi kir. tszk elnöke, szül. 1830. apr. 16. Kis-Palugyán Liptó m. Liptó megyében 1846. t. jegyző, 1849. szolgabírósegéd, 1850. társ.-bíró ülnök, 1854. orsz. tszki ülnök; 1860. hontmegyei főjegyző, 1861. u. o. főszolgabíró, 1872. lipótisztmiklosi bíró, 1882. szegzárdi, 1884. eperjesi tszki elnök. — 2) Imre földrajzi és közjogi író, szül. 1818. okt. 6. Mádon Zemplén m., 1840 óta államhivatalnok; † 1876. decz. 7. Hazánk történetére és földrajzára vonatkozó számos nagy munkát írt.

Palungo (gambokender), a *hibiscus cannabinus* könnyen hajtható, de nem erős rostja.

Palus (francz., palü), a Garonne és Dordogne folyók partjain termő, zamatos, csersavban gazdag bordeauxi bor.

Pály János, orsz. képvis., sz. 1820. nov. 24. Veszprémben. Papi pályára lépett, 1844. felszentelték, 1855 óta kis-görbői plébános, 1892. orsz. képviselő.

Pálya, az ut, melyet vmely égi test, kilőtt golyó stb. leír; az ember életutja.

Pályafentartás, a vasuti közizagatásnak azon része, mely a vasuti építmények rendszeres fentartásával foglalkozik; alsóbbrendű közegei a p.-felvívigázó és p.-ór. — P.-test, azon bekvicsolt földtest, melyen a talpfák és sinek fekszenek.

Pályaudvar, bekerített terület, hol a felvételi, raktári épületek, kiterők és keresztvezések által összekötött vágányok, váltók, jelző készülékek stb. vannak.

Pályin, község Ung m., 1019 lak.

Pamacs, mázolásra használt durvább ecset.

Pamat, szőröcsomó, p. o. a mely a hiuz fülét disziti.

Pamela, erényhősnök neve, Richardson hasonczimű regényének (1741.) főalakja után.

Pamir (= a világ tetéje), fensik Ázsiában, a Thiansan és Himalaja összekötő hegye, nagy tavak területnek el benne (Karakul); itt ered az Amu Darja; egyik csuca a Kisil-Jars 7000 m. 1892. az oroszok katonai expedíciót küldtek területére.

Pamlag, s opha, nyugágy, kényelmes fekhely.

Pampas (spanyol = síkság), kül. a délamerikai La Plata államok lakatlan, embermagasságu füvel benőtt rétségei, sok helyen sós mocsarakkal és kopár sósterületekkel.

Pampero, a pampason (l. e.) időnkint dúló vihar neve.

Pamphlet (ang. és francz.), röpirat, gunyirat; *pamphletista*, gunyiratszerző.

Pampuska, némely vidéken a fánk neve.

Pamut, gyapot (l. e.).

Pamutáru, gyapotszövet és harisnyaáru (l. ezeket).

Pamutbársony, manchester (l. e.).

Pan- (gör.), összetételekben: minden, egyetemes.

Pán, a rómaiaknál Faunus, a görögöknél a nyájak, pásztorok és vadászok védistene, kit Athénben azért tiszteltek, mert a perzsák közt akkora félelmet (páni félelem) okozott, hogy ezek hanyatt-homlok menekültek a görögök elől.

Panabat, számitási pénz Perzsiában = 25 kr.

Panacea (gör. *Panakeia*, a »mindentgyógyító«), a gyógyulás istennője, Asklepios leánya; innen egyszermind minden betegséget állítólagos gyógyszere.

Panaché (francz.-s), tarkán szavozott; *panachure* (-sür), a tarkára szavózás.

Panama, 1) földszoros (dariai isthmus), Columbia dél-amerikai köztársaságban, összeköti Közép-Amerikát Dél-Amerikával s elválasztja az Atlanti oceánt a Csendes oceántól; északnak folyton keskenyedik, legkeskenyebb része 55 km.; hegyei nem magasak, az éghajlat tropikus s ennek megfelelő a növényzet; 1875 óta vasut vezet át rajta, l. még P. csatorna. — 2) Columbia köztársaság tartománya, mely a földszorost is magában foglalja, ter. 82.600 km², 285.000 lak. Fővárosa P., a panamai öbölben levő keskeny földnyelven, 25.000 lak., püspökség; a vasut és a csatorna kiinduló pontja.

Panama-csatorna, a p.-i földszoros átvágására s az Atlanti és Csendes oceanok közti közvetlen hajózási ut nyitására szolgál. Kivitelére 1881. Lesseps (l. e.) francia részvénytársaságot alapított 600 millió frank tőkével, melyhez utóbb még 600 millió járult; mindez azonban nem volt elég és a társaság 1886. megbukott. Tervei szerint a csatorna 75 km. hosszú, 22—56 m. széles, 8 $\frac{1}{2}$ m. mély lenne.

Panamakalap, a *carludovica* palmafának leveleiből Dél-Amerikában készített kalap, ruganyos, könnyű.

Panamas, három gyaputból készült lánczfonalas és két gyapjuból készült öntökös szövet.

Panaritium (lat.), körmömméreg (l. e.).

Panasz, 1) vmely hatósághoz jogsérelem orvoslása iránt tett előterjesztés. Különösen a büntető ügyekben nyer alkalmazást a bűnvádi panaszokban; — 2) p. után érvényesítik az alárendeltek sérelmeiket felelbbalóik ellen.

Panaszjog, melynél fogva mindenkinek jogában áll oly sérelmekért, melyek az állam törvényeibe is ütköznek, az illetékes hatóságnál panaszt emelni s orvoslást kérni. Alkotmányos államokban ez azon jogokhoz tartozik, melyek az összes lakosságot meg-

illetik; a rendiség korában a jobbágy csak a földesur utján érvényesíthette p.-át.

Panaszkönyv, hivatalokban az alkalmazott közegekél a közönség érdekeinek megóvására kitett könyv, melybe bárki bejegyezheti a hivatalnok kötelességellenes eljárását s melyet az utóbbi bárkinnek kivánságára előadni tartozik.

Panaszlevél, az előterjesztésnek egyik írásbeli módja, melyet a panaszt emelő az illetékes hatósághoz vagy panaszfelvételre jogosított egyénhez benyújt.

Panax, ginzeng, növény az araliaceák rendjéből. A *p. ginseng*, Kelet-Indiában, Kínában, Japánban, szolgáltatta a K.-Ázsiában mint gyógyszer nagyrabecsült ginzenggyökeret (pentsao), melynek sárga pora a *panaquilla*. A *p. quinquefolius* Észak-Amerikában, édes-gyökér pótlékot szolgáltat.

Pancs (ném.), folyadékos zagyva keveréke.

Pancsatantra (szanszkrit, öt könyv), a hinduk legrégibb mesegyűjteménye, a II. szdból Kr. e., kül. állatmesékben gazdag. Az eredeti, teljesebb és gazdagabb alapmunka, melynek a P. csak kivonata, már nem létezik; szerzőjének Bidpai (I. e.) bölcsét tartották. A mesék bevezetéseként el van mondva, hogy Amarasakti királynak három gyenge elméjű fia volt, kikkel már nem tudott mihez fogni. Szorultságában egy Visnusarman nevű tudós brahminhoz fordult, ki kötelezte magát, hogy a királyfiakat 6 hónap alatt a világ legokosabb embereivé neveli ki. Célját a P. által érte el, melyet számukra írt. E mesegyűjtemény arab átdolgozása Kalila ve Dimna (I. e.) néven lett ismeretessé. L. Beöthy Zsolt, A széppróz. elbeszélés tört., I. köt. 1886.

Pancsova, törvényhatósági joggal felruházott város Torontál m., 17.948 lak. Szabályosan épített csinos város. Van két szép tere: a Ferencz József-tér és az Erzsébet-tér. Középületei közül említésre méltók: a két szerb templom, városház, az áll. gymnasium új díszes épülete és a városi kórház. Van áll. gymnasium, polgári iskola, állami és szerb felsőbb leányiskola és magyar nyelvterjesztő egyesület. Törvényesék, járásbir. és adóhivatal. Számos iparvállalata közül a téglagyár és állami selyemfonógár a vezetősebbek. Kereskedelme is élénk. Buza- és kukoriczapiacza első rendű. Már a rómaiaknak volt itt hadi állomásuk s Panucának nevezték. A Névtelen jegyző szerint a magyarok innen indultak Glád bolgár fejedelem ellen. A mongolok kitakarodása után IV. Béla várát kijavíttatta. A törökök 1521. selperzselték és megsarcolták; Temesvár eleste után 1716-ig törökök bírtok. 1738. a török ismét elpusztította, de újra telepítettet és a határőrség szervezésekor a 12. bányásági német ezred székhelye lett. 1788. a török három hétig tartotta elfoglalva.

Pánczél v. vért, a középkori katonaságnak vaspikkelyekből v. sodronyokból, v. pedig vaslemezekből készült ruházata, mely a régi magyaroknál már a honfoglalás idejében használatban volt. Különböző nevei a sodronyos fejtakaró, a vasing, a sodrony-nadrág, melyek a XV. szdig dívtak; ekkor jött divatba nyugaton a nagy lemezekből készült vasöltözék, melyet a XVI. szd közepéig a magyar főurak is utánoztak. A törökkel való mindennapos harcok alatt azonban kitűnt a nehéz fegyverzet célszerűtlensége s a XVI. szd második felében elhagytak belőle minden fölöslegest; az újabb harczmodor pedig a megmaradt részeket, a mellvast, hasp.-t és a karokat és czombokat védő lemezeket is kiszorította a haszná-

latból. Nagy Géza, A magyar középkori fegyverzet-ről (Arch. Ért. 1890.).

Pánczélcsch, község Szolnok-Doboka m., 1277 lak.

Pánczélos, hajó stb., I. vértés.

Pánd, község Pest m., 1721 lak.

Pandaemonium (gör.), az összes daemionoknak szentelt templom; a gonosz szellemek birodalma.

Pandanus, pandang, növény a pandaneák rendjéből. A *p. odoratissimus*, fa a Csendes oceán szigetein, művelik Kelet-Ázsiában és Kínában. Termése nagy, ananászszerű; táplálékul szolgál, azonkívül főnö- és szövőrostokat szolgáltat. Éppen úgy a *p. utilis* a Maskarénokon és Madagaszkaron.

Pandekták v. digesták (gör.), a justiniáni törvénykönyv legfontosabb alkotó része, harminczkilencz római jogász irataiból összeállítva, azon czélből, hogy jogesetek eldöntésénél főforrásul szolgáljon. E czélra Justinianus Tribonianus elnökele alatt 17 jogtudósból álló bizottságot hívott össze, amely 50. titulusokra osztott könyvben (liber) több mint 9000 forráshelyet dolgozott fel. Munkájuk 533. decz. 16. hirdettetett ki és lön törvény erejével felruházva. Minthogy a justiniani jog szolgált az újabb jogfejlődés alapjául, p. alatt értik a római jogot mai érvényében. Feldolgozták nálunk Hoffmann Pál, Bozóky Alajos. Jelentékeny irodalom fejlődött ki a p. körül Németországban, hol a Glück-féle kommentár már 48 kötetre nőtt; elismert tekintélyű újabban Windscheid műve.

Pandemia (gör.), egyes népfajokra kiterjedő járványos betegség, népfaji járvány, általános népjárvány.

Pandora, a görög mythologia Évája, az első nő, Epimetheus felesége; Hephaistos alakította és minden bájjai ellátta, de Zeus szelenczét adott neki, melyben az emberiségre várakozó minden nyomor benne volt. Epimetheus kinyitotta a szelenczét, mire minden nyomor kirepült s elterjedt a földön, csupán a hiu. reménykedés maradt meg. P. nevet visel egyik bolygó.

Pandsab (Pandsah = öt folyó), az indo-brit birodalom legészakkeletibb tartománya, nagyobb részt közvetlen angol uralom, kis része benszülött fejedelmek alatt, ter. 368.943 km², 25,059.670 lak. Legnagyobb része síkság, öt folyója, melytől nevét nyerte: Dselam, Tsenab, Radi, Bias, Satles. Fővárosa Lahore.

Pandurok, a bácsmegeyi szerbekből alakított szabad csapatok, melyek főleg Trenk báró vezérlete alatt az osztrák örökösödési háboruban játszottak szerepet. A 7 éves háboru alatt, mint a könnyű gyalogság kiegészítő része, rendes szervezést nyertek, utóbb azonban a határőrvidéki ezredекbe osztattak be s beljök olvadtak. Így nevezték a csendőrség szervezése előtt fennállott megyei rendőri személyzetet is.

Pandynamometer (gör.), Hirn által ismertetett készülék, mely a munka nagyságát az erőgép első főkerek gerendelyének elcsavarodása által méri.

Panegyris (gör.), a régi görögöknél minden ünnepélyes gyülekezett neve; *panegyrikus*, ily alkalmakkor mondott dicsérő, magasztaló beszéd; *panegyrista*, ily beszéd szerzője; hízélgó.

Panem et circenses, I. circus.

Pangani, folyó Német-Keletafrikában, a Kilima Ndsaró hegység patakjaiból ered s az Indiai oceánba szakad; torkolatánál P. telep.

Pangás, tőzsdéi ért. a forgalom jelentéktelensége, az árfolyamok mozgalmának, változásának hiánya, mikor ügylet csak nagy ritkán fordul elő.

Pangenesi (gör.), Darwintól származó elmélet, mely szerint a nemző nedvek alkotásához vmely

szervezet összees részei hozzájárulnak, miből a szerve elváltozások, betegségek, stb. öröklése magyarázható volna.

Pangeometria (képzelt, nem Euklidéféle geometria), azon ítelevésből indul ki, hogy vmely egyenes vonalú háromszög szögeinek összege több v. kevesebb, mint 2 derékszög.

Pangermanismus (gör.), az a törekvés, mely a német birodalmon kívül élő németeknek e birodalommal való egyesítésére irányul.

Pán halála, bölcsészeti költ. Reviczky Gy.-tól.

Panhellenismus (gör.), a különböző, még török felsőbbség alatt álló görög törzsek azon törekvése, hogy Görögországgal egyesüljenek s vele egységes államot alkossanak.

Panhidrosis (gör.), az egész test tartós izzadása agy- és gerinczbántalmaknál.

Panicum, muhar.

Páni félelem, l. Pán.

Panikonographia (gör.), azon eljárás, mely szert átnyomás és etetés által domboru, a könyvnyomó sajtón nyomható horganylemezeket állítanak elő.

Panin Nikita Ivanovics gróf, orosz államférfi, szül. 1718. szept. 26., 1747. követ Kopenhágában, később Stockholmban, 1763. külügyminiszter; † 1783.

Panique (francz., pánik), páni félelem, a tőzsdén beállott hirtelen rémület, mely az értékpapir birtokosait minden áron való tömeges eladásra készíti és ezzel az árfolyam nagymérvű hanyatlását okozza.

Panis (lat.), kenyér.

Pankányok, *arachnoidea*, az izeltlábuak egyik osztályát alkotó állatok, melyekhez az izeltpótrohuk (*arthrogastra*), a pókok (*araneina*), az atkák (*acarina*), a lassu pókok (*tardigrada*), a fűregpókok (*lingualulina*) és az ászkapókok (*polygonopoda*) tartoznak. Az egész földön elterjedtek; a forró öviék számosabbak, nagyobbak. Több mint 2000 faj ismeretes. Ásatag alakok ritkák, az ide tartozó skorpiókat már a kőszénkorszakban találjuk.

Pankha, a szoba plafondján elhelyezett keret, mely kartonnal v. vászonnal van bevonva; mint levegőt ide-oda mozgatják, mi által a helyiségben lévő levegő mozgásba jut.

Pankota, község Arad m., 4896 lak. Régi várának némi romjai; főesperességi templomának alapfalait föllelték. Ezt a török pusztította el. A törökök azon hóforrásokért kedvelték, melyek a város mellett lévő Kopaszhegy é.-ny. részén akkor bugyogtak. Az eltávozó törökök bosszúból betemették. Adóhiv.

Pankrácz, keresztény vértanu, 293. Diocletian alatt lefejezték. Emléknappja máj. 12.; a fagyos (l. e.) szentek egyike.

Pankration (gör.), ökölvívással egybekapcsolt birkózás.

Pankratius, Pankrácz (l. e.).

Pankreas (gör.), hasnyálmirigy.

Pankreatin, a hasnyálmirigyből előállított erjesztő, mely a fehérnyéket peptonokká változtatja. Mint gyógyszer használják emésztési zavaroknál.

Pankreatitis (gör.), hasnyálmirigylob.

Panniculus (lat.), posztócska, rongy, folt; *p. adiposus*, bőr alatti zsírréteg.

Pannonhalma, *mons sacer Pannoniae*, a magyarországi benczések nagy monostora és a főapát székhelye Győr megyében, Győr-Szent-Márton község m.

Pannonhalmi főapát, a magyarországi benczések (l. e.) főnöke, mint valóságos *praefatus nullius dioeceseos*, teljesen különálló kerülettel, mely egyik

egyházmegyéhez sem tartozik s a mely területen püspöki hatáskört gyakorol, bérml., saját szentszéke van s megyés zsinat tartására jogosult. Közjogi tekintetben is osztozik a püspökök jogaiban, a meny nyiben tagja a főrendiháznak s 1848. előtt egyházi kincsei voltak. Kinevezését a rend káptalanjának hármas kijelölése alapján a király eszközli. E méltóságot 1891 óta Fehér Ipoly (l. e.) viseli.

Pannonia, római provincia, magában foglalta hazánknak délnyugati részét a Dunától a Szávaig Szlavoniával és Bosznia északi szélével együtt, Alsó-Ausztria keleti részét, Stájerországot és Krajna egy részét. Határai voltak északon és keleten a Duna, nyugaton a bécsi erdő (Wienerwald) s a juli alpsek, délen a Száva. Ős lakói az illyr eredetű pannónok voltak; a Kr. e. IV. szdban kelta nép-törzsek: a tauriskok, karnok, araviskok stb. vándoroltak be, kiket a Kr. e. I. szdban a szintén kelta bojok igátzak le. 50-ben Kr. e. a dákok uralma alá jutott. A rómaiak 35. Kr. e. tették az első kísérletet elfoglalására. Tiberius alatt, 9. Kr. e. már teljesen meg volt hódítva. Traján két részre osztotta; a nyugati rész Felső P. (P. superior), a keleti Alsó-P. (P. inferior) nevet viselt. Nevezetesebb városai voltak: Felső-Pannoniában Vindobona (Bécs), Carnuntum (Haimburg mellett), Savaria (Szombathely), Arrabona (Győr), Siscia v. Segestica (Sziszek); Alsó-Pannoniában Aquincum, a provincia fővárosa, (Ó-Buda). Poetovia (Pettau), Mursa (Eszék), Taurinum (Zimony) stb. A rómaiaktól az V. szdban a hunnok foglalták el, kik után 453. a keleti gótok, 527. a longobardok, 568. az avarok, végül a honfoglaló magyarok birtokába jutott. Római kori emlékeinek legnagyobb része a magyar nemzeti muzeumban őriztetik. Mommsen: Römische Gesch. 5-ik köt. (1885). Hampel: Adalék P. történetéhez (1884) s ugyanó vmt Romer Flóris, Torma Károly, Fröhlich Róbert, Ortway T., Kuzsinszky Bálint stb. értekezései az Arch. Ertesítő, Arch. Közl. és Akadémiai Értekezések hasábjain. — Ma P. szót Magyarország értelemben használják.

Pannoniai mereszke, *ablepharus pannonicus*, gyíkfaj a fényes gyíkok (scincioidei) családjából, csinos, fúrge állatka, melyet Kiteibel Pál egy. tanár a budai erdeyben fedezett fel. Hazai faunánkat kiválólag jellemzi. Lelhelye nálunk a Gellért- és Sashegy, ezen kívül csak Görögországban, Cyprus szigetén és Bokharában fordul elő. Szemhéja oly kicsi, hogy szemét nem zárhatja be. Leírták Fitzinger, Verhandl. d. Gesellsch. Naturforsch. Berlin, 1824. pag. 297. tab. 14. — Frivaldszky Imre, Jellemző adatok Magyarország faunájához, Pest, 1866. Lendl Adolf, A természetrajzi társul. évkönyve, Bpest 1892.

Pannonia megvétele, l. Ének P. megvételéről.

Panophthalmitis (gör.), az egész szemteke lobja, mely megvakulással s többnyire szemteke-sorvadással végződik, nagyon fájdalmas, nagyfoku duzzadással és genyképződéssel jár. A szem egyes részei heves gyuladásának v. sérülésének következménye. Kezelés: a beteg szem idejekorán való eltávolítása, hogy a másik szem sympathikus megbetegedésének elejét vegyűk.

Panoptikum (gör.), gyűjteménytár, melyben »minden« látható; viaszkabinét stb.

Panorama (gör.), tájfestmény, mely függélyesen hengeralakban felállított falakra alkalmazva a szemlélt körülveszi; 1787 felf. Parker. Az 1870/71-iki porosz-francia háboru óta kül. csataképek ábrázol-

lására nagyon felkapták (Philippoteaux, Neuville és Detaille Franciaországban, Günthen, Braun, Werner Németországban). Nálunk most épít egyet Feszty Árpád festőművész a bpesti városligetben.

Panslavismus (gör.), az a törekvés, hogy a különböző uralom alatt élő, különböző felekezetekhez tartozó szláv törzsek Oroszország alatt egyesítenek. Az eszme magyar földről indult ki, hol a tót Kollár János (l. e.) az összes szlávok szellemi egyesítését hirdette. Az oroszok főleg 1867 óta nagyban felkapták az eszmét s Aksakov, Katkov, Fadejev irodalmilag is buzgón működtek érdekében. Az összes szláv törzsek közt vannak hivei, ezek a pánszlávok; Oroszországban szlavophileknek nevezik magokat.

Pansophia (gör.), Comenius szerint egyetemes bölcsészet, mely a szaktudományokból kiválasztott közös elveken épülne és az általános műveltségnek kiegészítő részét alkotná.

Pánt, p.-vas, ablakok, ajtók mozgó részei, a szárnyakat a kerethez tartó fém v. vas sarok, általában az egészet alkotó részeket összetartó alkatrész.

Pantallér, »en bandoulière« (= tölténytáskaszij módjára) magyaros kiejtése, a katonaköpenynek akként való göngyöltése, hogy a vállra vetve v. a tarisznya köré csavarva kényelmesebben lehessen vinni.

Pantalon (francz.), eredetileg az olasz, kivált a velencei színpad egyik komikus alakjának ruházata, most bő, hosszú nadrág.

Pantheismus (gör.), minden-istenítés, azon bölcsészeti felfogás, mely istent a világegyetemmel azonosítja, tehát nem tekinti a világ felett álló személyes lénynek. E tan főbb képviselői az ujkorban: Spinoza és Hegel. Pantheista, a p. hive.

Pantheismus (gör.), filozofiai nézet, mely szerint a világ lényege az akarat (Fichte, Schopenhauer).

Pantheon (gör.), az ó-korban az összes isteneknek szentelt templom (leghíresebb volt a római); az újabb korban híres emberek emlékének szentelt díszcsarnok.

Pantin (-tén), város Páris közelében, Seine departementben, 19.170 lak.

Pántlika (a német band-ból), szalag (l. e.).

Pantograph (gör.), rajznak bizonyos mértékben való kisebbitésére v. nagyobbitására szolgáló műszer, lényegében több, tengelyek körül mozgó fémrudból összeállított egyenközeny; használat alkalmával a műszer egyik rudjának végén levő hegyes tű végig visszük a kész rajzon, mialatt az ellenkező végpontba erősített irón a beállítás szerint megrajzolja a kisebbitendő v. nagyobbitandó alakot.

Pantomima v. mimika (gör.), l. némajáték.

Pantoplastika (gör.), a plastikai minták kicsinyítésével és nagyobbitásával foglalkozó művészet.

Pantotsek Rezső, orsz. képvis., szül. 1830. Nagy-Tapolcsányban. Gyógyszerészeti tanfolyamot hallgatott, előbb tvszéki vegyész, azután gyógyszerártudajdonos, 1881—87. és 1892. orsz. képviselő.

Panurgus (gör.), ravasz, furfangos ember.

Panyák Ede, főgymnasiunai tanár, szül. 1859. Jablonkán, Árva m. Összeállította a programtervezések repertoriumát. Irt philologiai czikkeket.

Panyóka, egészen fel nem öltött, csak vállra vetett, zsinóron függő felső ruha; panyókan, azaz nyakba akasztva viselik pl. a huszárok a mentőjeket.

Panyola, község Szatmár m., 1396 lak.

Pányva, az a kötél, melylyel a barmot v. lovat vmely fához v. czövekhez kötik; kipányvázni, az állatot pányvára kikötöni.

Panzachi (-zaki) Henrik, olasz költő és műkritikus, szül. 1841. Bolognában, előbb a műtörténelem tanára, később az akadémia igazgatója. Irt költeményeket, elbeszéléseket, műtörténelmi munkákat.

Panzootia (gör.), általános állattjárvány.

Paoli, 1) Pascal, corsicai hazafi, szül. 1726. (mások szerint 1724.) Marosagliában Corsica szigetén, 1755. a korzok vezére a sziget urai, a genuaiak ellen, kiket megvert. Midőn ezek 1768-ban a szigetet Franciaországnak engedték át, egy évig harczolt a francziák ellen, azután Londonban élt. 1790. haza tért, de 1794. az angolokat hívta segélyül hazája felszabadítására; 1796. Londonba ment, hol † 1807-ben. — 2) Betty, családi néven: Glück Erzsébet osztrák költőnő, szül. 1815. december 30. Bécsben, 1843—48. Schwarzenberg hgnő társalkodónője. Számos költeménykötetet s más munkát tett közzé.

Paolo Veronese, l. Veronese.

Pap, az egyes hitfelekezeteknél azon személy, ki arra van szabályszerűen felavatva, hogy nyilvános isteni tiszteletet végezzen (l. még egyházi hivatal és rend).

Pap, 1) Elek, orsz. képvis., szül. 1837. Karczagon. Műegyetemet hallgatott, mérnök lett, a hetvenes években Karczag polgármestere, 1884 óta orsz. képvis. — 2) Endre, költő, szül. 1817. Zsárolyánban, Szatmár megyében. Eleinte az egyházi pályára készült, később szándéka megváltozott és Sárospatakon a jogot végezte. Joggyakorlaton Kölcseynél volt. 1840. letette az ügyvédi vizsgát, de inkább irodalommal foglalkozott. 1848. közoktatásügyi ministeri tanácsos, † 1851. Főleg költeményt írt. Két balladáját a Kisfaludy-Társaság megjutalmazta (Béla és Géza). Igen elterjedt és ismert költeménye: »Egy fiatal leánynak« (Nem mondom, hogy ne álmodjál stb.). Összegyűjtött munkáit Csengery Antal és Kemény Zsigmond adták ki. — 3) Géza, orsz. képvis. szül. 1864. Nagybányán. A bpesti, berlini, heidelbergi s párisi egyetemeken hallgatta a jogot, 1887. közigazg. gyakornok, 1888. tisz. aljegyző, 1889. másodaljegyző, 1890. tisz. főjegyző Torontál m.-ben, 1892. orsz. képviselő. — 4) Samu, orsz. képvis., sz. 1849. Kolozsvárt. Orvosi pályára lépett és mint orvos működik nyáron Alsó-Tátrafüreden; 1887 óta orsz. képviselő.

Pápa, a katolikus egyház látható feje, Krisztus földi helytartója és mint ilyen Péter apostol utóda. A kereszténység első századaiban a római püspököknek csak az biztosított nagyobb tekintélyt, hogy Róma volt szent Péter utolsó tartózkodási helye és a szent hagyomány Rómához fűzte a kereszténység keletkezésének fontos mozzanatait. Dogmatikus szempontból azonban a pápa egyházi főnöksége isteni intézmény. Krisztus ugyanis Péterre ruházta a kormányzó és tanító főnökséget, őt nevezvén az egyház alapkövének; ezen elsőséget a történeti fejlődés megerősítette. A germán népek támadásai ellenében a katolikusok Rómában kerestek segélyt az ariánusok ellen, a pápák hittérítői terjesztették a pogányok között a kereszténységet és fejedelmeket pápák erősítették meg, úgy hogy a VIII. szdban a p. nemcsak elismert feje a kereszténységnek, de hatalmas befolyást gyakorolt a népek sorsának intézésére, mihez járult még, hogy a pápai állam keletkezése folytán az egyházi főnökség mellett souverainitással is bírt, mely a pápák nagy tekintélye és a hűbéri eszmék következtében egész Európára kiható politikai súlyt adott a p.-knak. Egyházjogi szempontból a püspökök részesei az egyház-kormányoknak, de ők

csak összességükben utódi az apostoloknak és a pápának vannak alárendelve, mint akinek egyházi hatalma közvetlen Istentől származik, míg a püspököket a pápai tekintély ruházza fel joghatósággal. Epen azért a pápa az egyház főtekinélye, kinek még az általános egyházi zsinat is alá van rendelve, aminek folyománya, hogy a hit és erkölcs dolgában csálthatatlan tekintélye van (infallibilitas). Ezek folytán jogilag az egész ker. kath. egyház főpapi, tanítói s kormányzó teljhatalma a pápában ésszpontosul, még pedig korlátlanul. A pápa czime: Summus pontifex (legfőbb pap), Sanctissimus pater (szentséges atya), Sanctitas (szentséged), ők magukat Servus servorum Dei (Isten szolgáinak szolgája)-nak nevezik. Jelvényei: az egyenes és keresztben végződő pástortob, a hármas arany korona (tiara). (A pápák névsorát, l. ily cz. mellékletünkön s az egyes pápákat nevük alatt.)

Pápa, rend. tan. város Veszprém m., 14.261 lak., a Tapolca mellett, termékeny lapályon fekszik. K. oldalán van az Esterházy kastély nagy parkkal. Nevezetességei a róm. kath. templom, a benczések temploma és kolostora, a megyeház, városház, a ref. collegium, Mátyás király egykori lakóháza stb. A ref. főiskolán, tanítóképzőn és főgymnasiumon kívül van róm. kath. algymnasium. Járásbir. és adóhivatal. Késgyártás, bő- és pipakészítés.

Papagájzöld, l. scheele-zöld.

Papagályok v. tulajdonképeni kajdácsok, *psittacini*, a kajdácsok családjába tartozó madarak. Ide tartozik az ismeretes vörösfarku, szürke színű Jákó (perroquet), *psittacus erithraeus*, 30 cm. h., fűzöld, vörös fejfel (inséparables) Nyugot- és Belső-Afrikából. V. ö. Kajdács, Kakadu.

Pápai állam, l. egyházi állam.

Papain, *papayina*, növénypepsin, a Dél-Amerikában honos *carica papaya* nedvéből nyert pepsinszerű anyag. Alaktalan, fehéres, vízben oldódó, gyengén összehúzó por; alkalmazzák mint a pepsint (l. e.).

Papalis (lat.), pápai.

Pápaság, a pápa (l. e.) hatalma, hivatása és e hatalma gyakorlására közvetlenül rendelt intézmények összessége. A p. befolyása Magyarországra a királyság megalapításától kezdődik, melynek jelvényét, a koronát, Szt István Rómából, II. Szilveszter pápától kérte 1000-ben. A pápa a hagyomány szerint ez alkalommal a királyt apostoli czimmal és ennek kapcsán nevezetes egyházi jogi kiváltságokkal ruházta fel, melyekből később a magyar király főkegyuri joga fejlődött ki. A korona-küldés ténye azonban más oldalról alkalmat adott a pápáknak, hogy e czimen Magyarország belügyeibe avatkozzanak. Ez főleg az Árpád-ház kihalakor történt, midőn még III. András életében az Anjou-háznak adományozták a koronát. I. Károly és általa az Anjou-ház trónra jutása azonban nem azt jelentette, hogy a szentszék főhatalmat gyakorol Magyarország felett. Később, Nagy Lajos uralkodása idején a pápaság a nápolyi királyság kérdésében összeütközésbe is jutott a magyar Anjou-házzal. A nyugati egyházszakadás megszüntetésében Magyarországnak királya, Zsigmond császár utján nevezetes szerep jutott. Ugyanez időre esik a *placitum regium* (l. e.) keletkezése. A XV. szd török háborúk alatt a pápai követek nagy szerepet játszottak a magyar királyok udvarában. A pápák pénzsegélyvel és erkölcsi tekintélyük egész súlyával támogatták Hunyadi János és Mátyás hadi vállalatait. A mohácsi vész után, a XVI—XVII. szdokban sem

szüntek meg, habár a reformatio terjedése és a politikai helyzet folytán megfogyatkozott hatalommal, befolyásukat a nyugati államoknálba vetni Magyarországra felszabadítása érdekében.

Pápasok v. pápás urak, pápisták, a XVII. század emlékeiben a katolikusok.

Pápaszem, okularium, szemüveg.

Pápaszemes kigyó, *naja*, l. szemüveges kigyó.

Pápa-Teszér, község Veszprém m., 1580 lak.

Pápaválasztás, l. conclave.

Papaver (lat.), mák; *p. sumniferum*, kerti mák; *p. rhoeas*, pipacs.

Papaverin, $C_{20}H_{21}NO_4$, az ópium (l. e.) egyik alkotóanyaga; csillapító, altató szer, melynek hatása csak 5—7 óra múlva áll be s több napig tart. Színtelen, íztelen, hasábos; vízben, forró borszeszben jól oldódik.

Pápay, 1) István, ő felsége cabineti irod. főnöke, szül. 1821. Nagy-Géresen, Zemplén m. Tanulmányait S.-A.-Ujhelyen és Sárospatakon végezte; utóbb egy ideig előkelő családoknál mint nevelő működött. Az ötvenes évek elején megyei hivatalt vállalt s gyorsan előre haladt; 1860. a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. A felelős ministerium megalakulásakor már udvari hivatalt viselt s azóta fokónként emelkedett. 1872. a magyar Szent István-rend titkára és e rend kis-keresztése, 1883. a Lipót-rend közép-keresztése s a cabinetiroda valós. osztályfőnöke. 1887. titkos tanácsos, azóta számos külföldi rendjellel tüntették ki. — 2) Viktor, festő és rajztanár, szül. 1852. Veszprémben, 1874 óta a veszprémi főgymnasiumban rajztanár. Fest táj- és arcképeket.

Papayina, l. papain.

Papayotin v. *papain*, l. papain.

Papeterie (franc., papetri), papirkereskedés; papirárú; levélpapirt és borítékot tartalmazó doboz.

Paphlagonia, az ó-korban Kis-Ázsia tartománya a Fekete tenger mentén; előbb a perzsák, Kr. e. 64. a rómaiak hódították meg. Ez utóbbiak Bithyniához csatolták.

Papi hivatal, l. egyházi hivatal.

Papilio (lat.), lepke, pillangó.

Papilionaceae, pillangós növények rendje.

Papilla (lat.), szemölcs.

Papilloma (gör.), szemölcsdaganat.

Papin (-pen) Denis, francia természettudós, szül. 1647. aug. 22. Bloisban, 1665—87. Londonban és Velenczében élt, 1687. a mennyiségtan tanára Marburgban; † 1714. Londonban. Feltalálta a fészült gőzzel (P.-féle fűzék) való főzést, szerkesztette a hengeres gőzfűzék, melyet 1707. hajózási célra alkalmazva, hajón a Fuldán utnak indult Angolország felé, de Mindenben hajóját szétrombolták.

Papin-féle edény, légmentesen elzárt gőzfűző edény, melyben magasabb nyomás alatt az ételek gyorsabban megfőzhetnek.

Papinianus Aemilius, egyike a klasszikus római jogászok legjelesebbjeinek, szül. 140. Kr. u., nagy tudománya és kimagasló jellembeli tulajdonságai folytán magas államhivatalokra jutott. Severus császár alatt praefectus praetorii; Caracalla azonban, mivel az ezen császár által elkövetett testvérgyilkosságot elítélte, megfosztotta hivatalától és kivégeztette. P.-nak oly nagy tekintélye volt, hogy nézeteltérés esetén a bírák P. véleményét voltak kötelesek ítéleteikben elfogadni.

Papir, 1) különféle anyagokból nyert s összetapadt finom rostokból álló, több-kevésbé vékony lemezke, melyet írásra, nyomtatásra, rajzolásra, csomagolásra

A pápák sorrendje.

Pápák	Uralk. utolsó éve	Pápák	Uralk. utolsó éve	Pápák	Uralk. utolsó éve	Pápák	Uralk. utolsó éve
Evaristus	108	IV. János	642	VII. Benedek	983		
I. Sándor	116	I. Tivadar	649	XIV. János	984	<i>Rómában.</i>	
I. Sixtus	126	I. Márton	655	VII. Bonifác	985	VI. Orbán	1389
Telesphorus	137	I. Jenő	657	XV. János	996	IX. Bonifác	1404
Hyginus	141	Vitalianus	672	XVI. János	998	VII. Incze	1406
I. Pius	156	Adeodat	676	XVII. János	998	XII. Gergely	1415
Anicetus	167	Donus	678	V. Gergely	999		
Soter	175	Agatho	682	II. Szilveszter	1003	<i>Avignonban.</i>	
Eleutherus	189	II. Leo	683	XVIII. János	1003	VII. Kelemen	1394
I. Viktor	199	II. Benedek	685	XIX. János	1009	XIII. Benedik	1416
Zephyrinus	217	V. János	686	IV. Sergius	1012		
I. Calixtus	222	Conon	687	VIII. Benedek	1024	<i>Pisában.</i>	
I. Orbán	230	II. Tivadar	687	XX. János	1033	V. Sándor	1410
Pontianus	235	I. Sergius	701	IX. Benedek	1044	XII. Gergely	1415
Anterus	236	VI. János	705	VI. Gergely	1046	XXXIII. János	1415
Fabianus	250	VII. János	707	II. Kelemen	1047		
Cornelius	253	Sisinnius	708	II. Damasus	1048	V. Márton	1431
I. Lucius	254	I. Konstantin	715	IX. Leo	1054	IV. Jenő	1447
I. István	257	II. Gergely	731	II. Viktor	1057	V. Miklós	1455
II. Sixtus	258	III. Gergely	741	X. István	1058	III. Callixt	1458
Dénes	268	Zachariás	752	X. Benedek	1059	II. Pius	1464
I. Felix	274	II. István	752	II. Miklós	1061	II. Pál	1471
Eutychanus	283	III. István	757	II. Sándor	1073	IV. Sixtus	1484
Cajus	296	I. Pál	767	VII. Gergely	1085	VIII. Incze	1492
Marcellinus	304	II. Konstantin	768	III. Viktor	1087	VI. Sándor	1503
I. Márczél	309	Fülöp	768	II. Orbán	1099	III. Pius	1503
Özséb	309	IV. István	772	II. Paschalis	1118	II. Gyula	1513
Miltiades (Melchiasdes)	314	I. Adorján	795	II. Gelasius	1119	X. Leo	1521
I. Szilveszter	335	III. Leo	816	II. Calixtus	1124	VI. Adorján	1523
Márk	336	V. István	817	II. Honorius	1130	VII. Kelemen	1534
I. Gyula	352	I. Paschalis	824	II. Incze	1143	III. Pál	1549
II. Felix	358	II. Jenő	827	II. Czelestin	1144	III. Gyula	1555
Liberius	366	Vendel	827	II. Lucius	1145	II. Márצל	1555
Damasus	384	IV. Gergely	844	III. Jenő	1153	IV. Pál	1559
Siricius	398	II. Sergius	847	IV. Anasztáz	1154	IV. Pius	1565
I. Anasztáz	402	IV. Leo	855	IV. Adorján	1159	V. Pius	1572
I. Incze	417	III. Benedek	858	III. Sándor	1181	XIII. Gergely	1585
Zosimus	418	I. Miklós	867	III. Lucius	1185	V. Sixtus	1590
I. Bonifác	422	II. Adorján	872	III. Orbán	1187	VII. Orbán	1590
I. Czelesztin	432	VIII. János	882	VIII. Gergely	1187	XIV. Gergely	1591
III. Sixtus	440	I. Marinus (II. Márton)	884	III. Kelemen	1191	IX. Incze	1591
I. Leo	461	III. Adorján	885	III. Czelesztin	1198	VIII. Kelemen	1605
Hilarius	468	III. István	891	III. Incze	1216	XI. Leo	1605
Simplicius	483	Formosus	896	III. Honorius	1227	V. Pál	1621
III. Felix	492	VI. Bonifác	896	IX. Gergely	1241	XV. Gergely	1623
I. Gelasius	496	VII. István	897	IV. Czelesztin	1241	VIII. Orbán	1644
II. Anasztáz	498	Román	897	IV. Incze	1254	X. Incze	1655
Symmachus	514	III. Tivadar	897	IV. Sándor	1261	VII. Sándor	1667
Hormisdas	523	IX. János	900	IV. Orbán	1264	IX. Kelemen	1669
I. János	526	IV. Benedek	903	IV. Kelemen	1268	X. Kelemen	1676
IV. Felix	530	V. Leo	903	X. Gergely	1276	XI. Incze	1689
II. Bonifác	532	Kristóf	904	V. Incze	1276	VIII. Sándor	1691
II. János	535	III. Sergius	911	V. Adorján	1276	XII. Incze	1700
I. Agapetus	536	III. Anasztáz	913	XXI. János	1277	XI. Kelemen	1721
Sylverius † 538	537	Lando	914	III. Miklós	1280	XIII. Incze	1724
Vigilius	555	X. János	928	IV. Márton	1285	XIII. Benedek	1730
I. Pelagius	560	VI. Leo	929	IV. Honorius	1287	XII. Kelemen	1740
III. János	573	VIII. István	931	IV. Miklós	1292	XIV. Benedek	1758
I. Benedek	578	XI. János	936	V. Czelesztin	1294	XIII. Kelemen	1769
II. Pelagius	590	VII. Leo	939	VIII. Bonifác	1303	XIV. Kelemen	1774
I. Gergely	604	IX. István	942	XI. Benedek	1304	VI. Pius	1799
Sabinianus	606	II. Marinus (III. Márton)	946	V. Kelemen	1314	VII. Pius	1823
III. Bonifác	607		946	XXII. János	1334	XII. Leo	1829
IV. Bonifác	615	II. Agapetus	955	XII. Benedek	1342	VIII. Pius	1830
Deusedit	618	XII. János	963	VI. Kelemen	1352	XVI. Gergely	1846
V. Bonifác	625	V. Benedek	964	VI. Incze	1362	IX. Pius	1878
I. Honorius	638	VIII. Leo	965	V. Orbán	1370	XIII. Leo, 1878 febr. 20. óta	
Sever	640	XIII. János	972	XI. Gergely	1378		
		VI. Benedek	974	Egyházi szakadás	1417		

Uralkodók sorozata.

(A főbb államok uralkodói chronologiai rendben.)

Magyarország.	Németország.	1790—1792 II. Lipót.	<i>Első császárság:</i>
<i>Árpád-ház:</i>	<i>Karolingek:</i>	1792—1806 II. Ferencz.	1804—1815 I. Napoleon Bonaparte.
1000—1038 Szent István. 1038—1041 Péter. 1041—1044 Aba Samu. 1044—1047 Péter (2-szor). 1047—1061 I. András. 1061—1063 I. Béla. 1063—1074 Salamon. 1074—1077 I. Géza. 1077—1095 I. Szent László. 1095—1114 Kálmán. 1114—1131 II. István. 1131—1141 II. Vak Béla. 1141—1161 II. Géza. 1161—1173 III. István. II. László (1161—1162). IV. István (1162—1163). 1173—1196 III. Béla. 1196—1205 Imre. 1205 III. László. 1205—1235 II. András. 1235—1270 IV. Béla. 1270—1272 V. István. 1272—1290 IV. Kun László. 1290—1301 III. András.	911—918 I. Konrád.	1806—1813 <i>Rajnai szövetség.</i> 1815—1866 <i>Német szövetség.</i> 1867—1870 <i>Éjszakai német szövetség.</i>	<i>Restauratívó:</i>
<i>Vegyes házak:</i>	<i>Szász ház:</i>	<i>Hohenzollern ház:</i>	1814—1824 XVIII. Lajos. 1824—1830 X. Károly. 1830—1848 Lajos Fülöp. 1848—1852 <i>második köztársaság.</i>
1301—1304 Venczel. 1305—1308 Ottó.	<i>Szász ház:</i>	1871—1888 I. Vilmos. 1888 III. Frigyes. 1888 óta II. Vilmos.	<i>Második császárság:</i> 1852—1870 III. Napoleon.
<i>Anjouk:</i>	<i>Frank ház:</i>	Franciaország.	1870 szept. 4. óta köztársaság.
1308—1342 Róbert Károly. 1342—1382 I. Nagy Lajos. 1382—1385 Mária. 1385—1386 Kis Károly.	1125—1137 II. Szász Lothár	<i>Frank birodalom:</i>	Angolország, illet. Nagy-Britannia.
<i>Luxemburg ház:</i>	<i>Hohenstaufok:</i>	481—751 Merovingek.	I. <i>Anglia a rómaiak alatt</i> Kr. e. 55-461 Kr. u. 410-ig.
1387—1395 Zsigmond és Mária 1395—1437 Zsigmond (egyed.)	1138—1152 III. Konrád. 1152—1190 I. Frigyes. 1190—1197 VI. Henrik. 1198—1208 Sváb Fülöp. 1208—1215 IV. Ottó. 1215—1250 II. Frigyes. 1250—1254 IV. Konrád.	<i>Karolingok:</i>	II. <i>Anglia az angolszászok alatt</i> 450—1066.
<i>Hábsburg ház:</i>	1254—1273 <i>Interregnum.</i>	751—768 Kis Pipin. 768—814 Nagy Károly. 814—840 Jámбор Lajos.	(1017—1042 a dánok uralma.)
1437—1439 Albert. 1440—1457 V. László.	1273—1291 Habsburg Rudolf 1292—1298 Nassaui Adolf. 1298—1308 Ausztriai Albert 1308—1313 Luxemburgi VII. Henrik. 1314—1346 IV. (bajor) Lajos egyuttal 1314—1330 Ausztriai Szép Frigyes.	843—877 II. (Kopasz) Károly. 877—879 II. Lajos. 879—882 III. Lajos. 882—884 Karlmann. 884—887 Vastag Károly. 887—898 Odo, Parisi gróf. 898—923 III. (Jámбор) Károly. 936—954 IV. Lajos. 954—986 Lothár. 986—987 V. (Lusta) Lajos.	III. <i>Normán királyok:</i> 1066—1154.
<i>Jagelló ház:</i>	<i>Luxemburgok:</i>	<i>Capetingok:</i>	1066—1087 I. (Hóditó) Vilmos. 1087—1100 II. Vilmos. 1100—1135 I. Henrik. 1135—1154 Blois István.
1440—1444 I. Ulászló.	1346—1378 IV. Károly* 1378—1400 Venczel.	987—996 Capet Hugo. 996—1031 Robert. 1031—1060 I. Henrik. 1060—1108 I. Fülöp. 1108—1137 VI. Lajos. 1137—1180 VII. Lajos. 1180—1223 II. Fülöp Ágost. 1223—1226 VIII. Lajos. 1226—1270 IX. (Szent) Lajos. 1270—1285 III. Fülöp. 1285—1314 IV. Szép Fülöp. 1314—1316 X. Lajos. 1316—1322 V. Fülöp. 1322—1328 IV. Károly.	IV. <i>Anjou v. Plantagenet ház</i> 1154—1485. 1154—1189 II. Henrik. 1189—1199 I. (Oroszlánszívű) Richárd. 1199—1216 Földnélküli János. 1216—1272 III. Henrik. 1272—1307 I. Eduárd. 1307—1327 II. Eduárd. 1327—1377 III. Eduárd. 1377—1399 II. Richárd.
<i>Hunyadi ház:</i>	<i>Habsburgok:</i>	<i>Valois ház:</i>	1399—1413 IV. Henrik. 1413—1422 V. Henrik. 1422—1461 VI. Henrik. <i>Lancaster ház:</i> 1399—1413 IV. Henrik. 1413—1422 V. Henrik. 1422—1461 VI. Henrik.
1458—1490 Hunyadi Mátyás.	1400—1410 Pfalzi Ruprecht. 1410—1437 Luxemburgi Zsigmond.	1328—1350 VI. Fülöp. 1350—1384 I. (Jó) János. 1384—1390 V. (Bölcs) Károly. 1390—1422 VI. Károly. 1422—1461 VII. Károly. 1461—1483 XI. Lajos. 1483—1498 VIII. Károly. 1498—1515 XII. Lajos. 1515—1547 I. Ferencz. 1547—1559 II. Henrik. 1559—1560 II. Ferencz. 1560—1574 IX. Károly. 1574—1589 III. Henrik.	1461—1483 IV. Eduárd. (1483) V. Eduárd. 1483—1485 III. Richárd. <i>York ház:</i> 1485—1603. 1485—1509 VII. Henrik. 1509—1547 VIII. Henrik. 1547—1553 VI. Eduárd. 1553—1558 (Véres) Mária. 1558—1603 Erzsébet.
<i>Jagellók:</i>	<i>Habsburgok:</i>	<i>Bourbonok:</i>	1603—1625 I. Jakab. 1625—1649 I. Károly. 1649—1660. A köztársaság (Protector: Cromwell Oliver 1651—58. Cromwell Rikárd 1658—59).
1490—1516 II. Ulászló. 1516—1526 II. Lajos.	1438—1439 II. Albert. 1440—1493 III. Frigyes. 1493—1519 I. Miksa. 1519—1556 V. Károly. 1556—1564 I. Ferdinánd. 1564—1576 II. Miksa. 1576—1612 II. Rudolf. 1612—1619 I. Mátyás. 1619—1637 II. Ferdinánd. 1637—1657 III. Ferdinánd. 1657—1705 I. Lipót. 1705—1711 I. József. 1711—1740 III. Károly. 1740—1780 Mária Terézia.	1589—1610 IV. Henrik. 1610—1643 XIII. Lajos. 1643—1715 XIV. Lajos. 1715—1774 XV. Lajos. 1774—1792 XVI. Lajos. 1789—1899 <i>Forradalom.</i> 1792 szept. 21. <i>köztársaság.</i> Nemzeti konvent. 1795—1799 <i>Directorium.</i> 1799—1804 <i>Consulok.</i>	VI. <i>Stuart ház</i> 1603—1714. 1603—1625 I. Jakab. 1625—1649 I. Károly. 1660—1685 II. Károly. 1685—1688 II. Jakab. 1689—1702 III. (Orániai) Vilmos és Mária. 1702—1714 Anna. VII. <i>Hannover ház</i> (1714 óta). 1714—1727 I. György. 1727—1760 II. György. 1760—1820 III. György. 1820—1830 IV. György. 1830—1837 IV. Vilmos. 1837 óta Viktoria.
<i>Habsburg-Lothringen ház.</i>	1742—1745 VII. (bajor) Károly.		
1780—1790 II. József. 1790—1792 II. Lipót. 1792—1835 I. Ferencz. 1835—1848 V. Ferdinánd. 1848 óta I. Ferencz József.	<i>Habsburg Lotharingok:</i>		
	1745—1765 I. Ferencz. 1765—1790 II. József.		

stb. használnak. A p.-készítésre szolgáló rostanya-
got rongyokból, szövethulladékokból, szalmából,
őrölt fából stb. állítják elő; — 2) a közbeszédben
néha értékpapírt is röviden e szóval jeleznek.

Papi rend, l. egyházi rend.

Papír fehérenemű, egyszerű v. egyik oldalán vé-
kony vászonnal bevont papírból készült fehérruha-
darab. A papír külső részét keményítő péppel és
krétával bevonják, hengerek közt kisimítják és fényes-
ítik, szövetmintával látják el, gép segélyével külön-
féle mintát nyomnak rá stb.

Papír-gyártás, első munkálata a nyers anyag elő-
állítása; e végből a rongyokat először apróra szag-
gatják s azután chloros vízzel tisztítják; a fát, szal-
mát stb. finomra őrlik, lúggal főzik s szintén chlo-
ros vízzel fehéritik. Ezen munkálatoknál a p. anyagból
pépszerű tömeg képződik, melyhez kaolint, gipszet,
sulphátot kevernek s a papírlapok készítéséhez hasz-
nálják és pedig az u. n. meritett p.-nál a pépszerű
tömegből a kellő mennyiséget szitaszerű hálóra adják
s vékonyra szétterítik, kevés idő múlva hasznadják
a megszikkadt lapokat, szövet közé helyezik s pré-
selik. Így készítik az enyvezetlen itatós-, szűrő-
és nyomdap.-t, melyből enyves timsó-oldattal ke-
zelve az enyvezett p. készül. A gépp.-nál a p.-pépet
végtelen szitára eresztik, mely két hengerrel folyto-
nos mozgásban tartatik; az ezen szitára került p.-
réteget légnymomás által víztől megszabadítják s a
végét hasonlóképen két henger által forgatott vég-
telen szövetre helyezik, melyen hengerekkel kisimit-
ják, szárítják s végül ugyancsak hengerek közt nyom-
ás által fényezik. Ilyképen több méter hosszú p.-
szalagokat nyernek, melyeket v. közvetlenül gön-
gyökben hoznak a kereskedésbe v. felvagdosva. A
nyomdában jelenleg már csak ritkán használnak,
(pl. fontos okmányokra), legjobb a rongyból készült
p., a fából készült igen törekeny (l. fapapíros). A
rongyp.-t Kínában találta fel Kr. e. 126. Cse-Lün,
Európában csak a XII. században kezdték gyártani.

Papír-ipar és fogyasztás. A világ összes papír-
gyárait a kisebb papírmalmoktól kívül 4000-re be-
csülik, melyből Európára 2800 jut. A legnagyobb
p.-ipara az északamerikai Egyesült-Államoknak van,
hol az évi termelés és fogyasztás mintegy 44 millió
q., ugy hogy egy-egy lakosra 8.4 kg. jut. Európában
legjelentékenyebb p.-i.-a van Németországnak, hol
az évi termelést 29, az évi fogyasztást 28 millió q.-ra
becsülik, s egy-egy lakosra 6 kg. jut. Az osztrák-
magyar-monarchia évi papírtermelése 12, fogyasztá-
sa 1 millió q., fejenként 2½ kg. A papírkivívő
országok Német-, Franciaország, az osztrák-magy.
monarchia, Belgium, Németalföld, Olaszország. Ma-
gyarország évi papírkivitele 11 millió ft. A világ
összes papírtermelését 12 millió q.-ra becsülik 700
millió ft értékben. A kereskedelemben előforduló pa-
pírból 10 iv egy fogás v. füzet, 10 füzet (100 iv) egy
könyv, 10 könyv egy rizma és 10 rizma (10.000
iv) egy csomag. A különféle p.-nemek: író- és raj-
zólap-papír, nyomda-, itatós-, tábla-, sajtolt p. Hazánk-
ban 30 nagyobb papírgyár van: Hermaneczen, Fiu-
méban, Nagy-Szloboson, Masznikón, Zernestben,
Brassó környékén stb.

Papíráradék, 5% magyar, az 1880: IX., 1881:
X. és XI., 1882: IV. és XLVII., 1883: IV., 1884: L.
és 1885: XX. t.-cz. értelmében kibocsátott járadék-
kölesön, melyből mintegy 350 millió ftt névérték
van forgalomban. Az említett t.-cz.-ek értelmében
felhatalmaztatott a miniszter arra, hogy azon összeg

erejéig, melyet Magyarország az államadósságok tör-
lesztésére fizet, továbbá a volt magyar keleti vasut
I. és II. kibocsátása kötvényeinek és részvényeinek
beváltására, az 1881. évi költségvetés hiányának fede-
zésére, a budapesti zimonyi vasut építési költségeinek
fedezésére és a zágrábi földrendés által károsultak-
nak az 1881. évi IX. t.-cz. értelmében adandó állami
kölesönök és az 1881—85. évi költségvetési hiány
fedezésére 5%-ot kamatozó járadékkötvényeket bo-
csásson ki, melyek 100, 500 és 1000 frtos címletek-
ben vannak forgalomban és szelvényeik évenként
június és december 1-én esedékesek.

Papirkanavász, kartonpapír, melyen különféle lyu-
kaszott minták vannak; a mintákat kihimezik.

Papír maché (masé), papírpépből sajtolás, lenolaj-
jal itatás, erős szárítás, festés és lakkozás útján elő-
állított anyag, mintába nyomják és különféle ala-
kokat, szelenczét, bábfejet, boncztani készítmények
utánzatát készítenek belőle. Kőpép p., nagymennyiségű
agyaggal és krétával keverve; kő tábla papírnak
is hívják és domborművek előállítására használják.
Több ivpapírnak egymáshoz való enyvezése által
is készítiknek p.-t.

Papírmalom, kisebb papírgyárak elnevezése, hol a
merített papíros készül.

Papíros, l. papír.

Papírpénz (franz. »papier monnaie«, ang. »paper
money«), tágabb értelemben minden nem kamatozó
és a forgalomban készpénz helyett kézről kézre menő
értékpapír, mely a készpénz helyettesítésére szolgál;
szűkebb ért. az állam által kibocsátott államjegy
(l. államjegyek). A p. beváltási kötelezettséggel van
felruházva, és nincs kényszerforgalma, v. beváltható,
de kényszerforgalmu (nem tulajdonképeni p.),
v. beválthatatlan és kényszerforgalmu (tulajdon-
képeni p.) mint az osztrák-magyar, olasz, orosz
államjegyek. A p. eszméjével már Plato foglalkozott,
sőt a kínaiak Kr. e. 1000 évvel említték és használták.
Európában a p. XII. Károly uralkodása alatt
Svédországban jött először forgalomba, a francia
forradalom alkalmával pedig már nagy szerepet ját-
szott (l. assignáták).

Papírshirting, egyik oldalán recézett szövettel
bevont papír, melyet rajzolásra és pénzes-levélboríté-
kra használnak.

Papírvaluta, l. valuta.

Papismus (lat.), pápaság, a pápasághoz való ra-
gaszkodás; pápista, a pápaság hive, nálunk a nép
p.-nak nevezi a r. katolikusokat.

Papnövelde, l. seminarium.

Pápocz, község Vas m., 1333 lak.

Pápolcz, község Háromszék m., 2701 lak.

Papolni, egyházi beszédet mondani, prédikálni; so-
kat beszélni, fecsegni.

Papp, 1) Béla, orsz. képvis., szül. 1860., ügyvéd,
1892. orsz. képviselő. — 2) Gábor, a dunántuli ev.
ref. egyházker. püspöke, a főrendiház tagja, szül.
1827. szept. 10. Vilonyán Veszprém m. Résztvett
1848. a bécsi mozgalmakban, onnét haza menekülve
a honvédek közé állt, 1850. lelkes, 1868. esperes,
1873. a dunántuli ev. ref. egyházker. főjegyzője,
1874 óta püspöke, 1875. orsz. képviselő. 1848. az
»Életképek« és »Hazánk«, az ötvenes években a
»Pesti Napló« munkatársa. Költeménykötete és egy-
házi dolgozatai jelentek meg.

Pappenheim Gottfried Henrik gróf, császári
hadvezér a 30-éves háboruban, szül. 1594. máj. 29.
P. várban, 1623. az u. n. Pappenheim vértés-

ezred parancsnoka, 1626. elnyomta a pór-lázadást Felső-Ausztriában, részt vett a IV. Keresztély elleni dán háboruban, 1631. Magdeburgot ostromolta; † Lützennél kapott sebe következtében 1632. nov. 17.

Pappos, matematikus, a Kr. u. III. században élt Alexandriában. Főműve: »Mennyiségtani gyűjtemények«, melyből 3—8 könyv maradt fenn; értékesek, mivel a régiek geometriájáról való ismereteinknek ezek képezik kuforrását. P. tantétele, a Pythagoras-féle tantétel kibővítése ferdeszögű háromszögekre.

Páprád, *polytrichum*, a lombmohok (*musci frondosi*) családjába tartozó szép mohfaj, mely nedves erdőkben, legelőkön, stb. vastag pázsitot alkot.

Papradnó, község Trencsén m., 2690 lak.

Papramorgó, a pálinka tréfás neve a népnél.

Paprika (spanyol v. török bors), a csucsorfélékhez tartozó p. növény különböző fajainak, de kül. a török paprikának (*capsicum annuum*) sötétveres gyümölcse, mely *capsicin* tartalmánál fogva rendkívül erős, maró, fűszerül és gyógyszerül használják. Hazája Brasília és Mexiko, de nálunk is nagyban tenyésztik az alföldön. A szegedi p. világhírű és fontos kiviteli cikk. Rendszeren porrá törve hozzák forgalomba; különféle anyagokkal, kül. vörös téglával hamisítják. A p. egyes fajából cayenne borsot (l. e.) készítenek.

Paprika Jancsi, a magyar néphumor egyik stereotip alakja, az utszéli komédia főszereplője; nevét mint a francziák (Jean potage), az angolok (Jack pudding) és németek (Hanswurst) hasonló alakjai, az étkezés köréből, népünk kedvencz fűszerétől, a paprikától vette.

Paprikás versek, népies szatírák Czuczor Gergelytől (a 40-es években jelentek meg a Mezei Nap-tár évfolyamaiban).

Papság, a papi hivatal; mely felekezet papjainak összessége.

Papsajt, a kereklevelű mályva, *malva rotundifolia*, melynek virágait s leveleit gyógyszerül használják. Szólamód: Nem mindig papsajt, azaz a szerencse nem mindig kedvez.

Papsipka v. **kecskerágó**, *evonymus*, növény az ebsefélék (frangulaceae) rendjéből. A csikos k. v. papsipka, *e. europaeus*, cserje; virága zöldesfehér, gyümölcse négycsücskös, rózsaszínű, magköpenye narancspiros; vadon és kertekben nő. Magvából égető olajat ütnek.

Papua (negrito, melanesiai), az ausztráliai belső szigetcsoportokon lakó, az oceáni fajhoz tartozó nép; színe barna v. barnás fekete, keskeny és magas koponya, hosszú és kócos haj, nagy szakál jellemzi. Emberevők.

Papucs, szár nélküli lábbeli, melynek csak talpa s fél feje van; p. alatt lenni (l. papucskormány).

Papucshős, a papucskormány (l. e.) alatt nyögő férjek elnevezése.

Papucskormány, tréfás neve azon házasesletnek, melyben a nő a parancsoló szerep. A kifejezés némelyek szerint azon keleti szokástól ered, hogy ha a nő papucsát az ajtó elé kiteszi, a férjnek nem szabad belépnie.

Papula (lat.), bibircs; *p.-osus*, bibircses.

Papyrin, pergamentpapír (l. e.).

Papyrograph, másoló készülék, melynek segítségével az írás, tollrajz stb. másolatát 2—300 példányban lehet vegyi úton előállítani.

Papyrolin, szövetvel bélelt papiranyag, pénzeslelvelborítékul szolgál.

Papyrus, növény a cyprusfélék rendjéből. A *p. antiquorum*, p. nád, 3 m. magas, Afrika, Syria, Palaestina és Szicília folyói és mocsarai mentén terem, a régi Egyiptomban művelték. Gyökerét, belét és szárának alsó részeit tápszerűl, szárát fonómunkákra, kötelek, lábbeli, stb. készítésére, kül. papiros gyantát használták, a mennyiben csikokba metszettek szét és ezeket két egymással keresztvezető rétegben egyesítették. Egyiptomból jelenleg már kiveszett.

Papyrus-fekercs, papyrus-lapokból áll, melyek egyik oldala be van írva; nagy mennyiségben kerültek felszínre, főleg Egyiptomban, az ottani sírokban. Híresek, de nehezen olvashatók, mert meg vannak szesenedve, a Herculanumban találtak. A különféle p.-ek Kr. e. 18. szdtól egész a Kr. u. VI. szdból valók. Legujabban nemcsak egyiptomi és görög, hanem kufai, héber, samaritániai stb. p.-t is találtak. A régi történelem igen fontos kuforrásai.

Para, számításérték Egyiptomban = 3 kr., Törökországban a piaszter 40-edrésze = 22 kr.

Pára v. **gőz**, 1) rendes körülmények között, folyékony testek gőze légnemű halmazállapota; — 2) a levegő vízgőz- v. nedvesség-tartalma (l. levegő); mérését l. nedvességmérő (l. gőz).

Paranaesthesia (gör.), gerinczagi bántalomból eredő, rendszeren a test mindkét oldalán részarányosan mutatkozó érzéstelenség.

Parabasis (gör.), az ó-görög vigjátékban a karbeszéde a közönséghez.

Parabola (gör.), példázat; oly elbeszélés, mely egy keresztülvitt s többnyire népies hasonlatban vmely erkölcsi igazságot érzékit meg. Igen szépek az u. testamentum p.-i (a magvetőtől, a tékozló fiuról stb.).

Parabola (gör.), sík görbe vonal, mértani helye mindazon pontoknak, melyek egy adott ponttól (gyűpont) és egy ezen kívül fekvő adott egyenesről (vezér-vonal) egyenlő távol esnek. A p. mely pontjától a gyűponthoz huzott egyenes ezen pont vezérsugará. A gyűponton keresztül a vezér-vonalra merőlegesen huzott egyenes tengelye a p.-nak és azt két egyenlő, a végtelenbe elnyúló ágra osztja. Azon pont, melyben a tengely a p.-t metszi a csucs, s a vezérvonal és gyűpont közti távolság középen van. A gyűponton keresztül a tengelyre merőlegesen huzott és a görbe vonal által határolt egyenes a p. parametere. A p. egyike a kúpszeleteknek (l. e.). A függélyes tengelyű p. a hajtó vonal, vagyis azon vonal, melyet valamely ferdén feldobott test leírna, ha légüres térben mozogna; paraboloid, görbe felület, mely valamely p.-nak tengelye körüli mozgása által keletkezik.

Parabola-tartó, rácsstartó egy egyenes és egy parabolikusan hajtított ögverendával; az utóbbit rendszeren kórseletekből állítják elő.

Paraborsav, l. szőlősav.

Parabuty, község Bács-Bodrog m., 4365 lak.

Paracelsus Fülöp Aureolus Theophrastus Bombastus, orvos és természettudós, szül. 1493. decz. 17. Mária-Einsiedelben, Svájcban. Kóborló életet folytatott és vagy 230 művet írt. † 1541. szept. 23. Salzburgban. Ő hirdette először, hogy a vegytannak nem aranycsinálás, hanem gyógyszerkészítés a fő feladata; speczifikus gyógyszerek után is kutatott s mint ilyen ő kezdte a higányt használni.

Paracentesis (gör.), v. menyé testür v. üreges szerv megnyitása a benne foglalt rendellenes folyadékgyülem v. légnemek eltávolítása céljából, kül. a hasür, mellür feltárása.

Paracsin, város Szerbia Morava-kerületében, 5488 lakossal.

Parác, község Temes m., 2744 lak.

Parád, község Heves m., 2040 lak. Határában vas-tímós víz, mely medencékbe gyűjtve, furdókba van vezetve; vasas savanyuvíz a Clarisse forrás és égvényes kénes savanyuvíz a Csevicze forrás. Mindkettőnek vize palaczkokban küldetik szét. Maga a fürdő 200 m. magasban épült, parkkal körülvett fürdőházakkal. Közéleben nagy üvegyár.

Parádé, a francia parade-ból, disz, ünnepély.

Paradeiser György, kanizsai német várkapitány, 1600. Ibrahim nagyvezér támadása ellen 44 napig védelmezte Kanizsát. Midőn Mercoeur Fülöp hg a sikertelen fölmentési kísérlet után okt. közepén visszavonult, P. okt. 20. átadta a várat, miért decz. 25. lefejeztetett.

Parádés szerep, a színész kedvenc szerepe, melyben kiválóbb sikert aratott.

Paradicsom, éden (l. e.).

Paradicsom, Pest városának egy része Zsigmond kir. korában.

Paradicsom v. p.-alma, *lycopersicum*, l. parad.-alma.

Paradicsomalma, p.-csucor v. paradicsom, *solanum lycopersicum*, l. *esculentum*, növény a csusorifélék (solanaceae) rendjéből. Levele szárnyas, bevagdalt levélkével; virága sárga, gyümölcse kb. almanagyságu, gömbös v. karélyos bogyó, megérve piros, leveses; Dél-Amerikából származik. Nálunk kedvelt konyhanövény, gyümölcsét mártásnak és salátának használják; hideg iránt érzékeny. Magját márczius elején vetik, plántáját akkor ültetik, ha már utófagyoktól nem kell tartani, a tövek mellé karót vernek, oldalhajításukat kivágják, bőven öntözik, felkapálják, trágyával a kiszáradás ellen megvédik; szedik éretten, de zölden is, mert utóérésre képes. L. Pali bácsi, a kis konyhakertész, Bp. 1891.

Paradicsomi harez, a Bacsfányi János által szerkesztett kassai »Magyar Múzeum« cz. folyóiratban (1788.) folyt toltetas, mely úgy támadt, hogy a legelső füzetben Baróti Szabó Dávidtól közölt fordítási mutaványt Milton »Elveszett paradicsom«-ból. Rajnis József »Sisakos paizsos kardos Mentőírás«-ának toldalékában megtámadta, mint a mely Bacsfányi fordítási elméletének következménye. A támadásra Bacsfányi terjedelmes dolgozattal válaszolt.

Paradicsommadár v. édenecs, *paradisaea*, madárcsalád az éneklők (oscines) rendjéből. Orrlikait bársonyszerű tollacsok fedik; a fark a hímnél rendkívül díszes tollazatu. Több fajja honos Uj-Guinéan s a szomszédos szigeteken. A díszes p., *p. superba*, fekete, dísztollai hátán köpenyt alkotnak, melle zöld; rigómagyságu. A közönséges p., *p. apoda*, toroka smaragdzöld, a fejtetőn és nyakon citromsárga, két középső evezőtolla igen hosszú.

Paradigma (gör.), minta, példánykép; a nyelvtanban példaképen declinált v. conjugált szó.

Paradió vagy brasíliai gesztenye, az északi Brasiáliában és Guyanában tenyésző *berthoetica excelsa* a törékeny, fás héju, szabálytalan hosszukás alakú magva; husos olajtartalmu beléből a paradíó-olajat készítik, mely 0°-nál megmerevül.

Paradox (gör.), a közönséges felfogástól elütő, képtelen; paradoxon, képtelenség, l. oxymoron.

Paranesis (gör.), buzdítás, serkentés, a retorikában a beszéd befejező része, mely intelmeket tartalmaz; továbbá intellemi beszéd, minő pl. irodalmunk-

ban Kölcsey Ferencz remek P.-e, melyet unokaöccséhez, Kölcsey Kálmánhoz irt.

Paraesthesia (gör.), fonák érzés, környi ideg- és gerinczagy-bántalmaknál időnként fellépő érzési zavar, mely bizsergés, hangyamászás érzet, szibbadás, meleg v. hideg érzés alakjában nyilvánul.

Parafa, a Keleten, Észak-Afrikában, Dél-Franciaországban, Portugáliában, Spanyolországban, Dalmáciában, Olaszországban tenyésző dugaszölgy (*quercus suber*) külső kérge, melyet a fáról 20—25 éves korától kezdve minden 3—4 évben leszednek. Megtisztítják, kiegyenesítik és vagy széthasogatva v. dugaszszá alakitva használják. A p. ruganyos, a vizet nehezen veszi fel, ezért sokáig eláll. A legtöbb p. Spanyolországból kerül kereskedésbe, az a legjobb fajta; dugaszkészítésre (kül. Delmenhorstban, Németországban, évenként 300 millió drb), czipótalpra, kalapbélésre stb., a hulladékot vánkos kitömésére, festék, kamptulikon, linoleum szőnyeg készítésénél használják.

Paraffin, különféle összetételű szénhydrogen vegyületek keveréke, melyet bitumenes pala, kőszén, tőzeg, földi olaj, ozokerit száraz leparlása s tisztítása által állítanak elő. Kristályos, fehér, áttetsző, viaszszerű anyag, f. s. = 0'86—0'87, 40° körül megolvad, színe, szaga nincs, vízben oldhatlan, 160°-nál meggyul, levegő kizárása mellett hevítve 400° körül átpárolható. Használják gyertya, kenőcs készítésénél s fa-ításra, conserválásnál, gyufagyártásra, vízhatlanná tételnél, belőle készül a mesterséges viasz is.

Paraffin-olaj, a paraffingyártásnál képződő sűrű, olajszerű vegyület, melyet a világító gáznak kicsinyben való gyártásánál is használnak.

Paraga, község Bács-Bodrog m., 1427 lak.

Paragenesis (gör.), együtt keletkezés. Az ásványok p.-e, az ásványok együtelfordulásának tana; fontos az ércztelek ismeretére.

Paragoge (gör.), a szóvég meghosszabbítása, pl. méhe (méh), moha (moh), megintlen, tehátlan.

Paragraphia (gör.), irás-zavar azon alakja, midőn a beteg a szándékolt szó helyett mást ír.

Paragraphus (gör., melléirt), törvénykönyvekben és tudományos művekben a könnyebb áttekintés végett csinált szakaszok, melyek folyószámmal vannak ellátva s élükön a szakaszjel áll.

Paraguay (-gvái), dél-amerikai köztársaság Argentina, Brasília és Bolivia közt, területe 353.100 km², 329.645 lak., kik indiánok (130.000), fehérek, vegyületek és európaiak. Az ország legnagyobb része dél felé szeliden nyuló lapály, csak k.-en emelkednek hegyek. A föld igen termékeny, fő kiviteli czikkek: paraguay-tea, cukor, rum, dohány, szivar, narancs, bőrök, narancslevél, essencia, fa, strucz toll, maniok. Az állattenyésztésen kívül kiváló az ipar. Jelenlegi elnök Gonzales J.; fővárosa Asuncion. 1536. a spanyolok települtek meg, kik alatt az indiánok megtérítésén a jezsuiták nagy sikerrel működtek. 1768. a jezsuitákat elűzték s a theokratikus-patriarchalis szervezetű ország a La Plata királyság tartománya lett. 1811. szakadt el Spanyolországtól, 1864. Lopez elnöksége alatt kiűtött a háboru Brasiáliával, mely 1870. ért véget. Független kormányzatát Paraguay azonban csak 1876. nyerte ujra vissza, midőn a brasíliaiak eltávoztak.

Paraguay, folyó Brasiáliában, a Serra dos Pareciben ered, átszeli a jarayasi mocsarakat, melyeket évenként 3 hónapon át tóvá alakít. A Szt-Lőrincz, Pilcomayo és Rio Vermejo felvétele után Corrientes m. a Paranával egyesül, melylyel a Rio dela Platát alkotja.

Paraguay-téa, l. maté.

Parah, Keletindianában $\frac{1}{160}$ garce = 61'45 l.; Bombayban mint gabonamérték = 20'3200 kg., mint sómérték = 26'34 l.

Parahyba, az Atlanti oceánba torkoló folyam Braziliában, tőle nyerte nevét P. tartomány (74.731 km², 496.618 lak.) és ennek fővárosa P.

Paraj, v. paréj, kerti laboda, spinót, *spinacia*, növény a libatoppfélék (chenopodiaceae) rendjéből. Fajai a tuskés v. téli p., *s. oleracea spinosa*, és a tuskétlen v. nyári p., *s. ol. inermis*, kedvelt s általában ismivelt konyhakerti növény.

Parajd, község Udvarhely m., 2093 lak. Tőle délny.-ra 60 m. m. hosszukás gömbölyű, kopasz hegy emelkedik tiszta kősből. E kőso hegyen át véste medrét a Korondi viz. Gyulafyár és fűrésztelep. P. közelében van a híres Rabsonné vára s patakok által körülvevett trachyt-szikla csoportzat régi sánczolásal. Számos néprege szól róla.

Paralalia (gör.), hebegés, dadogás.

Paraldehydum, szintelen, sajátos fűszeres, egyszersmind fojtó szagu folyadék, aldehydből állítják elő, magasabb hónél idegen anyagok nyomainak jelenléte mellett; 10 s. r. vízben oldódik, 10°-nál megmerevedik, 124°-nál forr. A gyógyszerzatban mint görcs-csillapító és álomhozó szert alkalmazzák; a strychnin s egyéb görcsokozó mérgek hathatós ellenmérge.

Paralipomena (gör.), pótlék-iratok, kiegészítések; a septuagintában a krónikák könyvei.

Paralipsis (gör.), lat. *praeteritio*, elmellőzés, stilisztikai alakzat, melynél a szónok azzal hívja fel a figyelmet vmire, hogy kijelenti, hogy arról nem akar beszélni.

Parallaxis, vmely test látszólagos helyének változása, ha azt két különböző pontról tekintjük, illetőleg azon szög, melyet a két nézőponttól a megfigyelt testhez húzott irányvonalak bezárnak. Valamely égi test p.-a azon szög, melyet egy a csillagból a föld középpontjába és egy a föld vmely pontján lévő megfigyelési pont felé húzott egyenesek bezárnak. Ha a vizsgált égi test épen a tetőponton áll, akkor ezen szög, vagyis a p. természetesen = 0; ha az égi test épen a látóhatáron áll, a p. a legnagyobb (látóhatári p.); ha az égi testet a szemlélő a látóhatár felett bizonyos magasságban látja, akkor a p. ezen magasságnak megfelelőleg kisebb v. nagyobb (magassági p.); a p. nagysága azonkívül a vizsgált test távolságával arányosan fogy. A láthatári p.-ból megtalálhatjuk vmely égi test távolságát a föld középpontjától fél földátmé-
rőkben kifejezve.

Parallel (gör. = egymás mellett futó) párhuzamos, egyenközü; p.-ipipedon, 6 egyenköz által határolt hasáb, melyek közül 2—2 párhuzamos és összevágó; p.-ogram, egyenköz (l. e.).

Parallelismus (gör.), párhuzamosság, összehasonlítás.

Paralogia (gör.), a fogalmak felcserélése beszéd-közben, fogalomcsere.

Paralogismus (gör.), téves okoskodás.

Paralysis (gör.), hűdés, azon állapot, midőn hiányos beidégzés következtében vmely izom nem működhetik. Kiterjedésre nézve van féldoldali, kétoldali és részleges hűdés; nem szerintint folsztása: *p. agitans*, reszkető hűdés. Parkinson-féle betegség; *p. ascendens*, heveny felszálló v. Landry-féle hűdés; *p. essentialis*, *s. infantilis*, gyermekek gerinczvelőhü-

dése; *p. spinalis spastica*, görcsös gerinczvelőhűdés. Paralytikus, hűdéses.

Paramagnesség, a közönséges mágnesség ellen-tétben a diamagnességgel, l. mágnesség.

Paramaribo, a hollandi Guayana fővárosa a Surinam m., 28.000 lak. Kikötő, élénk kereskedelem.

Paramatta, l. lastang.

Paramentum (lat.), papi diszruha; oltárdisz.

Paraméró, l. nedvességmérő.

Parameter (gör.), általában vmely görbe vonal egyenletében előforduló állandó mennyiség; a kúpszeleteknél a gyúponpon keresztül a tengelyre merőlegesen húzott húr.

Parametritis (gör.), a méh körüli kötőszövet lobja. Leggyakrabban szülés után jó létre, ha a szülőrészekbe fertőző anyag jutott.

Paramorphismus, vmely dimorph ásvány két alakjának egyidejű előfordulása.

Paramythia (gör.), a parabola (l. e.) azon fája, mely tárgyát és személyeit a mythológiából veszi. Herder hozta divatba, kinek paramythiáit leford. Kazinczy F.

Parana, Rio P. (= nagy víz), folyam Dél-Amerikában, Braziliában ered, hol neve Rio de Grande (Para) s a Paranyhát felvéve P. névvel foly tovább; több más folyót felvéve az Uruguayval a Rio de la Plata (l. Plata) folyóvá lesz. Hossza 4000 km.

Parancsoló mód, l. felszólitó mód.

Parancsörtiszt, az őrségek vezetésére kirendelt tiszt. Csupán a legfontosabb őrségeket vezető tiszt, különben altiszt.

Paranephritis (gör.), a vese körüli kötőszövet lobja.

Parangon (francz.), nagyobb gyémántkő darab.

Paranoia (gör.), elmezavar, lelki betegség.

Paranosmia (gör.), oly szójáték, mely többféle jelentésű szók használatán alapul, pl. Rut dolog, ha az ember fő része, a fő, tilos dolgokban fő (Greguss Ágost).

Parány, atom, azon legkisebb, többé szétbontatlan alkotó részek elnevezése, melyekből az összetett vmint az egyszerű testek állanak. Vmely egyszerű test (elem) paránya azon legkisebb mennyiség, melylyel az illető test vmely vegyületének tömecszeiben szerepelhet. Paránysúly (atomsúly), vmely elem azon legkisebb súlymennyisége, mely egy-egy tömecsúlyában előfordul. Az összetett testek (vegyületek) tömecszei különböző, az egyszerű testek (elemek) tömecszei egynemű parányokból állanak. Így p.-o. egy tömecs v. 2 par. hidrogénből s egy par. oxigénből áll; ellenben p. o. egy tömecs hidrogén 2 hidrogén-parányból áll. Az elemek parányai más elemek parányaival a vegyrokonság mértéke szerint s mindig csak bizonyos arányban egyesülhetnek; ez a vegyértékűség; 2 egyenlő vegyértékű parány *aequivalens* (egyenértékű). L. atom, tömecs, vegyérték.

Parányhó, azon hőmennyiség, mely szükséges, hogy vmely egyszerű v. összetett test parányainak hőfokát 1 C. fokra emelje. Dulong szerint a legtöbb szilárd elem parányainak p.-je egyenlő, a mi Neumann szerint összetett testekre is áll.

Paránymérő, mikrometer (l. e.), p.-csavar, mikrometer-csavar (l. e.); p.-körző, mely vmely levett méretet bizonyos arányban nagyobbít.

Parányság, az atomismus (l. atomok és parány) használatból kiment elnevezése.

Paránysúly, l. parány.

Paraparesis (gör.), kétoldali félhűdés.

Parapet (francz., -pe), könyöklő, mellvéd.

Parapherna (gör.), jegyajándék, a feleség saját vagyona.

Paraphimosis (gör.), makkkörv v. spanyolgallér.

Paraphrasis (gör.), értelmező, felvilágosító körülírása vmely szövegnek v. fogalomnak.

Paraplegia (gör.), kétdoldali hűdés.

Parapleroma (gör.), hézagöltő, semmitmondó szavak és kifejezések.

Parapluie (francz., -lűj), magy.: paraplé, esernyő.

Parasita (gör.), élősd; ingyenélő; *p.-kus*, élősködő.

Parasitismus (gör.), élődség, élősködés.

Parasol (francz., -zol), napernyő.

Paraspadia (gör.), a hugycső rendellenes nyílása; a hímtag oldalán, oldalt nyíló hugycső.

Paraszt (szláv; sproiti = ostoba, tudatlan), 1) földműveléssel foglalkozó, szegény sorsu ember, kül. nem nemes származású falusi v. mezei lakos, ki hajdan mint jobbágy (l. e.) művelte a földet (a nemesek, habár jobbágyok voltak is, a p. nevezet alá nem foglaltattak); nevezik pórnak v. Dunán túl pógárnak is; 2) ruhának himzetlen, paszománttal ki nem vert, csupasz része; 3) mint melléknév jelenti azt, a mi durva, darabos, vastag, pl. a gabonát p.-ra őrlőni (durván, korpástul), p.-hajsza (vastag hajsza).

Paraszt birtok, l. urbéri birtok.

Parasztal, Kazinczy korában így nevezték írónk a népdalt.

Parasztkisasszony, népszinmű Berczik Á. (1886.).

Parasztlázadás, a földművelő jobbágyoknak uraik elleni felkelése. Hazai történelmünk az 1437. erdélyi mozgalmon kívül a Dósa György lázadását ismeri, továbbá a nemzetiségi jelleggel bíró Czerni Jován, Pero és a Hora-Kloska-féle lázadásokat (l. ezeket külön); ide számítható még a kolera miatt támadt 1831. felvidéki lázadás.

Paraszttromf, népszinmű Gabányi Á.-tól.

Paray-le-Monial (ré lemonjal), város Saône-et-Loire francia departemenben. Franciaország egyik leglátogatottabb buecsujáró helye.

Paráznalkodás, bujálkodás, fajtalanság. A közép-korban szigoruan büntették. Némi jogi jelentősége ma csak az egyházjog és a házasság végfelbomlása szempontjából mint váló ok van.

Párba, *duellum*, büntető törvényünk szerint párvialdal, két személynek kölcsönös megegyezéssel, öldöklő fegyverrel vívott harca, mely megelőzött kihívás és elfogadás alapján meghatározott időben és módon történik. Ettől különbözik a törvényszéki p., mely bizonyítási eszközül használtatott és az istenítéletek egy neme volt. A btk. 293—300. §§. foglalkoznak a p.-jal és ugy a kihívást, mint ennek elfogadását, vmint a p.-ra való kiállást és arra való buzdítást és az el nem fogadónak megvetéssel való fenyegetését vétségnek minősíti. Különös neme az amerikai párba, midőn két személy kölcsönösen megegyezik az iránt, hogy előre meghatározott módon a sorstól tétessék függővé, hogy melyik váljék öngyilkossá. Btk. 283 §.; ha az öngyilkosságra irányzott cselekményt az illető elkövette, de a halál nem következett be, mindkét p.-ozót 1—5 évi államfogházzal, ha a halál bekövetkezett, az életben maradtot 5—10 évi államfogházzal sújtja.

Párbér, *lecticale*, azon évi illetmény, melyet a kath. hívek, a volt jobbágyok a lelkésznek fizetnek; nevét onnan nyerte, hogy csak a nős v. öz. hívek fizetik és pedig természetben és készpénzben. Történetét és jogi természetét megvilágította Timon Ákos és Kovács Gyula több műve.

Párbeszéd, l. dialog.

Parbleu (francz., -blő), teringetté! lánczos-lobogós!

Parcella, valamely egésznek, főleg teleknek része; p.-ázni v. p.-irozni, telket feldarabolni.

Parchend, parket (l. e.).

Parchim, város Mecklenburg-Schwerin nagyhercegségben az Elbe m., 10.000 lak. Moltke (l. e.) születéshelye.

Parcifal, l. Parzival.

Párdal, *duette*, dal, melyet két személy együtt ad elő.

Pardao, számítási érték Goán, Keletindiában = 5 tangas = 37 kr. aranyban.

Párdarab, *pendant*, darab, mely egy másiknak párja, hasonmása.

Pardon (francz.), kegyelem; bocsánat.

Pardubitz, város Csehországban a Chrudimka és Elbe egyesülésénél, 11.000 lak. Nagy lóvásárok, közelében Kladrub ménes.

Párducz, *felis pardus*, vérengző ragadozó a macskafélék (felina) családjából; 2 m. h., Ázsiában él. A régi rómaiak viadalokhoz használták; nőstény p. volt a hitrege szerint Bacchus dajkaja.

Párduczos macska, *ozelot*, *felis pardalis*, ragadozó a macskafélék családjából; 95 cm. h., sárgás-szürke, oldalain haránt sorokba összefutó, barnán szegélyezett, vöröses-sárga foltokkal; déli Észak-Amerikában és Észak-Brasiliában él.

Paréj, l. paraj.

Parencephalitis (gör.), a kis agy lobja.

Parenchyma (gör.), 1) az állati testben a mirigyek sajátlagos alapszövetét alkotó felhám-szövet; — 2) a növénytanban a növényi szövet, melyben a sejtek sorokban, domboru v. sima oldalukkal érintkezve helyezkednek el egymás mellett, s szélességük kb. hosszúságukkal megegyező.

Parentaliák (lat.), a régi rómaiaknál febr. 13—21. tartott általános halotti ünnep.

Parentatio (lat.), a halott felett mondott gyászbeszéd.

Parenthesis (gör.), 1) zárjel () v. []; 2) közbeszurat (l. e.). *In parenthesi*, zárjel közt, közbevetve.

Parenzo, város az osztrák tengermelléken, Istriában az Adriai tenger egy szikláján épült s töltés köti össze a szárazfölddel; 8478 lak. A tartománygyűlés székhelye.

Parere (ol.), nem érdekelt kereskedők v. kereskedelmi testületek szakvéleménye kereskedelmi ügyek, kül. olyan vitás esetben, mely a kereskedelmi szokványok szerint ítélendő meg.

Parere medicum (lat.), orvosi szakvélemény.

Parerga (gör.), mellékművek, kisebb iratok.

Par excellence (francz., par ekszlanész), kiválóan.

Parfait amour (francz., parfétamúr), tulajdonképen tökéletes szerelem, egy rózsaszínű likőr neve.

Par force (francz., forsz), erőszakkal; összetételekben, mint jelző: *par force* = erőszakos, erős.

Parforce-vadászat, hajsza-vadászat, a vadnak ebekkel való hajtása.

Parfum (francz., -főn), illatszert (l. e.).

Par hasard (francz., parazár), véletlenül.

Parheliumok, melléknapok.

Párhuzam, *parallela*, 1) a stilsztikában két különböző, de bizonyos pontokban megegyező dolog összehasonlítása, pl. Arany J.-nál a Toldi idejébeli építkezésmód összehasonlítása a maival:

Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer újra kezdve.

Nemcsak két fogalom, de egész mű is jelenhet meg ily formában, mint pl. Szemere Bertalan doigozata a népek (az angol, francia és német) jelleméről, Arany értekezése Zrinyiről és Tassoról, Plutarchos párhuzamos életrajzai, melyekben egy-egy görög s egy római férfi (pl. Nagy Sándor és Julius Caesar, Alkibiades és Coriolan) életrajzát párhuzamosan adja elő; — 2) hangrendi p., nyelvünk azon sajátja, hogy sok szónak két alakja van, pl. kavar és kever, ont és önt, lobog és lebeg v. libeg stb., mely alakok közül a mélyhanguak külső és belső terjedelemben jelentősebbek a magashanguaknál.

Párhuzamművek, vizszabályozó művek, melyek a természetes parttal v. a vízfolyással közelítőleg párhuzamosan húzódnak a folyóban. Egész hosszukban korlátozzák a folyó szélességét és a természetes parttal egyes sarkantyuszerű csatlakozások kötik össze. Kőből és rőzszeanyagokból készítik.

Párhuzamos, egyenközi, l. egyenköz.

Párhuzamos idézetek, ugyanegy v. hasonló gondolatot kifejező helyek különböző írók műveiből.

Párhuzamos mondat szerkezet, oly összetett mondat, melynek részei bizonyos gondolatbeli és kifejezésbeli párhuzamosságot mutatnak, pl. Ki tiszteletet érdemel, ritkán nyeri meg; ki borostyánt ültet, ritkán nyugszik árnyékában (Kisfaludy K.).

Pari (ol., egyenlő): 1) különböző pénznemek teljes egyenlősége arany tartalmukat tekintve; — 2) a váltóárfolyamok teljes megegyezése a különböző tőzsdéken; — 3) az értékpapírnak tőzsdéi árfolyama, ha az a névértékkel megegyezik (al pari), ha az árfolyam a névértéknél alacsonyabb, a papír p. alul, ha a névértéknél magasabb, p.-n van. Az árfolyam és névérték közti különbség agio v. disagio.

Pári, község Tolna m., 1344 lak.

Páriák, a hinduknál a brahmán kasztrendszerből kizárt legalsó néposztály, melyet tisztátalannak tartanak s azelőtt kegyetlenül elnyomtak. Az angol uralom alatt felszabadultak. Nevük (parejjar = dobos) onnan ered, hogy gyakran falusi zenészek gyanánt szerepelnek.

Parián, l. porcellán.

Parietal-szem, homlokszem, hullóknél a falcsontnak megfelelőleg a koponyaboltozatot belül található kis mirigy; Spencer kiderítette, hogy az a hullóknél harmadik sajátos szeme, mely ma már nem szolgál látószerv gyanánt, de az őshüllőknél valószínűleg érzékszerv szerepét játszotta.

Pariou (rió) Mária Lajos Pierre Esquiron de, francia államférfi és tudós, született 1815-ben ápr. 13. Aurillacban, 1849—51. közökt. miniszter, 1852. az államtanács tagja, 1870. elnöke, 1876. szenator. A nemzetközi pénz- és mértékegységesítés terén szerzett érdemet. Bölcsészet-politikai műveket írt.

Paring hegység, az erdélyi havasok (l. e.) harmadik v. Mundra vonulatához tartozó hsg. A főgerince e hsgnek a Mundra csucstól, melyben a vonulat is legnagyobb magasságát éri el, a Zsil völgyéig terjed. Egészen kristályos palákból áll, melyek rétegei boltozatot alkotnak. Zord hsg; kopár, éles gerinczcel, melynek közepes magassága 1865 m., és hirtelen emelkedik a Zsil völgy fölé, a honnan az éles, csipkés gerincz, mélyedéseiben még nyáron is hótól fedve, inopzans látványt nyújt. A hsg főgerinczének csúcsai: a P. csúcs (2076 m.), Szelejev (2424 m.), Kursia (2407 m.) és Mundra (2520 m.). E csúcsokhoz csatlakoznak a sötét szurdokoktól bevagdalt oldalgerinczek. Az é. ágak a Zsijecz völgyére ereszkednek;

főcsúcsa a Vervu Cupra (1929 m.). A hsgen a bükk-erdők 1000 m.-ig, a fenyvesek 1580 m.-ig terjednek, feljebb legelők, de leginkább kopár, sziklás gerinczek.

Paripa, nyereg alá idomított uri ló.

Parirozni (lat.), engedelmeskedni; fogadni vmire; üttét v. szurást elhárítani; lovat hirtelen megállítani.

Páris (lat. Lutetia Parisiorum), Franciaország és a Seine departement fővárosa, a Szajna folyó mindkét partján és szigetén (Cité és St-Louis) félkör alakban fekszik 2,345.000 lak., ter. 78 km² (40 m. a tenger sz. f.). 136 tere közül a kiválóbbak: a Place de la Bastille (a Bastille épületének egykori helye), de la Concorde (hol 1793. jan. 21. XVI. Lajost kivégezték), de Grève (1572-től a francia forradalomig vesztőhely), Champ-de-Mars (1867., 1878. és 1889. világiállítás), de la Bourse, de Breteuil, du Carrousel, Château-d'Eau, du Châtelet, de Clichy stb. A 3000 utca (rue, boulevard, avenue) közt említésre méltó a régi boulevardok sora (a legszebb és legélénkebb): a Madeleine, des Capucines, des Italiens, Montmartre, Poissonnière stb., a Rivoli utca, az avenue de l'Opéra. Építészeti és történeti nevezetességű épületek tekintetében P. Róma után Európában legelő áll; a nagyszerű hidak (Pont Neuf IV. Henrik szobrával, Pont du Carrousel, Alma és Jena hid), templomok (Notre-Dame, Ste-Clotilde, St-Etienne, Madeleine, Dom des Invalides I. Napoleon sirtjával) és paloták: Louvre, Tuileriák, Palais-Royal, a híres városház, a köztársaság elnökeinek lakhelye az Elysée, az igazságügyi palota, a remek Sainte Chapelle gót kápolna, továbbá a Pantheon, a tőzsde, az Ecole militaire, iparsarnok, a képzőművészeti palota, az Institut épülete, a parlamenti palota. A kerteken és sétányokon kívül (Champs-Elysées, Tuileriák kertje, Luxembourg palota kertje, Jardin des Plantes, Parc de Monceaux és des Buttes-Chaumont) diadalívek és emlékszobrok díszítik a várost. Így: Napoleon diadalainak hirdetője a Place de l'Etoile diadalíve, XIV. Lajos diadalíve, a Vendôme oszlop, mely az 1805. háborút jelképezi, a Juliusi oszlop, a luksori obeliszk, XIII. és XIV. Lajos, az orleansi szűz, számos tudós, költő, és államférfi szobra. Tanügy. Institut national 5 akadémiaival, Sorbonne egyetem (természettudományi és szépirodalmi kar), Collège de France (történet, irodalom és természettud. számára), jogi és orvosi iskolák, műgyegetem, Conservatoire des Arts et Métiers, gyógyszerészeti, keleti, zene-, szobrászati, bányászati, festő-, építészeti akadémia, tanárképezdek, világhírű csillagda, fűvészkert, aquarium, nép-, közép-, kereskedelmi, ipariszkolák, tudományos társulatok. Gazdag, nagy könyvtárak (nemzeti, Mazarin, Sorbonne, arsenal, Ste-Geneviève); nagyszerű muzeumi és műgyűjteményei közül kiválóbbak: a Louvre, a Luxembourg palota gyűjteménye, a clunyi, Carnavalet-stb. muzeum, az iparsarnokban, a Conservatoire des Arts et Métiers-ban, a Hôtel de la Monnaie-ban levő gyűjtemények, azonkívül néprajzi, történeti, régiségi, kép-, festészeti, matematikai stb. muzeumok. A tudományos intézményekkel versenyeznek a pártatlan berendezésű közhasznú és nyilvános intézetek, mint kórházak, menházak, siketnémák és vakok intézetei, vízvezetékek, vásárcsarnokok, csatornák, fogházak, morgue; nagyszerű temető (Père-Lachaise, Montmartre, Montparnasse), hatalmas erődítések, pályaudvarok. Eiffel-torony. Színházak: az operaház, a Théâtre-Français, a vig opera, az Odeon, Gymnase Dramatique, Vaudeville, Palais-Royal stb., számos

circus, panoráma, zenecarnokok (Concert populaire, Cirque d'hiver) stb. Kiránduló helyek: a Boulognei erdő, Versailles, Sèvres, St-Cloud, St-Germain-en-Laye, St-Denis, Vincennes, Fontainebleau. Története, Caesar idejében a mai Cité szigetén a kelta párisiak Lutuheri (= vizilak), Lukotika v. Lutetia Parisiorum nevű városa állott, a rómaiak idejében már jelentékeny kereskedelmi és hadászati tekintetben fontos város volt. 358. nyerte a Civitas Parisiorum, Parisii, Parisea nevet. 451. Attila pusztításaitól a város mostani védszentje sz. Geneveva mentette meg, 486. Chlodvíg foglalta el és székhelyévé, 987. Capet Hugó a francia birodalom fővárosává tette, a XIII. szdban ipara és egyeteme által Európa egyik leghiresebb városa. P. szépitéséhez I. Ferencz és IV. Henrik járultak, XIV. Lajos alatt már a francia műveltség és élet központja, mint ilyen a francia forradalom alatt döntő befolyást gyakorolt az állami események fejlődésére. 1814. márcz. 31. P. 1. capitulatioja, melynek következménye I. Napoleon leköszönése és az 1. p.-i béke (1814. máj. 30.) volt. 1815. júl. 7-én a szövetségesek második bevonulása és ugyanazon év nov. 20. a 2. p.-i béke. 1830. júl. és 1848. febr. havában nagy forradalmak; 1856. márcz. 30. a p.-i béke a krími háborúnak végét vetett; 1870. a németek bombázták, mire 1871. jan. 28. capitulált. 1871. márcz. 1. a német seregek bevonulása, 1871. márcz. 18. communista forradalom. P. 20. arrondissementre (4 negyeddel) oszták, a régi városnegyedek neve közül még használatban van: a Szajna balpartján a Faubourg St-Germain (a régi főri osztály palotái) és a Quartier latin, a Szajna jobbpartján St-Antoine a muskásosztály és a Faubourg St-Honoré a pénzarisztokrácia és a külföldi előkelőségek lakhelye. Ipar, kereskedelem, közlekedés, Páris Franciaország első iparos városa; jellemző gyártmányai az u. n. párisi czikkek, divatárak, játéktárgyak, mindenféle apró-cseprő czikkek. A párisi keztyű, gyöngy, művirág, zene és egyéb műszer, finom bőrnemű világhírű. Nagyan fejlődött az óra-ipar, továbbá a gyapot- és gyapjuszövet-, szőnyeg- (gobelin) gyártás stb. Ezekből kivitele évenként több mint negyedmiliárd forintra rug. Beviteli czikkek: gabona, szarvasmarha, csukor, bor, szesz, olaj, gyümölcs, fa, kőszén stb.; az összes bevétel évenként mintegy 180 millió ft. A hitelszükséglet kielégítésére 25 nagy bank működik, köztük a Banque de France a bankjegykibocsátás jogával. P. Franciaország vasutálózatának középpontja, hol a 8 legfontosabb vonal találkozik. A közlekedés előmozdítására jól kifejlesztett lovasut- és társaskocsi-hálózat, továbbá a Párisi övezet körvasut és a Szajna folyón számos hajóállalat szolgál.

Paris, mérges növény, l. csillár.

Paris, Priamos trójai király második fia; a Hera, Athene és Aphrodite közt támadt viszályban a szépség díjaképen Aphroditének ítélte (P. ítélete) az arany almát (Eris almája). Aphrodite segítségével megszöktette Helenát, Menelaos spártai király nejét s ezzel felidézte a trójai háborút. Megölte Achilleust, őt meg Philoktetes ölte meg.

Paris Gaston, francia philologus és irodalomtörténész, szül. 1839. aug. 9. Párisban, hol tanár s az akadémia tagja. Számos önálló munkát írt s régi francia nyelvemléket tett közzé. Megírta a közép-kori francia irodalom történetét.

Párisi arany, halványsárga lemezarány.

Párisi fehér, őrlött mészpátból készülő fehér festék.

Párisi gróf, Lajos Fülöp Albert, Montpensier herceg, a francia királyi család feje, szül. 1838. aug. 24. Párisban; atyja Lajos Fülöp királynak legidősebb fia, Ferdinánd orleansi herceg-trónörökös (szül. 1810. szept. 3., † 1842. júl. 13.), anyja Helena mecklenburg-schwerini hercegnő (szül. 1814-ben, † 1858.); családjával 1848. külföldre ment, 1861/62. részt vett az észak-amer. háboruban, az unionisták pártján, azután 1871-ig Angliában élt; akkor hazatért, de 1886. a többi trónkövetelőkkel ismét kiutasítottván, visszatért Angliába. 1864. máj. 30. vette nőül Izabella spanyol hercegnőt, Montpensier hg. leányát. Legidősebb fia Lajos Fülöp, orleansi herceg (I. Orleansok), másik fia Ferdinánd Ferencz, szül. 1884. szept. 9. Van három leánya is.

Párisi kék, l. berlini kék.

Párisi lakk, ammoniakos karminoldatból timsóval lecsapatott festék.

Párisi sárga (casseli sárga vagy ásványsárga), 10 rész miniumnak 1 rész ólomtajtjal v. massicotval és szalmiakkal való összeolvasztása által nyert igen mérges sárga festék.

Párisi vörös, schinober, minium v. angolvörös.

Párisi zöld, Schweinfurtti zöld (l. e.).

Paritas (lat.), egyenlőség, egyenjogúság; jogilag azon teljes jogegyenlőség, mely két bizonyos közjogi viszonyban levő állam közt egymás irányában fennáll; ily p. van Magyarország és Ausztria közt; p.-os állam az, melyben a kath. és prot. egyház teljesen egyenjogúak.

Paritas (lat.), tőzsdei ért. 1) két v. több pénz nem v. váltóárfolyam közti arány; — 2) külföldi tőzsdék jegyzésének átszámítása ugyanazon értékpapírra vonatkozólag; a p. ismerete alapja az arbitragének (l. e.).

Parittyá, ősrégi lövészerszám; a lőpor feltalálása előtt használták; két oldalt szíjról v. zsinegről leelőgő bőr, melyből szabad kézzel kisebb követ dobtak az ellenségre.

Páriz Pápai Ferencz, tanár és író, szül. 1649. Deesen. Otthon és külföldön tanult, 1676. n.-enyedi tanár, irt latin és magyar műveket; különösen híres magyar-latin szótára (1708), mely azóta több kiadást ért s ma is igen jó.

Park Mungo, afrikai utazó, szül. 1771. szept. 10. Selkirkben (Skócia), 1795—97. és 1805. Senegambiat és a Niger vidékét járta be s fontos felfedezéseket tett. 1806. a Nigerbe fult. Kiadta utleírásait.

Park (ang.), angol kert, erdőszerű kertültetvények pázsit területekkel stb.; körülkerített vadaskert; pirozni, mely területet kertté berendezni.

Párkák, a sors istennői, moerák (l. e.).

Párkány, község Esztergom m., 2417 lak. Egykor erősített hely.

Párkány, az épület felületén szalagszerűen kiugró falrész, melynek czéje a falfelületet az ereszcsepegéstől megóvni, az épületet díszíteni és a homlokzatnak ajtó- és ablaknyílásokkal áttört felületét tagozni. Van főp. (koszoru p.), mely a főfal felső részén húzódik és aránylag nagy kiugrást nyer; szalagv. öv p., az emeleti beosztás külső megjelölésére; faltő p., az épület alsó részének meghatárolására; van továbbá ajtó- és ablakp., könyöklő p. A p.-t kőből, téglából, a főt.-t néha fából készítik.

Parket (barchent, parchend), keresztbe szőtt gyapotszövet, mejjékfonala olykor lenből; egyik felén borzolt, gyapjas; ruhára, bélése, takaróra szolgál.

Parket (francz. parquet), p. padozat, egyenlő nagyságu, négyzetes fatáblákból készített padozat. A p.

táblák kerületén a keret, belsején a kereszt van és ezeknek eresztágyába a négyzetes betétek csapjai behelyeztetnek. A kemény p. v. tömör, tölgy, dió stb. fából, v. furnérozott, ha csak a felső 6 mm. vastag réteg kemény fa, melyet puha táblákra rányveznek. A puha p. kemény rámásol és puha betétekből áll. A p. táblákat vak padolatra erősítik, melyet jól kiszáradt fából készítenek. Aszfalt p., melynél a p. táblákat aszfalt alapra fektetik. — A színházban a parterre (l. e.) és zenekar közötti helyek.

Parkezin, szarvneműen kemény, merev, de könnyen idomítható anyag, melyet collodiumból és riczinus olajból készítenek és apró disztárgy, lemez stb. előállítására használnak.

Parkinson-féle betegség, *paralysis agitans*, l. reszkető hűdés.

Parlaghy Vilma, festőnő, szül. 1865. apr. 15. Hajdu-Dorogon. 15 éves korában Münchenbe ment, hol főleg Lenbach vezetése mellett képezte ki magát a festészetben. Kossuth, Moltke és Windhorst stb. arcképeit festette.

Parlagi, műveletlen erkölcsű, nyers.

Parlament (francz. parlement, -man, ang. parliament). Franciaországban így nevezték minden nyilvános gyűlést. Különösen azonban így nevezték a főnemsek által alkotott bíróságot Párisban, mely, mikor a főpapok és főnemsek mellé a király jogtudó tanácsosokat rendelt, királyi főtörvényszékké változott már a XIII. században; ezen funkciót megtartotta, sőt mintájára vidékeken is alakítottak ily testületeket. A párisi azonban megtartotta tekintélyét, mert a birodalmi gyűlés egyik bizottságából alakult, az államügyek vezetésében részt vett és kir. rendeleteket jegyzőkönyveibe való bevezetés által törvényerővel ruházott fel, sőt néha a rendeleteknek ellene is szegült (remonstrances). Tekintélyök a szerint növekedett, a mint a királyokuk szükségük volt reájok vagy sem, majd eltörölték, majd ismét visszaállították, eltörölték végleg 1790-ben. Ugyanily szerepet játszott az angol p. kezdetben, de csakhamar alapja lőn az ang. alkotmányosságának, amelyben a páirekből alakult p. külön testületté, a house of Peers lőn, mely nem csak a legfelsőbb bírói hatalmat, hanem az alsóházakal együtt a törvényhozó és politikai hatalmat is gyakorolta. Mivel az angol alkotmány népképviselői alapon nyugszik, p. alatt értik ma a képviselőházat.

Parlamentair (francz.), az ellenséghez küldött megbízott. Jelvénye: póznára erősített fehér zászló. A parlamentair rendesen tiszt, kíséretében egy kürtös van, a ki megadja a jelet, hogy p. jó, a ki sértetetlen. Nagy elővigyázattal fogadják és ha a táborba kell mennie, szemét bekötik és ugyanigy kísérik vissza.

Parlamentarismus, népképviselőten alapuló olyan alkotmány, melyben a felelős kormány a parlament, első sorban a képviselőház többségéből kerül ki, reá támaszkodik s ha ennek bizalmát elveszti, rendesen, ha új választásokhoz nem folyamodik, éppen úgy visszalep, mint mikor a korona bizalmát elvesztette. Angliában fejlődött ki először s el van fogadva Olasz- és Franciaországban, Belgiumban, Németalföldön, hazánkban stb.

Parlando (ol.), énekreszeknek oly előadása, mely a beszédhez közeledik (énekbeszéd).

Párlás, lepárlás (l. e.).

Parlirozni (francz.), francziául csevegni.

Parlour (ang., -lör), társalgó szoba.

Parma, a p.-i olasz tartomány fővárosa, 44.000 lak. Egyetem (alap. 1599.), művészeti akadémia, királyi palota, püspökség, lombard-román székesegyház, Palazzo della Pilotta (kép- és régiséggyűjtemény), Európa legnagyobb színháza, Bodoni könyvnyomda. Élénk ipar és kereskedelem. P.-t a 'kelták alapították, 183. Kr. e. Julia Augusta római gyarmat, 1346. Piacenzával Milanóhoz, 1511. a pápai államhoz került, 1545. hercezséggé alakította III. Pál pápa természetes fia Farnese Pietro számára, 1735. VI. Károly császár birta, kinek leánya Mária Terézia magyar királynő Fülöp spanyol trónörökösnek engedte át; 1805. Piacenzával Franciaország birtoka, a hercegi czimet és jövedelmeket Cambacérés nyerte el, 1815. Mária Luiza, I. Napoleon neje kapta birtokul, ennek halála után Bourbon Mária Luiza infanszó utódai: II. Károly (1847—49), III. Károly (1849—54), I. Róbert; 1860. Olaszországba bekebelezetett.

Parmezánsajt, finom olaszországi sajt, melyet főleg a Pó mentén legelőző szarvasmarha tejéből készítenek; régebben Parmából küldték szét, innen neve.

Párnafa, a padozat deszkáinak megerősítésére szolgáló gerenda.

Parnahya, folyó Brasiáliában, a Serra Mangabeirasban ered, San Luiz de P. m. az Atlanti oceánba torkol.

Parnassos, hegység Phokis görög tartományban, 2640 m., Apollonak és a muzsáknak volt szentelve, tövében a kastaliai forrás és a delphii jósda.

Parndorf, község Moson m., 2424 lak.

Parnell Károly Stewart, az irek egyik vezére, szül. 1846.: 1875 óta az angol parlament tagja, protestans volt ugyan, de mégis az ir home-lore párthoz csatlakozott, 1880. az ellenzék vezére és nagy tevékenységet fejtett ki, miért 1881. fogságba jutott, 1882. kiszabadult, 1885. párthivei megszaporodván még nagyobb befolyást szerzett és Gladstonet is megnyerte a homerulernak. 1890. egy botránypör miatt háttérbe szorult, mert az ir parlamenti képviselők többsége ellene nyilatkozott s megalakította az antiparnellita pártot. P. csakhamar † 1891. okt. 7. Az ir nép nagyszerű temetést rendezett neki.

Parnelliták, Parnell Károly (l. e.) hívei; az ir képviselők azon része, mely nem bizik Gladstone és az angol szabadelvű párt Irországi iránti politikájában s vele szemben ellenzéki állást követ. A töredék a vezér 1891. halála után is önállóan működik.

Párnicza, község Árva m., 1087 lak.

Párnó, község Zemplén m., 1397 lak.

Par nobile fratrum (lat.), ironikusan: derék két legény (Horác, Sat. II, 3, 243.).

Páro, község Fogaras m., 1143 lak.

Parochia (gör.), egyházközség; p.-us, maga a pap.

Paródia (gör., mellékének), oly költemény, mely egy más komoly költeményt komikussá ferdit az által, hogy alakját és hangját megtartja, de anyagát köznap dolgokkal helyettesíti. Irodalmunkban ismeretebb p.-k: Vörösmarty »A magyar költő« cz. költeményének p.-ja Aranytól: »Az új magyar költő« (Jár számküszöten az árva költők, Dalt zengedez és dala ugy nyöszörög stb.), Vörösmarty »Kis gyermek halálára« cz. elegiájának p.-ja Jókaitól: »Az elnyúlt vászonkabát«, a »Szózat«-é Ábrányi Emiltől »Uj szózat« czimmel, Garay »Kont«-jáé Pákh Alberttől stb. A p. feltalálójának Hipponaxot (530. Kr. e.) tartják.

Paródizálni, gúnyosan utánozni, nevetségesre fordítani vkinek modorát, szavait stb.

Parodos, a görög drámában a kar bevonulása az orchestra-ra s az ezt kíséző ének.

Paroemia (gör.), közmondás; *paroemiographus*, közmondásgyűjtő.

Paróka (ol. parrucca, francz. perruque), álhaj (l. e.).

Parókafa, *rhus cotinus*, a déleuropai államokban, Tirolban, de főleg hazánkban tenyésző fa, melynek kívül barna, belül barnán erezett zöldessárga fáját magyar sárgafa név alatt festékül használják; rudalokban tisztán v. cochenillel keverve árulják.

Parola (francz., parole), adott szó, becsületszó, mivel pedig a szó által kötelezett ígéretet rendszeren tenyérbe csapással erősítik meg, innen p. annyi is mint kézadás, tenyérbe ütés; parolázni, kézadás szerződésnél, alkunál.

Párolás, *destillatio*, l. lepárlás.

Parole (francz., -ról), szó; hadi jelszó. *Parole d'honneur* (donőr), becsületszó.

Párolgás, mely folyadék felületén történő gőzölés, mely bármely hőmérséklet mellett folyhat le. A párolgáshoz szükséges hőmennyiség a folyadékból vétetik, mi által ez lehül, vagyis párolgási hideg jő létre. A p.-i hideg annál nagyobb, minél gyorsabban folyik le a p., tehát minél nagyobb a párolgó folyadék felülete, minél levegőritkébb a gőzölési tér és minél illekenyebb a folyadék. Párolgáson alapul számos fagyasztó készülék; mindennapi életből vett példák: a nedves kendővel körülvetett edényben a víz hideg marad, vmint likacsos agyagedényekben is; a széles tányérra öntött s így nagyobb felületen párolgó folyadék (leves, tea stb.) hamarabb hül ki, kül. ha a levegőt felette fűvés által megritkítjuk stb.

Párolgási hideg, l. párolgás.

Párolmány, a lepárlásnak v. párlásnak hűtés által cseppfolyóvá lett terménye.

Pároltatás, mely anyagnak gőzben, rendszeren vizgőzben való kezelése meglágyítás v. bizonyos anyagoknak kivonása céljából.

Paronychia syphilitica (lat.), a körömágy bujázós elváltozása, minek következtében a köröm lehull.

Paronymák (gör.), tórokon v. hasonhangzású szavak, pl. lovak, lovász, lovar.

Paropamisos, helyesebben Paropanisos, a Hindu-kus régi neve.

Paros (Paro), az Aegaei tengerben fekvő görög sziget, 165 km², 5000 lak. Az ó-korban márványa igen híres volt.

Parosi márvány, sajátos viaszfényű márvány Paros szigetről, az ó-korban igen nagyra becsülték.

Párosodás, pázrás, párosulás, állapot közösülésé.

Parosmia (gör.), a szagérzők fonák érzékenysége, melynek folytán a beteg minden ok nélkül bizonyos szagokat érez, v. p. o. a kellemes szagot kellemetlennek érzi (kakosmia); többnyire méhszenves nőknél, ideges, vérszegény egyéneknél fordul elő.

Párosujjuak, *artiodactyla*, az emlősök egyik rendje, melybe tartozó állatfajok végtagjain az ujjak száma mindig páros és csülköt visel. Magába foglaltja 1) a kérődzők (ruminantia) alrendjét: a kergestapuk, *tylopoda* (tevék, lámák), a pészmasók, *moschifera*, a lejtőshátúak, *devexa* (zsiráf), a szarvasok, *cervina* és üresszarvuak, *cavicornia* (zergék, kecskék, juhok, tulkok) családjaival; — 2) a nemkérődzők (non ruminantia) alrendjét; az esetlenek, *obesa* (viziló) és sertések (suina) családjaival.

Parotis (gör.), fültömrigy (l. e.).

Parotitis (gör.), fültömrigylob.

Parovarium (gör.), mellék-petefészék.

Paroxysmus (gör.), lázroham.

Parquet (francz., parké), eredetileg a párisi tőzsdén a hites alkuszok által elfoglalt hely, átv. ért. azon értékpapírok összege, melyek forgalmát kizárólag a hivatalos ügynökök közvetítik.

Parr Katalin, angol királyné, 1543. VIII. Henrik király hatodik neje, kit túlélt; † 1549.

Parrenommé (francz.), hír szerint, hallomásból.

Párrím, két egymásra kövtek sorban előforduló rim.

Parry Vilmos Edward sir, angol sarkvidéki utazó, szül. 1790. decz. 19. Bathban, 1819—27. négy északnyugati utazást tett, melyek elsőjén a Barrow-utat fedezte föl és az é. szélesség 76° ig nyomult előre; † 1855. jul. 8. Emsben. Utazásairól művet írt.

Parry szigetek, szigetcsoport (Cornwallis, Bathurst, Melville, Patrick) a sarkvidéki Észak-Amerikában.

Paro (lat.), rész; *p. prostatica urethrae*, a húgycső düllős része; *p. cavernosa u.*, a húgycső merevences része. *P. pro toto*, egy rész az egész helyett, stilisztikai alakzat, pl. tenger h. hullám.

Parsifal, a »Parcival« név alakja Wagnernál.

Párszi, a párszok nyelve, l. perzsa nyelv és irod.

Parszismus, a párszok (l. e.) vallásrendszere, melyet Zoroaszter alapított meg.

Párszok vagy geberék, túzímádók, Perzsia őslakói, kik az országnak az arabok által történt elfoglalása (641) után nem fogadták el az iszlámot, hanem hívek maradtak Zoroaszter vallásához, s részben Jezd környékén (Irak Adsmi tartományban) vonták meg magukat, hol jelenleg mintegy 3 ezer család él, részben pedig északi Indiába vándoroltak, hol (főleg Bombayban) jelentékeny számmal vannak s mint kereskedők jó módra tettek szert.

Part, mely meder oldalrésze, l. meder; mely erősebb terepemelkedés.

Párt, a politikai életben azok összesége, akik egy bizonyos cél elérését ugyanazon elvek alapján tartják lehetőnek és ugyanazért küzdenek.

Párta, *corolla*, l. növények.

Párta, a fejet körülvevő szalag v. koszoru, melyet több vidéken a hajadonok viselnek. Innen p.-ban maradni, leány maradni.

Partanna, város Sziciliában, 14.000 lak. Bor-, olaj-, gyümölcsstermelés.

Partbiztosítás, vízi építmények által a törő partnak megvédése és a vízfolyásnak szabályozása. Az építmények lehetnek: partfalak, rendszeren kőből s nagy városokon keresztül faragott kőből, s egyuttal rakodó partok előállítására szolgálnak; partborító művek, kő- és téglaburkolat, rőzsefonással és kévékkel való borítás; sarkantnyuk; párhuzamművek; kőhányások (l. e.).

Partenkirchen, helység Felső-Bajorországban a Zugspitze és Wetterstein közt, 2000 lak.; nyáron sokan látogatják. Itt van Kainz fürdő.

Parterre (francz., -ter), földszint, földszinti épületrész; a színházban a nézőtérnek földszinti félkör-alaku hátsó része.

Partes adnaxae (lat.), kapcsolt részek (l. e.).

Parthenogenesis (gör.), szűznemzés, l. nemzés.

Parthenon, az atheni Akropolison Perikles idejében a szűzi Athene tiszteletére dór stílusban épült nagy-szerű templom, benne az istennőnek Phidias készített szobra, melyet 1617. bomba rongált meg.

Parthenope, Nápolynek régi költői neve. P.-i köztársaság, a nápolyi királyság neve, midőn 1799. jan. 23. a franczai demokratikus szellemben alakították át; 1799. jun. 21. megszűnt.

Parthenos (gör.), szűz, szűz-leány.

Parthia, a mai Perzsia területén egykor fennálló állam, lakói parthusok (l. e.).

Parthusok, a turáni fajhoz tartozó nép, mely a Seleucidák bukása után (Kr. e. 256.) I. Arsakes alatt az Euphrat és Oxus, az Indiai és Kaspi tenger között nagy birodalmat alapított. Az Arsakidák III. Mithridatestől kezdve (Kr. e. 60.) folytonos háborukban éltek a rómaiakkal; ez és a királyi ház családi villongásai hamar aláásták a p. birodalmat, mely 481 évi fennállás után, 226. beolvadt az I. Artaxerxes által alapított uj-perzsa birodalomba.

Partialis (lat., parciális), részleges, az egésznek egyik részére vonatkozó; p. kölcsönkötvény, az egész kölcsön egyik része; p. anyakönyvvezetés, midőn az állami közegek nem az összes anyakönyveket vezetik, hanem csak bizonyos születési, házassági, halálozási esetekről vezetnek anyakönyvet.

Participálni (lat.), résztvenni; p.-atio, résztvevés; participálási ügylet, melyet közös számlára eszközölnek; ha az ügyletben csak két személy vesz részt, meta-ügylet a neve.

Participium (lat.), igenév (l. e.), részesülő (l. e.).

Particulák (lat., részecskék), a nyelvtanban a viszonyszók, kötőszók.

Particularismus (lat.), az a politikai irány, mely több tartományból álló államban az egyes tartományoknak v. országrészeknek lehető nagy önállóságot v. külön politikai jogokat igyekszik biztosítani.

Partie (francz., -tí) párt; rész; kirándulás; játszma; házasság; p.-t csinálni, gazdagon nősülni; p.-vadász, a ki gazdag házasságot hajhász.

Partie honteuse (francz., parti öntöz), szégyenfelt, gyalázat.

Partihajózás, a b o t a g e, egy és ugyanazon állam kikötői közt fentartott hajózási forgalom személy- és teheráru-szállításra. A p. egyes államokban mint Francia-, Orosz-, Spanyolországban, Portugáliában és Észak-Amerikában csakis belföldi hajónak van megengedve, más államokban, mint Angolország, Hollandia, Belgium szabad iparnak tekintik. Magyarországon, Ausztriában, Svéd-, Olasz-, Görög-, Török- és Németországban, vmint Dániában oly idegen államok hajói, melyek a viszonyosság elvét gyakorolják, szintén foglalkozhatnak p.-sal.

Partisan (francz. -zán), vkinek párthive; pártos.

Partisane, az alabárdhoz (l. e.) hasonló középkori szurófégyver, széles vashegyűvel, az ütések felfogására szolgáló oldalcsúcsokkal.

Partitio (lat.), felosztás, részelés (l. e.).

Partitivus (lat.), a nyelvtanban részelő szó v. eset, mely vmely egésznek v. anyagnak részét jelöli, pl. a francziában: du vin = bor.

Partitura (ol.), vezérkönyv, mely zenemű összes szölamainak áttekinthető összeállítása a karmester számára.

Partium, a kapcsolt részek (l. e.), *partes adnexae* rövidített neve.

Partner (ang.), részvevő, társ, játszótárs.

Partos, község Torontál m., 1193 lak.

Partra szállottam. Levonom vitorlám. A szelek mérgét nemesen kiálltam. Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben Izzada orcám. Berzsenyi: Osz-tályrészem.

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus (lat.), a hegyek vajudnak s csak egy nevetséges egér születik, azaz sok hűhó semmiért, Horác szavai (Ars poet. 139. v.).

Partus (lat.), szülés; p. *praecipitatus*, rohamos szülés; p. *praematurus*, kora-szülés; p. *serotinus*, késő-szülés.

Pártütés v. felségárulás, *perduellio*, régibb hazai büntetőjogunkban az állam fennállása, területének épése és alkotmánya elleni bűncselekmények (l. felségértés).

Parulis (gör.), foghus-tályog.

Parure (francz., -rür), dísz, ékesség.

Parva componere magnis (lat.), kis dolgokat nagyokkal összehasonlítani.

Parvenu (francz., -venü), szerencsefi, ki alacsony sorsból felvergődött.

Párvers, distichon (l. e.).

Párviadal, l. párбай.

Párvy Iván, kassai kir. főügyész, szül. 1844. szept. 14. Érmdinszenten. 1867. tb. aljegyző, pesti it. táblai joggyakornok, 1868. u. o. segédfogalmazó, 1869. fogalmazó, 1872. pestvidéki, majd pesti tszki, 1885. bp. it. táblai bíró, 1891. kassai kir. főügyész.

Párvás, l. párosodás.

Parzival, középkori mondai lovag, kinek történetét Eschenbachi Wolfram egy nagyszerű eposzban (1205—15), újabban pedig Wagner Richard operában dolgozta fel.

Parzok (parsik, geberek, tűzimádók), l. párszok.

Pas (francz., pá), lépés; tengerszoros.

Pasa (perzsa), a legfőbb török katonai és polgári tisztviselők czime; magyaros alakja: basa (l. e.); p.-lik, helytartóság, l. ejalet.

Pasargadae, Perzsia régi fővárosa, 555. K. e. Cyrus alapít, ki ott temettetett el. Romjai Firuzabad mellett.

Pasasér (a francz. »passager«-tól), a postakocsin, hajón v. vasuton utazó személy.

Pascal (páskál) Blaise, francia tudós, sz. 1623. jun. 19. Clermont-Ferrandban, Párisban élt; † u. o. 1662. aug. 19. Felfedezte, hogy a légnymás a magassággal csökken, továbbá a folyadékok egyensúlyának elméletét, a valószínűség-számítást, a cycloidok tulajdonságait stb. 1646. a jansenismus híve s a jezsuiták ellen fordult. Számos mennyiségtani és bölcsészeti művet írt.

Paschalis, római pápák: 1) I. P., római (817. jan. 25. — 824. május). — 2) II. P., Rainieri clunyi szerzetes, Viterboból származott. 1099. aug. 13. választott pápává. IV. és V. Henrik császárokkal folytatta az elődje, VII. Gergely által megindított investitúra-harcot, az utóbbi 1111. elfogta és 1117. elűzte Rómából, hova a normanok segítségével tért vissza. † 1118. január 21. — 3) III. P., Cremonai Guido, 1164-től III. Sándor ellenpápa, † 1168.

Pas de Calais (padkálé), É.-Franciaország departementja; ter. 6750 km², 874.364 lak., főhelye Arras; — 2) tengerszoros Anglia- és Franciaország közt, a La Manche csatorna legszűkebb helye, csak 42¹/₂ km. széles s a francia parttól az angol kivehető. Nevét Calais városától nyerte.

Pasdeloup (padjú) Gyula István, francia zeneszerző, szül. 1819. szept. 15. Párisban, hol később megalapította a híres népszerű hangversenyeket; (concerts populaires), † 1887. aug. 14.

Pasewalk, egykori Hansa-, ma porosz város Stettin kormánykerületben, 9401 lak.; ipar.

Pasigraphia (gör.), egytetemes írás, melyet a föld vmennyi népe megértene, a pasialia v. volapük (l. e.) kérdéssel foglalkozók kedvenc eszméje. Először megpendítette egyik művében (London 1668.) az angol Wilkins.

Pasiphae, Helios és Perseis leánya, Minos felesége, Minotaurus anyja, kit egy bikától szület.

Paskievits Iván Teodorovits, erivani gróf, varsói hg, orosz hadvezér, szül. 1782. máj. 19. Poltavában, 1823. a cár főhadsegéde, 1826. megverte a persa sereget Jelissavetpólnál, 1827-ben elfoglalta a perzsa Armeniát és Erivánt, 1828—29. a török háborúban Karszt és Erzerumot, tábornagy lett, a lengyel forradalom után 1831. herceg és Lengyelország alkirálya, 1849. az osztrákok segítségére küldött orosz sereg főparancsnoka hazánkban, 1854. a dunai orosz sereg vezére; Silistriánál megsebesült; † 1856. febr. 1. Varsóban.

Pasmina, a legfinomabb fajta cachemir-shawl, szép színe, gyönyörű mintája, lágyasága jellemzi, rendszeren párosával készítik, de gyakran 24 takács 12 székkel fél, sőt egész évig is dolgozik rajta. A p. shawl ára 1000—1200 frt.

Pasoll (orosz), előre!

Pasquill (ol.), paskilus, gunyirat; nevét Pasquino XVI. szdbeli római vargától vette, ki a klerust megszö szairákban ostorozta.

Passable (francz., -ábil), türhető.

Passagaglio (ol., -galyo), régi feszes táncnem.

Passage (francz., paszázs), átjárás; az utcán járó közönség összessége.

Passage-szerződés, szállítási szerződés.

Passant (francz., pászán), járókelő, elhaladó.

Passarine, olasz mazsolaszőlőfaj.

Passátok, l. passzát-szelek.

Passau, egykor külön egyházi fejedelemség, élén püspökkel, ma város Bajorországban a Duna mellett, 16.700 lak. fontos hajózás; régi székesegyház s sok más régi épület, de főleg fekvése igen szép. A római korban erős vár (Castra batava).

Passeier völgy, regényes völgy Tirolban, melyet a Passer átszel, Hofer András (l. e.) hazája.

Passe-partout (francz., paszpartú), bárhol érvényes utlevél v. igazolvány; szabadjegy.

Passepoil (francz., paszpoál), más színű posztóból készült keskeny szegély, melylyel a ruházat, kül. egyenruha széleit bevonják.

Passeport (francz., passzpor), utlevél (l. e.).

Passiflora, *golgota*, növény a golgota-félék (passiflora) rendjéből, melyek kuszó bokrok; hazájuk Dél-Amerika. Termésük sok magvu bogyó, mely nálunk nem ér meg. Hazájukban ez granadilla név alatt borral és cukorral kedvelt hűsítő italt szolgáltat. Szébb fajai a *p. coerulea*, évelő kék g., 2 m. magas; a *p. gracilis*, sudaras g., virága fehér v. sárgás, 2 m. m.; *p. foetida*, virága igen erős illatu; szobákban és üvegházakban díszes folyondár. A *p. quadrangularis*-t, mely az Antillákon terem, gyümölcseért Angliában is termesztik; a *p. macrocarpa*, Braziliából, Peruból, gyümölcse 4 kg. súlyu. Elnevezését onnan vette, hogy virágrészeiben már a XVI. szdban Krisztus kínzó szerszámai képét lették fel.

Passim (lat.), mindenütt, mindenfelé.

Passio (lat.), szenvedés, kül. Krisztus kínszenvedése.

Passió-játék, a mysterium (l. e.) egy faja, Krisztus kínszenvedése és halála történetének husvétkor előadott színi ábrázolása.

Passivitas (lat.), szenvedőlegesség; tétlenség.

Passivum (lat.), tartozás; szenvedő ige (l. e.).

Passus (lat.), utlevél; szoros ut; lépés, hossz mérték a régi rómaiaknál = 5 láb = 1.479 m.

Passy (-szi), Páris ny.-i városrésze, 1860-ig önálló város; ásványforrások.

Passzarovicz, ma Posarevác, város Szerbiában a Morava és a Mlava mellett, 11.382 lak. Itt kötöttet 1718. a p.-i béke (l. e.). Közéleiben Ljubitsevo áll. ménes.

Passzarovicz béke, 1718. jul. 21. kötöttet 24 évre III. Károly és a törökök közt. Az alkudozásokat Vermont tbszernagy, Talman és Fleischmann császári biztosok június 1. kezdték meg a török követekkel. Magyar részről senki sem volt jelen a tárgyalásoknál. A szultán Rákóczy Ferencz és bujdosó társai kiadását megtagadta, de beleegyezett belebebetetésükbe. A béke az Olt és Unna közti területtel, Oláhország 5 kerületével és Szerbia s Bosznia északi részével növelte III. Károly birodalmát.

Passzát-felhők, a passzát-szelek övében a légkör felsőbb rétegeiben lebegő felhők, melyek a passzát-nak elébe vonulnak, úgy a tropusok tájáról érkező, magasan haladó meleg antipasszát áram által.

Passzát-por, fahéjszínű, ásványi anyagokból és mikroszkopikus szervezetek számos töredékeiből álló por, kül. Afrika nyugati partján Cap Bojador és Cap Blanco között, Olaszországban a Földközi tenger mellékén s feljebb észak felé. Esővel lehullva, az u. n. véres esőt okozza. Ezzel ellentétben az u. n. meteorpor, mely némelykor mint homokosó lehull, nem földi, hanem légköri eredetű (l. levegő).

Passzát-szelek v. passzátok, a tropusok alatt állandóan uralkodó szelek, melyek az egyenlítő táján felmelegedett s mint antipasszát (felső p.) szelek a sarkok felé vonuló légáram pótlására a hidegebb tájakról az egyenlítő felé áramlanak. A p.-ek a föld forgása következtében az északi féltekén északkelet, a délin délkelet felől áramolnak; az antipasszátok az ellenkező irányban haladnak. A két áramlat találkozási helye a szélsőendek öve.

Passzirsúly, fogyatéksúly, az érczpenz súlyhiánya, mely azonban nem gátolja, hogy azt teljes értékben elfogadják.

Pasta (lat.), pép; gyógyszeralak; *p. gummosa*, fehér gummicukor.

Pasteiner Gyula, a bpesti egyetemen a műtörténelem tanára, író, szül. 1846. márcz. 7. Tatán Komárom m. Műtörténelmi szakíró; főműve: A művészetek tört. (Bpest, 1885). 1889. a m. tud. Akadémia levelező tagja.

Pastell festék, *creta polycolor*, festékvesszők, melyeket igen finomra dörzsölt festékanyagból gipsz és kötőanyag hozzáadásával sajtolnak. A olajfestékvesszők szappanszerű anyag hozzáadása által tartósabbak.

Pastell festészet, száraz, színes vesszőkkel való festés pergámenre, papírosra v. festővászonra, melynél a vonalak egymásba eldörzsöltetnek, s így legkülönfélébb árnyalatu színes felületeket állítanak elő. A rokokó idejében igen virágzott, főleg az arczképfestészetben, s újabb időben megint felkapták. A pastellképeket legcélszerűbb üveg alatt, nedvesseggel ellen óvott helyen tartani.

Pástétom, husból, halból, májból, szarvasgombából stb. készült étel sült tésztaból való burokban.

Pasteur (pásztor) La jos, francia vegyész, szül. 1822. decz. 27. Dôle-ban, 1849—54. tanár Strassburgban, 1857-ig Lille-ben, később a párisi Sorbonne-on. Ő fedezte fel a hasadó gombák (bakteriumok) szerepét az erjedésnél, megalapította az ezetgyártásnak, bor- és sör-conserválásnak új módját, felfedezte a selyemhernyó fertőző betegségeinek bakteriumok által okozott voltát s gyógyítását, a tyúkok ko-

leráját, s főleg a veszettség ellenes védőoltást. (L. P.-féle antirabikus oltások, P.-féle intézet.) Az 1892. kolera alkalmával kísérletet tett a kolera elleni védőoltással. Számos munkát írt.

Pasteur-féle antirabikus oltás, veszettség ellenes oltás, a veszett eb agy- és gerincz-velejében székelő veszettségi mérge (vírus) azon tulajdonságán alapszik, hogy ez minél tovább áll a levegőn, annál gyengébbé lertőző erejű. Pasteur, a ki ezen felfedezésre jutott, ilyen kül. erejű fertőző anyagból sorozatot állított össze, s kezdve a leggyengébbtől a legerősebbig a vírust fokozatosan beoltotta ebekbe, melyek ez által veszett eb harapása ellen fertőzőesmentesek (immunus) maradtak, míg a be nem oltott állatokon harapás után a veszettség kitört. U. e. eljárást azután Pasteur veszett állatok által megmart emberekre is alkalmazta s fényes gyógyeredményt ért el, a mennyiben a beoltás előtti halálzási százalék (15–30%) az oltások alkalmazása óta a megmártak kb. fél százalékára szállott le.

Pasteur-féle intézet Bpsten, veszettség ellenes, a párisi Pasteur vezetése alatt álló intézet mintájára a bpesti kir. magy. tud. egyetem orvosi karán Hőgyes Endre vezetése alatt 1890. létesített intézet. Hőgyes tr. az oltó-anyagot nem a levegőn való szárítás, hanem kül. foku higitás által állítja elő. Az intézetben elért eredmények teljesen igazolják Pasteur felfedezésének helyességét. A bpesti intézetben 1890. április 15-étől 1891. ápr. 15-éig beoltatott 701 egyén; ezek közül meghalt 8; halálzási százalék 1.14%; a második évben 1891. ápr.-tól 1892. ápr.-ig beoltatott 540 megmart egyén, ezek közül veszettségben meghalt 3; halálzási: 0.58%. A két év halálzási közép száma: 0.88%.

Pasteurizálni, bort v. sörét hevítés által tartóssá tenni.

Pasteurizált borok, l. bor.

Pastilla v. trochiscus, tragacanthából, cukorból stb. készült gyógyszeralak, melyek mindegyike meghatározott mennyiségű gyógyszert (p. o. morphiomot, santonint, stb.) tartalmaz.

Pastor Lajos, német történetíró, szül. 1854. jan. 31. Aachenben, 1886. a történelem rendkívüli, 1887. rendes tanára Innsbruckban. Nagy utazásokat tett, kutatott a vatikáni levtárban Rómában. Főműve a pápák története a középkortól IV. Sixtus haláláig.

Pastorale, pásztorjáték (l. e.).

Paszta, tájszó: keresztelőre rendezett lakzi.

Pászka, kovásztalan kenyér, mácsesz (l. e.).

Paszlavszky József, bpesti főreálisk. tanár, szül. 1846. febr. 2. Deregnyőn, Zemplén m. Bölcsészeti tanulmányait befejezve, a m. nemz. muzeum ásványtárának őre, majd Margó tanársegéde, 1874 óta a budapesti II. ker. főreálisk. a természetrajz r. tanára. 1877. a természettud. társ. másodtitkára, 1888. a m. tud. Akadémia I. tagja, 1891. az orsz. közokt. tanács r. tagja. Számos értekezést és állattani tankönyvet írt. Behatóbban a gubacsokkal és a gubacsdarazsakkal foglalkozott.

Pászma (szláv pasmo), midőn a felfont kendert v. lent az orsóról motólára szedik, egy kerület a motólián egy szálal tesz, 10 szálból egy ige lesz, 3 ige azaz 30 szál pedig egy p.-t képez, melyet egy vékony fonállal könnyedén összekötnék.

Paszománt, aranyból, ezüstből, selyemből v. bársonyból készült rojt, szalag, zsinór v. sallang, diszruhára v. egyenruháságélyezésre használják.

Pásztló Vilmos, a fehértemplomi kir. törvényszék elnöke, szül. 1838. máj. 17., 1859. pesti tszki jog-

gyakornok, 1859. ügyelő, 1861. pesti táblai fogalmazó, 1867. verseczi tisztii főügyész, 1872. verseczi tszki elnök, 1875. fehértemplomi, 1877. pancsovai, 1882. ismét fehértemplomi törvényszéki elnök.

Pászta, a megmártalt földterület azon része, melyet a munkások serege ügyesre foglal el, hogy megkapálja, lekaszálja v. learassa stb., s mikor egy p.-val elkészültek, a másikhoz fognak. Vadászoknál azon erdőrészt, melyet hajtóvadászaton egy hajtásra felvesznek. Pászta s eső, mely bizonyos területnek csak egy-egy részére terjed ki.

Pasztinák, *pastinaca*, növény az ernyősök (umbelliferae) rendjéből. A kerti p., *p. saliva*, gyökere világos színű, vastag, husos, kellemes fűszeres ízű; Európában, Észak-Ázsiában főzélékül és takarmánnyul használják. A *p. sekakul*, gyökere kellemes ízű; a keleten termelik.

Pásztló, község Heves m., 5111 lak. Hajdani apát-sága a zirczivel van összekapcsolva.

Pásztor (lat.), barmokat legeltető s azokra felügyelő személy; a szerint, a milyen állatokra őrködik, különböző a neve: ökrész, tehenész, gulyás, csikós, csordás, kanász v. kondás, juhász, kecskés. Átvittven a papi személy, ki a hívek felett őrködik: lelki pásztor; egy akol, egy pásztor (egy közös egyház s egy egyházi); én vagyok a jó pásztor.

Pásztorbot, a püspökök jelvénye, mely büntető hatalmukat jelképezi.

Pásztorjáték, *pastorale*, idyllikus tartalmu dráma, melynek pásztorok a szereplői; a renaissancetól a XVIII. szdig igen kedvelt műfaj. Hires Tasso »Amin-tas«-a és Metastasio »Pásztor királya«-a (mindkettőt fordította Csokonai).

Pásztorköltészet, idylli, édeskés költemények, melyek a pásztorokat mint egy boldogabb s eszményibb életmód képviselőit szerepeltetik. L. Pásztorjáték.

Pásztorlevél, a pápának a püspökökhöz, a püspököknek v. egyházi főhatóságnak a papsághoz intézett körlevele.

Pásztoróra, szerelmi enyelgéssel töltött óra.

Paszuly, *phaseolus*, l. bab.

Pata, a páratlanuljuak végtagjainak utolsó ujjperczét fedő szarvszerű hámképlet.

Patachich Ádám (zajezdai), kalocsai érsek, szül. 1717. február 18. Károlyváros mellett. 1740. abrahámi apát, majd zágrábi kanonok, 1751. kancelláriai tanácsos és novii cz. püspök, 1760-ban váradi püspök, 1776. kalocsai érsek. Nagyváradon a diszes püspöki lakot emeltette és befejezte a székesegyház építését. Pestmegyében a magyarosítás körül nagy érdemeket szerzett 1784. július 19..

Patacsosak, *subungulata*, a rágcsálók (rosores) rendjébe tartozó állatcsalád, tompa, patacszerű körmökkel; Dél-Amerikában élnek. Ide tartoznak az aguti, a paka, a tengeri malacz és a capybara, *hyrochorus c.*, mely 1 m. h. s. a jelenleg-élő legnagyobb rágcsáló állat.

Patagonia, az amerikai szárazföld legdélibb része, ter. 793.980 km², ebből 672.593 km², 1881 óta az argentinai köztársasághoz, a Magallanes-föld pedig Punta Arenas gyarmattal Peru köztársasághoz tartozik. Ny.-on a p.-i Cordillerák ágazzák be, k.-en alföld és pusztaság. Az éghajlat hideg és ködös, a talaj terméketlen. A lak. független, pogány indiánok, magas, izmos faj, mely rablásból és vadászatból él, több törzsre oszlik.

Patak, kis, főleg sebesebb folyású folyóvíz, jó halaszvíz szokott lenni.

Patak, község Nógrád m., 1238 lak.

Patakáo (port., -kau), braziliai ezüst pénz = 3 pataca, 14³/₄ lat finom ezüstit tartalmaz = 2 frt 22 kr.

Pataki Névtelen, irodalmunk történetében az »Euryalus és Lucretia« cz. (l. e.) szerelmi regény első átdolgozója, kiben Szilády Áron Balassa Bálintot sejtí.

Patália (ol. battaglia = harc), perpatvar, zaj.

Patan (Puttun), város Baroda indobrit tartományban a Sarasvati m., 33.000 lak. Azelőtt híres bucsujáróhely; selyem- és gyapotipar.

Patárénusok, l. bogumilek.

Pâte (francz., pát), alaktalan tömeggé olvasztott ezüstrod, melyet a spanyolok amerikai birtokaiból fémjelzés nélkül csempészve hoznak kereskedésbe.

Patésé, *petechia*, túszerűsnyei v. vmivel nagyobb boralatti vérömleny.

Patella (lat.), térdkalács.

Patens, 1) az oklevéltanban a nyitott alakban szövege alá nyomott pecséttel kiállított oklevél, ellentétben a zárt (clausa) levéllel; 2) újabb értelemben fejedelmi nyílt parancs, trónváltozást v. más fontos eseményt tudtul adó kiáltvány; ilyen volt az u. n. februári patens (l. e.); 3) a kereskedelmi jogban szabadalom.

Patent (német), szabadalom (l. e.)

Patentfa, különböző anyag keverékéből készült tömör anyag, a fa helyettesítésére szolgál.

Patent indigo, mosókék v. ujkék, indigokarminnal festett keményítő.

Patent kocsikenő, fenyőgyantából, halzsirból és egyéb zsiradékból készült kocsikenő.

Patentsárga, ólomchloridból és ólomoxydból álló vegyület, szép sárga festék.

Patentzöld, schweinfurti zöld (l. e.).

Pater (lat.), atya; *p. familias*, családfele.

Paternitas (lat.), apaság, tekintve a nemzést és az atyától való leszármazást.

Paterno, ásványforrásairól ismert város Szicília-ban az Aetna m., 16.000 lak.

Pater noster (lat.), Miatyánk.

Paternoster mű, emelő készülék, vég nélküli láncból áll, mely két kereken mozog és egyik veder a másik mellett van erősítve. A lánc mozgatásával az alsó kereknél leforduló vedrek merítenek, és a felső kereknél a merített anyagot kiüritik. Használják vizemelésre, kotrásra, gabonaemelésre (elevator) stb. A veder helyett lapátot, korongot stb. is használnak, s ezek vmely csőben emelkednek fel a lánczon.

Pater peccavi (lat.), atyám vétkeztem! a tékozló fiu bűnbánó szavai (Luk. 15. 18. és 21).

Páter Péter, Jókai M. regénye (1881.).

Pater seraphicus, Assisi sz. Ferencz.

Paterson (péterzn), gyárváros New Jersey északamer. államban a Passaic zuhatagánál, 76.000 lak.

Patetico (ol.), a zenében: szenvedélyes.

Pátfalu, község Moson m., 1161 lak.

Pathetikon (gör.), a szónoklati műbeszédnek szenvedélyes részei.

Pathetikus (gör.), szenvedélyes, de emelkedett és komoly előadásmód (l. pathos).

Pathogenesis (gör.), kórnevezés, kórszármazás.

Pathogenia (gör.), a betegségek keletkezésének tana; kórtan.

Pathognomonikus v. pathognostikus jelek, betegségre nézve jellemző, ismertető jelek.

Pathologia (gör.), kórtan; *p. universalis*, általános kórtan; *p. specialis*, különös v. részletes kórtan; *p. experimentalis*, kísérleti kórtan; *pathologica ana-*

tomia, kórboncztan; *pathologica histologia*, kórszövettan.

Pathologikus (lat.), kóros, beteges, betegségből eredő.

Pathos (görög), szenvedés; szenvedély, hevesebb kedélymozgalom, kifakadó érzés, meghatottság; továbbá a fenséges szenvedélyek és érzelmek megfelelő nyelvbéli kifejezése, szónoki hév és méltóság az előadásban.

Patics, vesszőből font sövény, melyet sárral betapasztanak; *p. fal*, paticsból készült fal, az alföldön sok helyen épületfalnak is használják.

Patience (francz., paszjansz), türelem; kártyajáték, melylyel vki egyedül szórakozik.

Patiens (lat.), szenvedő, beteg.

Patientia vincit omnia (lat.), a türelem mindenen győzedelmeskedik.

Patika, gyógyszer-tár; *patikus*, gyógyszerész.

Patina, sűrű, zöld, halványfényű bevonat, mely rezen és bronzon nedvség és levegő befolyása alatt képződik, alji szénsavas rézoxgydból áll. Vegyi szerekkel mesterséges patinát rövid idő alatt lehet előállítani; *p.-álni*, mesterséges *p.*-val bevonni, bronzozni.

Pâtisserie (francz., -szeri), sütdő; sütemény.

Pátka, község Győr m., 1035 lak.

Patkány, házi, *mus rattus*, rágesáló az egérfélék (*murina*) rendjéből; 17 cm. h., egérszürke, jelenleg már ritkább, a mennyiben a vándor egér v. patkány (*m. decumanus*) által mindinkább elnyomatik. L. egér.

Patkány méreg, arzén v. egérkő (l. e.).

Patkányócz, község Bereg m., 1270 lak.

Patkó, némely igavonó állat patájának megvédésére szolgáló és szegekkel rávert vasdarab.

Patkó alakú iv, a már építészetben használt tulajmagasított boltív, melynek válpontjai patkósan közelednek.

Patmos (Patmo, Patino), a Sporadokhoz tartozó török sziget az Aegaei tengerben, ter. 34 km², 4000 lak. Az ó-korban római száműzetési hely, állítólag János apostol is tartózkodott itt. A sziget nagy része a P. város m. fekvő Szent-János kolostoré.

Patnas, utánzott indiai calico-szövet.

Pató Pál, Petőfi egy szatirikus költeményében a maradi, télen magyar nemes típusa.

Patóháza, község Szatmár m., 1132 lak.

Patois (francz., -toa), tájnyelv, paraszti beszéd.

Patrae (Patras, Achaia és Elis görög nomarchia megerősített fővárosa a p.-i öböl m., 34.000 lak. Kikötő, gör. érsekség, élénk kereskedelem. Az ó-korban az achaiai szövetség legkiválóbb helye.

Patres (a lat. pater többese), atyák, a régi Rómában a senatorok, város-atyák; egyház-atyák.

Patria (lat.), hazza, szülőföld; *pro p.*, a hazáért.

Patriarcha, a keleti egyházakban a legmagasabb egyházfejedelmi méltóság. Egyházuk körében a legfőbb iurisdictiont gyakorolják.

Patriarchalis kormányzat, minden kezdetleges államforma, melyben a törvényalkotás és törvényvégrehajtás pusztán szokásjogi és tradicionális alapon nyugszik. Jogtörténeti értelemben ősalotmány-nak is nevezik s így van görög, római, germán ősalotmány. Modern jogi értelemben csak ironice használják tehetetlen, elavult kormányrendszer jelzésére.

Patricius (lat.), a régi római alkotmányban az eredeti nemzetségek fejeitől (patres) leszármazók és mint ilyenek a római nemességet alkották, a kikben a római

polgári és politikai jogok telje összpontosult. Később így nevezték a középkori olasz városokban a legkiválóbb családok sarjait; ma általában az előkelő városi elem, nagy vagyon által kitűnő polgári családok tagja.

Patrick (petrik), szent, Írország apostola és véd-szentje, szül. 372. Banaven-Tabernában (Skótország), később armaghi érsek, † 463., emléknapja márcz. 17. III. György 1783. febr. 5. Írország részére a szent P. érdemrendet alapította, melynek nagymestere mindig az alkirály.

Patrimonialis bírászkodás, I. uri hatóság.

Patrimonium (lat.), atyai örökség; p. Petri, szent Péter öröksége, az egyházi állam (l. e.); p.-alis, földesuri, öröklött.

Patriota (lat.), honfi, hazáját melegen szerető állampolgár. Patriotismus, hazaszeretet.

Patristika, az egyháztörténetnek az egyházatyák-
kal és tanaikkal foglalkozó része.

Patrocinium (lat.), védnökség; a cliensek érdekeinek megoltalmazása a patronus által.

Pátroha, község Szabolcs m., 2149 lak.

Patroklos, Menoethios és Sthenele fia, Achilles gyermekkori barátja, kit elkísért Troja ostromára, hol Hektor megölte.

Patrona Hungariae (lat.), Magyarország védasz-szonya, I. Boldogasszony.

Patrona, minta, mely szerint vmely munkát készí-
tenek; töltény (l. e.).

Patronatus (lat.), kegyuraság (l. e.).

Patronus (lat.), kegyur (l. e.), pártfogó; patroni-
zálni, pártfogolni.

Patronymikon (gör.), az atya v. ő s nevéből képe-
zett tulajdonnév, pl. Karolingok (Nagy-Károly utódai).

Patrouille (francz., pátruly), őrsjárat (l. e.).

Patt (az ol. patto-ból), a sakkjátékban az, aki már
csak a királyllyal huzhatna, de nem teheti, mert minden
huzása sakkba ütköznék.

Patta, község Nyitra m., 1345 lak.

Pattanás, a külbőr felhámjának v. a nyákhártyák-
nak kiskoku repedése.

Pattantanus, régi nyelvünkben az a katona, ki az
ágyu körüli szolgálatra volt rendelve; ma tüzér.

Pattás, község Krassó-Szörény m., 1123 lak.

Pathy Károly, bpesti főreáliskolai tanár, szül.
1855. Tördemiczen, Zala m. Fordított spanyolból
több színművet (Echegaray: A nagy Galeotto stb.).

Patti, 1) Adeline, énekesnő, szül. 1843. febr. 19.
Madridban, 1859. New-Yorkban működött mint
opera-énekesnő, 1864 óta bejárta egész Európát és
többször énekelt Bpsten is. 1868. de Caux marquis
neje, kitől 1877. elvált s Nicolini énekeshez ment
nőül. — 2) Carlotta, az előbbi testvére, szül.
1840. Flórenczben, főleg mint hangversenyénekesnő
aratott sikert Európában és Amerikában, 1878.
Munk gondonkaművész neje, † 1889.

Patvar, régen: hamis vád, rágalom; most: perleke-
dés, czivódás (perpatvar).

Patvaria (uj-latin), per; joggyakornokság.

Patvarista, régente joggyakornok, ki jogi tanul-
mányainak végeztével ügyvéd v. bíró mellett műkö-
dött, hogy a törvényes eljárásokban gyakorlati ki-
képzést nyerjen.

Páty, község Pest m., 2375 lak. Római leletek.

Patyolat, a finom gyolcs régi neve.

Pau (pó), Basses-Pyrenées francz. depart. (Bearn)
főhelye, az Adourba folyó Gave de P. m., 32.000 lak.
Téli gyógyhely.

Pauer, 1) Imre dr., a budapesti egyetem tanára,
csorna-premontrei kanonok, szül. 1845. apr. 17. Vá-
czon. Előbb a szombathelyi főgymnasium tanára,
azután igazgatója, később a pozsonyi jogakadémián
s utóbb a budapesti egyetemen a bölcsészettanára.
A m. tud. Akadémiának 1874. lev., 1889. rendes tagja,
1890. a II. osztály titkára. Irt bölcséleti munkát stb.
Szerkeszti az Akadémia megbízásából az Athenaeum
cz. philosophiai és államtudományi folyóiratot. —
2) János, püspök, történész, szül. 1814. aug. 1.
Ráczevén. Tanulmányait Székesfehérvárt és Pesten
végezte. 1872. székesfehérvári püspök, † 1889.
máj. 15. Számos történelmi s főleg egyháztörté-
nelmi munkát írt.

Paulliac (poják), város Gironde franczia departe-
mentben a Gironde m. Bordeaux előkikötője. Hires
bor (Château Lafitte, Château Latour).

Paulay Ede, a bpesti nemz. színház igazgatója, sz.
1836. márcz. 14. Tokajban. Iskoláit Budán, S.-A.-Uj-
helyen és Kassán végezte. 1852. színész lett; először
ez év aug. 20. Szigligeti egy darabjában lépett fel.
1863. Pestre jött, szept. 1-től a nemzeti színház szer-
ződjött tagja, 1869. rendezője Felekylvel és Szerdahe-
lyivel. 1870. apr. 1. maga vette át a rendezőséget és
a színésziskola tanára is lett. 1878. jan. 18. Szigligeti
halála után a nemzeti színház igazgatója. A Petőfi-
és Kisfaludy-társaság tagja. 1881. kapta a Ferencz
József-rendet. 1886-ban a franczia akadémia tisztje.
Élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki; 80-nál több,
főleg franczia szindarabot (Molière, Racine, Beau-
marchais, Augier, Musset, Victor Hugo, Dumas, Sar-
dou, Pailleron, németből Schiller, Goethe stb.) fordí-
tott magyarra, színrre alkalmazta Madách: Az ember
tragédiáját és Vörösmarty: Csongor és Tündéjét.
Megírta a »Színészet elméletét«, az Osztrák-magyar
monarchia című vállalat számára a magy. színészet
történetét s a nemzeti színház történetén dolgozik.

Pauler, 1) Gyula, országos levéltárnok, történet-
író, szül. 1841. május 11. Zágrábban, hol atyja
P. Tivadar (l. e.) jogtanár volt. Bpsten végezte az
egyetemet, jogtudor és ügyvéd, 1874 óta az orsz.
levéltár főnöke; a történelmi buvárlatok terén már
fiatal korában kitűnt; 1858. jelent meg első nagyobb
dolgozata: Zrinyi a költő (Vasárnapi Újság, hol szá-
mos más dolgozatot is közölt). Nevezetesebb mun-
kái: Zrinyi Péter (Századok 1867). A pozitívizmus
hatása a történetíráásra (u. o. 1871), Comte Ágost
és a történelem (u. o. 1873), Wesselényi és társai
összeesküvése (2 köt. Bpest 1876). A magyarok me-
telepedéséről (Századok, 1877), Szt-István és alkot-
mánya (u. o. 1879), Lebedia, Etelköz, millenarium
(u. o. 1880). Anonymus külföldi vonatkozásai (u. o.
1883). Horv.-Dalmátország elfoglalásáról (u. o. 1888).
A Hartvik-legendáról (u. o. 1892). Több tanulmánya
a Hadtört. Közleményekben jelent meg. Sajtó alá ké-
szül: A magyar nemzet történelme a XI—XIII. szd-
ban. Az akadémia 1870. lev., 1877. r. tagjává vá-
lasztotta. — 2) Tivadar, miniszter, titkos tanácsos,
a Lipót-rend nagy-keresztése, író, szül. 1816. apr. 9.
Budán. 1838. a zágrábi, 1847. a győri jogakadémián,
1848—69. a pesti egyetem jogi karán az ész- és
büntető jog rendes tanára, 1869. a kir. curia legfőbb
ítélő osztályának rendes bírja, 1871. közoktatási,
1872. igazságügyi miniszter, 1875. ismét egyetemi
tanár, 1878. pedig igazságügyi miniszter, egész ha-
lálaig 1886. apr. 30. ig. Temetésén ő Felsége a király
is jelen volt. 1845. a tud. Akadémia lev., 1858. ren-
des, később tiszt., igazgatósági tagja és másodelőnöke.

Irt számos jogtudományi, történelmi és bölcsészeti munkát, melyek nagybőrbészettől több kiadást értek. L. Máté Sándor: P. T. élete és művei (Bpest 1887.).

Pauli Richárd, énekes, a bpesti operaház tagja, szül. 1835. nov. 23. Rakoviczban, Pozsony m. Tanári pályára készült, de énekelné is tanult, 1857. lépett a színpadra; egy ideig Kolozsvárt működött, 1862 óta a nemzeti színház, később az opera lyrai tenorja. 1862-ben vette nőül Markovics Ilkát (utóbb Kaszayné), ki 1839. szül. Bpsten s 1859-ben lépett fel a nemzeti színházban, melynek 1874-ig, mikor torokbaja támadt, kitűnő primadonnája volt. Leányuk Mariska, Hentaller Lajos orsz. képvis. neje, szintén kedvelt színésznő.

Paulinusok, pálosok (l. e.).

Paulis, község Temes m., 2007 lak.

Paulitske Fülöp Viktor, afrikai utazó, szül. 1854. szept. 24. Tsermakovitzban (Morvaország), 1880. a földrajz magántanára a bécsi egyetemen; ez évben Egyiptomot és Nubiát járta be, 1884. és 1885. a Somal- és Gallatartományokban utazott s ő első volt, ki Harartól délre Bia Worabaig hatolt előre. Utazásairól műveket írt.

Paulsen Lajos, német sakkjátékos, szül. 1833. jan. 15. Nassengrundban, 1857. a newyorki sakkversenyen a második, 1861. Bristolban az első díjat nyerte.

Paulus diaconus, longobárd történetíró, szül. 730 körül Friaulban, a longobárd királyok udvarában élt, s Nagy Károly udvarában is megfordult; majd Monte-Cassinóba vonult vissza és itt írta meg *Historia Langobardorum* cz. fontos munkáját. † 797.

Pauper (lat.), szegény, nyomorult.

Pauperismus (lat.), közszegénység, tömegnyomor.

Pausa (lat.), megszűnés, szünet, félbeszakadás; p.álni, szünetelni, egy időre félbehagyni.

Pausále, átalány (l. e.).

Pausanias, 1) hadvezér, Aristidesszel megverte a perzsákat Plataeánál (479. Kr. e.), később a perzsákhöz pártolt, honfitársai boszúja elől Spártában Athene templomába menekült, ahol éhhalál által mult ki 467-ben; — 2) görög történetíró és geographus, 160—180 között Kr. u. utazásairól „Periegesis” cz. művet írt, mely Görögország ó-kori műtörténelmére és helyrajzára fontos kulfő.

Pauvre (francz., póvr), szegény; p.-té, szegénység.

Páva, *pavo*, madár a tyukok (phasianidae) családjából. A közönséges p., *p. cristatus*, 125, vadon K.-Indiában és Ceylonban él; a fiatalok agyveleje és nyelve a római inyenczek kedvencz eledele volt; Junónak madara; a kevelység jelképe. Európába az angolok hozták be. Különösen farktollai és bőbitája kápráztató fényes színezetűek; némelykor fehér változatok is találhatók. A fiatalok húsát nagyon ízletesnek mondják, hangja rut. Fészket a földre rakja s egy húzamban 5—6 tojást tojik, melyeket 30 nap alatt költ ki; a fiókák nagyon kényesek; legjobb eleség számukra friss sajt, túró, hangyatojás, tojássárga. A felnőtt p. leginkább az árpát kedveli. Jáva szigetein él a sarkantyus p., *polyplectron bicalcaratum*. Vad állapotban husz éves kort ér el. L. Grubicy G., baromfi-tenyésztés, II. kiad. Bp. 1891.

Pávai-Vajna Gábor pozsonyi országos kórházi főorvos, szül. 1850. Debreczenben, középiskoláit ott, az orvosi tanfolyamot Bpsten végeztén, 7 évig Kórányi belgyógy. kórodáján tanársegéd, 1882. pozsonyi m. kir. orsz. kórházi főorvos; mielőtt állását elfoglalta, nagyobb külföldi tanulmányutakat tett. 1885. az orsz. közegészségügyi tanács tagja, 1883

óta egyszersmind több pozsonyi tanintézetben az egészségügytan tanára. Számos dolgozata és értekezése jelent meg magyar és német szaklapokban számos népszerű és tudományos felolvasást tartott az orvosi tudomány legújabb haladásáról. 1890. Berlinben járt a Koch-féle gyógyódot tanulmányozni s erről nagyobb dolgozatot írt. 1892-ben kiadott műve: *Hogyan kell dezinficiálni?* gyorsan három kiadást ért s németre is lefordított.

Pavana v. padovana (ol.), régi lassu táncz.

Pávaszem, a páva farktollain látható remek színezetű rajzolat, mely szemhez hasonló.

Pávaszemű lepkék, *saturnia*, lepkék a szövőcnczők (bombycidae) családjából; szárnyaik nagyon szélesek, szemfolttal; hernyóikon minden testgyűrűn 6, csillagalakban álló, szőröcskével benőtt szemölcs van. Nálunk előfordulnak; a nagy pávaszem, *saturnia pyri*, szárnyátávola 12—14 cm., hernyója sárgászöld, világoskék v. rózsaszín dudorokkal; a kökény p., *s. spini*, 6 cm., hernyója fekete, dudorai aczellékék, később narancssárgák; a kis p., *s. caprini*, 5 cm., hernyója zöld, a dudorok sárgák v. vörösek; A *s. atlas*, Kínában és Kelet-Indiában, egyike a legnagyobb lepkéknek, 20—23 cm. A *s. cecropia*, Észak-Amerikában tenyésztik, hernyója a gyertyánfa és fűzfa leveleivel él. Az *attacus cynthia* Kínában, hernyója a bálványfa leveleiből él; gubószövetét selem gyanánt használják. L. Emich Gusztáv, A kis lepkegyűjtő, a lepkészet rövid kézik., Bpest, 1868.

Pavel Mihály, nagyváradi gör. kath. püspök, főrendiházi tag, szül. 1827. szept. 8. Lénárdfalván Szatmár m. 1852. pappá szenteltetett, 1859. lelkész, később főesperes, majd püspöki helyettes Szlatinán, 1872. nagyváradi g. kath. püspök.

Pavia, a p-i olasz tartomány fővárosa a Ticino m., 29.000 lak. Híres régi egyetem, melynek különösen orvosi kara kiváló (1361 alap.), gazdag könyvtár, collegiumok, műiskola, festmények, püspökség, székesegyház. Élénk kereskedelem. P. ó-kori neve Ticinum, 568—774. a longobardok fővárosa, 1736—1859. az osztrákok birtoka. 1525. febr. 24. V. Károly császár hadai megverték s elfogták I. Ferencz francia királyt.

Pávián, *cyanocephalus*, majomcsalád a keskenyorrúak (catarrhini) alrendjéből; farkokkal, pofazselyekkel, ülgumókkal és előrenyúló, kutyaszerű arccal bírnak. A babuin, *c. babuin*, 1 m. h., hazája Közép-Afrika, Abessinia, nagyon tanulékony; a szürke p., *c. hamadryas*, 70—80 cm. h., Abessinia, Nubia, Arabia, a szántóföldeket elpusztítja, a régi egyiptomiak szentnek tisztelték, emlékeiken gyakran szerepel. A mandril, *c. mormon*, 1 m. h., Guineában, nagyon rút, veszélyes; a dril, *c. leucophaeus*, u. ott, kisebb.

Pavillon (francz., -vijon), szárnyépület; kis épület különösen kertben; kéjlak, vadászlak vagy sátor; pavillon-rendszer, több kisebb különálló épületből alkotott építmény (kórházaknál, kaszárnyáknál). Az ezen rendszer szerinti kórházak, kaszárnyák egészségügyi szempontból a legcélszerűebbek. Így épült a bpesti üllői-uti új kórház, a Vörös-keresztgyelet kórháza.

Pavimentum (lat.), padímentom, padlat.

Pavlesics János, nándorfehérvári r. k. püspök, a főrendiház tagja, szül. 1814. decz. 27. Károlyvárosban, 1838. pappá szenteltetett, 1840. plébános, 1871. nagyprépost és püspök, 1878. vránai perjel.

Pavlovac, község Belovár-Kőrös m., 1270 lak.

Pavlovsk, város Pétervári orosz kormányzóságban, 3500 lak. Szépczári kastély, képcsarnok és park.

Pawn (ang., paun), öv, egész lepedő nagyságu pamutszövet, mely a nyugotafrikai bennszülöttek fő ruhadarabja; a p.-t Manchester és Rouenben nagyban gyártják és Afrikában fizetési eszközül használják; szőnek fekete és fehér pawnt.

Payer Gyula, sarkutazó, szül. 1842. szept. 1. Teplitzben, 1859—74. osztrák tiszt, az Ortler alpekek Adamello-Presanella csoportjainak kutatásával foglalkozott, 1869—70. résztvett a második német sarkexpedícióban, 1872—74. osztrák-magyar expedícióval két évi téli időzés után szánokon az é. szélesség 82° 5'-ig hatolt és felfedezte a Ferencz-József-földet; azóta tört. festővé képezte ki magát. Megírta az osztrák-magyar sarki expedíció történetét.

Paysage (francz., péizás), táj; p. intime (-entim), hangulatos tájkép; p. aysagiste, tájfestő.

Pax (lat.), béke; a béke istennője. *P. vobiscum*, béke legyen veletek.

Paxo (az ó-korban Paxos), jón sziget, Korfu görög kerületben, ter. 20 km², 5002 lak. Főhelye Porto-Gaio, püspökség.

Pazariste, 1) Dolnye, község, 2102 lak.; — 2) Gornye, község, 1137 lak., mindkettő Lika-Krbava m.

Pazarlás, vagyonnak meggondolás nélküli, haszontalan czélokra való elfecsérlése. Minthogy az ilyen gazdálkodás arra látszik utalni, hogy az illetőnek elmebeli képességei nem rendesek, p. czimén a rokonok kérhetik a pazarlónak gondnokság alá helyezését.

Pazdics, község Zemplén m., 1132 lak.

Pázmánd, község Fejér m., 1662 lak.

Pázmándi Horváth Endre, I. Horváth Endre.

Pázmándy Dénes, orsz. képvis., szül. 1848. júl. 10. Kömlődön, Komárom m. Berlinben végezte a jog- és államtudományokat, majd Párisba ment, visszatérve a külügyminiszteriumba lépett; 1878 óta kevés megszakítással orsz. képviselő. Többször volt lapszerkesztő; magyar s francia lapoknak munkatársa.

Pazmanium, magyar papnevelő intézet Bécsben; Pázmány Péter alapította 1623-ban 200.000 ftnyi alapítvánnyal. Vezetése azelőtt a jezsuiták kezében volt, most az esztergomi főegyházmegyére van bízva; igazg. esztergomi kanonok. Növéndékei a bécsi egyetemen hallgatják a teológiát. Budapestre való áthelyezése iránt az országgyűlésen már évekkel ezelőtt mozgalom indult meg.

Pázmán lovag, tréfás ballada Arany J.-tól; ennek alapján Dóczi Lajos szöveget irt Strauss János hasonczimű operája számára, mely a bécsi udv. dalműszínházban került színpadra.

Pázmány Péter, esztergomi bibornok-érsek, szül. 1570. okt. 4. Nagy-Váradon, protestans szülőktől. Atyja, Miklós, bihari alispán, anyja, Massai Margit. Iskoláit szülőföldén kezdte s Kolozsvárt végezte, hol 1583. 13 éves korában a kath. vallásra tért. 1587. a jezsuita rendbe lépett s a próbaévet Krakóban töltötte. Később Bécsben tanulta a bölcészetet, Rómában a hittudományokat, majd 1607-ig Grácban volt a bölcészet és hittud. tanára. Kérésére visszabocsátották hazájába, hol a protestantismus ellen nagyban megindította a küzdelmet. Tollal és szóval egyaránt sikeresen harczolt vallása érdekében. Ötvennél több előkelő családot terített meg. Az 1608. országgyűlésen szerzetét képviselte s ez alkalommal is feltünt ennek érdekében mondott beszédével. Forgách érsek közbenjárására V. Pál pápa fölmentette

szerzetesi fogadalma alól, II. Mátyás turóczy préposttá, 1616. esztergomi érseké nevezte ki. Ez időtől kezdve nagy befolyást gyakorolt hazánk művelődési, vlmint politikai életére is. Az 1619. országgyűlésen a protestánsok sérelmeinek orvoslását az ő közbenjárására tagadták meg. Az erre támadt küzdelemben Pázmányt is veszély fenyegette, s Bethlen elől Bécsbe menekült. Az 1620-iki országgyűlés száműzte, de a nikolsburgi béke után visszatért. 22 évi főpázsorsága alatt a kath. egyháznak második megalapítója lett Magyarországon. Nagy áldozatokkal igyekezett a tudományos nevelést előmozdítani. Nagy-Szombatban 1635. egyetemet, Bécsben 1623. hittudományi intézetet (a ma is fennálló Pazmaniumot) alapított, Rómában is tett alapítványt magyar ifjak számára. VIII. Orbán pápa 1629. bibornokká nevezte ki. † 1637. márcz. 19. Pozsonyban. — Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Sokat vitatkozott a protestánsokkal már pályája kezdetétől fogva, s e vitatkozások a magy. nyelv és stílus fejlődésére nagy hatással voltak. Munkái közül leghíresebb a »Hodaegus vagy isteni igazságra vezérlő Kalauz« (1613.), melyet röviden csak Kalauz czim alatt idéznek. Ez a protestánsok ellen készült vitairt, melyet Bellarmin olasz bibornok Disputatióinak és saját, korábban kiadott vitairatainak felhasználásával irt. Nevezetesebbek még: Imádságos könyve (1602.), mely 13 kiadást ért, az utolsót 1883. Pesten, s Prédikációi (1636.), melyek szintén több kiadásban jelentek meg. Válogatott gyűjteményt 1892. Bellágh Aladár adott ki belőle. Pázmány fényes szónok, jeles író volt. Eles logikával, nagy hévvel, néha maró gúnnyal tudott írni, s nyelve tele tösgyökeres magyaros szólásformákkal, jól alkalmazott közmondásokkal. A magyar prózának színt és erőt adott. L. Fraknoi, P. P. és kora, 3 köt. 1868—72. és P. P. 1886. Pulszky Ágost, P. P. Budapesti Szemle, 119. 120. Podhraczký József, P. P. élete 1836. Jánossy János, P. P. 1883. Greguss, P. P. Pesti Napló 1854. Szilágyi S. Rákóczi és Pázmány. Akad. Ért. 1868. II.

Pazony, község Szabolcs m., 1189 lak.

Pazova, 1) Nova, község, 3401 lak.; — 2) Stara, község, 5838 lak. Járásbir., mindkettő Szerém m.

Pázsitfélék v. pázsitosak, *graminaea*, füvek, ritkábban (bambusz) cserjék a pelyvás füvek (glumaceae) rendjéből. Virágaik pároséltűek, ritkábban egylakiak, ágboggá v. kalászszerű egyesülnek, melyek apróbb kalászkákból (spiculae) összetettek. Az apró virágok ezen kalászkák tengelyén a pelyvák közé rejtettek; két sorban állanak, egyenkint a következő pelyvák tövéből erednek s mindegyik virághoz még két pelyva (toklász, *palea*) tartozik. A külső, nagyobb toklász közepére serte alakban nyúlik ki (szálka, *arista*). A termés fel nem nyíló szem; a kis csira a nagy lisztes magfőhéjre külső oldalán fekszik és a pajzsoknak (*scutellum*) nevezett nagy szik környezi. Ide tartoznak az árpa, buza, rozs, rozsnok, csenkesz, ebir, mézpazsit, perje, zab, nápicz, nádtippán, széltippan, tippán, muhar, borjupázsit, polyvacsk, komócsin, rizs, kukoricza stb. Mérges faj csak a szédítő vadóc.

Pe (port. = láb), portugál és brazilai hosszmerék = $\frac{1}{3}$ m.

Peabody (pibodi) György, emberbarát, szül. 1795. febr. 18. Danversben, 1837. bankár Londonban; † u. o. 1869. november 4. Több milliónyi alapítványt tett Amerikában és Angliában a tudományok, a közoktatás és a munkásosztály javára.

Peage-szerződés, pályahasználati szerződés.

Peajacket (ang. pi-), a hajóslegény rövid, kék posztóból készülő felöltője.

Peak (pék), hegység Angliában Derby grófságban, mélyen bevágott völgyekkel, számos barlanggal (P. v. ördög barlang Castleton falu közelében), időszaki forrásokkal s tölcsérekben eltűnő vizekkel. Fő-csúca High P. 604 m.

Pearl River (= gyöngyfolyó), folyó Mississippi észak-amerikai államban, a mexikói öbölbe torkol a Borgne tón át.

Peatra (Piatra), város Romániában (Moldva), a Bisztricza m., 20.000 lak. Élénk kereskedelem.

Peca (*palaca*), brasíliai ezüstpénz = $\frac{1}{3}$ patakao = 320 real = 75 kr. Portugalban p.-nak hívják a spanyol piasztért; Egyiptomban és Abessziniában a Mária-Terézia-tallért (l. e.).

Pecas Brasil (joaos), brasíliai arany pénz = 6400 réal = 6 frt 84 kr. aranyban.

Peccatum (lat.), hiba, véttség.

Peccatur intra et extra (lat.), vétkeznek kint is, bent is, azaz mindkét félen, Horác *>* Iliacos intra muros et, szavai után (l. e.).

Pecci (-csi), XIII. Leo pápa (P. Gioacchimo) család néve.

Peccotéa, a legfinomabb, leggyöngébb, selyemnemű szőrrel fedett levélből és hajtásból készült fekete téa. A legfinomabb p.-t peccovirágnak hívják, de ez ritkán kerül kereskedésbe.

Peccovirág, l. peccotéa.

Pech (ném., szurok), balsors, rossz szerencse.

Péché Antal, kir. bányagazgató Selmeczen, min. tanácsos, szül. 1822. jun 14. Nagy-Váradon. Az államszolgálatban fokozkint emelkedett, a vaskorona-rend és a Lipót-rend lovagkeresztese. Irodalmilag is nagyban működött és számos műszaki, főleg bányászattört. munkát írt. Főműve: Az alsó-magyarors. bányászat tört. (eddig 2 köt.). 1879. a m. tud. Akademia 1. tagja.

Pecht Frigyes, német festő és műtörténelmi író, szül. 1814. okt. 2. Konstanzban, a német classicusokhoz adott illusztrációról ismert. Számos műtörténelmi munkát írt.

Péchy (péchujsalusi) gróf és nemesi család, egyike Sáros vm. legrégibb családainak; Abauj, Szepes, Sáros, Szatmár vmkben van elterjedve, egyik ága még a XVI. szdban Erdélyben lakott. P. József kir. táblai ülnök 1810. a grófi rangot szerezte meg családjának. — 1) Aurél, kassai tsvzéki elnök, szül. 1848. jan. 31. Péchujsalun, Sáros m., 1869. pesti tsvzéki joggyak., 1870. curiai segédfogalm., 1875. segédtanácsjegyző, 1881. pestvidéki tsvzéki bíró, 1886. szabadkai, 1889. kassai tsvzéki elnök. — 2) Szilárd gr., a főrendiház tagja, szül. 1848. szept. 24. — 3) Tamás, orsz. képviselő, szül. 1829. Alsó-Kásmárkon. 1848. tiszt. fogalmazó Deák ministeriumában, résztvett a szabadságharcban, a fegyverletétel után az osztrák seregbe sorozták, 1867. Abauj megye első alispánja, 1868 óta a szikszói kerület orsz. képviselője, 1875–80. közmunka- és közlekedési miniszter, 1880–92. a képviselőház elnöke. 1883. az első osztályú vaskorona-rendet, majd a titkos tanácsosi méltóságot nyerte.

Pécinői, község Szerém m., 1121 lak.

Peck, angol ürmérték gabona és egyéb száraz tárgyak mérésére = $\frac{1}{4}$ bushel = 2 gallon = 9'ose l.

Pécs, szab. kir. törvényhatósági joggal felruházott város Baranya m., 30.067 lak., a Mecsek hegy alján.

A város mögött emelkedő előhegyek é. felé meredek fensíkot alkotnak és az erdő fedte Mecsekre támaszkodnak. A város központja, a belváros, kicsiny szabályos négyszög, hajdan kerítőfalak övezték, melyek alatt széles és mély árok vonult el. A falakból csak itt-ott maradt fenn egy-egy rész, az árkok betemetvék. A belvároshoz csatlakoznak k. felől a budai, d. felől a siklósi, ny. felől a szigeti külvárosok és é.-on a kálvária körül fejlődött új városrész. Különböző időkből származó építmények, a régi székesegyház, a török idők mecsetjei, rom zárdák, karcsu minaretek, keleti szerkezetű kőutak stb. adnak neki érdekes külsőt. Legrégibb emléke az ósrégi római keresztény korból, az V. szdból egy földalatti sacellum, a székesegyház d.-k. tornya mellett, 1770. fedezték fel. A kápolna vmint előcsarnoka is négyszögletű és félkerek boltozattal van fedve; a több síkra osztott boltozatot Péter és Pál apostolok görög modorban festett képei, Noe, a három király, Jónás és 4 szent képei liliomokkal és más jelvényekkel környezve. A székesegyház legszebb és legépebb román építészeti emlékün, korai román modorban épített bazilika. Épült 1064. után. A törökök mecsetet csináltak belőle, majd erősségül használták, később a stilszerűtlen újítások rongálták meg alakját. Schmidt Frigyes építész tervei szerint dr. Dulánszky Nándor pécsi püspök restauráltatta és 1891. ő felsége jelenlétében újra felszentelte. A székesegyház szomszédságában áll a terjedelmes püspöki palota a csillagvizsgáló toronyval, a Boldogságos szűzről nevezett apáca-templom és kolostor, papnevelő intézet, vármegyeház. A főpiacon van a plébánia-egyház, a törökök által épített mecset volt, két minaretjét lebontták, de magas kupolája még áll; a színház, a városház s az irgalmasok temploma és kolostora. A város ny. végén török mecset áll, teljesen ép minaretje egyedüli hazánkban. A várost környező hegyekben több kápolna van, legrégibb a város é.-k. oldalán a Havas Mária tiszteletére épült. É. felé kopasz mészkő szikláktól környezett medencében fakad a Tetye bővízü forrása, omlatag kőfallal van kerítve. A forrástól k.-re egy hajdani püspöki palota romjai. Szt Jakab hegyén remete Szt Pál első kolostora épült 1215., de a mohácsi vészkor elpusztult, helyén 1730. épült új kolostor, romjai most is láthatók. Tetyétől é.-ra Kantavár romjai és Mánfa-Abaliget környékén cseppkő barlang van. Van püspökség, kir. tábla, törvénytiszt. járásbíró, adóhiv., püspöki joglyceum, zircz-cziszercezi-rendi katolikus főgymnasium, áll. főreálisola, kath. tanítóképző, Rudolfinum árvaház és számos népiskola. Baranya m. székhelye. Ipartelepei közül említendő a bőr-, porcellán- és kőedénygyár. P. határában a Duna gözh. társaságnak nagy közszénbányái vannak.

Pécs város története. Pécs eredete a római korig nyulik vissza, a mit a területén talált számos római emlék bizonyít. A frank-német korban Ad quinq. basilicas néven szerepel; innen származik a Quinqueecclesiae (német Fünfkirchen) név. Arnulf német király 888. a salzburgi érsek által rendelte. A királyság első századában, mint a Szt-István által alapított püspökség székhelye, nevezetes szerepet játszott, királyaink többször megfordultak benne, Péter itt temetkezett. Nagy Lajos 1367. főiskola (egyetem) székhelyévé tette. A török háborúk idején a délvégem egyik nevezetes katonai pontja; a mohácsi vész után I. Jánosnak, majd Ferdinándnak hódolt, kitől 1528. új kiváltságokat kapott, 1543. a törökök elfoglalták

s csak Buda visszafoglalása után szabadult fel a török járom alól. Mária Terézia 1780. jun. 21. a szabad kir. városok közé emelte; az 1876: XX. t.-cz. meghagyta törvényhatósági jogait.

Pécs-barcsi vasut, engedélyeztetett az 1867. máj. 2. engedélyokmány alapján; alaptőkéje 6,913.200 frt, mely 17.321 drb törzsrészvényből, 16.347 még forgalomban levő és 898 kisorsolt elsőbbségi kötvényből áll. A pálya Pécsből indul és Üszögön át Barcsig terjed, hossza 66·7 km. A vasut évenként 350.000 frt kamatbiztosítást élvez.

Pecsenegék, l. bessenyők.

Pecsenyéd, község Sopron m., 2093 l. Fűrőd.

Pecset, vmely hatóságnak, hivatalos v. magán személynek czimerét, nevét v. monogrammját v. bármi más jelvényét feltüntető, érczbe, kőbe v. más szilárd anyagba (pecsétnyomó, lat. typarium) vésett jel (signum), mely viaszba, ólomba, ostyába v. más megfelelő anyagba nyomva, vmely okirat megerősítésére, levél v. egyéb irat lezárására szolgál. A hivatalos p.-től megkülönböztetendő a magán p. Az előbbieket között legfontosabbak az uralkodók pecsétjei. A pecsételés ünnepelebb módjánál függő pecsét alkalmaztatik, melynek anyaga rendszeren viasz. A középkorban kiválóan fontos állami aktusoknál arany pecsétet használtak (l. Aranybulla a.). A pápai bullák ólompecséttel vannak ellátva; ugyanilyet használtak a velencei dogék is. A magyar királyok Szent Istvántól II. Gézáig csak egyféle, viaszba nyomot pecsétet használtak, mely a királyt trónon ülve ábrázolta. Szt István pecsétjének egyetlen példánya pannonhalmi alapító-levélen maradt meg. Egy-egy példányban ismerjük Szent László, Kálmán és II. Béla pecsétjeit. II. Gézától kezdve a viaszon kívül aranyat és ólmot is kezdenek a pecsétanyagként használni. A következő századokban kifejlett szokás az előforduló aranybullákon kívül a királyi pecsétet öt nemét állapította meg; ezek az aranybulla, a kettős felség-pecsét, a kisebb jelentőségű okleveleknél használt titkos pecsét, a bírói kiadványoknál használtatott és a gyűrűs pecsét. Az uralkodó pecsétjeinek őrzésével megbízott egyének (pecsétőrzők) az állam főméltóságai közé tartoznak. Hazánkban a kettős pecsétet az esztergomi érsek mint főkancellár, a bírói pecsétet a kir. személynök őrizte.

Pecsét, zsirnak, festéknek, savaknak stb. látható nyoma vmely tárgyon, szöveten; más értelemben a p.-viasz, ostya v. bélyegzővel készített jel hivatalos iratok alatt és végül a leveleken lévő p.-viasz, ostya stb. záró jegy.

Pecsétföld (lemnosi föld, sphragid), különböző fajtaú és színű agyag; a fehér p.-et ragasztásra, a barnát olaj- és falfestésnél (siena), a vereset mázoló festékül, az örmény p.-et, mely legfinomabb, vörös színű, vmint a sárga p.-et aranyozásnál alapozásul használják. A sárga p.-ből égetés útján az angolvörös festéket nyerik.

Pecsétküldés, *sigillum compulsoriale*, ama régi szokás, mely szerint a bíróság v. hatóság elé idézés minden irás nélkül, csupán az e czéla szolgáló pecsét átküldésével történt, mint ez már Kálmán király törvénykönyvében (Decretor. Libr. I. Cap. 6.) olvasható. Egy ily pecsét felirata volt a többi közt: Comes Tristanus me misit (1255. Tristanus gróf küldött engem). A p. sokáig dívott megyéinkben.

Pecsétnyomó, a pecsétjegy nyomására szolgáló betűs v. czimeres lap.

Pecsétszeg, község Szolnok-Doboka m., 1948 l.

Pecsettán, *sphragistika*, a középkori okleveleken levő pecsétet ismeretét tárgyaló tudományág. Mint-hogy a pecsételés a középkori oklevelek hitelességének egyik főkélléke volt, a p. az oklevéltn igen fontos mellékága; más oldalról pedig a pecsétet mű-történeti, régészeti, costume-tani, ikonologiai stb. jelentőségét méltatva, a régészet egyik kiegészítő tudományának tekinthető. Hazánkban csak a mult században talált művelőkre. 1734. jelent meg névtelenül az első pecsettani munka: *Cerographia Hungariae*, mely azonban csak gyöngye kísérlet-számba megy. Pray György *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum* (1804.) cz. munkájában a magy. királyok és királynék pecsétjeit ismerteti. Jerney a hiteles helyek pecsétjeinek leírását tette közzé a Magyar Történelmi Társban. Czobor Béla 1873. kiadta a magyarországi egyh. és világi hatóságok pecsétjeit. Rendszeresen tárgyalja a p. alapismereteit Bárány Árpád. *Heraldikájában*. A Századok, Arch. Ertesítő, és ujjában a Turul hasábjain Ipolyi Arnold, Römer Flóris, Nagy Iván, Fejérfpataky László, Csánky Dezső, Majláth Béla, Némethy Lajos stb. járultak adalékokkal a hazai pecsétet ismeretéhez.

Pecsétviasz, sellak, terpentín, cinóber s egyéb festőanyagok összeolvastzása útján nyert anyag, mely megolvastva pecsételésre szolgál. A rosszabb fajta gyantával és homokkal van keverve.

Pecsevi Ibrahim, török történetíró, 1574—75 körül szül. Pécsett, innen vette P. nevét. Mint rokonának, Lola Mohammed nagyvezérnek bizalmas embere, nagy befolyást gyakorolt a török hódoltság ügyeire. A nagyvezér bukása után 1606. Kis-Ázsiában, Konstantinápolyban és a Balkán félszigeten töltött be fontos állásokat. 1632. visszakerült Magyarországra és székesfehérvári helytartó, 1635. boszniai, 1640. temesvári defterdar lett. Történelmi munkáját, mely 1520-tól 1640-ig terjed, s a magyarországi tartományok bő leírását tartalmazza, 1642. Budán fejezte be. Halála éve ismeretlen. Thury József: P. viszonya a magyar történetíráshoz, Századok (1891.).

Pécsi hegyesség, l. Mecsek hsg.

Pécsi püspökség, a Szt István alapította püspöki székek egyike. 1009-ből kelt alapító levele, mely tartalmilag hiteles másolatban maradt ránk, joghatóságát a mai Tolna, Bars megye és Pozsega s az egykori Valkó vm. területére terjeszti ki. E terület határai a későbbi századok folyamán sok változáson mentek keresztül; jelenleg Baranya, Tolna és Verőcze vmken kívül Somogy egyes részei tartoznak a püspökséghez. Első püspökeül Bonipartot említik a krónikák, kit 1015 körül I. Mór, Szt. Adalbert tanítványa követett a püspöki széken. Utódai közül nevezetesebbek II. boldog Mór (1036—64), előbb pannonhalmi apát, Zoerard és Szt. Benedek vértanuk életírója, továbbá Kulanus (1188—1218.), a ki 1190. az érseki pallium viselésének jogát szerezte meg a püspököknek; Vilmos (1360—73) kancellár, Alséni Bálint bibornok (1374—1408.), Csezmicezi János (1459—72.), csáktornyai Ernusz Zsigmond kincstartó (1473—1505.), Szakmáry György utóbb esztergomi érsek, s Csulai Moré Fülöp (1524—26.), ki Mohácsnál esett el. A mohácsi vész után a püspökség területe török uralom alá jutott; főpapjai jobbára idegen püspöki széken ültek. Ezek közül kiváltak Draskovich György bibornok (1576—83.) Telegdy Miklós (1579—86.), Dallos Miklós (1619—1621.), Gubasóczy János (1668—76.) stb. A püspöki

székelyre Radonay Mátyás (1787—1703.) tért vissza. Jelenlegi püspöke Dulánszky Nándor (l. e.), ki alatt híres székesegyházának restaurációja 1891. befejeztetett. Koller: Historia episcopatus Quinque-eclesiensis. 7. k.

Pecsovics, a negyvenes évek óta divó kifejezés azok jelölésére, kik akkor erősen aulikus s a nemzeti reformtörekvések elleni pártállást foglaltak el; aztán: sárga-fekete érzelmű, kormánypárti. Maga az elnevezés P. conservatív nemes emberről maradt fenn.

Pécs-Ujfalu, község Sáros m., 1083 lak. Tőle é.-ny.-ra a littyinei völgy ny. oldalán meredek homokkö-hegyen Pécs-Ujvár v. Henigváry romjai; a vár a XI. szdban épült s 1557. pusztult el tüzvész által.

Pécs-Ujvár, l. Pécs-Ujfalu.

Pécsvárad, község Baranya m., 3016 lak. a Zengő hegy alján; egyik dombon a régi vár kerítő falai és bástyái, a másikon a plébániatemplom; a két domb között terül el a város, piacznán a régi városházzal. Hajdan a benzések híres apátsága; 1015. alapította Szent István. Ide menekült fiatalon II. Béla király atyjával, Kálmán király elől. A mohácsi vész után elpusztult; javait 1777. Mária-Terézia a pesti egyetemnek ajándékozta. Járásbírósg.

Pécsvárad apátság, l. Pécsvárad.

Pécsvárad hegység, l. Mecsek.

Pectorale (lat.), mellvert, melk kereszt.

Pectus (lat.), mell; *p. carinatum* s. *gallinaceum*, tyúk mell, a szegycsontnak angolkóros egyéneknél előforduló tarajszzerű elődudorodása.

Peculium (lat.), a római jogban az idegen hatalom alatt állónak (gyermek, rabszolga) külön vagyona, melyet a hatalom gyakorlójának beleegyezésével maga kezel.

Pecunia (lat.), jószág, vagyon, mely eredetileg marhából állt (pecus = marha); pénz. *Pecuniarius*, pénzbeli, anyagi.

Pecus (lat.), barom, marlia, jószág.

Pecze, 1) patak, ered a Bábonyi hegyekben (Bükk hsg), Miskolczon foly át s a Sajóba ömlő Szinvával egyesül; — 2) folyó, a Sebes-Körös mellékvize; a Somlyó hegy é. és d.-nyi oldalán eredő hévforrások vizéből támad a Félix és Püspök fürdő mellett (Bihar m.). A főforrásán v. Bugyogón alól már ötven lépéssyre 9 $\frac{1}{2}$ öl széles és 1 $\frac{1}{2}$ láb mély. Meleg vize soha nem fagy be s nevezetessége a rajta tenyésző lotus-virág. Most N.-Váradot d.-i határára érinti, régen benn a városban ömlött a Körösbe s az összefolyás alkotta félszigeten épült az ősi Várad vára. Hossza körülbelől 14 km.

Pécze, vizállás mutató pózna.

Pézel, község Pest m., 2752 lak., a Rákos patak mellett; Budapest egyik nyaralóhelye.

Péczely, 1) Ferencz, a lugosi törvényszék elnöke, szül. 1841. decz. 6. Boros-Sebesen, Arad m. Jogot végzett, 1867. Aradmegyei aljegyző, 1872-ben aradi tszki jegyző, 1876. lugosi, 1877. aradi tsz. bíró, 1888. nagy-beckerekli, 1889. lugosi tszki elnök. — 2) József, komáromi ref. lelkész, szül. 1750. Putnokon Gömör m., külföldön tanult s számos idegen nyelvet elsajátított; egyházi munkákat írt és angol, francia stb. szépirodalmi műveket fordított magyarra. † 1792. decz. 4. — 3) József, az előbbinek fia, debreczeni tanár, az Akadémia s a Kisfaludy-társaság tagja, szül. 1789. decz. 25. Komáromban, 1815. tanár Debreczenben, hol † 1849. máj. 23. Művei epigrammok, a magyarok története a mohácsi

vészig. Protestans tanintézeteknek s a m. tud. Akadémianak nagy összegeket hagyományozott.

Peczér, régi főuraink udvarában az a személy, ki a vadászebeket idomította és azokat a vadászaton igazgatta.

Péczézni, vmit bizonyos jegyekkel megjelölni.

Peczkes, feszes, rátartós, begyes.

Pedál, lábitó, zongoránál és czimbalomnál a hang tompítására szolgáló készülék, orgonánál a lábbal taposandó fuvókészülék.

Pedáns (ol.), eredetileg udvarmester; továbbá oly ember, ki rendkívüli figyelmet fordít a külsőségekre; szőrzsálhasogató, vaskalapos. *Pedanteria* v. *pedantismus*, vaskalaposág, kicsinyesség.

Pedáns komikum, a színészek e kifejezéssel jelölik a kimért, feszes jellegű komikus szerepeket (öregek, tudósok, nevelők, falusi jegyzők, kántorok stb.). E nemből jobb nevű színészeink: Vizvári, Gabányi, Kassai, Földényi Béla, Réthey Lajos.

Pedee (Great P., grét pedi), folyó az észak-amerikai Egy.-Államokban, Észak-Carolinában ered, az Atlanti oceánba torkol.

Pedellus (lat.), egyetemi, főiskolai szolga.

Pediculus (lat.), tetű; *p. capitis*, fejtetű; *p. pubis*, lapos tetű; *p. vestimentis*, ruhatetű.

Pedites (lat.), gyalogosok, gyalogkatonák.

Pedlar (ang., -lör), házalók, vándorló kalmárok É.-Amerikában.

Pedro brasíliai császárok: 1) I. P. d'Alcantara, VI. János portugál király fia, szül. 1798. okt. 12. Lissabonban, 1821. regens Brasiáliában; ő kiáltotta ki Brasiília függetlenségét Portugáltól, 1822. okt. 12. császár, szerencsétlen háboruja és szenvedélyes természete miatt a nép 1831. fellázadt ellene, mire ápr. 7. fia, II. P. javára lemondott, Európába jött s 1832. Dom Miguel trónbitorlót elűzve a portugál trónról, 1833. szept. 23. leányát arra ismét visszahelyezte, † 1834. szept. 24. — 2) II. P. d'Alcantara, az előbbi fia, szül. 1825. decz. 2. Rio de Janeiroban, 1831. ápr. 7. lépett trónra, 1841. jul. 18. megkoronázták, 1843. nőül vette I. Ferencz, szicíliai király leányát Mária Krisztinát, alkotmányosan uralkodott, 1865—70. diadalmas háborút viselt Paraguay ellen, azután nagy utazásokat tett Észak-Amerikában s Európában, s Budapesten is járt, látogatást téve Deák Ferencznel. Nagy barátja volt a tudománynak. 1888. megszüntette a rabszolgaságot. Az e miatt elégedetlen nagybirtokosok a köztársasági párthoz csatlakoztak, 1889. nov. 15. katonai forradalom támadt s a császár letétezt. Európába jött s † 1891. decz. 5.

Pedum pastorale, pásztorbot (l. e.).

Pedunculus (lat.), kocsány; *p. cerebri*, agy-kocsány.

Peebles (piblsz, Tweedale), skót grófság, területe 922 km², 14.760 lak., főhelye P.

Peel (pil) Sir Róbert, angol államférfi, sz. 1788. febr. 5. Brooksideben Blackburn mellett, 1809. az alsóház és torypárt tagja, 1810. a gyarmatok, 1812. Írország államtitkára, 1821—27. és 1828—30. belügyminiszter, 1829. keresztülvitte a katolikusok emancipatioját, 1834—35. és 1841—46. miniszterelnök s érvényre juttatta a szabad kereskedelemre vonatkozó javaslatait. 1847—48. a whig miniszteriumot támogatta; † 1850. jul. 2. lóról lebukás következtében.

Peel-acta, Peel Róbert (l. e.), angol miniszter kezdeményezésére 1844. alkotott törvény, melynek alapján az angol bank 145 millió ft erejéig érczfedezt

nélküli bankjegyet bocsáthat ki. A p. értelmében az angol nemzeti bank két: jegykibocsátó (issue department) és hitelműveleti (banking d.) osztályra oszlik és a 145 millió frtnyi határon túl az egyik osztály csak akkor bocsáthat jegyet forgalomba, ha a másik osztálynál a megfelelő érték nemesérczben letétetik.

Peene, folyó Elő-Pommerániában, átfolyik a malchini és a kummerow tón, az Odera hasonnevű torkolati ágába szakad.

Peer (ang., pir), az angol felsőház tagja.

Peer-codex, becses régi nyelvemlék a XVI. század elejéről, a nemzeti muzeum birtokában. Tartalmát szentek élete, Vásárhelyi András Mária-éneke, Apáti Ferenc feddő éneke és imák teszik. Nevét egyik régebbi birtokosáról, Peer Jakab kegyesrendi tanártól vette. Kiadva a Nyelvemléktár II. köt.

Pegasus, a Medusa fejéből kiugrott szárnyas ló. Bellerophon elfogta s rajta ülve a Chimaera-t legyőzte; vele az Olympra is fel akart hatolni, de a ló ledobta lovasát és azóta Zeus szekerét vonja. Patkányomán keletkezett a Helikonon a Hippokrene forrás, innen a költők és muzsák paripája.

Pegazus, halfaj a sárkányhalak (pegazoidai) családjából, nagy, szárnyalaku melluszonyokkal; fajai a *p. draco* és a *p. volans* a kelet-indiai tengerben.

Pegelstoof, Oroszországnak a Keleti tenger partján levő részén folyadékmérték = 1⁵³ l.

Pegli (pelyi), tengeri fürdő és klimatikus gyógyhely Genua olasz tartományban a Liguri tenger m., 4000 l.

Pehely v. pihe, a tollazat azon fajtája, melynél a tengely sugarain horgacsok v. egyéb nyulványok nincsenek.

Pehleván (perzsa), hős, vitéz, bajnok.

Pehlevi, a perzsa nyelv az Arsakidák és Szasszanidák korában, l. perzsa nyelv és irodalom.

Pehtha, birmai arany- és ezüstmérték = 1⁶⁵⁶ kg.

Pehuelteek, indián nép Patagoniában.

Peiho (= fehér folyó), folyó Kínában, a petsili öbölbe torkol.

Peipus tó (Tsudskoje-Osero), tó é.-ny.-i Oroszországban, 68 km. hosszú, 42 km. széles, ter. 3513 km², a Warmen tó a pskovi tóval köti össze, lefolyása a Narva a finni öbölbe.

Peirithoos, a lapithák királya, midőn nejével, Hippodamiával menyegzőjét ülte, vendégeivel, a kentaurokkal, összeveszett s legyőzte őket; Theseussal el akarta rabolni Persephonét és e miatt az alvilágban kellett maradnia.

Peisa, keletindiai számítási érték = $\frac{1}{64}$ rupia.

Peisistratos (Pisistratus), Athen zsarnoka, szül. Kr. e. 600 körül; a köznép kegyét megnyervén 560. kezébe kerítette a hatalmat s noha kétszer is elűzette, mindig vissza tudta az uralmat szerezni egész haláláig, 527-ig; nem kényuri módon, hanem igazságosan uralkodott. Fiai Hippias és Hipparchos.

Peitho (a rómaiaknál Suada), a görögöknél a rábeszélés istennője, Hermes és Aphrodite kísérője.

Peixoto (-sótó) Flórián, a Brasíliai Egy.-Államok elnöke, szül. 1842. Alagoasban. Egyszerű katonaként lépett a hadseregbe; később a Paraguay elleni háborúban döntő diadalt aratott s tábornok, a köztársaság kikiáltása után pénzügyminiszter, majd senator, 1891. a köztársaság alelnöke lett. Mikor Fonseca elnököt lemondásra kényszerítették, ő lett elnök.

Pejacsevich, délvidéki eredetű nemesi család, melyből P. Márk Sándor szerémi főispán 1760 körül bárói, ennek fia József 1772. grófi rangra

emeltetett; — 1) Arthur gróf, a főrendiház tagja, szül. 1845. decz. 31. A katonai pályán működött s azt mint százados hagyta el; — 2) László gróf, a főrendiház tagja, szül. 1824. ápr. 5. Sopronban, 1845. a báni tábla bírása, az alkotmányos élet viszsztatértevel közvetítő hazánk és Horvátország között. Azóta folyvást a horvát tartománygyűlés tagja, 1880. febr. 21. Horvátország bánja; — 3) Pál gróf, a főrendiház tagja, szül. 1813. okt. 9.

Pekár Károly dr., középiskolai tanár, szül. 1869. Aradon. Irt és fordított költeményeket Pekry Károly néven, s 1891. »Az aesthetikai érzések psychológiája« cz. munkája jelent meg.

Pekari, bizámsértés (l. e.).

Pekelnik, község Árva m., 1474 lak.

Pekese (tulajdonkép: bekieese), a magyar bekecs, prémes és zsinóros lengyel kabát.

Peking (= az észak udvara), a kínai birodalom fő- és székvárosa Petsili tartományban a Peiho m. 1,600,000 lak. Egyetem (1868 óta), császári könyvtár, csillagda 1279 óta, számos iskola, különféle felekezetek templomai. Élénk kereskedelem, mely Tientsin kikötővárosban központosul, fejlődött ipar (porcellán, ipar, selyemkelték). Városrészek: a falal körülvevő v. kínai kül- és a belső tatár város, a melyben van a híres Thiantan templom; az utóbbi városrész a császári székhely.

Pekry Károly, l. Pekár Károly.

Pektin testecsek, nitrogénmentes, nem jecgezhető, iztelen, szagtalan, nagyon változékony, aetherben, borszeszben oldhatlan, vízzel kecsenyát alkotó anyagok; előfordulnak nagy mennyiségben húsos gyümölcsökben és gyökerekben és tápszereink fontos alkotórészét alkotják.

Pelága, a Retyezat 2506 m. m. csuca, alatta három tengerszem van.

Pelagianismus, Pelagius brit szerzetes (+11.) azon tana, hogy eredendő bűn nincs s az ember saját erejéből üdvözülhet; e tant az egyház eltiltotta.

Pelagius, két pápa neve: 1) I. P., 555—560. — 2) II. P., 578—590. † pestisben.

Pelargonium, isztragor v. muskátli, növény a geraniaceák rendjéből; hazája Dél-Afrika. Eddig több mint 400 válfaja s 1000-nél több változata ismeretes; népünkél nagyon elterjedt, kellemes szagu, levele csipkés v. köralakú, virága piros színű, ernyőben álló. Legszébb fajtái a *p. amplissimum*, virága nagy, fehér, sötét erezzel; *p. baileianum*, fehér virágú, vérpiros foltokkal; *p. bicolor*, virága feketésibolya, fehér szegélylyel; *p. tricolor*, felső szirmai vérpirosak, alul feketék, az alsó szirmok fehérek; *p. odoratissimum*, levele fodros és csipkés, szerecsendiószagu, apró virága fehér; szép fajok továbbá a *p. macranthum*, *p. lobatum*, *p. triste*, *p. peltatum* stb.

Pelagok, Görögország-árca eredetű óslakósiak; ők építették az argosi, mycenai, orchomenosi stb. »cyklopsfalak«-nak nev. építészeti maradványokat.

Példabeszéd, oly közmondás, mely vmely tapasztalati, életbölcészeti v. erkölcsi igazságot hasonlatban ad elő, pl. Addig jár a korsó a kutra, mig el nem török, Könnyű Katót tánczba vinni, ha maga is akarja, Kiseded bimbóból lesz a fontos körte.

Példabeszédek könyve, az ó-testamentum egyik könyve, mely Salamon nevét viseli, bár sokkal későbbi eredetű.

Példák könyve, régi magyar nyelvemlék 1510-ből, az egyetemi könyvtár tulajdona; erkölcsi példákat

tartalmaz. Leirója Ráskai Lea. Közzétette Wolf György a Nyelvelméltár VIII. köt.

Példány, könyvnek, képnek s egyéb tárgyknak egy darabja, mely sokszor mintául, mutatványul szolgál; innen példányszerű, mintaszerű, példánykép, követésre méltó példa, kül. erkölcsi tekintetben.

Példázat, l. parabola.

Pele, *myoxus*, állatcsalád a rágcshalók (rosores) rendjéből; az egérhez hasonlók, de farkuk, mint a mókusoké, kétsorosán szőrös, éji állatok; téli álmat aluszak. A közönséges v. éti p., *m. glis*, hamuszürke, alul fehér, patkány nagyságu; 7 hónapos téli álmat alszik, leginkább Dél-Európában (nálunk) él. A régi rómaiak csemege gyanánt ették s külön glirariumokban tenyésztették; Krajnában ma is eszik. A kerti v. cser p., *eliomys nitela*, szürkésbarna, alul fehér, 14 cm. h., Svájcban és Franciaországban él; nálunk Nógrád m. alsó részében Jobbágyiban s a péteri és pándi tölgyesekben találták; a kertekben kárt tesz. A mogyorós p., vörössérság és barna, alul fehér; 8 cm. h., Közép- és Dél-Európában él; szelidíthető.

Pêle-mêle (francz., pel-mel), összeviessza, kevert. **Pelenka**, azon fehérnemű, melylyel a bölcsőbeli kised testét körülaltakarják.

Pélerine (francz.), női bársony v. prémes gallér.

Peles, román kir. kastély Szinaja m., a hegyekben.

Peleskei Nótárius, a magyar humornak egyik tipikus alkotója, melyet gr. Gvadányi József teremtett meg 1790. megjelent szatirikus verses regényében. A népszerűvé vált alakot már 1792. felhasználta egy mindeddig ismeretlenül maradt író (Toldy szerint maga Gvadányi, de e nézetet Kovács Dénes 1884. megczáfolta) egy prózában irt gúnyiratban, melynek czime »A P. N. pokolba menetele« (Bázel, 1792). Itt azonban a P. N.-nak inkább csak neve szerepel. Gvadányi műve után készült Gaal Józsefnek »P. N.« cz. bohózata (1838), mely maig a legnépszerűbb bohózatunk.

Pelesz, Aeakos fia, Achilles atyja, mint a myrmidonok királya Phythiában (Thessalia) részt vett a kalydoni vadászatban.

Pelida, Achillesnek, Peleus fiának mellékeve.

Pelikán, gödény, *pelecanus*, madár az uszók (natatores) rendjéből; hosszú, lapos csőre alsó kávájának két ága egy tág és csupasz bőrczacskó kere-tül szolgál. A közönséges g., *p. onocrotalus*, 15 m. h., Dél-Európában (az Al-Dunán és a Krimben), Ázsiában és Afrikában él. A mese azt mondja róla, hogy saját mellét tépi szét s fiait azzal táplálja, miért is az anyai szeretet jelképeül állították fel. Zacskóját halászásra használja; 2 fehér tojást rak. A bórzas g., sárgásfehér, a legnagyobb uszó madár; délkeleti Európában, Közép-Ázsiában és Afrikában él. Mindkét faj nálunk is előfordul.

Pelion, hegység Magnesia félszigeten Görögországban, 1620 m.

Peliosis rheumatica, Werlhof-féle kór, tarjag (l. e.).

Pelít, a. m. agyag.

Pella, Macedonia székvárosa, Fülöp és Nagy Sándor születéshelye.

Pellagra, bőrvész, mal del sole, *elephantiasis ita-lica*, *erythema pellagra*, Olasz-, Dél-Franciaországban, Galicziában, Romániában s némelyek szerint néha nálunk a Szilágyságban is tájkórilag fellépő bőrbántalom. Eleinte a bőr a nap behatásának kitett részein szuró fájdalmak, majd összefolyó vörös foltok lép-

nek fel, a bőr lehámlik, fehéres-szürke lesz; ezzel egyidejűleg bágyadság, ájulás, nehéz nyelés, majd főfájás, szédülés, elmeténgés, buskomorság, izomgyengülés, görcsök, súlyos emésztési, látási zavarok állanak be; a betegség, mely többnyire a tavaszi és nyári hónapokban lép fel, télre enyhül, de tavaszra fokozottan kiújul s 2—3 év múlva halállal végződik. Többnyire szegényeknél lép fel; kóroka ismeretlen; gyógyulás ritka; a kezelés légváltás, jó táplálkozás.

Pellengér (ném. Pranger), közhelyen felállított karó v. oszlop, melyhez régente a gonosztevőket nyilvános gyalázatra kikötötték.

Pellens (lat.), űző, hajtó; *remedia pellettia*, hószámhajtó, elvetést okozó gyógyszerek.

Pellérd, község Baranya m., 1432 lak.

Pellet Ödön, esztergomi kanonok, szül. 1834. márcz. 21. Bodajkon, Fehér m. Tanulmányait Székes-Fehérvárot, Győrt és Bécsben végezte. 1860. segédlelkész, majd Székesfehérvár bölcsészettanár és lelk. igazgató, 1869. székesfehérvári plébános és esperes, 1889. esztergomi kanonok lett. Széles körű irodalmi tevékenységet fejtett ki, főleg az egyházi irod. terén.

Pelletan (peltán) Kamill, francia politikus, szül. 1846. jun. 23., 1880. a »Justice« főszerkesztője, 1881 óta szélsőbali képviselő.

Pelleterie (francz., pelletri), szőrmeáru, prémáru.

Pelletierin, a gránátalma gyökeréről való kéreg alkaloidja, szintelen folyadék; vízben, alkoholban és aetherben oldható, 195°-nál forr; sókat alkot, melyek közül a csersavas p., *p. tannicum*, alaktalan, sárgás, szagtalan, összehúzó ízű por és feregűző szer gyanánt szolgál; nagy adagja mérég.

Pellico Silvio, olasz költő és író, szül. 1789. jun. 24. Saluzzuban, 1822. politikai okból halálra ítélték, de büntetését 15 évi fogságra változtatták át, 1830. szabadon boesátották; † 1854. febr. 1. Turinban. Főleg a lyrai költszetet művelte, de tragédiákat is irt. Meghatóan írta le fogsága történetét.

Pelloux (lú) Lajos, olasz tábornok, szül. 1839. Savoyában, 1852. lépett a katonai pályára Turinban, résztvett az 1859., 1860., 1866. és 1870. háboruban, 1878. ezredes, 1880. államtitkár a hadügyminiszteriumban, 1881 óta képviselő, 1885. tábornok, 1891. febr. óta hadügyminiszter.

Pellucidus (lat.), áttetsző.

Pellworm, az Északi tengerben fekvő német sziget, ter. 35 km², 3000 lak.

Pelopidas, Hippokles fia, előkelő thébai, Epaminondas barátja, Kr. e. 371. Leuktránál megverte a spártaikat s ezzel Theba városáé lett a hegemonia, † 364. a kynoskephalaei csatában.

Peloponnesos (Morea), Görögország déli félszigete, melyet Hellással a korinthusi szoros köt össze. Tartományai: Arkadia, Achaia, Elis, Messenia, Lakonia, Argolis, Korinthus, Phlius, Sikyon. Legrégibb lakói az achaiok, kiket 1104. Kr. e. a dórok követek, a hatalmas Spartát alapítva. 146. Kr. e. Achaia néven Közép-Görögországgal együtt római provincia, később a kelet-római birodalomhoz, majd Venczehez tartozott, a XV. szdtól 1827-ig a törökök bírták, jelenleg 5 nomarchiára oszlik (Argolis és Korinthus, Achaia és Elis, Arkadia, Lakonia, Messenia).

Peloponnesosi háboru, az Athen és Sparta közt a hegemoniáért folyó hosszú, döntő háboru Kr. e. 404—431 közt.

Pelops, Tantalos és Dione fia; fiai Atreus és Thyestes, unokái Agamemnon és Menelaos (pelopidák). Atyja darabokra vágta és feltálalta az isteneknek,

de Zeus a gyermeket új életre ébreszté, neje volt Hippodamia, Oenomaos elisi király leánya, róla nevezték el Apia félszigetet Peloponnesosnak.

Pelota (francz., pelotte), nyomó-tépet, nyomó-labda; *p. Bracherii*, sérvkötő-labda.

Pelotage (francz., plotázs), csekély értékű vicognagyapjú, a Délamerikában élő láma-teve szőre, kalap készítésére szolgál.

Peloton (francz.), régebben gyalogszázad; p.-tűz, sortűz.

Pelsőcz, község Gömör m., 1766 lak. Régi várát 1567. Schwendi Lázár csász. tábornok széthányatta. Egy ideig a megye székhelye.

Peluche (francz., plüs), hosszú szőrű, selyemszerű, szelyemből és pamutból, fésűgyapjuból stb. szőtt szövet.

Pelusion (Pelusium), megerősített város Alsó-Egyiptomban a Nilus m., Egyiptom kulcsa. 525. Kr. e. Cambyses győzelme az egyiptomiak fölött.

Pelvimeter (gör.), az emberi medencze méreteinek meghatározására szolgáló eszköz.

Pelvis (lat.), medencze.

Pelvoux (-vü) v. Oisans-csoport, a ny. Alpések hegye Franciaországban, legmagasabb csúcsai: Barre des Ecrins 4103 m. és az Aiguille de Meije 3986 m. Gletserek (Mont des Lans 24 km²) és hómezők fedik.

Pélyi, község Heves m., 2604 lak.

Pembroke (pémbrók), 1) angol grófság, ter. 1593 km², 89.125 lak. Főhelye Haverfordwest; — 2) város P. angol grófságban, a Milfordhaven háttérben, 15.000 lak. Erődök, tengerészeti arzenál.

Pemet, *marrubium*, növény az ajakosak (labiatae) rendjéből. A közönséges v. fehér pemet, *m. vulgare*, Európában, Ázsiában, Amerikában; régente gyógyszer.

Pemflinger István, P. János budai kereskedő fia, II. Ulászló leányának, Annának lovászmestere, I. Ferdinándnak pénzügyi dolgaiban bizalmas embere lévén, ez a budai vár provisorává tette. Mint ilyen a magyar pénzügyek kezelésére már 1528. nagy befolyást gyakorolt. 1531. báróságot kapott s a magyarországi kamara ispánja lett. † 1537. május 21. Diós-Győrött.

Pemphigus, bubor v. bujag, az egész testen hólyagok alakjában és többnyire ujszülötteknél jelentkező bujakóros kiütés, l. bubor.

Peña (-nyá) Luis Saenz, Argentina köztársaság választott elnöke, szül. 1823. Buenos-Ayresben; előbb ügyvéd, 1860. politikai pályára lépett, 1874. a congressus, később a legfőbb ítélőszék elnöke, azután Buenos-Ayres város főpolgármestere, Buenos-Ayres tartomány alelnöke, az akadémia jogi osztályának elnöke. 1892. júniusban Argentina elnökévé választott, mely állást ugyanez év okt. 12-én kellett elfoglalnia.

Penates (lat.), a rómaiaknál a családi tűzhely védesteni, hasonlóan a *lares*-hez.

Pence (ang., pensz), l. penny.

Pendant (francz., pándán), mellékdarab, párdarab, vminek párja.

Pendely, női alsó fehérruha, kis gyermekek inge.

Pendenza (ol.), a könyvelésnél függőben maradt, ki nem egyenlített tétel.

Pends-Deh, két (ó és új) helység az orosz turkoman területen az afghán határ közelében, a Murghabtól balra.

Penczilus (lat. eredetű), tollkés.

Peneios (most Salamuria), 1) Thessalia főfolyója, a regényes Tempe völgygyel; — 2) folyó Elisben, mai neve Gastuni.

Penelope v. jaku-tyúk, a fákon fészkelő tyukfaj Brasíliában.

Penelope, Odysseus felesége, Ikarios leánya, Telemachos anyja; férje bolyongása alatt számos kérés versenyzett kezéért, kiket azzal utasított vissza, hogy előbb elkészíti ipja, Laertes számára a halotti leplet; de nappali munkáját 3 éven át éjjel mindig felbontotta, míg végre férje haza érkezett.

Penész, a hypomyceták csoportjába tartozó pelyhes v. fonálalaku gombafajok elnevezése, melyek nedves, szerves testeken tenyésznek és azok bomlását és rothadását előmozdítják. Ilyen a kenyérrp. *mucor mucedo*; a befőtt gyümölcsön és bórneműeken élő *eurolium aspergillus glaucus* (kék, sárga v. zöld p.), a mindenütt megélő *penicillium glaucum* (ecsetpenész); ide sorolják némelyek az *oidium Tuckeri* (szőlőpenész), a *peronospora infestans* (burgonya penész), stb. fajokat.

Penészgombák, *mucorini*, l. penész.

Penészlek, község Szatmár m., 1332 lak.

Penetrans (lat.), átható; erős szag.

Penge, kardnak, késnek a vágásra szolgáló élesített része.

Pengőpénz (fémpénz), 1) arany, ezüst, réz és nikkel ötvözetéből készülő, a pénzveredésben, törvényileg megállapított formában, kellő veretel és bélyeggel ellátott, államilag meghatározott súly és finomság szerint vert fémpénz, mely csere és fizetési eszközü szolgál. A p. sulya a telj.-v. nyerssúly, a benne lévő nemes fémennyiségnek sulya a sulyegységhez viszonyítva a finomsági suly. A p. fémértéke a benne lévő nemes fémennyiség, névértéke a neki tulajdonított érték, árfolyamértékét a közfoglalom szabja meg; — 2) p.-nek hívták az osztrák érték előtt nálunk forgalomban volt pénzt, melynek egysége a pengő forint (= 1 frt 5 kr. o. é.), 60 pengő krajczárra oszlott.

Penia, szegénység, a szegénység istennője.

Penis (lat.), a himtag.

Penn Vilmos, szül. 1644. okt. 14. Londonban, a quaker felekezet érdekében buzgó működött mint lelkes, később atyjának 16.000 font sterlingnyi követelése fejében földterületet kapott a Delaware mentén, Észak-Amerikában; a gyarmatot, melyet róla Pennsylvániának neveztek el, benépesítette és az indiánoktól is nagy területeket vásárolt, Philadelpiát ő alapította; 280.000 font sterlingért Pennsylvania tulajdonjogáról 1712. lemondott a korona javára. † 1718.

Penna (lat.), író toll; ma acélból, alumíniumból v. más ötvözetből készített íróeszköz, a tentával való íráshoz a régi ludtoll helyett, melyet ugyszólván teljesen kiszorított. Sajtólás által való metszés, köszőrülés s edzés útján állítatik elő (l. aczéltoll).

Pennalismus (lat.), a német egyetemeken régebben fennállott szolgai viszony az ujonan érkezett egyetemi hallgatók (*Fuchs*) részéről a régebbiek (*Bursch*) irányában.

Pennini hegylánc, azelőtt Peakhegység (l. e.).

Pennsylvania, állam az észak-amerikai Egy.-Államokban az Atlanti oceán mentén, ter. 117.100 km², 5,258.014 lak. Az Alleghany hegyek ágazzák be. Folyói a Delaware, Susquehanna, Potomac, Alleghany. Virágzó földművelés és állattenyésztés, jövedelmező bányászat (vas, szén, só, petroleum). Fejlődött ipar és kereskedelem. Fővárosa Harrisburg, virágzó városa Philadelphia.

don csökkenteti v. csökkenti, ugyszintén ha forgalmon kívül helyezett pénzen olyan változásokat eszközöl v. eszközöltet, hogy az még forgalomban levőnek látszassék. Ha a cselekmény váltópénzre v. azt helyettesítő papírpénzre vonatkozik, akkor vétéség. Büntetés 5—10 évi fegyház, vétéségnél 6 hónaptól 3 évig terj. fogház. Btk. 203—212 §§.

Pénzhelyettesítő, l. pénzgazdaság.

Penzing, előbb önálló iparúzó hely Bécs mellett, most ennek egyik kerülete, 13.000 lak.

Pénzintézet, hitelintézet (l. e.).

Pénzjel, az ércpénzre vert jel v. betű, annak jelölésére, hogy az illető pénzdarab melyik pénzverdében készült.

Pénzkészlet, az államban forgalomban levő arany-, ezüst- és papírpénz összesége.

Pénzláb, azon pénzdarabok száma, melyet a törvény értelmében a súlyegységnyi fémből (arany, ezüst) vernek. 1857 óta az osztr. magyar monarchia p. a 45-ös p., mely szerint 1 font (500 g.) finom ezüsből 45 frtot, az új koronaérték szerint 1 kg. finom aranyból 3280 koronát vernek.

Pénzmetélés, a teljes súlyu arany- és ezüstpénz szelének lereszelése; hogy a p.-tól megóvják, az egyes pénz nemeket szelükön recézik, v. beléjük köriratot alkalmaznak, pl. a mi ezüst forintunknál »bizalmam az ősi erényben«.

Pénznem, az egyes államokban forgalomban levő különböző értékű pénzdarabok (l. pénznem, mértékek és súlyok mellékletünket).

Pénzolvadó készülék, deszka, a mely az olvasandó pénzdarabnak megfelelő lyukakkal bőven ellátva, a pénzolvadás könnyítésére szolgál. A pénzdarabokat egyszerűen a lyukakba dobják és ezt ismétlik addig, míg olvasandó pénz van. A p. k. használatának és a rajta levő lyukak számának szorzata a pénzdarabok száma. Angliában a pénz megolvadására mérleget használnak, melynek súlyai a sovereign sokszorosainak felelnek meg.

Pénzötvözet, az éremtörvény által meghatározott alkotrészekből álló ötvözet, melyet a különböző pénzek készítésénél használnak. Jelenlegi pénzeinknél az arany frankosok 900 arany s 100 ezredrész rézből vannak; az ezüstpénzek finomsága az ezüstorintónál 960, a huszkrajzárosnál 500 és a tizkrajzárosnál 400 ezredrész. Az új koronaérték behozatalával az arany 20 és 10 koronások finomsága 900 ezredrész lesz s 1 kg tiszta aranyból 3280 koronát vernek, illetőleg 328 drb 10 koronást vagy 164 drb 20 koronást. Az ezüst 1 koronások 835 r. ezüst, és 165 r. réztartalmu ötvözetből készülnek, melynek 1 kg-jából 200 drb 1 koronást vernek. A 20 és 10 filléres pénzdarab tiszta nikeltől készül, ennek 1 kilogrammjából 250 drb 20 v. 333 drb 10 fillérest vernek. Az 1 és 2 filléresek 95 s. réz, 4 s. r. ón és 1 s. r. horganyból álló bronzból készülnek; ezen ötvözetnek 1 kg.-jából 300 drb 2 fillérest v. 600 drb 1 fillérest vernek.

Pénzpróba, azon eljárás, melylyel a pénzötvözet fémtartalmát meghatározzák s ellenőrzik, az ezüstnél a Gay-Lussac-féle, az aranynál a választópróba.

Pénzsúly, 1) a fémpénz teljes sulya, ellentétben a benne levő nemesfém sulyával (finomsági suly); — 2) azon alapsúly, mely szerint a pénz nemek sulyát és finomsági tartalmát meghatározzák.

Pénzszereződés (érmeszereződés), két v. több állam közt létrejött szerződés a forgalomban levő pénz nemek alapját, felosztását, mennyiségét stb. illető-

leg. Ilyen pl. a latin érmeszereződés (l. latin érmeszereződés).

Pénztár, 1) hivataloknál, ipari és kereskedelmi vállalatoknál a pénz és értéktárgyak átvételére ill. kifizetésére szolgáló helyiség; — 2) pénz megőrzésére szolgáló szekrény.

Pénztári utalvány, pénztár-jegy (l. e.).

Pénztárjegy, 1) pénzintézet által kibocsátott, rendeletről v. bemutatóra szóló értékpapír, mely az államjeggyel ellentétben a kibocsátás napjától a beváltás idejéig meghatározott százaléku kamatot hoz; — 2) az állam által beváltási kötelezettséggel kibocsátott papírpénz, melynek nincs kényszerforgalma.

Pénztárkönyv, keresk. segédkönyv, melybe a készpénz-bevételeket és kiadásokat jegyzik.

Pénztárnok, a pénztár kezelője.

Pénzügy (finánzia), a politikai községek, megyéknek, államnak a kiadásai fedezésére, különféle intézményei fenntartására, általában az államszükséglet fedezésére szolgáló javak összesége, valamint ezek igazgatása kezelése és felhasználása. Ezen ügyek az u. n. p.-i hivatalok által kezeltetnek; p.-i közigazgatás, az államszükséglet fedezésére való összegek beszerzése és készletben tartása; p.-i törvény, az állam bevételeire és kiadásaira vonatkozó törvény; p.-i időszak, melyre az állami költségvetési törvény vonatkozik.

Pénzügyigazgatóság, a törvényhatóság, közigazgatási bizottság közreműködése és ellenőrzése m. működő hatóság, melynek hatásköre műszaki kataszteri munkálatok, határvámügyi szakkérdések, lottojövédéki, sóbányászati, dohánytermelési és a bányágyek kivételével a pénzügyi közigazgatás valamennyi ágára kiterjed. Feladatát v. saját hatáskörében v. a közigazg. bizottság ellenőrzése és felülbírlata ill. a pénzügyi közigazgatási bíróság esetleges felülbírlása v. végre a pénzügyminiszter jóváhagyása és felülbírlása mellett végzi. A magy. korona országában 57 p. áll fenn, melyek közül 6 Horvátországra esik és közvetlenül a zágrábinak van alárendelve. Külön hatáskörű p. van Budapesten és Zágrábban, mely utóbbinak az 1868: XXX. t.-cz. országos jelleget és felügyeleti hatáskört biztosít, a mit az 1889: XXVIII. t.-cz. is érintetlenül hagyott.

Pénzügyi közigazgatási bíróság, az 1883: XLIII. t.-cz. alapján Budapesten felállított és 1884. jan. 1. óta működő legfelsőbb pénzügyi bíróság, mely a közigazgatási hatóságok által adó- és illetékügyben hozott határozatok ellen beadott felebbezésben utolsó fokozat és végérvényesen ítél. Hatásköre kiterjed a közigazgatási bizottságok az egyenes adó nemek, hadmentességi díj mérve, adómentesség, az adó hibás számítása, többszöri megadóztatás stb., magánfélnek jogtalanul okozott károkért v. károk megtérítése fejében a károsított feleket illető pénzbírságokra vonatkozó határozatára, a másodfoku eldöntés alkalmával hozott adófelszámolási bizottsági határozatokra, a pénzügyigazgatóságoknak az illetékek jogosságának és helyességének megállapítása, a bélyeg- és illetéktörvények alapján kiszabott bírságok kivávása körüli határozatokra stb. A p. k. b. elnökét és ítélőbirát, kik curial bírói rangot és jelleget viselnek, a pénzügyminiszter előterjesztésére a király nevezi ki. A p. k. b. részére a pénztári szolgálatot az állam-pénztár kezeli.

Pénzügyi művelet, pénzügyi czézből elrendelt, kül. az állami bevételek emelkedésére, a kiadások csök-

centésére célzó, de a rendes pénzügyi közigazgatás keretén kívül eső minden intézkedés; p. az államszolgálat fedezése új módszer szerint, új bevételi forrás életbe léptetése, új adó behozatala v. a régi hozadékának fokozása, állami jószágok eladása stb.; szűkebb ért. p. m. az államhitelezésre, új államadóságot felvételére v. a régi töltesztésére vonatkozó intézkedés, a közhitel igénybevétele.

Pénzügyminiszteri számvevőség, a pénzügyminiszteriumhoz beosztott számvevő hivatal, mely szakokra, ezek pedig ügyosztályokra vannak beosztva. A szakosztály élén pénzügyi főtanácsos, az ügyosztály élén pénzügyi tanácsos áll. A szakosztályok: a központi számvevőség, mely 3 ügyosztályra oszlik, ezek közül az első az államköltségvetést és a pénzügyi tárca zárszámadásait szerkeszti, a központi igazgatás személyzetének államkönyveit és az ingatlan államvagyon törzskönyveit vezeti, az 1867-ig fennállott közp. kormány közgeinek nyugdíjait nyilvántartja és elszámolja, az államépületi felügyelőségre nézve az ellenőrzési szolgálatot teljesíti. A második ügyosztály munkaköre a központi személyzet illetményeinek számfelvétele, az ő felsége körüli és horvát miniszterium, a pénzügyi közigazgatási bíróság és jogügyi igazgatóság költségeinek könyvelése, a készpénzbiztosítékok ügyei, az államjavak eladásával járó ügyek, az osztrák államadósági bizományos fizetési, a régi kincstári követelések nyilvántartása, a központi állampénztár számadási ügyei, az ingó államvagyon és az állami épületek számvitele. A harmadik ügyosztály feladata a forgalmi számvitel az egész magyar államra nézve. A hitelszámvévőség, több osztálylyal, az államkölcsönök hitelügyeinek számvitelére, főleg a beváltás alá kerülő kötvények és szelvények könyvelésére és az ide vonatkozó adminisztratív szolgálatra való. Az adó- és jövedéki számvévőség 6 ügyosztályban az egyenes adókat és hadmentességi díjat nyilvántartja, az állandó kataszterre, államnyomdára, letétekre stb., lottojövedékre, dohányeladásra, vámkezelésre és vámjövedékre, a mezőgazdasági és sóeladási ügyekre, bányahivatalokra, fémjelző és beváltó hivatalra, a mehádiai fürdőre stb. vonatkozó számviteli szolgálatot teljesíti. A fogyasztási adószámvévőség 3 ügyosztálylyal a fogyasztási adókra és pénzügyőrségre vonatkozó számfeljejtési dolgokat, az illetékügyi számvévőség az illetékek, bélyeg- és díjügyekre vonatkozó számvetési dolgokat végzi.

Pénzügyminiszterium, m. kir., az 1848: III. t. cz. alapján szerveztetett. Ma 8 főosztályra és 25 ügyosztályra oszlik. A főosztályok a következők: 1) pénzügyi és hitelosztály (pénztári és számviteli ügyek, hitel- és vasuti ügyek, tiszai kölcsönök, in-ségkölcsönök, szegedi ügyek); 2) egyenes adó (adóhivatalok, egyenes és hadmentességi adó kivétele, adóbehajítás); 3) bélyegjövedékek, jogilleték, díj; 4) pénzügyi hatóságok, fogyasztási adók, pénzügyőrség (pénzügyigazgatóságok, fővárosi adófelügyelő, központi díj- és illetékkiszabási hivatal személyes ügyei, szeszadó, cukorkermelési, sörtermelési és ásványolajadó, bor-, hus-, cukor- és sörfogyasztási adó, italméresi jövedék, pénzügyőrség); 5) határvám, dohánygyedárúság, lottojövedék; 6) bányászat, bányahatóságok, vasművek és sójövédék; 7) állami jószágok (eladás, kezelés), jogügyek; 8) földadó és ennek katasztere, horvát szlavan ügyek. A p. alá vannak rendelve: a pénzügyi közigazgatási bíróság, a pénzügyigazgatóságok, a központi díj- és illeték-

kiszabási hivatal, a m. k. központi állampénztár, a kincstári jogügyigazgatóság, a m. kir. háromszög-méreti hivatal, a térképtár, a fogyasztási adó-hivatalok, a m. kir. fővármivatal, a közp. bélyegraktár és bélyeg-jelző, a m. kir. főfémjelző és fémbeváltó hivatal, a dohányjövedéki központi igazg., a dohánybe-váltási felügyelőségek és hivatalok, a dohánygyárak, a m. kir. lottóigazgatóság, a sóhivatalok, az államnyomda, az államhidak felügyelősége és a földadó-nyilvántartási felügyelőség.

Pénzügyőrség, a pénzügyigazgatóság alá rendelt intézmény; feladata a fogyasztási adók, vám- és egyéb jövedékek körüli csempészetet és a pénzügyi törvények áthágását megakadályozni v. felfedezni, a pénzügyi közeget hivatalos eljárásában támogatni, végre a törvény által meghatározott esetekben a hatóságnak a közbiztonsági intézkedések végrehajtása körül segítségét nyújtani. A p. személyzete tisztviselői ranggal bíró főbiztosokból, biztosokból, továbbá a legénységből, ez utóbbi szemlésekből, fővigyázó- és vigyázókból áll. A p. szakaszoként van szervezve, minden szakasz élén fővigyázó v. szemlész áll. Több szakasz biztosi kerületet alkot. A p. szolgálatát az illetékes pénzügyigazgatóság ellenőrzi.

Pénzügytan, az államháztartás legcélszerűbb berendezésének, az állami szükségletek leggazdaságosabb kielégítésének módját kutató tudomány, mely a közzgazdaság tudományával szoros kapcsolatban áll és annak mintegy kiegészítő része. A p. kül. foglalkozik az állami bevételekkel vmit az államhitelekre vonatkozó egyes dolgokkal. Főbb mivelői a külföldön Baxter, Parieu, Léon Say, Leroy-Beaulieu, Hoffmann, Nebenius, Hock, Schäffle, nálunk Lónyay, Kerkápoly, Kautz Gyula, Mariska Vilmos, Matlekovits Sándor stb.

Pénzuralom, plutokratia, pénzemberek uralma, kik a rendelkezésükre álló nagy tőke alapján a közéletben irányadó szerepet visznek.

Pénzváltás, l. váltás.

Pénzváltó, 1) ki külföldi pénznemek beváltásával iparszerűleg foglalkozik; 2) pénzszerzés céljából kibocsátott váltó, ellentétben az áruváltóval, melynek valóban létező követelés az alapja.

Pénzverés, a pénzlapkáknak erős verő gépekben való kikészítése az éremtörvény értelmében.

Pénzverési díj, az arany és ezüst pénzverés költségeinek fedezésére a beváltó által a kincstárnak fizetendő díj; aranynál a beváltott fémérték $\frac{1}{2}\%$ -a, ezüstnél 1% -a.

Pénzverési jog, l. pénzfelségjog.

Pénzverés története. A pénzverés hazánkban úgy mint egybeüttl kezdettől fogva királyi jog volt. Az első magyar ezüst pénz Szent Istvánól származik. Az általa vert ezüst denárokból 45 tett ki egy pensát, 4 pensa egy márkát. Utódai megtartották az ezüst pénzek alakját, de a pénzlabát I. Béla megváltoztatta; ő az első századok pénz- és sulyrendszerének tulajdonképeni megalapítója. III. Béla alatt a vékony, u. n. lemez pénzek jöttek divatba; e rendszer a pénz romlását jelenté és a forgalomban elkopott pénzek beváltásánál a kamara haszna név alatt ismert adóztatásra vezetett. I. Károly a körmöczi kamarával 1335., 1338. és 1342. kötött szerződésében részletesen szabályozta a pénzverést. Ő veretett először arany forintokat, melyekből 4 egyenlő értékű volt egy ezüst márkával. Nagy Lajos helybenhagyta atyja pénzügyi intézkedéseit; az ő tevékenysége főleg a pénzverő kamarák szervezésére terjedt ki. Alatta Budán, Pozsonyban, Kassán, Szatmáron, N.-Szebenben, Eszter-

gomban, Nagybányán, Pécssett, Szerémen, Szomolnokon, Zágrábban, Visegrádon, Egerben, Székesfehérváron, Somogyban, Pozsegán, Szegeden és Lippán működtek pénzverő kamarák. Zsigmond új pénzlábat léptetett életbe, mely azonban egyes pénzverő kamarákban különböző volt. Alatta, de főleg utódai alatt a pénzértékben nagy csökkenés állott be, melyet Mátyás király erélyes pénzügyi politikája csak rövid időre volt képes gátolni. A Jagellók alatt a pénzverés a Thurzók és Fuggerek kezébe jutott. I. Ferdinánd uralkodása elején teljes érvényben meghagyta Mátyás és a Jagellók pénzeit; de már az 1550: XLVIII. t.-cz.-ben a német pénzlábat hozta be a magyar helyére. Ennek alapjául a 8 próbás ezüst szolgált; a fűt értéke megmaradt 100 dr. = 75 kr., a tallér mintegy 93 magyar drt ért. Erdély kezdetben megtartá a magyar pénzlábat; az itt később kifejlett pénzrendszer a régi magyar, az új német és a lengyel rendszerek sajátságos vegyülésének terméke. A régi pénzverő kamarákból Körmöczbánya és Nagybánya tartották meg előbbi jelentőségüket. V. ö. Éremtan.

Pénzverő gép, a pénzlapokra jövő domborművi díszítések kiverésére szolgáló mechanikai gépezet. A p. g.-be a kellő nagyságú körjápkák nagyobb mennyiségben helyzetnek be, a gép ezekből egyet-egyet mindig a pénzbélyegzők közé tol; itt egy erősen ható emeltyűszerkezet a bélyegket mindkét oldalról reá nyomja s azután a bélyegzők szét menvén, a kiverett pénz helyéről kitolatik s rögtön új pénzlapka jó helyére. A székely rendszeren mélyített betűkkel v. recz-zettel látatnak el; ennek célja a pénz megcsontítását (pénzmetelés, l. e.) pl. lereszelés által megakadályozni. Mielőtt a pénzlapkák a verőgépbe jönnek, felületükön az u. n. pácz által megtisztítatnak, azaz nemes-fémtartalmuk, pl. az ezüst, a felületen dusabbá tétetik, mert a pácz a rezet kioldja belőle.

Pénzverő hivatal, azon intézet, hol az ércpénz készül, hazánkban jelenleg csakis Körmöczbányán van a legújabb gépekkel s műszerekkel berendezett igen nagy p.

Pép, poremű, lisztszerű anyagoknak folyadékokkal, pl. vízzel készített sűrű keveréke; így a keményítő p., lisztből készített p., melyeket ragasztó szerül használnak; továbbá gipsz-, mész- stb. pép.

Pepecselni, aprólékos dolgokkal vesződni.

Peperone (ol.), eczetbe rakott éretlen paprika.

Pepita, kockázott (kül. fehéren és feketén carrizott) szövet.

Pepsin, a gyomor mirigyei által elválasztott gyomornedv egyik alkotó anyaga, mely abból alkohol által kicsapható. A p. a fehérnyéket és enyvképző anyagokat feloldja s azokat peptonokká változtatja. A p. előállítható az oltó gyomorból; szintelen, alaktalan, savanyított vízben jól oldható; emésztő képességét 25° C.-nál elveszti. Az emésztést elősegítő gyógyszer.

Pepsis (gör.), emésztés; *peptica*, emésztést előmozdító szerek.

Peptonok, nitrogén tartalmú anyagok, emésztésnél a savanyú gyomornedv és a hasnyálmirigy erjanyaga által átalakított fehérnyék. Mesterségesen készített huspeptonok emésztési zavaroknak tápszerű alkalmazatnak. Peptonképző erjanyagok egyes növények magvában és nedvében (kender-, lenmag, kannanövény stb.) is találtak.

Per (lat.), által, keresztül, számára.

Per, azon eljárás, melylyel rendezett államban a felek kétes jogait a bíróság előtt érvényesítik; a

p. tehát a bíróság és az érdekelt felek által jogaik keresése céljából véghezviendő jogi jelentőségű cselekedetek összessége. Ha a p. tárgyaül magánjogok szolgálnak, polgári p., ha büntetendő cselekedet üldözéséről van szó, bűn p. forog fenn. De ez utóbbi nem tulajdonképeni p., mert tulajdonképen közérdek szolgál a büntető eljárás alapjául. Azon szabályok összességét, melyek szerint ezen p.-t alkotó cselekedetek akkép eszközölendők, hogy a jogkeresés folyamatában jogi jelentőségök legyen, a p.-jognak v. perrendtartásnak nevezik. L. még törvénykezés.

Pér, 1) község Győr m., 2135 lak.; — 2) község Szilágy m., 1849 lak.

Pera, városrész Konstantinápolyban, az Arany-szarvtól keletre, jobbára frankok lakják.

Per accidens (lat.), véletlen folytán.

Peraca, Palaestinának a Jordánál keletre fekvő tartománya.

Per angusta ad augusta (lat.), alacsony dolgok által emelkedhetni magasra.

Per aspera ad astra (lat.), rögös utakon (jutni) a csillagokhoz, azaz küzdelmeken keresztül visz az ut győzelemre.

Perasto, helység Dalmáciában, 1010 lak., a Bocche di Cattoro é. partján.

Perbál, község Pest m., 1595 lak.

Perbenyik, község Zemplén m., 1063 lak.

Perbete, község Komárom m., 3392 lak. Járásbir.

Per cassa (ol.), készpénzfizetés mellett.

Percent (procent), százalék (l. e.).

Perceptio (lat.), észreveszés, felfogás, érzés.

Perceptor (lat.), adószedő, számvévő.

Perch (ang., percs), angol hossz mérték = 5 $\frac{1}{2}$ yard = 16 $\frac{1}{2}$ angol láb = 5'049 m.

Perche (pers), vidék északi Franciaországban, Orné és Eure-et-Loire departementekben, számos folyó forráshelye. Hires lótenyésztés, vaszonipar.

Perchtoldsdorf, helység Alsó-Ausztriában, 4229 lak., a bécsiek egyik kiránduló és nyaraló helye.

Percipiálni (lat.), kapni; észrevenni, felfogni.

Per comptant (franz., -kontan), készpénzben.

Percussio (lat.), kopogtatás, orvosi vizsgálati módszer annak kiderítésére, vajjon mely ürben van-e levegő v. pedig az légmentes, illetve folyadék v. egyéb anyagot tartalmaz? A légtartalmu örök teljes, éles v. pedig dobos, a légmentesek tompa hangot adnak. Eszközlése úgy történik, hogy a balkéz közép-v. mutatóujját a kikopogtatandó részletre helyezzzük és a jobb kéz középujjával v. kopogtató kalapáccsal ezen kopogtatunk. A balkéz ujját a kopogtató tányérka (*plessimeter*) helyettesítheti. Az orvostudományba bevezette Laennec.

Percussio (lat.), a technikában vmely durranó anyag meggyuladása ütés által; p.-erő, azon erő, melylyel a löveg a czéltárgyat találja.

Percussiósi puská, puská percussiósi részszel, melynél a gyutacs a ravasz ütése által gyulad meg; 1807. Forsyth találta fel.

Percy (perszi) Tamás, angol költő, szül. 1728. ápr. 13. Bridgeworthban, 1782 óta püspök Dromoreban (Irország); † 1811. szept. 30. A régi angol költészet emlékeinek kiadásával vált ismertté.

Percz, *minuta*, mint időmérték az óra 60-ad része; fel van osztva 60 másodpercpre; mint szög mérték a foknak szintén 60-ad része, felosztva 60 másodpercpre; jele: '.

Perczel, 1) Béni, orsz. képv., szül. 1859. okt. 26. Kecskeméten, 1880. aljegyző, majd szolgabíró Bara-

nya m., 1892. orsz. képviselő. — 2) Dezső, orsz. képvis., szül. 1848. Szegzárdon; jogot végzett, ügyvéd, 1868. Baranya m. tisz., majd első aljegyzője, 1871. szolgabíró, 1877. Tolna m. alispánja, 1887 óta orsz. képvis. — 3) Miklós, szül. 1812. Bonyhádon, 1848. képviselő, részt vett a szabadságharcban, ennek lezajlása után menekülve, főleg Amerikában élt, 1867. visszatért, 1868. Baranya m. és Pécs főispánja, 1886. a főrendiház tagja, 1887—92. orsz. képvis. — 3) Mór, 1848—49-iki honvéd-tábornok, szül. 1811. nov. 14. Katonai pályára lépett, de betegsége miatt már 1830. kényszerült azt odahagyni. Mint Tolna vm. követe 1843-tól az ellenzék főbb tagjai közé tartozott. 1848. ápr. 30. belügyi osztályfőnök, jun. 12. rendőrfőnök, de már júliusban visszalépett. Az országgyűlésen, melyen Budát képviselte, heves támadást intézett Mészáros hadügyminiszter ellen s az e miatt Chorek ezredessel vívott párbajban megsebesült. Jellasic támadása ellen mint kormánybiztos 1848. szept. a tolnamegyei nemzetőrség szervezésével bízott meg, s mint a Zrinyi-csapat vezére, okt. 3-tól hadosztály-parancsnoki, majd tábornoki rangban sikeresen működött Jellasic ellen. Ozora mellett Roth és Filippovich tábornokok 10.000-nyi seregét Görgeyvel együtt fegyverletételre kényszerítette. Később Moórnl (Fejér vm.) decz. 30. vereséget szenvedett. A fegyverein esett csorbát 1849. jan. 23. Szolnoknál, s márciusban a híres bácskai hadjáratában közzöriülte ki; de a kormány lanyha támogatása miatt nem értékesíthette a ráczokon aratott győzelmeit. A titeli (jun. 4.), perlaszi (jun. 20.) és óbecsei (jul. 25.) vereségek után visszavonult. Az oroszok közeledésére 10.000-nyi szabadcsapattal csatlakozott Dembinszkihez és részt vett a szőregi (aug. 2.) és temesvári (aug. 9.) csatákban. A katasztrófa után török területre menekült, 1851. Londonban, 1852. Jerseyben, majd Párisban élt. 1867. visszatérve a hazába, mint országgyűlési képviselő vitt szerepet a közéletben.

Perdendosí (ol.), zenei műszó: elhalóan.

Perdita, fiatalabb költőinknél gyakori személyesítése a tévedt nőknek.

Perdolni, tájszó: feleselni, zajogni.

Perdöntő bajvivás, l. bajvivás.

Perdrix (lat., francz.), fogoly, toujours p. (tuszír perdiri), »mindig foglyot«, szólásmód annak kifejezésére, hogy a jót (a pecsenyét) is megunja az ember, ha mindig egyforma.

Perdu (francz., -dű), el van veszve, elveszett.

Perduellio (lat.), a rómaiaknál minden nagyobb büntény, mely az államrend ellen irányult; a régi magyar jogban pártütés (l. e.).

Pereat (lat.), veszszen! le vele!

Perecsen, község Szilággy m., 2181 lak.

Perecseny, község Ung m., 1348 lak. Határában kovasavas mészkő, mely cementkészítésre alkalmas.

Pered, község Pozsony m., 3284 lak.

Pereg, község Pest m., 2049 lak.

Peregrinus (lat.), idegen, külföldi; *peregrinatio*, vándorlás, külföldön tartózkodás.

Peregrinus Proteus, II. szdbeli keresztény rajongó, szül. Parionban (Mysia), 168. a monda szerint önmagát megégette az olympiai játékoknál.

Peregriny János, író, szül. 1853. máj. 2. Hajdu-Böszörményben; 1878. jogtudor. Már előbb elsajátította a Stolze-Fenyvessy gyorsírászatot, 1870. nov. 1. az országgy. gyorsiroda tagja, jelenleg revisora. 1880—91. a Magyar Gazdák társas kórének titkára,

1883. máj. 1. a m. kir. zeneakadémia titkára s Liszt Ferencz halála után a mester hangszereit és könyvtárát megszerzé az intézetnek; 1889. ez állásból az Orsz. képtár és a vele kapcsolatos Tört. képcsarnok titkári állásába lépett át. Jogi szakiró; ő rendezti sajtó alá az Eggenberger czég (Hoffmann és Molnár) törvénykiadványait.

Péreire (-rer) Emil és Izsák, francia bankárok, előbbi szül. 1800. decz. 3., † 1875. jan. 7., utóbbi szül. 1806. nov. 25., † 1880. jul. 12. Nagy vasuti vállalkozók voltak, 1852. a Crédit mobilier-t alapították, melynek segítségével 1852—57. nagy pénzügyi műveleteket folytattak és ipari vállalatokat alapítottak; mindkettő a törvényhozó testület tagja volt.

Perekop (Orkapu = arany kapu), város és vár Tauria orosz kormányzóságban, a Krim félszigetet a szárazfölddel összekötő p-i földszoros m., 5000 lak. E szoros ut átvágása 1888. kezdődött és csatorna által összeköttetést fog létesíteni a Karkiniti tengeröböl és az Azovi tenger között. A csatorna tervezet szerint 118 km. hosszú, 20 m. széles és 3 $\frac{1}{2}$ m. mély lesz; költségelőirányzat 85 millió rubel.

Père-Lachaise (pér lászé), egyik temető Párisban.

Perém (azonos a prém-mel), szegély, vminek széle. **Peren kívüli**, *irisdictio voluntaria*, a bíróság mindazon eljárása, melyben anélkül határoz, hogy a feleknek rendes bizonyítás engedtetnék, vagy midőn csupán egyik fél kérelmére nem peres ügyben hozza meg határozatát.

Perény, község Abauj-Torna m., 1179 lak.

Perényi, bárói család, Abauj vm.-ből ered; első őse, Dobosi Orbán, 1292 körül kapta Perény helységet. Fiai közül Miklós sárosi főispán, János kir. főpohárnok. Ez utóbbinak Péter fiától származik a család u. n. nádori ága, melynek tagjai előkelő országos méltóságokat viseltek. Imre nádornak Miksa német császár 1517. szept. 27. r. sz. bir. hercegi rangot adományozott. Ez ág a XVI. szdban kihalt. A ma virágzó bárói ág János főpohárnok Simon fiától származik és 1590 körül szerezte meg a báróságot. — 1) Imre, nádor, István főasztalnok és zempleni főispán († 1483. kör.) fia, szintén főasztalnok és Abauj m. főispánja, 1504. april 24. nádorrá választott s e tisztelet két király, II. Ulászló és II. Lajos alatt viselte. 1505. aláírta a rákosi országgyűlésen a nemzeti király választásáról szóló határozatot és 1515. a Miksa császár és Ulászló közt kötött egyezségnek, Pozsony utczáin karosszékben hordatva végig magát, tüntetőleg ellentmondott, de utóbb hozzá járult a szerződéshez s ezért Ulászlótól Siklós várát, a császártól a hercegi méltóságot kapta. † 1519. febr. 5. — 2) Péter, kancellár, Imre nádor fia, szül. 1502., 1519. temesi főispán, 1519. koronaőr, a mohácsi vész után a koronát János király kezébe adta, később azzal együtt Ferdinándhoz csatlakozott, ki koronázása után 1527. nov. 5. erdélyi vajdává, majd kancellárjává nevezte ki. A párt- királyok uralmát saját hatalmának növelésére igyekezett felhasználni és lépéseket tett, hogy, mint az ország főkapitánya, török fensőség alatt saját kezeibe kerítse a főhatalmat. Ezért Ferdinánd fogságba vetette s itt † 1548. Egyike volt a reformatio első terjesztőinek. Fiában, Gábor országbiróban (szül. 1532., † 1567.) a nádori ág kihalt. — 3) Péter báró, orsz. képvis., szül. 1840. nov. 20. Nagy-Doboson Szatmár m. Jogot és gazdasági tanfolyamot végzett, 1883 óta orsz. képviselő; — 4) Zsigmond, a főrendiház elnöke, István abauji főispán fia, szül. 1783. Ardón. Mint Ugocsa vár-

megye főispánja, 1848. jul. 14. a főrendiház al-elnökévé neveztetett ki s Majláth országbíró lemondása után 1848. okt. elejétől kezdve az elnöki tisztet vitte, melyet a honvédelmi bizottságba való belépése után is megtartott. Követte a kormányt és az országgyűlést Debreczenbe és a függetlenségi nyilatkozat után a hétszemélyes tábla elnöke lett. A világsi fegyverletétel után elfogatott és 1849. okt. 24. az újépület mögötti téren kötél által kivégeztetett. — 5) Zsigmond báró, a hasonló aradi vértanu fia, orsz. képvis., szül. 1845. 1867—82. orsz. képvis., 1882—89. Bereg és Ugocsa m. főispánja, 1892. orsz. képviselő.

Perényi, 1) Adolf, a temesvári főreáliskola tanára, szül. 1855. Veszprémben. Irt philológiai értekezéseket; — 2) József dr., főreáliskolai tanár Kecskeméten, szül. 1855. Aszódon, Pest m. 1884—89. a budapesti V. ker. áll. főreáliskola tanára s egyetemi tanársegéd volt, azóta Kecskeméten tanár. Irt természetrajzi és egészségügyi dolgozatokat.

Pereputty, a családnak öregje-apraja mind együtt véve, pl. ismerem minden pereputtyát.

Perestoldó, némelyek így magyarázták a régi emlékeinkben előforduló *pristaldus* szót, mely bírói végrehajtó és idéző szolgát jelent. Aranyánál: peroszto.

Pereszlen, az orsó aljára függesztett karika, nehéz gomb, orsópergető. Köz m.: fürge, mint a p.

Per exemplum (lat.), például, példa kedveért.

Perey Lucien, francia író, l. Herpin.

Perez Galdos don Benito, spanyol író, szül. 1845. Las Palmasban a Kanári szigeteken; a képviselőház s a spanyol akadémia tagja; igen termékeny regényíró. »Gloria« regénye magyarul is megjelent.

Perfall, 1) Károly báró, német író és műkritikus, szül. 1851. márcz. 24. Landsbergben, 1879. lapszerkesztő, 1886 óta a »Kölnische Zeitung« tárcaírója és műkritikusa. Szépirodalmi műveket és műkritikai cikkeket írt; — 2) Antal báró, író, az előbbi fivére, szül. 1853. decz. 11. Landsbergben. Novellát, regényt és drámát írt.

Per fas et nefas (lat.), jogos és jogtalan uton, azaz minden módon.

Perfect (lat.), befejezett, tökéletes; *perfectibilis*, tökéletesedésre képes; *perfectibilismus*, az emberiség folytonos tökélesbülésében való hit.

Perfectum (lat.), az ige mult ideje.

Perfid (lat.), hűtlen, hitszegő, áruló; *perfidia*, hitszegés, árulás.

Perföldy, Kisfaludi K. »A kérők« cz. vigjátékának egyik tipikus alakja: becsületes, de félszeg, a maga megszokott foglalkozásköréből kiemelkedni nem tudó, latinus műveltségű és beszedű ügyvéd.

Perforatio (lat.), átfúrás; valamely testür sebészi megnyitása; a magzat koponyájának átfúrása *perforatorium* segélyével az agy eltávolítására, ha az anya medenczéjének nyílása a fej átbocsátására szük.

Pergament, borju-, birka- v. számbőr, melyet a nélkül, hogy kicserzenék, kifeszítenek s megszártva horzszakövel simítanak, enyves vízzel, krétával v. ólomfehérrel bedörzsölnék. A vastagabb p. dobkészítésre, a finomabb fajta és a legfinomabb, melynek velin pergament a neve, írásra, rajzolásra szolgál.

Pergamentbőr, bőrszerű felszinnel ellátott pergamentpapír, könyvkötésre használgák.

Pergamentpapír (növényi pergament), hártypap., meglehetősen sűrített kénsavval rövid ideig kezelt és aztán jól kimosott papír, áttetsző, szaruszerű, erős,

nem rothad és a vizet csak szivárgás útján eresztí át. A pergament helyettesítésére, becsomagolásra, mesterseges állatbélkészítésre (hurkánál), hordóki bélelésre, történyhüvelyre, festve díszmütárgyak, művirág készítésére stb. szolgál.

Pergamon (Pergamus), város Mysia kis-ázsiai tartományban, fővárosa a pergamoni birodalomnak, melyet Philetaeros 282. Kr. e. alapított. Utóda I. Attalos a királyi címet vette fel, II. Eumenes a híres p.-i könyvtárt és Zeus-oltárt alapítá. III. Attalostól 133. Kr. e. a rómaiak kapták birtokba; mai neve Bergama. 1876—86. nagy és igen sikeres ásátások; a kiásott Zeus-oltár domborművei a berlini muzeumba kerültek.

Perge (lat.), folytatás! tovább!

Per genitivum (lat.), nemző eset, azaz házasság által (pl. hivatalhoz jutni).

Pergola (ol.), lombos sétatú kertekben.

Pergolesi (-lézi) János Battista, olasz zeneszerző, szül. 1710. jan. 4. Jesiben, Durante tanítványa Nápolyban; † 1736. ápr. 17. Pozzuoliban. Operái és templomi zeneművei közül híres a »Stabat mater« és »Salve regina«.

Perhorrescálni (lat.), tulajdonképen vmitől borzadni, továbbá visszautasítani, el nem fogadni.

Peri- (gör.), összetételekben: körül, mellett; a szó jelentésének erősítésére is szolgál.

Peri (perzsa = szárnyas), őrszellem, angyal, jótékony tündér; ellentéte a gonosz div és dsin.

Peribola (gör.), körülöglalás; körmondatt.

Peribolos (gör.), a gör. templom udvara.

Pericardium, szívburok; *pericarditis*, szívburoklob.

Pericarpium (gör.), magrejtő v. gyümölcsfal, többnyire a legkülső és legbelső bőrrétegből (exo- és endocarpium) és ezek között fekvő vastagabb bértegből áll.

Perichondrium (gör.), porcchártya; *perichondritis*, porc körülü gyulladás.

Periculum (lat.), veszély, hátrány, *p. in mora*, a késedelem veszélyely jár.

Peridrom (gör.), oszlopcsarnok.

Periegéták (gör.), idegenek a régi görögöknél; földleírók. Periegesis, földleírás.

Périer (-ié), 1) Kázmér, francia államférfiu, sz. 1777. okt. 21. Grenobleben, 1802. bankár Párisban, 1817. képviselő, 1828. kereskedelmi és pénzügyminiszter, 1831. belügyminiszter † 1832. máj. 16. a kolera alkalmával. Az u. n. juste-milieu-tan magalapítója; — 2) Kázmér, francia államférfiu, az előbbi fia, szül. 1811. aug. 20., 1830—46. a diplomati pályán működött, majd a képviselőház, 1849—50. a nemzetgyűlés tagja, 1871—72. belügyminiszter utóbb senator, † 1876. jul. 6.

Perigaeum (gör.), földközél, a hold pályájának a földhöz legközelebb fekvő pontja.

Perigonium (gör.), lepel (l. e.).

Perigueux (-ó), Dordogne francia departement főhelye az Isle m., 26,000 lak. Élénk ipar; római régiségek gazdag lelhelye.

Perigynikus (gör.), azon virág, melynél a párta és a hímek a termő körül állanak.

Perihelium (görög), napközél; valamely bolygó vagy üstökös pályájának a naphoz legközelebb fekvő pontja.

Perikles, híres athenai államférfiu és szónok, 468. Kr. e. lépett a politikai pályára és már 444. Athennek majdnem korlátlan hatalmu vezetője lett. Nem-

csak mint szónok és államférfiu, de mint hadvezér is jeles volt és a peloponnesusi háboruban megnövelte Athen hatalmát, a képzőművészet és a tudományok ápolása által pedig Görögországot a szellemi fejlettség legmagasabb fokára emelte. † 429. pestis következtében. Beszédei nem maradtak fenn, de azok tartalmát Thukydides örökítette meg.

Perikopák (gör.), a bibliából kiválogatott szakaszok, melyek a prédikációk alapjaul (textus) szolgálnak.
Perim, sziklasziget a Vörös tengerben, melynek kulcsául tekintik, mióta az angolok 1857. megerősítették. Világító torony.

Perimeter (gör.), vmely idom határoló vonalának összes hossza; a látó mező területének megvizsgálására szolgáló eszköz.

Per inductionem (lat.), példák, tények által.

Perinephritis (gör.), vese körüli lob.

Periodikus (gör.), időszakos, időközönkénti; p. stíl. körmondatos irály (főleg szónoklatokban).

Periodus (gör.), 1) körfutás, vmely dolognak határozott időben való szabályszerű visszatérése; a chronológiában több cyklus összefoglalása, így pl. a khaldaeusi p., 223 synodikus hónapból áll, melyeknek letelte után a holdfogyatkozások ugyanazon sorrendben visszatérnek; 2) a történelemben korszak, időszak; 3) a nyelvtanban körmondat (l. e.).

Periosteum (gör.), csonthátya; *periostitis*, csonthátyalob.

Peripatus (gör.), elszigetelten álló ősz állatfaj, mely átmenetül szolgál a gyűrűs férgektől a tracheatákhoz és külön osztályt, a protracheaták osztályát alkotja. Testük hernyőszerű, fejükön két csápjuk, két pontszerű szemük és a szájnilyásban elhelyezett két állkapcsuk van. A test-szelvények száma 15—30 közt ingadozik. Idegrendszerüket illetőleg a hasi velő hosszidegei, a többi izlábuaktól eltérőleg, dúcokat nem képeznek. Nőstényeik clevenszülők.

Peripatetikusok, Aristoteles (l. e.) bölcsészeti iskolája, realiztikus iránynyal.

Peripétia (gör.), sorsfordulat, meglepő fordulat a szinmű v. regény cselekvényében.

Peripheria (gör.), körvonal, kerület, kül. a kör v. egyéb görbe határvonalu idom kerülete.

Periphlebitis (gör.), viszér körötti lob.

Periphrasis (gör.), körülírás.

Periplus (gör.), körülhajózás; tengeri ut leírása; az ó-korból számos ily munka maradt fenn.

Peripteros (gör.), épület, különösen templom, körülfutó oszlopsorral.

Perirat, azon beadvány, melyben a felek a polgári törvénykezési eljárásban perbeli adataikat és védelmüket a bíróság elé terjesztik. P.-nak csupán a rendes eljárásban, azaz oly eljárásban van helye, hol a szóbeliség és közvetlenség ki levén zárva, a bíró nem érintkezik a felekkel és az ügyet csupán a periratból ismeri. Hazai törvényeink rendje szerint a rendes és jegyzőkönyvi eljárásban mindegyik félnek három p. van engedve, felperesnek kereset, válasz és végirat, alperesnek az ezeknek megfelelő ellenirat, viszonválasz és ellenvégirat.

Perissodactyla, páratlanujjúak (l. e.).

Peristaltikus mozgás (gör.), a belek féregszerű mozgása a béltartalom továbbtolására.

Peristy1 (gör.), oszlopcsarnok, o.-folyosó.

Peritoneum (lat.), hashártya; *peritonitis*, hashártyalob.

Perityphlitis (gör.), a vakbél körötti hashártya lobja, legtöbbször székrekedés v. idegen test (gyümölcs-

mag) következtében jó létre. Kezelés: a béltartalom kiürítése, opiatok, borogatások.

Perjámos, község Torontái m., 5953 lak., az Aranka torkolata közelében.

Perje, *poa*, növény a pázsitfélék (*graminae*) rendjéből. Nálunk 19 faja terem. Ezek közül a sovány p., *p. trivialis*, nedves helyeken terem; a nyári p., *p. annua*, közönséges, az utcán kövek között is megtermő fű; mindkettő jó takarmány.

Perjel, a lat. *prior*-ból, úgy nevezik némely szerzetrendek conventjének főnökét.

Perjog, l. per.

Perjurium (lat.), hit-, esküszegés, hamis eskü.

Perkál (perzsa), sűrű, erős, vászonszerű gyapotszövet; a kevésbbé finom p. a calicothoz hasonlít, a finomabb fajta a musselinhez, de ennél sűrűbb.

Perköltség, azon költség: kiadások, bélyegilletékek, ügyvédi díjak, melyekkel a per vitele jár, vagy mely kiadásokat bűnügyekben a vizsgálat megejtése és a végtárgyalás megtartása az államnak okozott. Minthogy a p.-et a pervesztes, ill. a vádlott idézte elő, őt marasztalják annak megtérítésében; ha polgári ügyekben mindkét fél részben pervesztes, részben pernyertes lett, a bírónak jogában áll a p.-ket kölcsönösen megszüntetni, azaz mindegyik fél maga viseli a saját költségeit.

Perkunos, a litván hitregében a mennydörgés istene.

Perlak, község Zala m., 3750 lak. Járásbir.

Perlasz, község Torontái m., 4583 lak. Járásbir.

Perleberg, város Potsdam porosz kormánykerületben, 8000 lak. Hires fénymáz-gyártás.

Perm (Permia), kelet-orosz kormányzóság, ter. 332.061 km², 2,729.162 lak., szén-, vas- és sóbányászat. Főhelye P. a Kama m., 35.000 lak. Élénk ipar és keresk. Közelében (Mosovilichinsk) ágyuöntőde.

Permanens (lat.), állandó, tartós, folytonos; p.-tia, folytonosság; kivételes esetekben a képviselőtestületek szakadatlan ülésezése vmely esemény bekövetkeztéig.

Permeabilis (lat.), átjárható.

Permeteg, igen apró, sűrű cseppekben hulló (permetező) eső.

Permi képlet, l. dyas-korszak.

Per mille (lat.), ezrelék, ezer után egy, jegye ‰.

Permissio (lat.), engedély; permittálni, megengedni.

Permotio (lat.), kedélymozgalom, felindulás.

Permutatio (lat.), felcserélés, áthelyezés; a mennyiségtanban az adott elemeket minden lehető módon elrendezni, de úgy, hogy mindegyik csoportban minden elem előforduljon.

Perna, község Zágrábban, 1096 lak.

Pernahájder (ném. Bärenhäuter), henye, semmirekellő legény, naplopó.

Pernambuco, brasíliai tartomány, ter. 128.395 km², 111.083 lak. Főhelye Recife (régí neve P.).

Pernek, község Pozsony m., 1119 lak. Határában arany- és ezütbányák.

Pernerstorfer Engelbert, osztrák politikus, szül. 1850. ápr. 27. Bécsben, hol bölcsészetet hallgatott s tanár lett, 1880. részt vett a német Schulverein alapításában, 1881. lapszerkesztő, 1885. a képviselőház tagja.

Perniciosus (lat.), veszedelmes, veszélyes.

Pernio (lat.), fagyási daganat.

Pernye, az elégett fű- és szalmaféle növények szállongó hamva.

Perőcsény, község Hont m., 1051 lak.

Pérolázadás, 1734 tavaszán a Maros és Körös vidékén lakó szerbek közt tört ki; vezetője Szege-dinecz Péter, népszerű nevén Pérol, a marosmelléki határőrök parancsnoka. A mozgalom, melynek főoka a bécsi udvar térítési terveiben rejlett, az óhitű szerbekről a magyar parasztkra is elragadt. Pérol és társai, Tököli Rankó százados, Vértési János szent-andrási bíró stb. magukat a már elhunyt II. Rákóczy Ferenc kapitányainak nevezték. Május elején Gyulát és Aradot ostromolták. De az aradi várparancsnok szétverte a lázadókat; Pérol büntőrsaival együtt Budán 1735. apr. 4 kerékbe törtetett.

Peronospora, gombacsalád a peronosporaceák rendjéből; myceliuma zöld növényeken él. Legfontosabb fajai: a *p. viticola*, szőlőpenész, mely a szőlőtő levelein az állisztharmat (ál-oidium, mildew) hozza létre és a levelek elhervadását okozza. Rézgáliczoldattal és mésszel való befecskendezés a gombát megöli. Jelenleg a phylloxera mellett a szőlőnek legveszélyesebb ellensége, mely nálunk is nagy károkat okoz. — A *p. s. phytophthora infestans s. botrytis devastatrix* a burgonyavész okozza. Már májusban, júniusban észrevehető a növényen sárgás, majd barnás, feketés foltok, fehéren fénylő szegélyvel körülvéve. Julius és augusztusban a foltok számra és nagyságra feltűnően növekedtek s nemsokára az egész levél megfeketedik. Eső és harmat utján a gomba sporangiumai a fiatal gumóba jutnak, mely szintén elhal. A kiirtására használt szerek, u. m. kén, rézgálicz és méz nem igen vezettek sikerre, vmint a biz. előírt összetételű trágyázás sem. Egyedül célravezetőek az óvintézkedések. Vékonnyhéjú fehér burgonyafajok kevésbé állanak ellent a p-nak, mint a vastaghajú, piros fajok. Nyers-takarmányul használt, p.-val fertőzött burgonya utján a gombák az állat beleibe s innen trágyaképen ismét ki a földekre jutnak; tehát csakis főtt burgonyát használjunk takarmányozásra. L. Gyűrky A. Védek. a phyll. és a szőlőgomba ellen. Bpest, 1890. Sajó K. Peron. viticola. Bpest, 1870.

Perorálni (lat.), körülmenyes, előre kidolgozott beszédet, előadást tartani.

Perorvoslat v. jogorvoslat, a törvény által nyújtott mód arra nézve, hogyan nyerjen jogsegélyt azon fél, a ki egy már megindított perben hozott határozat által jogában sértve érzi. Általános elv: 1) hogy jogerőre még nem emelkedett bírói határozat ellen és 2) az eljáró bíró előtt használható a p. Fel szokták osztani a) oly p.-ra, melyek a bíró és a felek tévkenységéből származó sérelmek ellen irányulnak; ezek a felebbezés (l. e.), felfolyamodás (l. e.), semmisségi panasz (l. e.) és semmisségi kereset; b) olyan p., melyek a felek tévkenése v. mulasztása következtében származott sérelmek ellen irányulnak; ezek az igazolás, előterjesztés és perújítás.

Peresztő, l. perestoldó.

Perotti Gyula, a bpesti m. kir. operaház első hőstenorja, szül. 1841. márcz. 13. Uckermündében. 1863 óta működik a szinpadon; vendégzerepelt Európa és Amerika legkiválóbb városaiban. Főszerepei: Tannhäuser, Lohengrin, Eleazár, Raoul, Edgardo stb.

Perovszkaja Zsófia, orosz nihilista, szül. 1853., atyja tábornok volt, a leány 15 éves korában ott hagyta szülőit s a nihilistákhoz csatlakozott; 1881. márcz. 13. ő rendezte a merényletet, melynek II. Sándor császár áldozatul esett; ez év szept. 15. felakasztották.

Per pedes (lat.), gyalog; *p. p. apostolorum*, gyalog utazni, mint az apostolok.

Perpendicularis (lat.), függőleges.

Perpetuum mobile (lat.), örökmozdony (l. e.).

Perpignan (-nyán), Kelet-Pyrenéek francia departement megerősített főhelye a Tet m., 35.000 lak. Meteorológiai intézet, élénk ipar és kereskedelem (bor, olaj, selyem).

Perplex (lat.), hűledező, zavarodott.

Per procura (rövidítve p. p. v. p. pa), a czégjegyzésre jogosult egyen aláírása elé tett jel, mely ebbeli minőségét fejezi ki.

Perrault (-ró) Károly, francia költő, szül. 1628. jan. 12. Párisban, † 1703. máj. 16. Műveiben az új irodalom mellett foglalt állást az ó-kor termékeinek feltétlen bámúlólai szemben.

Perrendtartás, l. per.

Perret (-ré) Aimé, francia festő, szül. 1847. Lyonban, hirnevét 1867-ben alapította meg a Saône partját ábrázoló képével; ez idő óta számos műve jelent meg, melyeket költői hangulat és egészséges realizmus jellemez. Későbbi műveiben (Parasztbál Burgundban, Szüret Burgundban) a naturalista irányhoz csatlakozott.

Perron (franz.), kő lépcsőzet vmely épület előtt; továbbá indóházakban azon hely, hol az utazók be- és kiszállanak.

Perry István József, angol csillagász, született 1833. aug. 26. Londonban, 1853. a jezsuita rendbe lépett és a stonyhursti jezsuita collegium csillagdjának igazgatója lett. Fő működése a nap színképi megfigyeléseire vonatkozik; 1870. részt vett a decz. 22. teljes napfogyatkozás megfigyelésében Cadixban, 1887. aug. 19. Oroszországban, 1888. ugyanezen célból angol expedícióval a Salut szigetekre ment, ott † 1889. decz. 27.

Persano (-zano) Károly Pellione gróf, olasz tengernagy, szül. 1806. márcz. 11. Vercelliben, 1862. tengerészminiszter, majd tengernagy, 1866. az olasz hajóhad főparancsnoka, de a lissai tengeri csatában teljesen megveretett; perbe fogták és 1867. apr. 15. rangja elvesztésére ítélték; † 1883. jul. 28.

Persányi hegység, a Fogarasi medenczét a Brassóitól választja el. Orographiailag kapcsot alkot az erdélyi havasok és keleti Kárpátok között, de földtanilag, mert csapását tekintve a k. Határkarpátok része, ugyanazon felépítésű, mint a Hagymás. Főgerince d.-ny. és é.-k. irányú, s főkép kréta, méz és homokkővek, eocæn durva conglomerát alkotják; de vannak kristályos palák és augitporphir, trachyt, bazalt kitörések. Magassága nem nagy, gerince nagy-részt gömbölyű tetők, oldalait mélyen benyuló völgyek szelik. Főcsuca a Várhegy 1106 m.

Persávcs, község Varasd m., 1712 lak.

Per se (lat.), a magyar »persze« eredetije, magától, magában véve.

Persecutio (lat.), üldözés; perzekutornak nevezték a megyei csendbiztost.

Persely, bádogból v. kiégetett agyagból készült edény vékony nyílással, pénz v. adományok gyűjtésére; p.-nek nevezik a forgó tengelyek ágyát is, másként csapágy.

Persenés, a bőr felhámjának kífokú repedezettége.

Persephone (Proserpina), Zeus és Demeter leánya, Hades elrabolta s nejevé tette; mint az alvilág urnője csak az év egy részét tölti a felvilágon. Mint Hora, a földi tenyészet adója, személyesítése a természet örökké működő erejének; az eleusisi mysteriumokban nagy szerepet játszik.

Persepolis, a régi Perzsia fővárosa, nagyszerű építményeiről a királyi palota (Tsel Minar) romjai tanuskodnak. Nagy Sándor pusztította el.

Perseus, görög hős, Zeus és Danae fia, nagyatyja Akrisios faládjába zárva a tengerbe dobatta, mivel a jóslat azt mondá, hogy leányától születendő unokája fogja megölni. A hullámok Seriphos szigetére vetették, hol az akkori uralkodó Polydektes volt, ennek kívánságára elhozta Medusa fejét, megmenté Andromedát, későbbi nejét, a tengeri szörnyetegtől, mint Tiryns uralkodója halt meg. Nejével a csillagok közé, a tejút közepére helyezték. Jelvényei: sisak, sarló, szárnyas saruk.

Persica, ősi barackfa, l. barack.

Persico, ősi-barackmagon v. keserű mandolán átszűrt likőr.

Persiflage (francz., -sziflász), finom, lepezett guny, dicsérvényű, p.-flálni, gúnyolni.

Persigny (-szinyi) Jean Gilbert Victor Fialin hg., francia államférfi, szül. 1808. jan. 11. St-Germainban. Fialat korában katonáskodott, 1848. Napoleon Lajos elnök híve, 1852—54. belügyminiszter, 1855—58. és 1859—60. nagykövet Londonban, 1860—68. ismét belügyminiszter, 1863. herceg és a senatus tagja; † 1872. jan. 3. Nizzában.

Persio, zuzmóból előállított száras, vörös ibolyaszínű por, selyemfestésre szolgál, de nem igen színtartó. Tulajdonságai az orseille-lel azonosak.

Persius Flaccus Aulus, római költő, szül. 34. Volaterraenban (Etruria), † 62. Rómában. 6 híres szatirát írt, melyekben kortársai romlottságát ostorozza.

Persona (lat.), eredetileg az ó-kori színészek által használt álarcz; továbbá személy (l. e.). **Personalis**, személyes, személyt illető, személyzet.

Persona grata (lat.), kegyelt személy.

Personaliák (lat.), vkinek személyi körülményei, életviszonyai.

Personalis, kir. személynök, a rendi alkotmányban a kir. tábla elnöke; teljes czime a királyi személyes jelenlét bírói helytartója (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*), már az Anjou- királyok alatt is találkozunk vele, de rendszeressé ez országos tiszt a XV. szdban vált. A XVI. szd elejétől törvénykezési fejt képezte a szab. kir. városok egy részének. Azonkívül elnöke volt az alsó táblának, hol akadályozása esetén az alnádor v. az alor-szágbíró helyettesítette. A curia és kir. tábla újjászervezésével ez állás is megszűnt.

Personalismus (lat.), azon bölcsészeti felfogás, mely szerint minden létező személyes öntudattal bír; főképviseelője a svéd Boström J. († 1866).

Personal-unio (lat.), azon államforma, melynél a szövetezett államoknak — souverainitásuk teljes megtartása mellett — semmi egyéb közösségük nincs, mint az uralkodó személyének azonossága.

Personificatio (lat.), személyesítés, elvont fogalmaknak vagy élettelen dolgoknak oly feltüntetése, mintha élő lények volnának.

Perspectiva (lat.), távcső; más értelemben távlat, vmely tárgynak képe bizonyos távolságról nézve.

Perspectiva-rajz, távlati rajz, valamely tárgynak képe úgy rajzolva le, a minőnek az bizonyos távolságból s irányból nézve mutatkozik; a p.-rajzolás módszereit a távlatlan tanítja.

Perspiratio (lat.), a bőrön át történő légzés, kigőzölés.

Persuadeálni (lat.), rábeszélni, elhitetni.

Pertár, azon helyiség, hol az írásbeli peres eljárásban az arra rendelt hivatalnok átveszi a felek írásbeli beadványait s a hol nyilatkozataikat jegyzőkönyvbe iktatják. A peresemó a p.-ban marad addig, míg a felek perirataikat váltották; ennek megtörténte után a p.-nok a bíróság elé terjeszti.

Perte (francz., pert), vesztés, váltoárfolyamnál disagio.

Perth, 1) skót grófság, ter. 6737 km², 126.128 lak. A skót költészetben és történetben szerepet játszik. Főhelye P. a Tay m., azelőtt Skócia fővárosa, 29.000 lak. Északk.-i Skócia kulcsa, kikötő, ipar és halászat; — 2) Nyugat-Ausztrália főhelye a Hattyúfolyó m., 10.000 lak.

Pertik Ottó, bpesti egyet. tanár, a bakteriologiai intéz. vezetője, sz. 1859. Budapesten. Tanulmányait ugyanitt befejezve dr. Mihalkovics és dr. Scheut-hauer assistense. Azután Párisba ment, hol egy évig a »Collège de France«-ban, később Strassburgba, hol 6 évig tanulmányozta a kórbonczant és szövettant. A strassburgi egyetemen Waldeier, később Recklinghausen tanár mellett mint első assistens, utóbb pedig Berlinben, Dr. Koch laboratóriumában dolgozott. 1885. haza térve, csakhamar az üllői uti kórház kórbonczanti osztálya, majd a laboratórium megnyitása után ennek is vezetője, 1890. a kórszövettan és a bakteriologia egy. tanára lett. Az igazságügyi orvosi tanács tagja. Irt számos tanulmányt a kórszövet- és kórbonczant köréből, melyek nagyjából az Akadémia kiadásában jelentek meg. 1891. indította meg dr. Bókai és dr. Klug Nándor közreműködésével a »Magyar orvosi archívum«-ot.

Pertinax Publius Helvius, római praefectus, Commodus meggyilkolása után 192. császárrá kiáltották ki; 193. a praetorianusok megölték.

Pertinentiák, l. tartozék.

Pér tó, apró mocsaras tó Kis-Kun-Halas mellett.

Per tot discrimina rerum (lat.), annyi bajon keresztül, Virgil szavai (Aen. I. 204.).

Petractálni (lat.), tárgyalni, megvizsgálni.

Per tu lenni vkivel, tegeződni, te-nek szólítani.

Perturbatio (lat.), zavarás.

Pertussis (lat.), hökhurut, számarhurut.

Pertz György Henrik, német történetíró, szül. 1795. márcz. 28. Hannoverában, 1842 óta a kir. könyvtár főkönyvtárnoka, a berlini akadémia tagja, 1823. kezdte meg Németország történeti emlékeinek mintaszerű kiadását; † 1876. okt. 7.

Peru (pérú), d.-amerikai köztárs. a Csendes oceán mentén, ter. 1,137.000 km², 2,971.924 lak. (350.000 vad indián). A k. rész az itt eredő Amazon folyó alföldjéhez tartozik, a partvidék sivár; hegyei a Cordillerák, hatalmas hócsucokkal (4500—5500 m.), vizei a Huallaga, Ucayali, Yavari folyók és a Titicaca tó. Egykor a föld leggazdagabb aranytelepe volt, ezüstben csak Mexiko haladta meg; e nemes érczet most is bányászzák, van sok salétrom és réz. Gabonán kívül csukor, kávé, dohány stb. terem. P. hazája a burgonyának és a khina v. perui fakéregnek. Főkviteli czikkek: guano, salétrom, csukor, só, láma- és alpakkagyapju, gyapot, rizs, khinahéj, bőrök, viasz, ezüst, higany, rez, kávé, kakao, bor, szesz. Lakói: fehérek, vegyületek (cholo, sambo), indiánok, khinaiak, négerék, a hegyek közt a régi p.-iak utódai, kik a quichua nyelvet beszélik; az uralkodó vallás a róm. kath. Mostani elnök Bermudez R. M.; a congressus senatusból (40 tag). és képviselőházból (80 tag) áll. Fővárosa Lima.

1100. Manco Capak (a nap fia) a hatalmas inkák (l. e.) birodalmát alapította Curco fővárossal, 1531. Pizarro felhasználva Huascar és Atahualpa viszályát elfoglalta P.-t, mely 1810. szakadt el Spanyolországtól és 1821. alakult köztársasággá. 1825. aug. 6. Felső P. (Bolívia) mint független köztársaság elszakadt P.-tól, 1864. Spanyolországgal háború támadt, mely 1866-ig tartott, 1879. háború Chilével, melynek következtében P. Tarapaca-t és Tacna-t Chilenek engedte át.

Perubalzsam, a San-Salvador köztársaságban vadon tenyésztő *myroxylon percirae* fájából kifolyó, eredetileg sárga nedv, mely, ha megüllepszik, sötét színű lesz. Hajolajul, füstölőül, gyertya és csokoládé készítésére használják. Nevét onnan nyerte, hogy Perun át jut a kereskedésbe. Benzoe és vanília szagú, erős, csípős ízű.

Peruezüst, ezüstözött ujezüst.

Perugia (-udsa), a p.-i olasz tartomány (azelőtt az egyházi állam része) főhelye a Tiber m., 52.000 lak. Egyetem (1307 óta), könyvtár, művészeti akadémia, élenk ipar. Az ó-korban Perusia Etruriában, 41—40. Kr. e. Octavianus foglalta el (p.-i háború).

Perugino (-dsinó) Pietro, tképen Vanucci, olasz festő, szül. 1446. Città della Pieveben; Perugiában, Flórenczben és Rómában működött s az umbriai festőiskola feje s Rafael tanítója volt; † 1523. Egyházi tárgyú freskói híresek.

Perugummi, a Libanon hegyén tenyésztő *asphodelus* növény porrá tört gyökere, pörkölve bassorabin név alatt kerül kereskedésbe és a dextrin és traganth hamisítására szolgál.

Perügyelő, l. tömeggondnok.

Perui rizs, a *chenopodium quinoa* magva, Chilében és Peruban tenyésztik és főzelékül, liszt előállítására stb. használják.

Perujítás, perorvoslat, melyet a pervesztes félnek enged a törvény, ha azon okból lett pervesztessé, mert belbeli képviselője nem alkalmazta kellő időben a rendelkezésére álló bizonyítékokat, v. pedig olyan új bizonyítékokat képes felhozni, melyet az alapperben nem használhatott v. ha a nyertes félnek v. másnak büntetendő cselekménye miatt lett pervesztessé, de a büntető eljárás bármely okból meg nem indítható. Az ügyvéd mulasztása miatt az ítélet jogerőre emelkedésétől számított fél év, egyéb esetekben ugyanattól számított 10 év alatt használható a p. 1881: LIX. t. cz. 69—73. §§. Prtás 319—321. §§.

Perukéreg, chinakéreg (l. e.).

Peru-salétrom, chile-salétrom (l. e.).

Perusic, község Lika-Krbava m., 1635 lak.

Per-ut, azon eljárás, melylyel a jogkereső jogait a bíróság előtt érvényesítheti.

Peruzzi, 1) Boldizsár, olasz festő és építész, szül. 1481. Sienában, † 1536. Rómában. Főfestménye: Madonna (Santa Maria della Pace Rómában); építményei: a Farnesina és Palazzo Massimi Rómában; — 2) Ubalдино, olasz államférfi, szül. 1822. ápr. 2. Flórenczben, 1859. az ideiglenes kormány tagja Toscanában, 1861. közmunka-, 1862—64. belügyminiszter, 1864—78. Flórencz polgármestere.

Per varios casus, *per tot discrimina rerum* (lat.), annyi sokféle bajon, annyi kellemetlenségen keresztül, Virgil szavai, Aen. I. 204.

Perversus (lat.), megfordított; *situs p.*, a zsigerek megfordított elhelyezése.

Pervestigatio (lat.), kutatás, fűrkészség.

Pervova, község Krassó-Szőrény m., 1121 lak.

Perzsa nyelv és irodalom. A p. nyelv, melyet a »kelet francia nyelvének« szokás nevezni, az iráni nyelvek csoportjába s ezekkel az indogermán nyelvcsaládba tartozik. Fejlődésében 3 fok különböztethető meg: az ó-, közép- és új-perzsa nyelv. Az ó-p. Cyrusig tart s két dialektusra oszlik: keletire v. ó-baktriára, ez az ugn. zend nyelv, melyen Zoroaszter szent könyveit írta, és nyugatira, a tulajdonképeni ó-perzsa, a mint az Achoemenidák idejéből ékíratokból ismerjük. A közép-p. két fejlődési fokot mutat: a pehlevit, mely a Szasszanidák alatt hivatalos és irodalmi nyelv volt, és a párszit, mely átmenetet képez az újabb nyelvhez. Az új-p. először Firduzsi Sáhnmé-jában lép fel (körülb. 1000. Kr. u.) és sok sémi, kül. arab elemmel elegyült. Kellemes hangzású, egyszerű, de finom alkatu nyelv. A p. nyelv elemeit ismerteti Bálint Gábor »Török nyelvtan«-ában (Bpest, 1875.); l. továbbá Pozder Károly, Az új-p. nyelvjárások, Akad. értek. 1880. A p. irodalom fejlődése a következő korszakokra oszlik: 1. korszak, a hősköltészet virágzásának ideje 900—1100., legnevezetesebb emléke Firduzsi »Sáhnmé«-ja; 2. korszak 1100—1200., a romantikus költészet kora, főképviseelője Niszámi; e korbá tartozik Omer Chejjam lyrikus is; 3. korsz. 1200—1300., a tanköltészet kora, nevezetes költői: Dselal eddin Rumi és Szádi; 4. korsz. 1300—1400., a lyra virágzása Hafiznál; 5. korsz. 1400—1500., a hanyatlás kora, mely csak egy kiválóbb költőt mutat fel: Dsámit, ki egyszersmind a perzsák utolsó nagy költője. A mit ez idő óta a p. irod. termelt, nem bír kiválóbb jelentőséggel. A p. irod. ismertetése körül nálunk Erődi Béla szerzett legtöbb érdemet. Az újabb p. költészettel behatóan foglalkozik Kégl: Tanulmányok az újabbkori p. irod. történetéből, Akadémiai értekezések 1892.

Perzsa öböl, öböl Arabia és Perzsia közt, az Arab tengerrel a Hormus-ut köti össze, angol fenhatóság alatt áll.

Perzsasárga, auripigmentum (l. e.).

Perzsa szók a magyarban. Vámberri Ármin (A magyarok eredete, 1882.) véleménye szerint nyelvünkbe egyenes uton, azaz a perzsákkal való közvetlen érintkezés által meglehetősen számu perzsa szó került, mint pl. isten (perzsa: izdan), bálvány (pahlvan), sárkány (csarkan), levente (levend), vásár (bazar), ezer (hezar), száz (sad), vár (bar), csárda (csardag), kincs (gens), Töhötöm (tehemten), Bende-guz (bendekus) stb. Ellenben a finn-ugor elmélet hívei nem engedik meg, hogy a magyarok a szasszanida Perzsiával érintkezhetek volna, mert ily föltevés mellett nekik a magyar őshazát sokkal inkább délre (körülb. a mai orenburgi kormányzóság határainál) kellene keresniök, mint földrajzi és történelmi hypothesisaik alapján kerestetik. Szerintük nyelvünk p. elemeit a törökség közvetítése útján kaptuk. L. Simonyi Zs., A magy. nyelv. I. köt. 1889.

Perzsia, birodalom Elő-Ázsiában, az Iráni fensík ny.-i része, ter. 1,648.195 km², 7,653.600 lak. Az Elburs (5630 m.), a kurdisztani (Elvend), lurisztani, farsistani, laristani és az aserbeidsani hegyek ágaznak be. Folyói: a Kercha, Karun, Aras, tavai: az Urumija és Hamun tó. A talaj a völgyekben igen termékeny, míg a fensíkon a tenyészet gyér; az éghajlat mérsékelt és kellemes. Terményei: gabona, bor, rózsa, dohány, safrán, gyapot, gyümölcs, opium, az állattenyésztés kiváló (ló, teve, juh), a bányászat túrkizt szolgáltat. A fejlődött ipar czikkei: szőnye-

gek, shawlok, selyem- és gyapjutapéták, illatszerek, fegyverek, bőr- és agyagárúk, szövetek. A kereskedelem indiai, órmény és európai kézben van, a forgalmat karavánok közvetítik, hajózható folyói nincsenek, a vasutépítés megkezdődött. Kiviteli cikkek: selyem, dohány, opium, gabona, gyöngy, illatszerek, bőrök, lovak, szőnyegek, safrán, gummi, olaj, festőanyag. A lak. tadsik (a régi perzsák utódai idegen népekkel vegyülve), vallásra nézve siiták, az uralkodó faj az iliját (ilat, kadsarok), melyből a jelenlegi sah származik; vannak asabok, kurdok, törökök, belucsök, vallás tekintetében siiták, sunniták, paraszok, keresztények és zsidók. Az államforma kényuralmi, az uralkodó a sah (sah in sah = királyok királya) czimet viseli; a mostani: sah Nassr-ed-din (l. e.), ki egyszersmind a vallás feje. Az ország 12 tartományra oszlik; a katonaság javarésze a harcias iljait lovasokból áll. Fővárosa Teherán. A régi perzsák árja nép voltak s a VIII. szdban Asszíriához és 606—559 ig Mediához tartoztak, az utóbbi állam hatalma alól Kyros (559—529. Kr. e.) szabadította fel őket és az ó-perzsa birodalmat alapította. Utódai Kambyses, Darius területét győzelmes hadjáratok révén gyarapították, Xerxesnek Görögország meghódítását célzó törekvéseit a görögök hősi ellentállása meghiúsította. P. hatalma I. Artaxerxes alatt kezdett csökkenni s a lázongó szatrapák által gyöngített országot III. Darius Kodomannus alatt Nagy Sándor foglalta el. Uralkodói később a seleukidák, az arsakidák voltak, kik a parthus birodalmat alapították. A sasszanidák alatt alakult a közép-perzsa bir., mely a sasszanidák alatt új virágzásnak indult úgy, hogy neki hódolt még Egyiptom is. De az arab hódítás véget vetett a birodalomnak s P. a kalifatus alá került 636—1258.; a XI. szdban a seldsukok, a XIII. szdban a mongolok betörésétől szenvedett. Ismael Safi 1502. alap. a mostani új-perzsa birodalmat, melyet a XVIII. szd óta főleg Oroszország terjeszkedési törekvései fenyegetnek.

Pes (lat.), láb; *p. planus*, ludtalp, ludláb (l. e.).

Pesaro-Urbino, olasz tartomány, ter. 3023 km², 230.000 lak. Főhelye Pesaro (Pisaurum) a Fogliának az Adriai tengerbe való torkolatánál, 13.000 lak. Rossini születéshelye (a p.-i hatyu), élénk ipar, római régiségek, múgyűjtemények.

Pesavar, Pandsab (Kelet India) kerülete, 1869-ig az afghán emir birtoka, ter. 20.116 km², 1,181.289 lak. Főhelye P., 84.000 lak.

Pescara (Aternus), folyó Közép-Olaszországban, az Abruzzokban ered az Aterno és Gizio egyesüléséből, az Adriai tengerbe torkol P. erőd m.

Pescennius Niger, római császár, a csapatok 193. császárá tettek, Septimius Severus legyőzte; † 194.

Peschel Oszkár, német geographus, szül. 1826. márc. 17-én Drezdában, 1854—71. Japszerkesztő, 1871. tanár Lipszében; † 1875. aug. 31. Történeti, természettani, földrajzi és néprajzi műveket írt.

Peschiera (-szkjerá), vár Verona olasz tartományban a Mincionak a Garda tóból való kifolyásánál, a Mincio-vonal várnégyszögének északny.-i pontja.

Peselnék, község Háromszék m., 1175 lak.

Peseré, a tűzföldi szigetcsoport és déli Patagonia lak.

Peseta (-zéta), a spanyol pénzrendszer egysége = 1 frank = 40 kr aranyban.

Pesito, a biblia syr fordításának neve.

Peske Gyula, festő, szül. 1859. Kelecsényben Nyitra m., Münchenben tanult; a népeletből vett genreképeivel tünt fel.

Peso (peso duro, p. fuerte), régebben Spanyolországban és ennek amerikai gyarmataiban, most főleg Mexikóban vert ezüstpénz, értéke különféle.

Pessarium (lat.), méhtartó, méhkoszoru, többnyire kerek, rugalmas test, mely a hüvelybe vitetik, hogy a méhet normális helyzetében rögzítve tartsa.

Pessimismus (lat., pessimus = legrosszabb), az *optimismus* sal (l. e.) ellentétes bölcsészeti világnézet, mely a világot s a létet rossznak, czéltalannak tekinti. Főhirdetői az ujkorban Schopenhauer és Hartmann. L. Alexander Bernát, A XIX. szd p.-a, Bpest, 1884. A költészetben mint világfájdalom, azaz elkeseredés a világnézet felett új kifejezésre, melynek legkiválóbb képviselői Byron, Musset, Leopardi stb. *Pessimista*, világfájdalmas, ki mindent rossz oldaláról tekint.

Pessot (pesszó), francia bolyhos gyapjuszövet.

Pest, város, ma Budapest (l. e.) balparti része, (IV—X.) kerülete. A Duna balpartján már a XII. szd közepén fennállott nagy német város nevét a Gellért-hegy aljában levő révtől vette, melyet a szláv lakosság már a magyarok bejövetele előtt Pestnek (= barlang, kőszikla) nevezett. E név második jelentősége (= kemence) adta a német Ofen elnevezést; ez alatt kezdetben a balparti várost értették, mely akkor minden tekintetben fölötte állott a jobbparti városrészeknek. A XIII. szd elején P. már királyi tartózkodási hely, s plébániája a váci püspökséghez tartozott. A sajiói ütközet után a város áldozatul esett a mongolok pusztításának. Ezek kivonulása után Buda (l. e.) várának alapítása a Duna jobb partjára helyezte át a súlypontot s P. inkább nagy, falusi jellegű helységgé lett, de élénk kereskedő hely maradt. Csak Mátyás király alatt öveztek fallal s ezzel a királyi városok közé emelkedett. 1477. a sz. kir. városok tárnoki gyűlésén már közvetlenül Buda után következett a sorrendben. Lakosságának nagyobb része ekkor teljesen magyar volt. Buda elfoglalásakor P. is török kézre jutott s elpusztulva került ki 1686. a törökök uralma alól. I. Lipót 1694. országos vásártartási engedéllyel ruházta fel, 1703. pedig ismét felvette a sz. kir. városok sorába. 1723-tól a kir. curia, 1783-tól az egyetem székhelye; az 1838. árvíz által nagyrészt elpusztulva, József nádor s Széchenyi István gróf fáradozásainak köszönte felvirágzását. Az 1848. III. t.-cz. az országgyűlés székhelyévé tette. Buda vára ostroma alatt Hentzi táb. bombáztatta és legszebb épületeit szétrombolta. A kiegyezés után hatalmas lendülettel gyarapodott s az 1872: XXXVI. t.-cz.-ben Budával és Ó-Budával egy törvényhatósággá egyesítettet. A fő- és székváros jelen állapotát l. Budapest. (V. ö. Buda és Ó-Buda.)

Pest, hajdan helység az alsó Dunánál Bodrog m., Illok irányában. Sambucus 1579. térképen még megvan. A török háborúk elpusztíták.

Pest, ált. kemence; az érczek pörkölésére, égetésére, olvasztására s egyéb vegyi munkálatok keresztülvitelére szükséges berendezés, rendszeren külön tüzelő helylyel kapcsolatban; ezélya szerint lehet égető, pörkölö, olvasztó, föllengítő stb. p.

Pest-akna, az érczek olvasztására szolgáló pestnek azon része, melybe a tüzelő anyagból, érczből és megfelelő pótlékokból összeállított keveréket, u. n. elegyítéket adják, l. olvasztópest.

Pestalozzi János Henrik, híres paedagogus, szül. 1746. január 12. Züriichben, 1775—80. Züriich mellett árvaházat, később Burgdorfban nevelőintézetet alapított. † 1827. febr. 27. Bruggban. Lénárd és

Gertrud című jeles népregényén (magyarra fordította Zsengeri Samu) kívül számos nevelészetű művet írt. Célja volt a házi nevelés megjavítása; a szegényebb néposztály helyzetének javítása oktatás és nevelés által, a gyermek-ész kifejlődését előmozdító tanmód megalapítása. A szemléleti oktatás előharcosa.

Pesterei barlang, l. Igricz-pesterei barlang.

Pestes-Sólyomkő, község Bihar m., 1722 lak.

Pesti drámairó egylet, l. drámairó egylet.

Pesti Mizsér Gábor, régi magyar író, Bod Péter szerint 1537. gyulafehérvári kanonok és ugocsai esperes lett volna, de Szilády Áron 1884. P.-nek egy levelére akadt, melyből kiviláglik, hogy P. nem lépett a papi pályára s e szerint, ha volt is egy hasonló nevű gy.-fehérvári kanonok, az író P. más személy. Világi tanulmányokat folytatott Bécsben, azután udvari szolgálatba lépett. 1536. jelent meg Bécsben »Esofus fabulay« cz. mesegyűjteménye (egyetlen példánya a bécsi császári könyvtárban). Ugyanezen évben adta ki Bécsben az evangéliumok fordítását, 1538. pedig hatnyelvű (latin, olasz, francia, cseh, magyar és német) szótárát.

Pestis, dögvész, mirigyvész, fertőző betegség, melynek hazája Egyiptom, Syria, Kis-Ázsia, honnét többször behurcoltatott a szomszéd tartományokba s Európába is; itten utóljára 1878—79. pusztított Astrachan kormányzóságban. Tünetei: általános gyengülés érzete, gyenge szív működés, rosszullet, néha hányás, összeesés; ezen 24 óráig elhúzódó tünetek után hőemelkedés lép fel, harmadnapra a test kül. részén a mirigyek mogyorónyi-diónyi kemény v. tyuktojásnyi puha daganatokká lesznek, felszívódnak v. elgyengednek; egyidejűleg a test különb. részein kelevények lépnek fel, elmeténgés, hányás, hasmenés, hörghurut, lebenykés tüdőlob stb. v. genyfelszívódás tünetei között beáll a halál, mely azonban már előbb is bekövetkezhetik. A p. halálozási aránya legnagyobb az összes fertőző bántalmak között. Kóroka s gyógymódja ismeretlen; ez utóbbi főleg a ragályozás, behurcolás elleni óvintézkedésekre szorított. — Ezen keleti p.-hez nagyon hasonlít az indiai p. név alatt a Himalaya táján tájkóriral uralkodó betegség, melyből azt tartják, hogy a XIV. sz.-ban fellépett, borzasztóan pusztító fekete halállal azonos volna.

Pestmegyei sárközi ármentesítő-társulat, 1887. ujjonnan alakult, célja a Sárköz vidékét a Duna téli és nyári kiöntései ellen Duna-Patajtól—Szt-Istvánig terjedő védőtöltés által megvédeni és a belvizeket czélszerű levezetések által szabályozni. Ártere Pest-megye területére terjed, s jelenleg 107.533 hold. Székhelye Kalocsa, kötelékébe 17 község tartozik.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye, határai: Hont, Nógrád, Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Csongrád, Bács-Bodrog, Tolna, Fejér és Esztergom vármegyék. Mai alakját 1876. nyerte; Pest, Pilis és Solt törv. egyesült megyék, és a Kis-Kunság vmint a Jászkun-kerületnek, részint Pest m. részint a K.-Kunság területén fekvő községei és pusztái területéből, kivéve Dorozsmát. Területe 12.605²⁵ km², 1,224.724 lak. A megye nagy része a Duna és Tisza közén terül el, csakis a Pilisi alsó és felső járás terjed ki a Duna jobb partjának hegyes vidékére. Területe száraz és homokos síkság, egyetlen jelentősebb folyó nem futja be, de ny. és k. részén a Tisza és Duna árteréhez tartozó posványok és örjégek nyulnak el. É. részén a Cserhát hsg, melynek hullámos redői

mélyen lenyulnak az alföldre, hasonlóképp a Duna jobb partján lévő Pilis hsget barázdáló hasadékos völgyek, mintegy folytatódni látszanak a Duna-Tisza közén is, s irányuknak folytatásában eső barázdák vonulnak rajta át, melyeket követnek a Dunába Pest környékén ömlő patakok. A megye k. és ny. határán a Duna és Tisza folyóknak, melyek viz-környékét elválasztó földhát 60 m. magasabban emelkedik a folyók színe fölé. A Csörsz (l. e.) árka a megye é. területén húzódik. A homokos terület megkötése és művelése csakis az utóbbi időben vette kezdetét. Így Kecskemét városa, gyümölcs és szőlő-kertjei ily területeken épültek. A földművelésre mindazonáltal területének nagy része alkalmas. Az ipar a területén fekvő Buda-pest főváros körén a legvirágzóbb. Községei a török időkben nagyrészt elpusztultak s egyes nagy középpontokhoz csatoltattak; gyakoriak a pusztá templom-helyek. A jelen században számos község alakult, részint telepítés útján, de leginkább azon rajokból, melyeket a kun községek bocsátottak ki. Van 204 községe, 6 rend. tanácsu város, egy törv.-hatósági joggal bíró város és területén van Budapest főváros is. Közigazgatásilag feloszlik 14 járásra; még pedig: kecskeméti alsó és felső, kis-kun alsó és felső, pesti alsó, felső és közép, pilisi alsó és felső, solti alsó, felső és közép és váci alsó és felső járásokra. Tartozik a 32. és 38. sz. cs. és kir. hadkiegészítő kerületekhez, az 1. és 2. honvédezdrehez és a 1., 2., 3., 6. és 93. sz. népfelkelési járáshoz. Székhelye Budapest, melylyel 27, a nélkül 18 képviselőt választ.

A vármegye története. A 3 vmegyéből és 1 szabad kerületből alakult vmegyei törvényhatóság anyaterülete, Pest vm., eredetét a megye-rendszer kezdetéig viszi fel. Pilis m., a pilisi vízhoz tartozó terület, eredetileg Esztergom vm.-hez tartozott; a XIII. szd végén lett önálló vmegyévé, de már Nagy Lajos uralkodása végén Pesttel közös főispánok alatt állott. Solt vm., mely nevét a Zolt vezér által alapított vártól kölcsönözte, kezdetben Fehér vm. kiegészítő részét tette s 1569. egyesített Pest vm.-vel. A vm. székhelye a török hódítás előtt Buda volt; 1541. Pestre helyeztetett. A török uralom terjedése után a közgyűlések a megye területén kívül, főleg Nógrádban tartattak. 1689. került vissza a székhely Budára, de a gyűléseket felváltva tartották itt és Pesten, míg végre 1780. a budai megyeház bérbe adatván, a közigazgatás központja végleg Pest lón. 1850. a vm. Pest-Pilis és Pest-Solt név alatt két külön területre osztott; amannak Pest, ennek Kalocsa, majd Kecskemét volt székhelye. 1861. egyesített ismét a három megye, melyhez a Kun-kerület felosztása után a Kis-Kunság is csatoltatott. Galgóczy Károly: P. P. és S. m. monographiája, 3 k. (1876—77.)

Pesty Frigyes, történész, szül. 1823. márcz. 3. Temesvárt. A szabadságharcban honvéd, később a közügyek terén, kivált a hirlapi és tudományos irodalomban szerepelt. Magyaránny tört. kutatásokat tett s számos nagy munkát írt. Főművei: A szőrényi bánáság és Szőrénymegye tört. (Bpest, 1878. 3 kt.). Eltűnt régi vármegyék (Bpest, 1880. 2 kt.). Magyarország helynevei (Bpest, 1888.). A m. tud. akadémiának előbb lev., utóbb rendes tagja s a második osztály titkára volt. † 1889. nov. 23.

Peszach (= átlépés), a zsidó husvét, az Egyiptomból való kiszabadulás emlékére, 7 napig (nisan 14—21.) tart, mikor kovászos ételek élvezete tilos.

Pészak, község Torontál m., 3139 lak.

Peszér-Adacs, község Pest m., 1254 lak.
Pesztonka v. *pesztra*, száraz dajka, ki a csecsemőt gondozza, de nem szoptatja.

Peták (orosz = öt), orosz pénzdaráb = 5 kopek = 6 kr.; régi pénzmem, mely nálunk 7 kr.-t ért.

Petalum (gör.), szírom.

Petárda (francz.), lóporral töltött test, különféle robbantásra v. jeladásra alkalmazzák.

Pete, *ovulum*, a női petefészék Graaf-féle tüszőiben képződött sejt, melyen sejthártyát (peteburok), protoplasmikus sejttálmányt (peteszik), sejtmagot (csirahólyag) és magcsát (csirafolt, macula germinativa) lehet megkülönböztetni. Megtermékenyülése után a p. barázdálódásnak indul és ébrénynek v. csirának nevezetik. V. ö. barázdálódás, fejlődéstan, ébrény, Graaf-féle tüsző, nemzés, ondó, petefészék stb. cikkeket.

Petechia (lat.), patécs (l. e.).
Petefészék, *ovarium*, a női medenczében az anyaméhtől kétoldalt elhelyezett páros szerv, melynek belsejében izom- és idegdús kötőszövetbe beágyazva számos borsó nagyságu hólyagcsát találunk; ezek a Graaf-féle tüszők, melyek az érletlen v. érőfélben lévő petéket tartalmazzák. A felpattant és kiürült hólyagcsák helyét heg jelzi, úgy hogy a p. felülete a korral mind egyenletlenebb lesz. A p.-kek betegségei közül fontos a petefészektől tömlő, *ovaryocysta*, melynél a pete egy v. több hólyagcsája megnagyobbodik, savóval telt tömlővé alakul, mely 2-3, néha 20-30 esztendeig fejlődve az egész hasürt kitölti s ilyenkor néha terhességgel cseréltetik össze. Egyedüli gyógykezelése: a tömlő kiirtása.

Petefészektömlő, *ovaryocysta*, l. petefészék.

Petekürt, *ductus ovarii*, l. petevezeték.

Petele, község Maros-Torda m., 1726 lak.

Petényi Salamon, természettudós, szül. 1800. Abel-Lehotán, Nógrád m. † 1855. okt. 5. L. Toldy, Eml. P. S. felett. Hermann Ottó, P. S. 1892.
Péter, szent, tulajdonképeni nevén Simon, Jónás nevű galilaeai halász fia, a legnevezetesebb működésű apostol, Jézus legkedvesebb tanítványa, ki a jeruzsálemi ker. hitközségben kiváló tekintélynek örvendett s a hagyomány szerint a római keresztény hitközséget alapította, 42-67. római püspök, a Nero alatti keresztényüldözések alkalmával 67. keresztrefeszített (fejével lefelé). Emléknapja jun. 29. (P. és Pál). A neki tulajdonított két levél aligha valódi.

Péter (amiens v. remete P.), a kereszties hadjáratok időszakának egyik kiváló alakja, 1093. Jeruzsálemben zárándokolt, haza térve a szent föld felszabadítására hívta fel Franciaországot és az európai kereszténységet. 1095. Pénztelen Walterrel rendezetlen sereg élére állott, de a törökök a sereget tönkretették, mire Péter Bouillon Gottfriedhez csatlakozott; † 1115. az általa alapított Huy kolostorban.

Péter, 2. magyar király, Otto Urseolo velencei dóge és Mária, Szt-István nővére fia, szül. 1099 körül Velenczében. Szt-István a maga udvarában neveltette, Imre fia halála után 1031. fiává fogadta, a királyi hadak parancsnokává tette, s a királyi házból neje Gizela cselszövényei által támasztott viszály után, midőn Vazul a börtönben megvakítottat s András, Béla és Levente külföldre menekültek, az Árpád-ház sarjainak mellözésével őt szemelte ki utódjának. István halála után 1038. aug. 15. tényleg követte őt az uralkodásban, de első tette volt Gizela királynét, kinek trónját köszönhette, vagyónától s

szabadságától megfosztani, s a királyi jövedelmek tékozlásával, az idegenek pártolásával s erkölcs-telen életével annyira elidegenítette magától alattvalóit, hogy ezek 1041. elűzték és Aba Samut (l. e.) választották királylyá. P. III. Henrik római császártól kért segítséget; ez három hadat vezetett érdekében az országba, s (1044. jul. 5.) a ménfői ütközetben megvert Aba meggyilkoltatása után Székesfehérváron visszahelyezte őt királyi székébe. De a magyarok nem szívesen látták a trónon; hogy tehát uralmát megszilárdítsa, ismét behívta a császárt és 1045. máj. 26. Székesfehérváron lánása átnyújtása által Magyarországot a német birodalom felsősége alá vetette. Erre kitért a lázadás, s bár P. Viske, Bua és Bukna vitézek összeesküvését 1046. vérbe igyekezett fojtani, ezek 1047. elején a csanádi gyűlésből követeket küldtek a távollevő Árpád-hercegek után, s a hazatért Andrást királylyá kiáltották. A Zámor mellett megvert P. megvakítottatva, Székesfehérvárott iszonyu kínok közt fejezte be életét. Szabó Károly: P. és Aba Samu. (Akad. Ért. 1872).

Péter, orosz czárok, 1) I. v. Nagy P., Alexei czár fia, szül. 1672. június 9. Moszkvában. Bátyja Feodor czár halála után 1682. Iván testvérel együtt lépett a czári trónra, de a kormányt nővére, Zsófia vezette; 1689. megszabadult Zsófia gyámsága alul, a kit merénylet gyanuja miatt kolostorba zárattak, 1697. a strelczek lázadásának elnyomása után álnév alatt külföldi utra indult s Amsterdamban a hajóácsi mesterséget tanulta. Bejárta Angliát, a német birodalmat, Ausztriát, s hazánkban, Pozsonyban is megfordult. 1698. őszén visszatért Moszkvába és a strelczek kiirtásával megszilárdítva magát a trónon, hozzá kezdett Oroszország hatalmi állásának szilárdításához, XII. Károly svéd királylyal, a törökökkel s a perzsákkal viselt háborui, nyugaton és északon Estland, Livland, Ingermanland, Karelia, keleten Derbent, Baku, Gilan, Masenderan és Astrabad birtokaival gyarapították az orosz birodalmat, mely ily módon nagygyá növekedve, s P. reformtörekvései által a polgárosodás utjára telve, belépett az európai nagyhatalmak sorába. II. Rákóczy Ferenczcel élénk összeköttetésben állt. A meghódított Ingermanlandban 1703. rakta le birodalma új fővárosának, Szt.-Pétervárnak alapjait. 1721. állította fel a szent zsinatot, ugyanez évben vette fel a császári czímet. † 1725. február 8. — 2) II. P., Nagy P. unokája, Alexei trónörökös fia, szül. 1715. okt. 21. s 1727. május 17. követte I. Katalin czárnót a trónon; Moszkvában székel, s teljesen kegyenczei, Menszikoff, majd ennek bukása után a Dolgorukijak befolyása alatt állott. † 1730. február 9. — 3) III. P., Nagy P. leányának Annának és Károly Frigyes holsteini hgnek fia, a jelenlegi orosz uralkodóház megalapítója, szül. 1728. jan. 29. A Romanov-ház fiágának kihalta után Erzsébet czárné 1742. őtválasztotta utódjává; 1762. jan. 5. lépett trónra, s szabadelvű újításokkal kezdte uralkodását, de felesége Katalin, kivel 1745. kelt egybe, katonai összeesküvést szervezett ellene, mely 1762. július 8. a czárné javára lemondásra kényszeríté; néhány nappal később, július 17., állítólag a czárné tudtán kívül megölték. **Péter** Miklós Frigyes, Oldenburg nagyhercege, szül. 1827. jul. 8., Agost nagyhg fia; 1853. febr. 27. lépett trónra, 1866. szept. 27. szerződésileg lemondott Schleswig-Holsteinra való örökösödési igényéről Poroszország részére Ahrensböck és 1 millió talér-kárpótlásért. 1852. febr. 10. kelt egybe Erzsébet,

szász-altenburgi hercegnővel, kitől két fia Ágost Frigyes trónörökös (szül. 1852. nov. 16) és György Lajos hg (szül. 1855. jun. 27) született.

Peterance, község Belovár-Kőrös m., 2384 lak.

Péterfalu, község Nyitra m., 1061 lak.

Péterfalva, község Szeben m. 1999 lak., a Sebes viz mellett. Régi temploma omladozik. Papirgyár.

Péterffy Domokos, curiai kiségitő bíró, sz. 1846. máj. 16. Kolozsvárt, köz- és váltóügyvéd, 1865. kolozsmezei fogalmazó, 1868. u. o. helyettes főjegyző, 1869. alügyész, 1872. abrudbányai tszki alügyész, kolozsvári tszki, 1882. bpesti ítéltő táblai kiségitő, 1883. u. o. pótbíró, 1887. kolozsvári tszki elnök, 1891. bpesti táblai bíró, u. o. curiai kiségitő bíró.

Péterfi Károly (kibédi), reform. pap, szül. 1790. április 7. Sóváradon (Marosszék), † 1878. jan. 24. Philosophiai és egyházi író. A philosphia műszavainak magyarosításában vannak érdemei.

Péterfilérek, azon önkéntes adományok, melyekkel a különböző országok kath. hívei a római curia költségeinek fedezéséhez járulnak.

Péterfy Jenő dr., főreáliskolai rend., egyetemi magántanár, a Kisfaludy-társaság tagja, szül. 1850. Budapesten, 1876 óta a budapesti VIII. ker. reáliskola tanára. Irt számos irodalomtörténeti, aesthetikai tanulmányt és bírálatot s fordított több szépirodalmi és philosphiai művet a Kisfaludy-társaság és az Akadémia megbízásából. Tanulmányai nagyrészt a magyar regényírókkal foglalkoznak s a Budapesti Szemlében jelentek meg.

Peterhead (piterhead), kikötőváros Aberdeen skót grófságban, 11.000 lak. Élénk heringhalászat.

Peterhof, város Pétervár orosz kormányzóságban a kronstadt öböl m., 8000 lak. Az orosz udvar gyakori nyaralóhelye.

Péteri, község Pest m., 1061 lak.

Péter kése, szurony v. pangantő.

Petermann Ágost, német földrajzi író és térképész, szül. 1822. ápr. 18. Bleichrodeban, 1854 óta a Perthes-féle földrajzi int. közleményeinek szerkesztője Gothában. † öngyilkosság által 1878. szept. 25. Főleg az Afrika belsejének kutatására indult utazók vmint az ő ösztönzésére létrejött német sarki expedíciók érdekében fejtett ki tevékenységét.

Peters Károly, német afrikai utazó, szül. 1856. szept. 27. Neuhausban; 1884. Berlinben német gyarmatosító társulatot alakított, 1884. és 1887. Kelet-Afrikában járt, 1889. febr. végén expedíció élén a mahdisták által szorongatott Emin basa felszabadítására indult. Utjában igen sok akadályra talált, jun. 15. mégis sikerült a Kveiho-öbölben kikötnie. Innét délnék haladva Subattiig nyomult előre. Azután sokáig nem hallottak róla semmit s az a hír keringett, hogy a benszülöttek megölték. De ez alaptalannak bizonyult, mert P. 1891. jun. 2. Tongába érkezett s német szolgálatba lépett; több munkát írt.

Péter szakála, népiesen azon hosszú gyaluforgács, mely mint zégér függ a kocsmák előtt.

Péter-templom, Szt-Péter temploma Rómában, a Vatikánban, a világ legnagyobb temploma Szt-Péter sirjával, 1506. kezdték egy régi templom helyén építeni, 1626. szentelték fel.

Pétervár (Szent-), a p.-i orosz kormányzóság (ter. 53.768 km², 1,660.859 lak.) és az orosz birodalom fő- és székvárosa a Neva mindkét partján, közelében torkol e folyó a finni öbölbe; 978.000 lak. Egyenes szép utcáit, melyeken Ázsia és Európa mindenféle népe képviselve szokott lenni, nagy befásított tereit

(Mars mező, palota, Péter-tér) diszes paloták és nagy számú templom díszítik; utóbbiak közül a legpompásabbak: a szent Izsák székesegyház, Péter-Pál templom az orosz csárok sirjaival, a Kazáni-Mária templom, Nevskij Sándor kolostor stb. A nagyobb paloták: a téli palota (1838. újra épült), melylyel az Eremitage van összekötve (tudományos és műgyűtemények), a 3 császári nyári palota, a márvány-, tauriai-, Vladimir nagyhercegi-, új Mihajlovi palota, Sándor-zínház, tőzsde, fogházak, kaszárnnyak, kórházak (62. Obuchowho), szeretetház, árucarnok. A tereken Suvarov, Nagy Péter, Sándor czár, Miklós és II. Katalin szobrai. Szép sétányok, kertek stb. Kiváló művészeti és tud. intézetek, a tud. (al. 1725.) és szépművészetek akadémiaja, egyetem (1819 óta), bányászati, orvos-sebészti akad., csász. jogi iskola, fiu- és leány-gymnasiumok, műgyetem, erdészeti, kereskedelmi, ipar-, katonaiskolák. Gazdag császári könyvtár, csillagda, nemzeti muzeum, képesarnokok, műgyűtemények, ázsiai és ethnographiai muzeum. Az ipar tekintetében a nagy európai városokkal versenyez, nagy számú gyára van, iparczikkei: arany-, ezüst-, bronz-, aczél-, gyapju-, gyapot-, papir-, bőr-, selyem-, üvegáru, fegyver, tükör, gobelinek, czukor, szőnyeg, lőpor; hajóműhelyek. Kereskedelme igen élénk, nagy számú keresk. vállalat, bank; a kikötő telen át befagy. A várost Nagy Péter alapította 1703., jelenleg 13 kerületre oszlik.

Pétervárad, törvényhatósági joggal felruházott város, Szerém m., 3777 lak. Ujvidékkel átellenben s vele oly ikerváros mint Buda és Pest; még fekvésben is hasonlítanak egymáshoz, egyik a hegyen, a másik lapályon terül el. A két várost vasuti hid kapcsolja össze, melynek hidje meg van erősítve. Erős vár, mely azon a hegyfokon épült, hol a Fruska Gora hirtelen és meredeken dől a Dunára. A hegyfok lejtőjét sok bástya és sáncz övezi; az alsó erősség a hatalmas bástyákkal övezett tulajdonképeni város. P. helyén Cusum római város állott, mely valószínűleg erősség volt. Savoyai Jenő herceg 1716. itt nagy győzelmet aratott a törökön. 1848—49. a magyarok kezében volt s a szerbek és a császáriak hiába ostromolták.

Pétervására, község Heves m., 1742 lak.

Petevezeték v. petekürt, *ductus ovarius, tuba Fallopii*, az anyaméh fenekéből két oldalt kiinduló két keskeny, hártás cső, melyek tölcésrészerű, czafrangos nyílással (morsus diaboli) szabadon a hashártyán nyílnak, a petefészkek közvetlen közelében. A petefészekből kiürült pete csilló mozgásai folytán bevándorol a p.-be s innen a méhbe jut, hol esetleg megtermékenyítve ébrénynyé változik. Ha azonban a pete még a p.-ben találkozik az ondósejttel s ez által megtermékenyítve tovább nem vándorol, akkor az ébrény nem a méhben, hanem a p.-ben fejlődik, a vékony cső kitágul, nyákhártyája túlteng s placéntát szolgáltat, vagyis u. n. tubaris terhesség jön létre. Ha a megtermékenyített pete a szabad hasüregben helyezkedik el, az ébrény a hasüregben fejlődik.

Pethe Ferencz, a keszthelyi Georgicon tanára, sz. 1762. Szent-Mihályon, Szabolcs m. Tanulmányait Debreczenben s az utrechti egyetemen végezte. Itt nyomatta ki Károli bibliáját, miért az angol trónörökös (a későbbi IV. György király) 36 aranyat nyomó érdempénzzel jutalmazta. Visszatérve a keszthelyi gazdasági tanintézet tanára. † 1832. február 23. Szilágy-Somlyón. Nagy tevékenységet fejtett ki főleg a gazdasági irod. terén. Összesen 38 kötet munkát írt.